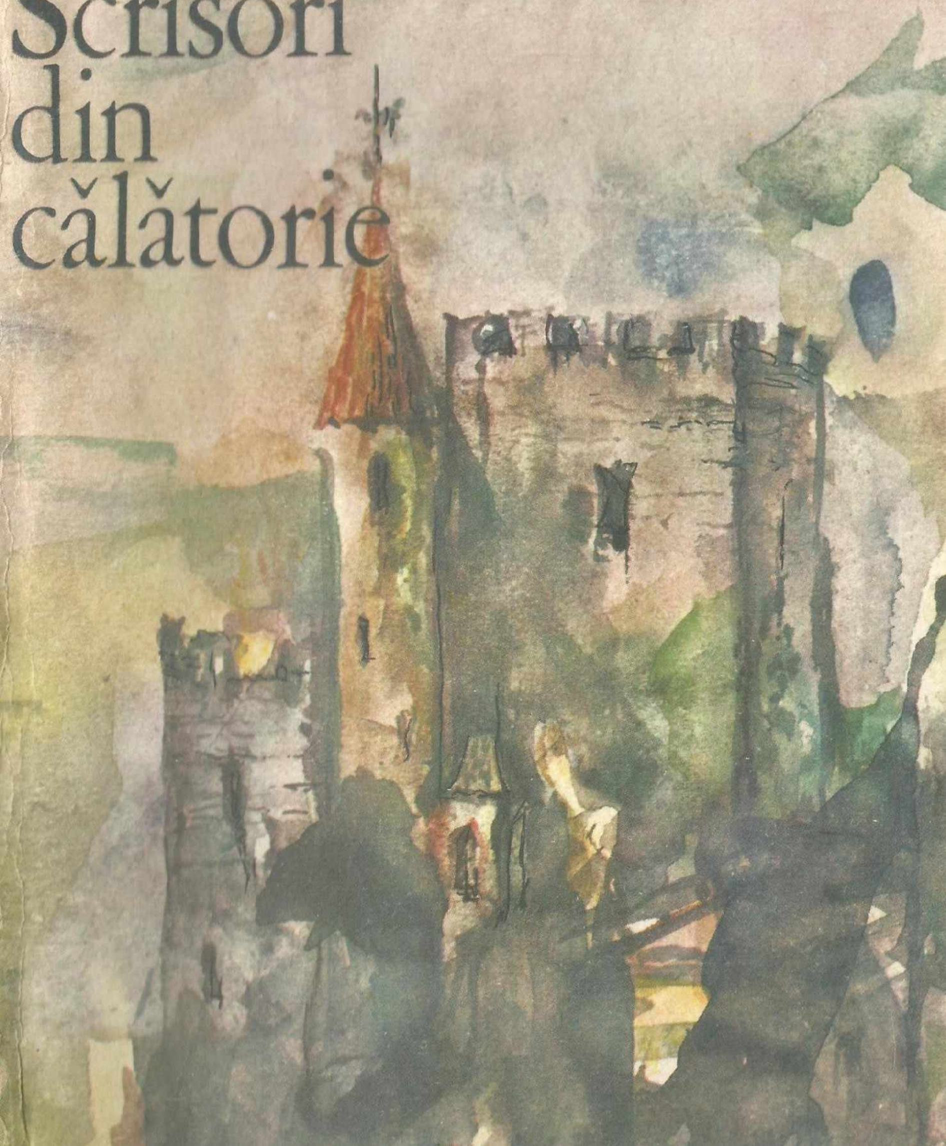
VICTOR HUGO

Scrisori din călătorie

VICTOR HUGO

Franța și Belgia
Alpii și Pirineii

SCRISORI DIN CĂLĂTORIE

Desene : **VICTOR HUGO**

OEUVRES COMPLÈTES
DE
VICTOR HUGO
FRANCE ET BELGIQUE
*
ALPES ET PYRÉNÉES

PARIS
NELSON, ÉDITEURS
189, rue Saint-Jacques

VICTOR HUGO

FRANȚA ȘI BELGIA

*

ALPII ȘI PIRINEII

Scrisori din călătorie

Traducere și note

SIMONA BLEAHU

Postfață :

VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT—TURISM
BUCUREȘTI, 1987

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta traducere, primă versiune românească, a fost făcută după textul, France et Belgique, Alpes et Pyrénées *cuprins în ediția* Œuvres Complètes, *Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs.*

Însemnările de călătorie ocupă un loc aparte și oarecum marginal, nu sub aspectul importanței în înțelegerea vieții și creației autorului și nici al valorii cultural estetice, în vasta operă a lui Victor Hugo (vezi în acest sens „Cuvîntul înainte" la volumul Rinul, *apărut în 1983 la Editura Sport-Turism, precum și postfața la prezenta carte semnate de Valentin Lipatti).*

Textul de față întregește însemnările din Le Rhin, *putînd fi considerat ca al doilea volum dedicat călătoriilor lui Victor Hugo. Legătura este intimă prin modul de tratare care este epistolar. Cele două volume diferă doar prin persoanele cărora le sînt adresate scrisorile, fapt pentru care nu există o perfectă continuitate cronologică între ele.*

Acceptînd unitatea celor două cărți, și traducerea de față a respectat natura conexiunilor păstrînd aceeași atitudine stilistică.

De asemenea, punctul de vedere formulat în nota asupra ediției de la volumul Rinul, *cu privire la anumite aspecte ridicate de traducerea unor cuvinte, transcrierea unor toponime sau a unor nume proprii etc., a operat și în redactarea textului de față.*

Termenii cuprinși în Glosarul *și* Notele *din volumul apărut în 1983 nu au mai fost explicați în aparatul critic al ediției prezente.*

La fel ca în 1983, citatele și frazele în alte limbi din textul francez al lui Victor Hugo au fost traduse în note de subsol, cu excepția puținelor expresii intraductibile, care au fost, de altfel, menționate ca atare.

Dintre termenii reținuți în sistemul de note al prezentului volum au ridicat probleme numele plantelor neexistente pe teri-

toriul României, situaţie în care, în locul denumirii latine, am apelat la echivalenţe populare aproximative avînd ca ghid Flora R.S.R. *(10 vol., Edit. Academiei R.S.R.) şi* Dicţionarul etnobotanic *de Al. Borza (Edit. Academiei R.S.R., 1968).*

Victor Hugo aminteşte în scrisorile sale un număr foarte mare de oameni, de la personalităţi de maximă reputaţie cultural-artistică (de ex. Homer, Shakespeare, Rafael, Rubens etc.), la altele mai puţin cunoscute sau imposibil de identificat. În note, atitudinea faţă de aceştia a fost diferenţiată. Persoanele citate în notele la volumul Rinul, *precum şi cele considerate bine ştiute de cititori n-au fost reţinute în notele prezentului volum ; pentru persoanele imposibil de identificat se face menţiunea respectivă. De exemplu Victor Hugo se referă, la un moment dat, la un nume pe care îl poartă o întreagă familie de artişti, ceea ce face identificarea imposibilă sau se referă la persoane din imediata apropiere a familiei Hugo, fără rezonanţă în istorie sau cultură ; altă dată citează numai prenumele unor persoane.*

Cu foarte puţine excepţii, notate prin paranteze drepte, varianta românească redă integral ediţia franceză amintită.

Pentru ajutorul primit la rezolvarea unor aspecte ale ediţiei de faţă, precum şi ale volumului din 1983 — de la traducerea unor poezii, la găsirea echivalenţelor din alte limbi şi elucidarea unor date de istoria artei şi istorie în general aduc mulţumirile mele lui Radu Boureanu, Radu Hîncu, Vasile Drăguţ şi Valentin Vidraşcu.

Mulţumesc, de asemenea, tuturor celor care, sub o formă sau alta, m-au sprijinit în ducerea la bun sfîrşit a traducerii ambelor volume.

Desenele reproduse în prezenta carte aparţin lui Victor Hugo şi sînt preluate din volumele : France et Belgique, Alpes et Pyrénées *de Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs şi* Victor Hugo dessins *— de Jean François Bory, 1980, Editions Henri Veyrier.*

Pentru realizarea volumelor Rinul *şi* Scrisori de călătorie, *interpretarea textelor, găsirea echivalenţelor, identificarea toponimelor, elaborarea notelor au fost consultate :*

Enciclopedii şi dicţionare generale

Brockhaus Konversations Lexikon, *16 vol., Verl. Brockhaus, Berlin, 1938*

Brockhaus Encyclopädie, *20 vol., Verl. Brockhaus, Wiesbaden, 1973*

Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, *Libr. Hachette, Paris, 1874*

Encyclopedia Britanica, *23, vol., W. Benton Publish., London, 1973*
Grand dictionnaire universel Larousse, *17 vol., Libr. Larousse, Paris, f.a. (probabil între 1860—1890)*
Grand Larousse encyclopédique, 10 vol., *Libr. Larousse, Paris, 1986*
La grande encyclopédie Larousse, *20 vol., Libr. Larousse, Paris, 1976*
La grande encyclopedie, *31 vol., Soc. Anonyme de la Gr. Encyclop., Paris, f.a. (probabil între 1880—1910)*
Meyers Konversations Lexikon, *20 vol., Bibl. Inst. Leipzig, 1930*
The Encyclopedia Americana, *International Edition, Americana Corpor., New York, 1972*

Istorie

Istoria universală *(edit. de E.M. Jukov), 3 vol., Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1958—1960*
Moure M. : Dictionnaire d'histoire universelle, 2 vol., *Edition Universitaire, Paris, 1968*
Weltgeschichte *(edit. de H. Helmholt), 8 vol., Bibliogr. Inst. Lepizig, 1895*
Weltgeschichte *(edit. de J. v. Uflug-Hartung), 6 vol., Verl. Ullstein, Berlin, f.a. (probabil între 1900—1910)*

Geografie şi ştiinţele naturii

Allgemeine Länderkunde *(edit. de W. Sievers), 5 vol., Bibliogr. Inst. Leipzig, 1895*
Borza Al. : Dicţionar etnobotanic, *Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968*
Dictionnaire d'histoire naturelle *(edit. de M. C. d'Orbigny), 13 vol., Edit. Houssiaux, Paris, 1861*
Flora României, *10 vol., Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti*
Géographie universelle *(edit. de Vidal de la Blache şi L. Gallois), 22 vol., Libr. A. Colin, Paris, 1930*
Nouveau dictionnaire de géographie universelle *(edit. de Vivien de Saint Martin), 7 vol., Libr. Hachette, 1884*
Oizon R., Dictionnaire géographique de la France, *Libr. Larousse, Paris, 1979*
Reclus E. : Nouvelle géographie universelle, *Libr. Hachette, Paris, 1885*
Westermann Lexikon der Geographie, *4 vol., Westermann Verl., 1970*

Istoria artei şi arhitectură

Alapatov M. : Istoria artei, *2 vol., Edit. Meridiane, Bucureşti, 1962*
Choisy A. : Histoire de l'architecture, *Paris, 1899*
Drăguţ V. : Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, *Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976*
Histoire générale de l'art *(edit. de E. Mâle), Libr. Flammarion, Paris, 1950*
L'art et l'homme *(edit. de R. Huyghe), 3 vol., Libr. Larousse, Paris, 1957*
Le Duc Violet : Dictionnaire raisonné de l'architecture, *10 vol., Paris, 1867—1873*
Propyläen Kunstgeschichte, *16 vol., Propyläen Verl., Berlin, 1923—30*
Woerman K. : Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker, *6 vol., Bibliogr. Inst. Leipzig, 1920—1927*

Mitologii

Descharme P. : Mythologie de la Grèce antique, *Libr. Garnier, Paris, 1879*
Kun N. A. : Legendele şi miturile Greciei antice, *Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959*
Grimal P. : Dictionnaire de la mythologie greque et romaine, *Presse Univ. de France, Paris, 1963*
Matie M. E. : Miturile Egiptului antic, *Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1958*
Mythologie générale *(edit. de F. Guirand), Libr. Larousse, Paris, 1935*

Atlase

Atlante mondiale, *3 vol., Instituto Geogr. Agostini, Novarra, 1974*
Atlas geografic general, *Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974*
Grand Atlas de géographie moderne *par Stieler, Edit. Justus Perthes Gotha, 1909*
Mayers Duden Weltatlas, *Bibliogr. Inst. Manheim, 1962*
Shepherd's Hystorical Atlas, *edit. 9, Barnes and Noble Books, London, 1976*
The Times Atlas of the world, *edit. 6, Times, London, 1960*

În afară de aceste cărţi cu caracter enciclopedic şi general au fost consultate numeroase cărţi de detaliu — de istorie, istoria artei, arhitectură, geografie, botanică, zoologie, mitologie, etnografie, istorie literară, lingvistică etc.

SIMONA BLEAHU

FRANȚA

1834

Meulan, 23 iulie, ora 8 şi jumătate dimineaţa.

Fantezia m-a dus, Adela mea dragă, la Meulan, mică şi încîntătoare localitate pe malul Senei, plină de ruine şi femei bătrîne... Are două biserici frumoase, una folosită ca hală de grîu, alta ca depozit de sare. Apoi se mai află şi fortificaţia lui Olivier-le-Daim, [1] fără turnuri şi porţi, totul degradat prin diferite restaurări. Cu toate acestea, în ansamblu rămîne încîntătoare, cu aşezarea ei fermecătoare pe malul apei, pe insule cu mulţi arbori şi vase de pescuit. Te-aș vrea aici, cu mine, bietul meu înger!

Diligenţa de Rouen trece la ora zece. Dacă voi găsi un loc, o voi lua. În cazul acesta, nu voi fi la Paris decît vineri în cursul zilei. Ştii ce turbat sînt să văd Rouen. În ce priveşte Roche-Guyon, Montlhéry şi Soissons le las pentru altă dată. Deci pe vineri cel mai tîrziu ; îmbrăţişează pentru mine pe-ai noştri puişori. Cred că ospitalitatea celor din castelul Roches a fost ca întotdeauna excelentă. Pe curînd, gîndeşte-te că te iubesc şi iubeşte-mă. Eşti bucuria mea.

Al tău, Victor

Évreux, 25 iulie

Mi-a fost cu neputinţă să ajung la Rouen. Drumurile sînt pline de oameni fricoşi, goniţi din Paris de sărbătorile din iulie, şi de oameni curioşi, ce sînt dimpotrivă foarte atraşi de ele. După o mie de peripeţii pe care ţi le voi povesti — sper că te vor amuza —, bietul meu înger, iată-mă la Évreux. Vroiam să plec astăzi de dimineaţă la Paris cu diligenţa de Cherbourg, care trece la ora opt. Dar nu-i chip de găsit vreun loc, nici la aceasta, nici la celelalte. Sînt, deci, obligat să mă mulţumesc cu trăsuri mai

mici, destul de încete, dar știi cît de mult îmi plac călătoriile ce-ți îngăduie să vezi totul. Astăzi totuși plîng că-mi întîrzie bucuria de a te revedea și de a te îmbrățișa. Am văzut deja lucruri admirabile care îmi vor servi mult. Astăzi, voi revedea altele, catedrala și Saint-Taurins, două minuni. Apoi cred că voi pleca din nou la ora patru cu trăsura de Rolleboise și voi fi la Paris mîine, sîmbătă, către ora șapte, pentru cină.

Pe mîine deci. Mii de sărutări.

Rennes, 7 august, joi, ora 5 și jumătate dimineața.

Îți scriu repede cîteva rînduri. Am ajuns la răsăritul soarelui împreună cu fetele lui Bernard care sînt cu totul încîntătoare. În afară de cîteva case vechi, orașul nu este prea interesant. Verneuil, Mortagne, Mayenne, Laval sînt orășele fermecătoare. Am trecut prin Vitré pe la miezul nopții. Spune acest lucru tatălui tău ; va înțelege părerea mea de rău.

La Saint-Brieuc, domnișoarele Bernard mă vor părăsi. Transmite tatălui lor vești bune despre ele și toată prietenia mea.

Îți voi scrie de la Brest, unde voi fi mîine la aceeași oră.

Adio, Adela mea. Te iubesc. Pe curînd. Scrie-mi mult și des. Tu ești bucuria și mîndria vieții mele. Îți sărut fruntea și ochii tăi frumoși. Un cuvînt pentru Didine. Sărută-l pentru mine pe al nostru Toto.

Brest, 8 august.

Am sosit. Sînt încă buimac după trei nopți de poștalion, fără să mai număr și zilele. Trei nopți în pocnituri de bici și în goana cailor, fără să bei, nici să mănînci, respirînd abia, cu patru îndrăcite de roți care înghit, cîteșipatru, distanțele. Te asigur, sărmana mea prietenă mult iubită, că după ce ai coborît în goana cailor spre Brest printr-un văl de vînt și ceață, fără să vezi nimic în fața ochilor decît ploaia prin geamul închis, capul ți-este greu de oboseală.

Dar, ce nu-i obosită, întotdeauna gata să-ți scrie, să se gîndească la tine și să te iubească, este inima sărmanului tău soț bătrîn, care a fost copil cu tine, cu toate că tu ai rămas mult mai tînără decît el, ca inimă, suflet și chip.

Nu am văzut încă nimic din Brest. Nici un monument, decît o biserică Ludovic al XV-lea, mare și urîtă, cea mai Saint-Suplice din cîte se pot închipui. Casele vechi nu au sculpturi. Mă tem că va trebui să mă resemnez la vizitarea ocnei și a vaselor de război.

La Saint-Brieuc, domnişoarele Bernard m-au părăsit ; în locul lor s-a urcat în diligenţă un ofiţer de marină, om distins, domnul Esnonne. Are o foarte frumoasă soţie şi doi copii frumoşi. El foarte literar, iar soţia şi copiii plini de poezie. Poezia lor şi a mea vor vizita ocna împreună. Domnul Esnonne mă va ajuta să intru fără să fiu nevoit să-mi trădez incognitoul.

De îndată ce voi avea o clipă liberă, îţi voi scrie. Desigur mă voi duce să văd Karnac. [2] Mi-am înmuiat deja picioarele în ocean.

Ce mai face dragul meu Toto ? şi tu ? şi toţi ? Scrie-mi cît mai mult. Ştii cît te iubesc.

Multe gînduri bune celor de la castelul Roches.

Brest, 9 august, ora 8 seara.

La noapte, la ora patru, voi pleca la Auray pe imperiala diligenţei. Voi vedea Quiberon şi Karnac. De acolo socotesc să merg în susul Loarei, prin Nantes, pînă la Tours, cu un vapor, pe urmă de la Tours la Paris. Acolo te voi revedea, Adela mea, la fel de iubită, acolo voi regăsi frumoasa ta frunte pură şi înţelegătoare faţă de tot ce te înconjură.

Nu am găsit scrisori de la tine în ciuda speranţelor mele. Scrie-mi de acum înainte la Tours, post-restant, pe adresa *Domnului baron Hugo*. Asta îmi va crea un excelent incognito.

Am vizitat astăzi portul Brest, un vas de război (Algésiras) şi ocna, toate pline de curiozităţi, producîndu-mi emoţii de tot felul. Am cumpărat de la ocnaşi cîteva mărunţişuri.

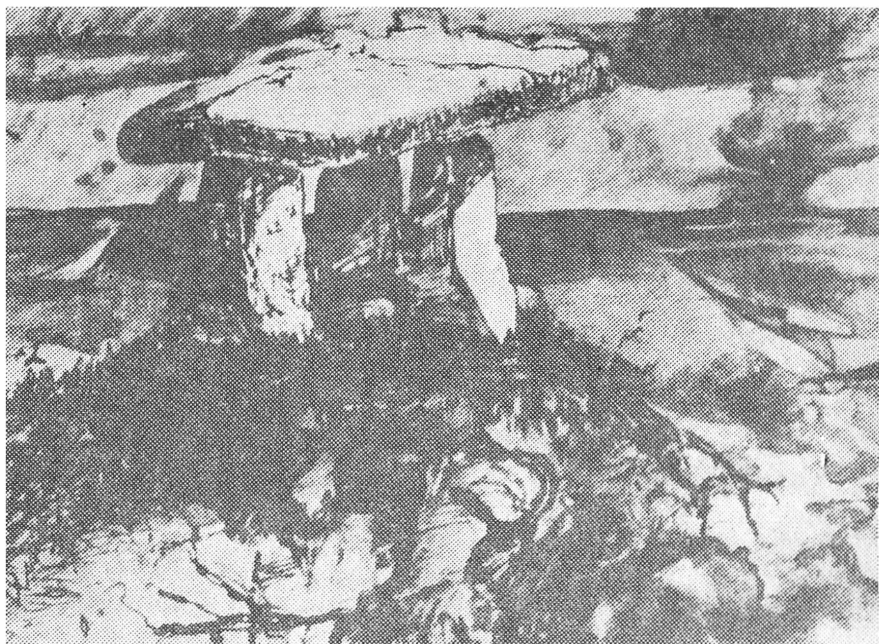
De acum încolo, Adela mea, zilele vor fi ocupate pînă la ultimul minut. De vreme ce sînt aici trebuie să văd totul. S-ar putea să nu-ţi mai pot scrie atît de des. Adu-ţi aminte că mă gîndesc la tine şi la voi toţi.

Cele mai bune gînduri celor de la castelul Roches.

Vannes, 12 august.

Iată-mă la Vannes. Am fost ieri la Karnac într-o groaznică cabrioletă, pe nişte drumuri cumplite, şi la Lokmariaker, pe jos. Asta m-a costat opt leghe bune de mers pînă mi-au plesnit tălpile de la pantofi. Am adunat însă o mulţime de idei şi de subiecte, dragă prietenă, pentru taifasurile noastre din timpul iernii.

Nu poţi să-ţi imaginezi cît de stranii şi sinistre sînt monumentele celtice. La Karnac am avut aproape un moment de dis-

perare ; închipuie-ţi că fantasticele pietre, despre care m-ai auzit vorbind atît de des, au fost aproape toate aruncate pe jos de ţărani neghiobi, pentru a-şi face ziduri şi case cu ele. Toate dolmenele, [3] cu excepţia unuia care are o cruce, sînt acum la pămînt. Nu se mai văd decît peulvani. [4] Îţi aminteşti ? un peulvan este o piatră în picioare, aşa cum am văzut una împreună la Autun, în acea plăcută şi încîntătoare călătorie din 1825.

Peulvanii din Karnac fac o impresie imensă. Sînt nenumăraţi şi aşezaţi în şiruri lungi. Tot monumentul, cromlehurile [5] şterse şi dolmenele distruse acopereau un cîmp de aproape două leghe. Acum nu se mai văd decît ruine. Un lucru unic, care nu mai există. Ţară stupidă ! popor stupid ! conducere stupidă !

La Lokmariaker, unde am ajuns cu greu, cu picioarele însîngerate de hăţişuri, nu mai sînt decît două dolmene, dar frumoase. Unul, acoperit de o piatră enormă, a fost lovit de trăsnet care a spart piatra în trei bucăţi. Nu poţi să-ţi închipui ce linie sălbatică dau unui peisaj aceste monumente.

M-am culcat la Auray, la bătrîna Seauneau, han excelent, şi am venit astăzi de dimineaţă la Vannes. Am aici o mie de lucruri de văzut, apoi voi pleca mîine la Nantes. Socotesc să trec totuşi

pe la Tours ; poţi să-mi expediezi acolo scrisorile. Scrie-mi des şi mult. Nu-i aşa, bietul meu înger, că-mi vei scrie des şi mult ?

Voi fi la Paris către data de 20. Îmbrăţişează-i pe toţi îngeraşii noştri pentru mine, biet păcătos. Spune-i domnişoarei Louise că mă gîndesc cu înduioşare la toate amabilităţile ei faţă de Toto, iar Martinei mii de gînduri prieteneşti. Desigur, eşti încă la Roches în momentul în care îţi scriu. Îţi adresez acolo această scrisoare. Pe curînd, Adela mea, te iubesc mai mult ca oricînd.

Nantes, 14 august.

Am ajuns astăzi de dimineaţă la ora trei la Nantes ; am dormit cîteva ore, apoi am fost să văd tot oraşul, şi iată-mă hotărît să mă culc încă pentru cîteva ore şi să plec mîine către Tours cu un vapor pe la ora şase dimineaţa.

Am văzut la Nantes multe case vechi frumoase, catedrale, edificiu mutilat de toate epocile unde se află un lucru admirabil, mormîntul lui Francisc al II-lea. Spune-i tatălui tău. Castelul de la Nantes trebuie să fi fost magnific. Ce a rămas este de-o mare frumuseţe, foarte feudal şi foarte sever. Am urcat chiar în clipa cînd soarele apunea peste clopotniţa catedralei şi de acolo am văzut tot oraşul, cele patru braţe ale Loarei, rîul Erdre cu fermecătoare maluri, canalul, toate acoperişurile vechi şi cîmpia de la Mauves. E frumos. [...] Voi fi la Tours sîmbătă dimineaţă, după o noapte petrecută în diligenţă, ceea ce este crîncen. A cincea de la Paris.

Sper ca la Tours să găsesc scrisori, căci sînt zece zile de cînd nu am veşti de la tine.

Presupun că nu mai eşti la Roches. Îţi adresez această scrisoare la Paris.

Adio, pe curînd

Al tău, Victor.

Tours, 16 august, ora 10 şi jumătate, seara.

Judecă decepţia mea ! Am sosit la Tours astăzi de dimineaţă la ora zece, după o noapte îngrozitoare petrecută în rotonda diligenţei. Rotonda unei diligenţe este incontestabil un purgatoriu. Mi-e indiferent, dar eram înfometat de veşti de la voi toţi, înfometat de a avea o scrisoare de la tine. Debarc, alerg la poştă. Nimic. Mă aşteptam la zece scrisori. Clipa a fost cumplită. Şi pe urmă am început să calculez. Într-adevăr nu era greşeala ta. Scrisoarea mea, din Brest, n-a putut să-ţi sosească decît miercuri sau joi, şi răspunsul tău nu putea fi sîmbătă dimineaţă la Tours. Nu

voi pleca decît mîine seara și mă voi culca la Amboise. Mi se promit scrisori ; poate pentru mîine. Oh, am nevoie să știu unde sînteți cu toții, dacă tu mă iubești, dacă gîndurile tale se îndreaptă spre mine !

Am venit de la Nantes la Angers cu un vapor. Faimoasele maluri ale Loarei sînt plate și neinteresante, afară de Oudon, Ancenis, Saint-Florent și de cîteva stînci ici și colo. Acostamentul de la Angers este fermecător, însă aparține de Mayenne. Vaporul e murdar, împuțit și incomod. Între alte calamități am mai întîlnit-o și pe doamna de Féraudy ; îți amintești de bătrîna doamnă de Féraudy ? a trebuit să fiu amabil. Și culmea, ajuns la Angers, cum mergeam să văd catedrala, cu portal și vitralii frumoase, ea

s-a spînzurat de braţul meu şi am fost silit să-i servesc drept călăuză. M-am întors vrednic de milă, alături de această doamnă, la hotelul „La Fazan“ cînd, deodată, o ultimă lovitură, m-a acostat ducele d'Abrantés, dar nu ducele pletos şi bărbos pe care îl cunoşti, ci un mic duce roşcovan şi bucălat, ras şi cu părul scurt care pleca la Cholet, cu o foaie de drum de soldat, ca să îmbrace cascheta albastră şi să stea de pază prin hăţişuri. Deci am luat masa între această doamnă şi acest domn. La ora opt seara m-am urcat, din fericire, în diligenţă, în rotonda de care îţi spuneam, şi am coborît astăzi de dimineaţă, frînt de oboseală, la Tours, unde n-am găsit nici o scrisoare de la tine care să-mi dreagă sufletul şi trupul. Plînge-mă.

Am vizitat astăzi Tours, unde sînt obiectul a tot soiul de persecuţii *admirative*. Am găsit *Lucreţia Borgia* afişată în plin tîrg şi colegiul în emoţie de vestea sosirii mele. Tours este un oraş frumos ; nenumărate case vechi, mai ales din piatră, două turnuri romanice, o superbă biserică romanică servind drept grajd hotelului Europa, o încîntătoare fîntînă din timpul Renaşterii, frumoase mărturii ale unor fortificaţii şi catedrala care este admirabilă, admirabilă prin arhitectură şi vitralii. Iată tot ce am văzut astăzi la Tours. Voi continua mîine.

N-am făcut decît să întrezăresc Angers în lumina asfinţitului. Vitraliile şi portalul sînt magnifice, iar vechiul castel impresionant de frumos ; tot oraşul apare pitoresc. Găsesc că bunul nostru Pavie nu-l admiră îndeajuns. Spune-i-o din partea mea.

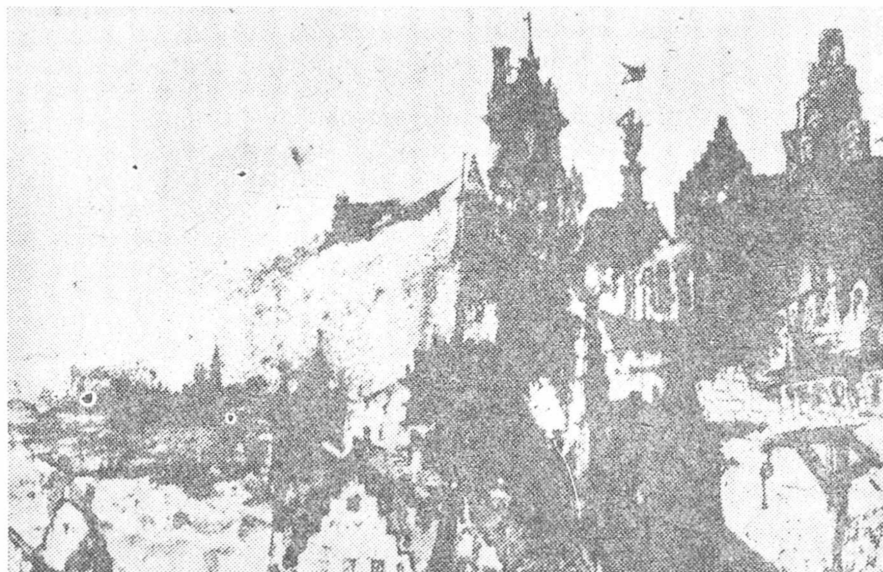
Mîine voi vedea Amboise şi voi încerca să-ţi scriu. Scrie-mi şi tu, o lungă scrisoare. Dacă voi primi mîine, înainte de plecare, o scrisoare de la tine, voi încheia-o fericit pe aceasta.

17 august, ora 11 seara.

Scrisori, nici astăzi ! Am părăsit Tours foarte trist, lăsînd recomandarea să-mi fie expediate la Orléans. Sînt la Amboise şi voi vizita mîine castelul. Te iubesc, Adela mea, sărută pentru mine pe Didine, Toto, Charlot şi pe Dédé, comorile mele.

Étampes, 22 august.

Îţi mulţumesc, Adela mea, pentru scrisorica ta din 19. Nu pot să-ţi spun cîtă plăcere mi-a făcut. Un pahar cu apă dat unui însetat. Sînt nerăbdător să le am pe toate celelalte, însă mă tem să nu trăiesc această fericire tocmai la Paris, o dată cu bucuria de

a te îmbrățișa. Spun *mă tem,* pentru că s-ar putea ca sosirea mea să fie întîrziată cu 36 de ore. Sînt la Étampes, aici am găsit un fel de anticar, fost ofițer de gardă, prieten cu Paul Lacroix ; se numește Dl. Grandmaison și este proprietarul faimosului donjon de la Étampes pe care-l cunoști. Vrea să-mi arate toate ruinele din împrejurimi, destul de numeroase și frumoase. Mîine vom merge să vedem *le Temple,* o veche mănăstire prăvălită și cîteva admirabile edificii romanice. Unul dintre ele, Saint-Martin, are un turn aplecat asemeni celui de la Pisa. Ar fi posibil să merg de acolo la Fontainebleau să văd castelul dacă se prezintă vreo ocazie avantajoasă, însă din pricina vacanței trăsurile sînt rare și scumpe. Scrie-mi tot la Melun.

Am petrecut ieri o zi admirabilă la Pithiviers și în împrejurimi. La Yèvres-le-Châtel, aflat la două leghe, și unde m-am dus pe jos cu pantofii găuriți, am găsit o mănăstire și un castel dărăpănate, dar complete. Magnifice ! Desenez tot ce văd. Îți vei da seama singură.

Adela mea, biata mea prietenă, dacă ai ști ce bucurie aș avea să te am lîngă mine în aceste momente. Oh, desigur, vom face o călătorie împreună. Îmbrățișează pentru mine pe Martine,

și cele patru drăgălașe jucării ale noastre. Dacă ai ști cît vă iubesc pe toți !

Această scrisoare este probabil ultima pe care ți-o scriu. O voi urma în scurt timp. Te îmbrățișez și te iubesc.

Alături o scrisoare pentru Poupée. Cum îi merge lui Toto ? Îi place acolo ?

Marines (lîngă Gisors), 26 august, ora 9 seara.

Sînt trist, Adela mea, dar nu sînt supărat. Ți-am scris alaltăieri, 24 august, din Montlhéry. Scrisoarea ți-a sosit probabil în aceeași zi ; te rugam să-mi scrii post-restant la Pontoise. A doua zi scrisoarea putea fi la Pontoise. Am trecut astăzi, a treia zi ; nimic ! Dacă ai fi știut ce nevoie am de scrisorile tale, nu m-ai fi lăsat să trec prin acest oraș urît, pustiu și plicticos pentru mine. Nu este o mustrare, ci doar o simplă durere ce ți-o împărtășesc ție, atît de bună și perfectă în toate. Scrie-mi acum ca să mă răsplătești, o lungă, lungă scrisoare post-restant la Versailles, pe unde socot să mai trec, căci mi-e dor de aceste locuri ; o absență de 25 de zile e mai mult decît pot îndura. Nu voi merge la Soissons. Mă vei revedea, pe neașteptate, fericit și bucuros că te pot îmbrățișa. Pe curînd deci. Al tău pentru totdeauna și pretutindeni.

30 august, Saint-Germain, ora 11 seara.

De data aceasta este adevărat. Pe foarte curînd, Adela mea. Poate voi sosi înaintea acestei scrisori.

Am văzut turnul de la Gisors și catedrala de la Beauvais, am admirat ce am văzut, dar iubesc ce aștept să revăd.

Din adîncul inimii, al tău.

Duminică 31, ora 5 seara.

Adela mea mult iubită și dragă, sînt la Versailles în cea mai mare încurcătură. Astăzi este sărbătoarea Lojelor [6] la Saint-Germain. Mi se spune că de opt zile nu se găsește nici un vehicul și nici măcar vreun loc la trăsurile publice. Negăsind vreun mijloc de transport, am mers pe jos de la Saint-Germain la Versailles să caut încîntătoarea-ți scrisoare. Mi-e teamă că voi fi obligat să petrec noaptea aici și îți scriu în grabă.

Mîine te voi îmbrăţişa, chiar de va trebui să ajung la Paris mergînd în cap. Dacă nu aş fi atît de obosit în seara aceasta, mi-aş lăsa bagajul la hotel şi aş pleca. Sînt însetat de prezenţa ta şi a celor mici. Vai, ce tristă întîrziere !

Al tău, Victor.

Îţi scriu cu creionul din biroul Companiei trăsurilor publice. Voi încerca să merg pînă la Jouy, poate voi găsi acolo un mijloc de transport. Aş merge să cer ospitalitatea celor de la Roches, însă sînt prea murdar.

1835

Montereau, 26 iulie, ora 6 și jumătate seara.

Bună ziua, bietul meu înger. Bună ziua, Adela mea. Cum ai călătorit ? Acum, cînd îți scriu, sper că ești deja acasă și că te-ai odihnit un pic. În ce mă privește, iată ce am făcut.

Am plecat ieri dimineață la ora șapte cu vaporul și am sosit la Montereau, tot ieri, la ora șapte seara. Acum, cînd îți scriu, mai sînt încă aici, necăjit de a nu fi găsit nici un vehicul și nu știu nici în acest moment dacă voi pleca într-o oră cu diligența spre Sens, sau mîine dimineață cu cabrioleta la Provins. Prin Sens ocolul este prea mare, dar voi vedea Troyes și Châlons-sur-Marne. Altfel voi trece prin Provins, Coulommiers și Château-Thierry. Am de-a face cu misiți de trăsuri oribili, care încearcă cu tot dinadinsul să mă jefuiască. Însă eu mă apăr.

Te mai gîndești la sărmanul tău soț ? Cum îi merge Didinei noastre ? Sărut-o de mii de ori din partea mea. De asemenea o strîngere de mînă și bunului tău părinte.

I-am părăsit ieri de dimineață pe micuții noștri somnoroși și i-am sărutat pentru amîndoi. Toto a dormit toată noaptea, întins gol goluț lîngă mine. Era adorabil, așa cufundat în somn, cînd l-am părăsit.

Pe curînd. Scrie-mi. Îți voi scrie de la primul popas ce-l voi face. Pînă atunci, te îmbrățișez. Te iubesc, Adela mea dragă.

Mii de gînduri prietenești lui Pavie, tatălui și fratelui său. Îi iubesc pe toți, cum prea bine știi.

Coulommiers, 28 iulie, amiază.

De ieri seară iată-mă la Coulommiers, Adela mea. Este un oraș destul de neînsemnat, cu o construcție oarecare, cîteva ogive și un turn rococo. Împrejurimile par frumoase. Este o regiune împădurită.

Am vizitat deja Montereau, de unde ţi-am scris, apoi Bray şi Provins.

Montereau este un oraş destul de pitoresc aşezat pe un fel de Y format de confluenţa rîului Yonne cu Sena. Din această pricină s-a născut un pod răsucit [...]. Pe acest pod au trecut feluriţi oameni, de la Ioan fără de Frică la Napoleon.

Pe muntele care domină podul am vizitat locul de unde Napoleon însuşi a îndreptat tunul spre ţintă în 1814, de unde, de altminteri, am cules o floare de leandru. Acum în acest loc s-a făcut un parc. Priveliştea este frumoasă. Imensul Y format din cele două rîuri se întinde pînă în depărtări, într-un peisaj magnific.

La Bray, un orăşel împuţit, am scris la culcare acest catren pe zidul hanului

La dracu, han spurcat sălaş al ploşniţei,
Cînd pielea dimineaţa ţi-e înroşită toată.
Bucătăria pute şi somnu-i stînjenit,
Şi-agenţii comerciali îngînă cîte-un cîntec.

(Chiar în clipa în care îţi scriu, o drăgălaşă găinuşă vine să ciugulească nu ştiu ce, la picioarele mele, într-o rază de soare.)

În ce priveşte Provins, este cu totul altceva, nu hanul, ci oraşul. Sînt patru edificii, o poartă a oraşului foarte frumoasă, un donjon cu patru turnuri mici, cu contraforţi şi o incintă de ziduri şi turnuri prăvălite, totul răspîndit într-un fel foarte pictural, pe două coline adumbrite pe jumătate în verdeaţa pomilor. Apoi destule case vechi, încă pitoreşti. Am desenat donjonul, ţi-l voi arăta. L-am vizitat. Mă va ajuta mult.

De-abia îmi ajunge spaţiul ca să-ţi mai spun că doresc să te amuzi, să te gîndeşti la mine şi să mă iubeşti. Astăzi este ziua fericită pentru dragul nostru Pavie. Îi doresc o soţie ca tine. [...]

Te îmbrăţişez, te îmbrăţişez mereu pe tine şi pe draga noastră Didine. Merg să iau masa. Într-o jumătate de oră plec la Château-Thierry.

Te iubesc, Adela mea.

La Fère, 1 august, la amiază.

Mă gîndesc cu multă bucurie, Adela mea dragă, că în două zile voi avea veşti de la tine la Abbeville. Sper că ai petrecut bine şi ai găsit pe dragii noştri prieteni mai drăguţi decît oricînd. În ce mă priveşte am găsit hanurile mai mizerabile decît oricînd, şi decît în orice ţară.

Călătoresc la întîmplare, făcînd cîteodată o bucată de drum pe jos şi găsind cu greu trăsuri. În timpul drumului văd lucruri admirabile, ceea ce mă consolează. Am văzut Château-Thierry și casa lui La Fontaine, care este de vînzare. Un bătrîn preşedinte, pe nume Tribert, care o locuieşte, mi-a făcut onorurile casei.

La Soissons am vizitat frumoasele ruine ale abaţiei Saint-Jean, împreună cu familia comandantului de artilerie, domnul de Bonneau. O familie amabilă şi foarte primitoare.

La două leghe de Soissons, într-o vale încîntătoare, ascunsă de orice drum, există un admirabil mic castel din secolul al XV-lea, atît de bine conservat, încît poate fi chiar locuit. Se numeşte Septmonts. Am rugat pe domnul de Bonneau să mă anunţe dacă vreodată ar fi de vînzare pentru zece mii de franci. Ţi l-aş cumpăra, draga mea Adela. Este cea mai fermecătoare locuinţă pe care ţi-o poţi închipui. O veche casă de odihnă a episcopilor din Soissons.

Nu pot să-ţi povestesc cît de minunată este valea Soissons, cînd o vezi urcînd coasta către Coucy. A fost atît de frumos, încît am urcat-o de-a-ndărătelea. Cele două fleşe vizibile ale abaţiei Saint-Jean, catedrala, oraşul plin de turnuri vechi şi de pinioane profilate, superbe orizonturi verzi şi albastre, o apă încîntătoare ce se înfăşoară și se desfășoară în toate colţurile peisajului ! Tare aş fi vrut să fii cu mine, bietul meu înger, însă aş fi plîns sărmanele tale picioruşe, obligate să meargă patru leghe pînă la Coucy pe drumuri de munte și printre pietre.

Renunţ să-ţi pictez Coucy. Ţi-l voi descrie. Este un oraş din evul mediu, aşezat pe un deal, aproape intact, cu un admirabil donjon într-un capăt ca o unghie la vîrful unui deget. Totul într-un şes încîntător, brăzdat de orezării, de drumuri galbene, de șerpuiri de apă şi de drumeaguri mărginite de meri scunzi, care piaptănă căruţele cînd trec încărcate cu fîn.

De la Coucy la Laon, există un oarecare domn de Coutoul, care înşală buna-credinţă a călătorilor, cu un fel de turn, ascuns între pomi, imitaţie de turn gotic cu ceas. Povestea asta m-a costat 30 de parale daţi lacheului care mi l-a arătat. Să-l ia dracu!

Am plecat din Laon astăzi de dimineaţă, oraş vechi, cu o catedrală ea însăşi cît un alt oraş ; o catedrală imensă care trebuia să aibă şase turnuri, dar care nu are decît patru, patru turnuri aproape bizantine, dantelate ca fleşele din secolul al XVI-lea. Totul este frumos la Leon, edificiile, casele, împrejurimile, totul, în afară de groaznicul han *„la Hure“* *, unde am dormit o noapte şi pe zidul căruia am scris aceste cuvinte de adio :

* Căpăţînă (trad. din fr.).

HANGIULUI DE LA „LA HURE"

Negustor de mîncăruri împuţite
Hangiu amestecînd
Gunoi cu murdărie
Birtaş prost şi murdar
De la care se adună
O ciorbă fără gust şi vasul năclăit
Şi purici adunaţi din întregul oraş.
Hanul tău ca şi faţa
Ar putea fi numită o hîdă căpăţînă
Şi rît este cuvîntul, pentru curăţenie.

Trebuie să-ţi spun că hangiul mai este şi obraznic pe deasupra. Te face să mănînci pui împuţit şi îţi rîde în nas, caraghiosul.

Iată-mă acum în localitatea la Fère şi îţi scriu aşteptînd un prînz oarecare, ce-l voi împărţi la masă cu trei mutre tîmpe de ţărani. Pe zidurile hanului sînt pictate scene de vînătoare. Am remarcat că acest lucru nu este un semn bun, rişti să nu găseşti alt vînat decît cel din pictură.

Sper, mult iubita mea Adela, într-o scrisoare lungă. Contez de asemenea şi pe alte lungi scrisori, în care să-mi povesteşti tot ce ţi se întîmplă, tot ce vezi, tot ce faci. Data viitoare voi scrie drăgălaşei noastre Poupée. Pînă atunci va trebui să-mi scrie ea. O strîngere de mînă vrednicului tău părinte, care probabil a prins forţe noi în Bretania lui şi pe care îl iubesc precum ştii.

La revedere, bietul meu înger, sînt chemat la masa de dejun, abia am timpul să închei această scrisoare. Toate gîndurile prieteneşti amicilor noştri. Spune-le că le aparţin din toată inima, dar, înainte de toate, ţie, draga mea Adela.

V.

Plec la Saint-Quentin unde voi sosi astă seară. Aş fi foarte bucuros să te revăd ca şi pe micuţii noştri dragi.

Amiens, 3 august.

Expediez această scrisoare la Angers, îngrijorat că s-ar putea să nu te găsească, Adela mea, cu toate că am socotit că va fi la Angers pe ziua de şase şi că tu nu vei pleca decît pe şapte. Sînt la Amiens, mîine voi fi la Abbeville şi îmi voi astîmpăra setea de scrisorile tale.

De cînd ţi-am scris, am văzut Saint-Quentin, unde nu se află decît o încîntătoare primărie cu o frumoasă faţadă de lemn sculptat din 1598 ; şi Péronne, al cărui turn l-am desenat. Iată-mă

acum la Amiens, unde catedrala îmi va ocupa toată ziua. Este o minune.

Şi tu unde eşti ? ce faci ? cum te simţi ? Te voi găsi veselă şi fermecătoare, nu-i aşa ? Am atîta nevoie de surîsul tău.

Vei revedea pe dragii noştri copilaşi înaintea mea, sărută-i de mii de ori pentru mine, şti cît de mult îi iubesc, şi, după tine, ei sînt dragostea mea.

Sper că tatăl tău s-a simţit bine în această scurtă călătorie. Îmbrăţişează-l mult din partea mea, de asemenea pe Didinette, căreia îi şi scriu.

Pe curînd, Adela mea. Între 15 şi 20 sper să fiu la Paris. Pînă atunci gîndeşte-te la mine.

Mîine, Abbeville şi scrisorile tale.

V.

Am scris de la Coulommiers domnişoarei Louise.

Cele mai tandre gînduri prieteneşti amicilor noştri din Angers.

De la Tréport, 6 august.

Ieri am avut şi o bucurie şi un necaz, dragă prietenă, bucuria de a fi primit scrisoarea ta, necaz de a nu fi primit decît una. În sfîrşit, te ştiu ajunsă cu bine, ca şi pe Didine, care mi-a trimis o scrisorică şi de aceea te rog să o săruţi din partea mea. Sînt necăjit că drumul l-a obosit pe tatăl tău. Spune-i să se îngrijească bine la întoarcere. În clipa în care îţi scriu aceste cuvinte, mă gîndesc că îţi vor sosi prea tîrziu şi mai mult ca sigur, la ora asta, eşti în drum spre Paris. Asta m-a determinat să-ţi adresez această scrisoare.

Am stat aproape 24 de ore la Abbeville. Eram un pic obosit de cele 20 de leghe făcute pe jos, bătînd de opt zile castelele, şi-apoi speram să dau scrisorilor tale răgazul să sosească. Am fost de două ori la poştă. Nimic. Nu te cert, dragă prietenă, ştiu că ai făcut cum este mai bine. Am primit la Abbeville, prin Martine, veşti bune de la dragii noştri copilaşi.

La Corbie am văzut ruinele a două frumoase turnuri şi cîteva tranşee, care se văd încă destul de bine ; la Boves, un mare donjon crăpat, iar la Picquigny, numai cîteva bucăţi de ziduri.

Notre-Dame din Amiens este o capodoperă prodigioasă. Acolo l-am întîlnit pe acel imbecil de Joseph Bard, atît de neaşteptat, ca şi cum s-ar fi găsit un purice pe Venus.

Saint-Wulfrand d'Abbeville are un portal în care sînt îngrămădite detalii minunate. Aşezarea este un vechi oraş, cu case pic-

tate, care mi-au reamintit de Burgos ; dar ce-i drept doar prin aceasta.

Ieri am văzut oraşul Eu. Castelul este interesant şi curios, cu toate că este curăţat, spălat şi stricat de restaurările recente. La colegiu am vizitat mormîntul lui Balafré şi al soţiei sale, două capodopere ale secolului al XVI-lea, iar în cripta bisericii, mormintele conţilor d'Eu şi d'Artois [7], unde am fost privit foarte atent de doi jandarmi cărora le-am rîs în nas.

Seara am venit la Tréport. Ştiindu-mă în apropierea mării, nu m-am putut hotărî să mă culc fără ca picioarele mele să nu o fi simţit. Acum sînt mulţumit căci îşi zvîrlă spumele sub ferestrele mele.

Ce lucru frumos este marea, Adela mea. Va trebui cîndva să o vedem împreună.

Toată seara m-am plimbat pe faleză. O, acolo simţi că ai aripi. Dacă n-aş fi avut cuibul meu la Paris, mi-aş fi luat zborul.

Dar tu eşti acolo, iar eu rămîn, şi atît timp cît tu vei fi acolo, îngerul meu, eu voi rămîne. Sînt prins în mreje pe viaţă, dar iubesc colivia în care te afli tu. Nu ştiu dacă dorinţa de a vedea marea cît mai mult timp nu mă va face să merg la Caen, în loc de Rouen. În orice caz, scrie-mi la Mantes post-restant. Îmi va fi uşor să intru în posesia scrisorilor, dacă nu voi merge eu însumi să le iau.

Îi scriu lui Boulanger şi îţi trimit scrisoarea în acest plic. Te rog transmite-i-o. Apoi pentru cei mici cîteva scrisorele pe care te rog să le dai cu tot atîtea sărutări, cîte cuvinte sînt scrise.

Pe curînd, Adela mea, va fi o mare bucurie să te pot îmbrăţişa.

Al tău V.

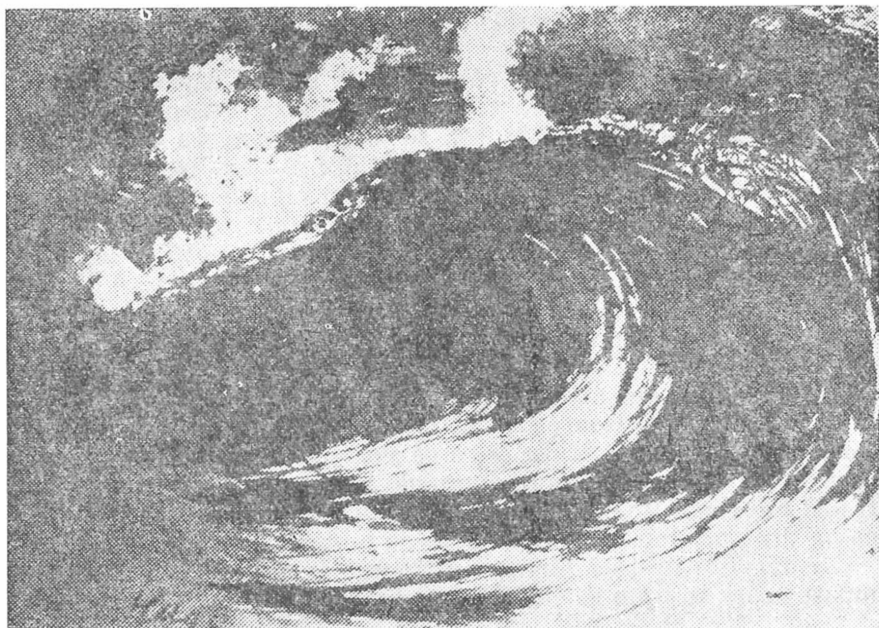
Toată prietenia bunei Martine. Gînduri bune pentru toţi care îşi amintesc de noi. Cum se simte bunul Nanteil, pe care l-am lăsat bolnav ?

Lui Louis Boulanger.

La Tréport.

Sînt la malul mării, Louis, un lucru extraordinar, care mă face să mă gîndesc totdeauna la tine. De altfel, ştii prea bine că sîntem ca doi fraţi.

Aş fi vrut să fii aici, întîi pentru că ai fi fost lîngă mine, al doilea pentru că ai fi fost lîngă mare. Amîndoi avem o profundă afinitate cu marea, care răscoleşte în noi străfunduri de poezie. Plimbîndu-te pe faleză, simţi ca şi cum ai avea în cap tot atîtea oceane,

cîte sînt sub cer. Deîndată am vizitat biserica, cocoţată sus, de parcă ar fi aşezată pe acoperişul satului. Se ajunge urcînd o scară. Nimic mai fermecător decît acest edificiu, care se înalţă pentru a fi văzut de marinarii de pe mare, ca şi cum le-ar spune : sînt prezent ! [...] Simţi că aceşti oameni apăsaţi de mare vin să caute aici un echilibru posibil. Triste lucruri pe coasta oceanului : o constituţie şi o cameră de deputaţi !

Ei bine ! am simţit că arta rămîne măreaţă. [...]

La căderea nopţii, m-am dus să mă plimb la malul mării. Luna răsărea, fluxul urca spre maluri şi bărcile pescarilor plecau unele după altele, unduindu-se în strîmtul gît de la Tréport. O ceaţă cenuşie acoperea depărtările unde pînzele se topeau destrămîndu-se. La picioarele mele, oceanul înainta pas cu pas. Valurile veneau aşezate unele după altele, ca ţiglele de pe acoperişuri în construcţie. Vîntul bătea puternic ; întregul orizont fusese cuprins de un tremur de pete verzi ; şi peste toate un muget groaznic într-o lume întunecată, cu valuri mari de spume sfîşiate de pietre ; era frumos şi monstruos în acelaşi timp. Marea disperată, iar luna sinistră ! O lume stranie, imensă himeră, plină de mistere, acoperită cu mii de solzi urcînd dureros spre faţa rece, cadaverică, de-a lungul a 9 000 de leghe, precum şarpele care ţinteşte şi atrage pa-

sărea. Ce poate însemna această fascinaţie în care marea joacă rolul păsării ?

Ieri, în cîteva ore, am văzut marea în trei aspecte cu totul diferite. Prima dată, la ora două după-amiază, între Abbeville şi Valines, la dreapta mea. Marea se afla departe, ca un banc de ceaţă, aşezat la linia extremă a orizontului. A doua oară, lîngă Eu, soarele era la asfinţit, iar cerul cenuşiu şi plin de un abur difuz ; marea ocupa distanţa dintre două dealuri înalte. Nu ştiu cum cădeau razele soarelui, dar parcă ar fi fost un triunghi de aur masiv, fără nici un colţ umbrit, doar de o uşoară tremurătură ce-abia atingea suprafaţa apei. Aşa a apărut dintr-o dată la capătul unui urcuş, ca o scorbură strălucitoare în josul cerului plumburiu. Închipuie-ţi această viziune.

Cel de al treilea aspect era în timpul fluxului de seară.

Însă, iată o scrisoare fără sfîrşit şi n-am vorbit încă nimic de tine, dragă prietene. Mi se pare că vorbind despre mare, vorbim despre noi. Nu ne-am spune lucrurile astea şi încă o mie, dacă am fi fost împreună ? Oh, ce mult aş fi vrut să te am aci, pentru mine ca un drag prieten, şi pentru ocean ca un mare pictor.

Adio. Îmi lipseşte hîrtia, o strîngere de mînă. Fă lucruri frumoase acolo, în timp ce eu văd altele aici.

Victor H.

Montivilliers, 10 august, ora 8 dimineaţa.

Draga mea Adela, desigur eşti pe punctul de-a ajunge la Paris în acest moment. Nu am vrut să-ţi adresez ultima mea scrisoare din Tréport, la Blois, de teamă că n-o să-ţi sosească la timp. Probabil că o vei primi în acelaşi timp cu aceasta.

De cînd ţi-am scris, am văzut tot malul mării de la Tréport la Le Havre, unde voi sosi peste trei ore.

Am vizitat Dieppe, unde castelul, care arată încă destul de bine, nu-ţi oferă decît o singură rămăşiţă interesantă, o fereastră, destul de frumoasă, din timpul Renaşterii, prin care se spune că a evadat ducesa de Longueville [8], această ducesă de Berry a timpului său, dar mai frumoasă decît a noastră. De altfel poate nu trebuie să se dea prea mare crezare legendei. La Amboise, anul trecut, mi s-a arătat tot o fereastră, pe unde se spune că a evadat tot ducesa de Longueville. Graţioasă fantezie a legendei ce o agaţă pe această nobilă doamnă de capătul unei scări de frînghie la toate ferestrele frumoase din timpul Renaşterii !

În r[illegible], Dieppe este un oraş destul de insipid, în afară de mare, care înfrumuseţează tot ce atinge, ca şi poezia.

l'Esprit de la Tempête devant Gilliatt

După Dieppe, am vizitat Saint-Valéry-en-Caux, mic port neînsemnat. În schimb Fécamp este o așezare încîntătoare. Biserica este de cel mai frumos gotic, sever, aproape romanic, avînd capele din timpul Renașterii, adevărate bijuterii, și foarte frumoase morminte din secolul al XV-lea. Aproape că nu mai sînt vitralii. Resturile amvonului, răspîndite ici și colo, sînt cele mai admirabile fragmente care pot fi văzute. Multe capete asemănătoare cu cele ale lui Rafael, într-o foarte frumoasă adorare a Fecioarei așezată în mormînt, în mărime naturală. Este un cap sculptat și pictat, al unui bărbat ce ține o carte în mînă, neîndoielnic cel mai uluitor portret în maniera lui Ingres, care ți-l poți imagina. Îl desfid chiar pe el să fie mai asemănător lui însuși.

De la Fécamp, negăsind nici un mijloc de transport, am mers pe jos la Étretat la o distanță de patru leghe și de la Étretat aici, încă patru leghe, ceea ce a făcut să am ieri o zi destul de plina. Am sosit la Montivilliers la ora 11 seara. Am bătut la ușa hanului și mi-a deschis o încîntătoare hangiță, numită domnișoara Bouju, care, foarte grațios, mi-a dat propria ei cameră mobilată cu mobilă de mahon, intens roșu, precum și hîrtia de scrisori albastră ca cerul, pe care îți scriu, Adela mea.

Ce am văzut la Étretat mi s-a părut admirabil. Faleza este străpunsă din loc în loc, lăsînd arcuri naturale, sub care marea bate în timpul fluxului. Am așteptat refluxul și prin ierburi de mare și băltoace de apă, alge lunecoase și, pietre mari rotunde acoperite de ierburi, pieptănate de valuri, ca și cum ar fi capete cu păr verde, am ajuns pînă la arcul cel mare, pe care l-am desenat. La dreapta și la stînga sînt portaluri sumbre ; imensa faleză este la verticală, bolta cea mare fiind străpunsă dintr-o parte în alta și prin ea văzîndu-se al doilea arc. Capiteluri enorme, cioplite neîndemînatic de ocean, zac în toate părțile. Este cea mai gigantică arhitectură care a existat vreodată. Spune-i lui Boulanger că Piranesi[1] nu este nimic față de realitățile de la Étretat.

În depărtare, la orizont, se vedea un vas cu pînze de cenușiul pietrei, desenînd pe mare un colosal chip al lui Napoleon. Totul era minunat.

Uitam să-ți spun că la Fécamp am văzut marea pe lună plină. Spectacol magnific ! Un vas norvegian tocmai ieșea din port și cîntecele mateloților aduceau cu un lung vaiet. În spatele meu, orașul și clopotnița se vedeau între două coline, în fața mea, cerul și marea pierdute și amestecate într-un clar de lună imens, la dreapta, un felinar din port cu lumină nemișcată, la stînga, blocurile mari de umbre ale unei faleze prăbușite. Eram pe un eșafod al digului ce tremura la fiecare izbitură de val. În acea clipă m-am gîndit la tine, bietul meu înger, și la dragii noștri copilași, la Dédé, care se

joacă în Piaţa Regală şi la tot ce este proaspăt şi drăguţ în umbra persoanei tale.

Nu am explorat încă Montivilliers. Voi pleca peste o oră, cocoţat pe imperiala unei trăsuri care mă va duce la Le Havre, unde voi dejuna. Este de la sine înţeles că îmi păstrez incognito-ul oriunde mă duc. Nu am fost recunoscut nicăieri, exceptînd la Soissons. De la Le Havre, în funcţie de vehiculul pe care-l voi găsi gata de plecare, voi merge la Rouen sau Caen. În acest din urmă caz, întoarcerea mea va fi întîrziată, aproximativ cu trei zile. Apropo, la Dieppe am văzut castelul Arques, care este o splendidă ruină.

Scrie-mi tot la Mantes, Adela mea.

Sper că această călătorie mică ţi-a făcut bine şi că eşti tot grasă şi proaspătă. Vreau să profit de faptul că sînt în Normandia, ca să văd o bună parte din ea şi cîteva detalii. Nu mai am răbdare pînă cînd voi putea să te îmbrăţişez. E atît de multă vreme de cînd nu v-am văzut pe toţi, îngerii mei.

Mii de sărutări de la vechiul tău prieten. Îmbrăţişează-i pe toţi.

V.

Rouen, 13 august.

Deoarece călătoresc la bunul plac al trăsurilor pe care le găsesc gata de drum, iată-mă la Rouen, dragă prietenă. Aproape am renunţat să mai merg la Caen, m-ar fi tîrît prea departe. Îţi scriu înainte de a fi văzut ceva din Rouen, unde am sosit ieri la ora 11 seara, pe un clar de lună, ce din vîrful dealului mi-a oferit, din umbrele oraşului şi din scînteierile Senei, un admirabil peisaj.

Am văzut de altfel, de cînd ţi-am scris, lucruri minunate, clopotniţa romanică de la Montivilliers, pădurea de catarge de la Le Havre, fleşa traforată de la Hanfleur ; Lillebonne, unde sînt trei monumente, rezultatul a trei idei, o construcţie gotică, un donjon feudal şi o arenă romană ; Tancarville are un castel ruinat, dar mai frumos decît unul întreg ; Caudebec, care nu-i decît o dantelă de piatră ; Saint-Wandrille, o troacă minunată în care se zbenguie un hidos porc devastator, numit Lenoir [10]; Jumièges, care este încă mai frumos decît Tournus ; şi, de-a curmezişul tuturor, şerpuieşte pretutindeni Sena !

Astăzi voi vedea Rouen.

Adela mea, nici unul din aceste frumoase lucruri nu mă împiedică să mă gîndesc la tine, dragă prietenă. Tu eşti cel mai frumos lucru dintre cele frumoase şi eşti cea mai bună dintre toate bunătăţile. Cu cîtă bucurie te voi revedea !

După Rouen, îmi mai rămîne să colind malurile Senei. Voi încerca să-mi fac un program cît mai îndesat şi, dacă îmi mai rămîn bani, voi face un ocol prin Gisors, ca să merg pînă la Compiègne, să văd Pierrefonds, care lipseşte colecţiei mele de castele.

În aşteptarea unor sărutări adevărate, te îmbrăţişez de aici, Adela mea, de asemenea pe dragii noştri micuţi şi pe Martina Leusurica y Galassa. Iubeşte-mă.

Cel mai bun şi statornic prieten al tău.

V.

Scrie-mi tot la Mantes, post-restant.

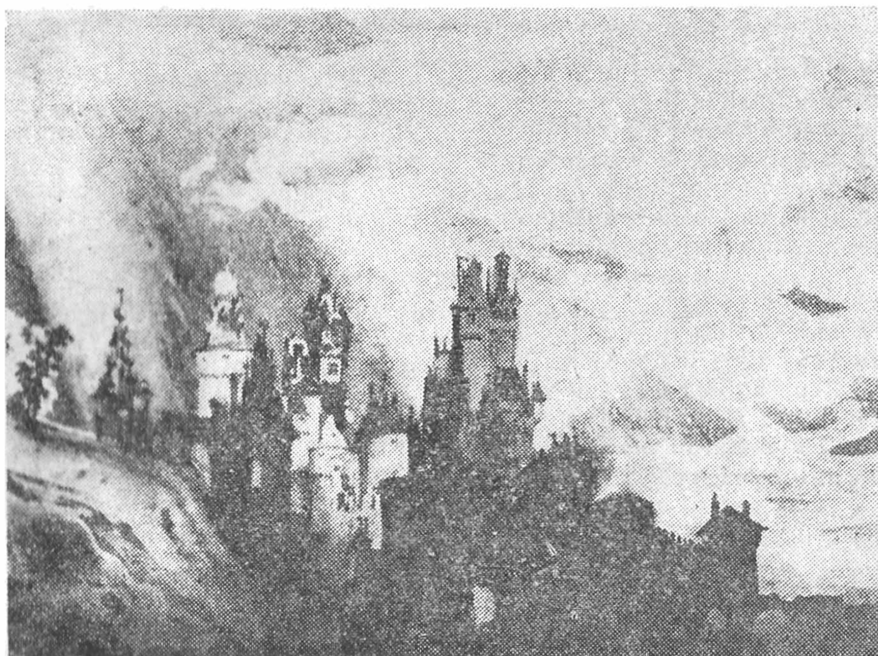
La Roche-Guyon, 16 august.

Sînt la Roche-Guyon şi mă gîndesc la tine. Acum patrusprezece ani, aproape zi de zi eram aici şi la cine mă gîndeam ? la tine, Adela mea. Oh ! nimic nu s-a schimbat în inima mea. Poţi să mă crezi, te iubesc mai mult decît orice pe lume. Eşti viaţa mea.

Nimic nu s-a schimbat nici în acest trist şi sever peisaj. Tot acest frumos cot al Senei, tot acea întunecată buză de deal, tot acea vastă întindere împădurită. Nu s-a schimbat nimic nici în castel afară de castelanul care a murit şi de mine, vizitatorul, care am îmbătrînit. De altfel a rămas acelaşi mobilier domnesc, am revăzut şi fotoliul pe care a stat Ludovic al XIV-lea şi patul în care s-a culcat Henric al IV-lea. Cît despre patul în care m-am culcat eu şi care fusese şi patul *cardinalului de la Rochefoucauld* — un pat deosebit de mare — acum şase luni, domnul de Rastignac s-a plîns stăpînului actual că este prea spaţios, aşa încît din vechiul meu pat s-au făcut şezuturile pentru scaunele de biliard şi, astfel, nu mai rămîne absolut nimic de la mine, aici. Dar mă înşel, un servitor, văzîndu-mă cum privesc ca un necunoscut, ca unul care le vede pentru întîia dată, îmi spuse brusc : Victor Hugo a trecut pe aici. Şi mi-a arătat, într-un registru de banale inscripţii, o jumătate de vers de-al meu, pe care un vizitator l-a scris imitîndu-mi iscălitura. Acest lucru este arătat străinilor !

I-am lăsat în neştiinţa lor. La ce bun să-i dezamăgeşti ? Adevăratele amintiri de acolo au dispărut. Ce importanţă are că altele false le-au luat locul ? Numele meu nu este mai puţin pronunţat în fiecare zi, în acelaşi loc unde mă gîndeam la tine acum patrusprezece ani. Ce visări gingaşe erau atunci sub acest turn ştirbit. Ruina nu este mai puţin prăbuşită decît era. Însă eu în cîte privinţe nu sînt deja prăbuşit !

Nu însă în ce priveşte dragostea mea pentru tine, bietul meu înger. S-ar putea asemui cu inima unui zid. Pe măsură ce tencuiala cade, se vede mai bine. Cojit, dar indestructibil.

Las să-mi vagabondeze gîndurile. Într-o oră voi pleca la Mantes, unde voi găsi scrisorile tale, ceea ce mă umple de bucurie și nerăbdare. Ce să fac, te iubesc și gata.

Aș vrea totuși să-ți vorbesc de Andelys, unde am petrecut noaptea trecută, și de Château-Gaillard, imens mănunchi de turnuri ruinate, care domină patru din meandrele Senei. L-am desenat.

Am văzut Rouen. Spune-i lui Boulanger că am văzut Rouen. Va înțelege tot ce cuprinde acest cuvînt. Am petrecut zilele de 13 și 14. Am văzut tot, curtea de conturi, palatul Bourg-Théroule, Palatul de Justiție, Marele Orologiu, Saint-Ouen, Saint-Maclou, vitraliile de la Saint-Vincent, fîntînile, casele vechi sculptate și enorma catedrală, care-și face mărețe apariții la capătul tuturor străzilor. M-am urcat în clopotnița catedralei și în turnul Saint-Ouen. Orașul și priveliștea sînt, de sus, admirabile.

Am uitat să-ți spun că, sub vechile cazemate de la Château-Gaillard, am găsit numele meu scris, cu creionul, alături de numele lui Rossini.

Sînt chemat pentru masa de prînz. Te las. În două ore voi fi la Mantes cu tine.

Pontoise, 17 august.

Am trecut ieri prin Mantes. Am găsit scrisorile tale. Îţi mulţumesc, Adela mea, de tot ce cuprind bun şi duios pentru mine. Mă iubeşti, nu-i aşa ? Mulţumeşte-i mult tatălui tău de toată grija ce ţi-o poartă, îl iubesc ca pe propriul meu tată. Este mai mult decît al meu, este al tău. Mulţumeşte-i Didinei mele, pentru drăguţa ei scrisoare. Mulţumeşte-i bunului Châtillon. Îmbrăţişează pe dragii noştri copilaşi.

Pun mult preţ pe toate amănuntele ce mi le dai. Continuă cu ele şi adresează-mi, de acum încolo, scrisorile, post-restant, la Villers-Cotterets. Voi încerca să văd Compiègne şi Pierrefonds. Iată-mă deja la Pontoise. Dacă totuşi nu voi găsi nici un vehicul pentru Senlis, ceea ce cred că mă şi aşteaptă, voi lua diligenţa pentru Paris, şi atunci mă vei revedea îndată, şi eu nu mă voi plînge. Cu atît mai rău pentru Compiègne. Te poţi aştepta să mă vezi sosind în orice clipă.

Sînt fericit că te-ai amuzat un pic la Angers. Nu-mi este inima plină decît de gînduri de dragoste pentru tine şi pentru iubiţii noştri copilaşi.

Îmbrăţişează-i pe toţi. Nu mai am timp decît să închid scrisoarea. Poştalionul pleacă. Mii de gînduri prieteneşti Martinei.

Al tău, Victor.

20 august, ora 1 după amiază.

Îţi scriu de la hanul din Pierrefonds, Adela mea, avînd în faţa ferestrei minunata ruină. Am întîmpinat greutăţi să ajung pînă aici. Trăsurile lipsesc. Voi încerca să ajung la Villers-Cotterets şi, dacă voi găsi un loc pe imperiala unei deligenţe, poate voi sosi în acelaşi timp cu această scrisoare la Paris. De mult timp inima-mi este acolo.

V.

1836

Chartres

La Louppe, 18 iunie, 1836.

Iată-mă instalat la o masă din hanul de la Louppe, tîrg mare, la nouă leghe de Chartres şi prima mea grijă este să-ţi scriu, Adela mea. De la plecarea noastră nu am avut nici o clipă de răgaz, nici eu, nici Nanteuil. Nanteuil desenînd, eu explorînd. În prima zi am dejunat la Chevreuse şi ne-am culcat la Rambouillet.

Ţi-am vorbit deseori de Chevreuse, al cărui castel, cu toate că a fost împodobit de un morar cu nişte acoperişuri caraghioase, are încă un aspect remarcabil. În ce priveşte Rambouillet, în afara parcului, oraşul şi castelul sînt insipide. Cu toate acestea, castelul mai are încă un turn mare, destul de frumos, pe care se reazemă stupid două păcătoase faţade într-un regretabil stil modern. Drumul începînd de la Bièvre este fermecător. A doua zi am văzut Maintenon, cu minunatul ei mic castel din secolul al XV-lea, şi imensul apeduct ruinat din secolul al XVII-lea şi în sfîrşit Chartres, care ne-a apărut de departe în răpăiala de ploaie cea mai pitorească din lume.

Aici ar trebui să scriu volume cu milioane de semne de exclamare. Catedrala din Chartres e o minune.

Am petrecut în ea 36 de ore, înăuntru, dedesubt, deasupra, străbătînd cu paşi mari navele, coborînd în cripte, căţărîndu-ne în turnurile clopotelor, sorbind-o din priviri din toate colţurile, şi în final neştiind nimic, decît că ar trebui şase luni de studiu spre a-ţi face o idee mai completă de ce conţine. Eu sînt încă în faza acelei prime impresii trezită de lucruri măreţe şi care este copleşirea.

Interiorul este de un efect uluitor. Naosul înalt şi întunecat, vitraliile abundă în mii de diamante, basoreliefurile ce înconjură corul, cu pervazurile dantelate, formează una din cele mai admirabile împletituri de piatră pe care a făcut-o să înflorească punctul de întîlnire al secolului al XV-lea cu al XVI-lea. Magnific edifi-

ciu. Sînt tot atîtea amănunte ca într-o pădure și tot atîta liniște și măreție. Această artă este, într-adevăr, fiică a naturii. E infinită, ca și ea, atît în grandoare cît și în detaliu. Microscopică și gigantică.

O, sărmanii arhitecți ai zilelor noastre, care au darul să facă clădiri foarte mărunte cu enorme mormane de pietre ! Să vină să studieze, să vină să învețe acești constructori de ziduri goale cum simplul conține multiplul, fără ca prin aceasta să sufere, cum micul detaliu dă semeție întregului ansamblu. Sînt într-adevăr niște artiști nefericiți, care au pierdut sensul artei lor, gata să despoaie o construcție de arabescuri ca pe un stejar de frunze.

Exteriorul e tot atît de sublim. Cele două portaluri din extremitățile transeptului sînt de o frumusețe aproape unică. Au anumite intrări laterale cu acoperiș, care, văzute dintr-o parte, au aerul unui peristil egiptean. Statuile, ca și cele de la Amiens, sînt din cea mai severă epocă a artei creștine.

În ce privește cele două turnuri clopotniță ele formează cea mai admirabilă și armonioasă împletire de grație și măreție ce se poate imagina. Cel mai vechi, care este și cel mai puțin înalt, aproape romanic, este de o gravitate sumbră și austeră, cu toate că a fost destul de mult împodobit. Celălalt e o uriașă bijuterie de patru sute picioare înălțime.

Cele trei mari rozase sînt admirabile ca formă, din afară, și colorit, dinăuntru.

Cît despre stricăciunile provocate de incendiu, cu toate cele ce s-au spus în ziare, ele sînt imense. Am vizitat totul cu cea mai mare conștiinciozitate, complet anonim, așa cum fac mereu, ca să nu fiu influențat de nici un fel de amabilități. Ca să nu îmi scape nimic, am avut de luptat acolo, ca și în alte părți, împotriva acelui clopotar stupid și paracliser obraznic, pe care i-am regăsit și aici, stăpîni absoluți ai edificiului, închizînd poarta curioșilor și făcînd prin colțuri mici grămăjoare de rămășițe prețioase, pe care le țin încuiate, spre a le exploata. La Chartres este și mai rău, paracliserul dă ordine soldaților. Vrei să intri, santinela îți strigă : Stai ! aveți permis ? de la cine ? De la portar, spune soldatul.

Stricăciunile sînt imense în toată partea superioară și, ceea ce este mai grav, chiar ireparabile. Pentru șarpantă este de la sine înțeles. Unde este lemnul ? unde sînt dulgherii ? Materia primă și mîna de lucru lipsesc. Se va face o coamă de fier ; tristă soluție, dar care, din fericire, nu se va vedea din afară, ca acea nefericită clopotniță de la Rouen.

Și în cazul fleșelor stricăciunile sînt iremediabile. Pentru că nu a ars numai șarpanta. Toate dantelăriile de piatră, atît de deli-

cate și pline de farmec ale clopotniței mari, au fost topite în incendiu. Nu au mai rămas decît cioturi roase proeminînd încă pe nervurile groase ale ogivelor. În ce privește vechea clopotniță, ornamentația romană e prea masivă și prea unitară cu piatra ca să se fi desfigurat, dar mă tem să nu fie și mai zdruncinată decît cealaltă. *Asemenea lovituri sînt prea puternice pentru bătrîn.* Și acest bătrîn are 700 de ani.

În interiorul clopotnițelor pustiirea ne pare și mai ciudată. Ici și colo, în colțurile înalte, zac mormane uriașe de cenușă, grămezi de fierărie, strîmbate și arse de flăcări, printre care se deosebesc limbi de clopot și bucăți enorme de bronz. Dacă te rezemi pe un drug de fier, tremură din rădăcini, ca un dinte găunos ; te încrezi într-o boltă, este crăpată, scările exterioare se clatină cînd mergi pe ele ; și pe urmă pietre mari plesnite ți se rostogolesc sub picioare, iar granitul balustradelor, linse de flăcări timp de 12 ore, se desprinde în solzi sub degete.

Cui i se va încredința această dificilă restaurare ? Domnul Duban [11] ar fi o alegere foarte bună. Să ne păzim îndeosebi de mîna neîndemînatică și ignorantă care a aranjat atît de dezastruos Saint-Denis. Trebuie să fii un constructor plin de curaj ca să lucrezi la un edificiu ca Chartres și Saint-Denis, cînd ești cel mult capabil să construiești o imitație hibridă ca Bursa și biserica Madeleine. Cum îndrăzniți să mișcați aceste pietre venerabile unde s-a pecetluit o artă pe care nu o înțelegeți ? Cum îndrăzniți să trageți o concluzie de la Vignola [12] la André Colomban ?

Stricăciunile în interior sînt și ele considerabile, nefiind cauzate de incendiu, ci de arhitecți restauratori. Una din pagubele cele mai de plîns este introducerea în cor a unui grup rococo, mare și urît, lucrat de Bridan, pentru care a fost făcută o spărtură în hățișul de arabescuri gotice cu mii de ace semețite în jurul altarului principal.

O, voi cinstiți locuitori din Chartres, dacă restaurați, încercați să restaurați și corul bisericii. Alungați-l pe Bridan, cu grupul lui statuar, reprezentînd Adormirea Maicii Domnului, ca și zăbrelele, basoreliefurile și stucaturile Ludovic al XVI-lea și tot ce este făcut în spiritul prostului gust al secolului al XVIII-lea. Dreaptă pedeapsă ! episcopul stupid, care a desfigurat în acest fel corul de la Chartres, n-a avut fericirea să oficieze nici măcar o singură dată în mijlocul absurdului său aranjament. În momentul în care și-a terminat opera, a venit revoluția măturînd într-o clipită și episcop și corpul canonicilor. De ce nu l-a măturat și pe Bridan ? Uitam să-ți spun că acest grup este prezentat vizitatorilor pentru a fi admirat ca și cum ar fi invitați să admire un catren de Ioan Botezătorul mîzgălit pe marginea Bibliei.

Pentru că locuitorii din Chartres își restaurează catedrala — și ei nu puteau face un lucru mai bun — ar trebui să împiedice, pe nu știu cine, să dărîme vechile ziduri de apărare, care completează atît de bine frumoasa poartă Guillaume.

De fapt catedrala fără acoperiș are un aspect straniu, dar nu lipsit de frumusețe.

Zidurile sînt atît de încărcate de colonete și stîlpi cu jerbe de nervuri, încît de la aceeași poartă Guillaume, de unde catedrala se vede în toată măreția ei, apare deasupra orașului ca o imensă orgă de piatră.

Văzut de sus, din turnul cel mare, acoperișul incendiat și dezgolit este superb. Pare spinarea unui monstru gigantic. Ciudat la început, dar explicabil dacă te gîndești mai bine, este faptul că ferecătura de plumb a pasarelei de la galeria de sus, ce dă ocol acoperișului, a rămas complet neatinsă, cu toate că a fost atît de apropiată de vîlvătaie, încît plumbul topit al învelitorii i-a curs deasupra din toate părțile, atîrnînd și acum în mii de stalactite, ce strălucesc splendid în soare.

De altfel orășelul Chartres, văzut din partea vechilor ziduri de apărare, este foarte pitoresc și ar trebui să fie mai mult vizitat de pictori decît este acum.

Poșta urmează să plece, așa încît îți scriu în fugă. Dragă prietenă, comunică aceste detalii prietenilor care ți le vor cere. Nanteuil este încă cu mine. Călătoria i-a deschis gustul de-a merge mai departe și am păstrat cabrioleta. El te salută cu respect.

Eu vă îmbrățișez pe toți și pe tine înaintea tuturor. Niciodată nu mi-am dat seama cît de mult te iubesc, decît atunci cînd sînt departe de tine. Îmbrățișează de mii de ori pe dragii noștri micuți. Îți voi înapoia îmbrățișările. Scrie-mi, post-restant, la Cherbourg. Tot pentru domnul baron Hugo. Fără prenume.

Al tău, Victor.

Citește totul tatălui tău, pe care-l iubesc și căruia îi strîng mîna. Cred că această scrisoare îl va interesa. El se ocupă ca și mine, dar mult mai bine, de aceste lucruri.

Alençon, 19 iunie.

Îți scriu, Adela mea, pe colțul unei groaznice fețe de masă de cîrciumă. Am părăsit cabrioleta noastră la Nogent-le-Rotrou și am luat un vehicul public pînă la Domfront, unde cred că Nanteuil mă va părăsi. Sîntem la Alençon. Avem la dispoziție un sfert de oră ca să mîncăm ceva și profit să-ți scriu.

Alaltăieri ne-am luat rămas bun de la Chartres, unde mai există o construcţie cu frumoase vitralii, de care nici nu ţi-am vorbit, orbit cum eram de catedrală. Am părăsit Beauce, ale cărei cîmpii în asfinţit se pierd mirific în depărtări şi trebuie admirate puţin. Iată, acum ne apropiem de Normandia, pe care o recunoaştem după coroana verde a merilor ce ne înconjură din toate părţile. Plouă, bate vîntul, este o vreme îngrozitoare. Soarele, parcă în bătaie de joc, ne priveşte din timp în timp, prin spărtura unui nor.

Am văzut şi vizitat, la Nogent-le-Rotrou, acel castel care mi s-a oferit spre cumpărare acum şase sau şapte ani. Nanteuil face pentru tine o schiţă în chip de amintire, în timp ce eu îţi scriu. Exteriorul castelului este încă foarte frumos şi domină măreţ un imens orizont de şesuri unduit. Interiorul nu este decît ruină.

Astăzi este duminică, Adela mea. Mă gîndesc cu tristeţe că, acum opt zile, eram fericit alături de tine. Făcusem împreună plăcuta cavalcadă în pădurea Saint-Germain. Eram unul lîngă altul, fericiţi unul prin altul, ca în anii noştri cei mai surîzători. Eu îţi ţineam calul de căpăstru şi nu pierdeam din ochi pe dragii noştri copilaşi. Adela mea dragă, mi-a plăcut mai mult duminica de acum opt zile, decît duminica de astăzi.

În trei săptămîni vă voi revedea şi vă voi îmbrăţişa pe toţi. Pînă atunci sărută-i de mii de ori pe Didine, pe Dédé şi pe Toto, care sper că se simte bine, la fel pe sărmanul meu Charlot, de două ori exilat. Strîng mîna tatălui tău, iar pe tine te îmbrăţişez mult de tot, Adela mea.

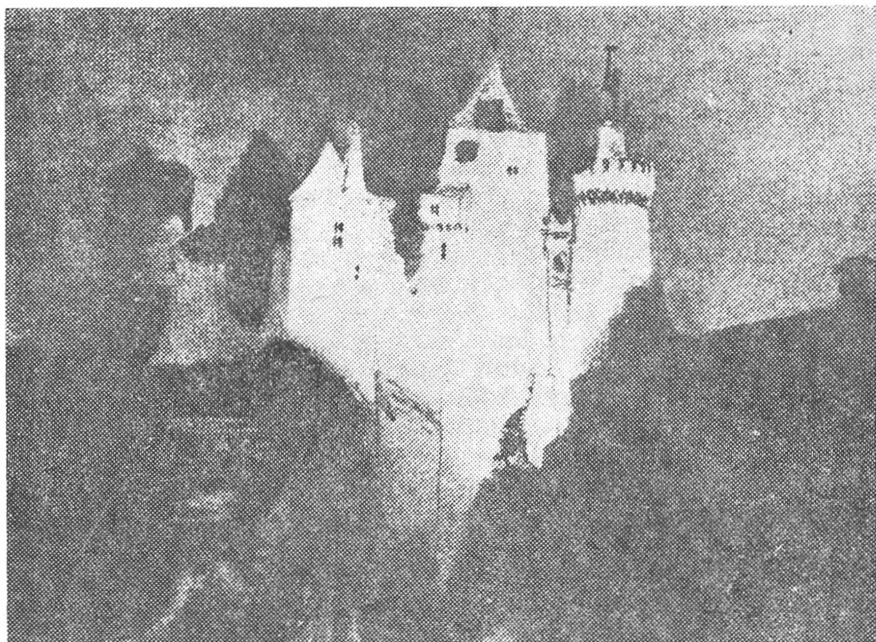
V.

Fougères, 22 iunie.

Au trecut trei zile, Adela mea, de cînd nu ţi-am scris şi simt nevoia să vorbesc cu tine, să-mi caut odihna în gîndul tău.

Nanteuil m-a părăsit, ar fi posibil să ne întîlnim la Cherbourg. De la Alençon, am văzut Lassay, o mică localitate drăguţă, pe jumătate sălbatică, aşezată la răscrucea unor drumeaguri cu castele vechi, dintre care două admirabile, pe care le-am şi desenat. Le vei vedea. Cel de al treilea nu mai are decît cîteva ruine, aşezate printre arborii cei mai frumoşi şi sălbatici din lume.

După Lassay, Mayenne. În fond, această săracă Bretagne nu este deloc cunoscută. Dar face mai mult decît Elveţia cu Alpi cu tot. Mayenne pare un oraş pitoresc şi surîzător, aşezat de-a curmezişul rîului ce-l străbate, cu un castel frumos, o biserică înaltă, cu pietre romane de două mii de ani, case din secolul al XV-lea învrîstate cu lemn şi ipsos şi un pod vechi cu arcuri ogivale. Ansamblul formează un tot fermecător.

De la Mayenne am fost la Jublaire, unde există un castru al lui Cezar pe care l-am colindat fiind călăuzit de cea mai frumoasă fată din lume, ce mi-a oferit trandafiri proaspeţi şi cărămizi vechi, sărind sprinten peste împrejmuiri fără să se sinchisească prea mult de zborul fustei sale. Şi pe urmă mi-a arătat un templu roman şi multe lucruri romane şi chiar multe din persoana ei. La despărţire, eu i-am dat bani, iar ea mi-a cerut o sărutare. Iartă-mă, dar îţi povestesc lucrurile aşa cum sînt şi pînă la urmă îţi voi aduce o bucată de marmură din castrul lui Cezar, ca să-ţi dovedesc norocul meu. Sînt un încrezut.

Închipuie-ţi că îţi scriu toate astea, dogorit de soare şi roşu ca un morcov. Este drept că am acum crucea de onoare şi mă voi lupta cu tatăl tău, pentru pîinea sfinţită de la Fourqueux. În Bretagne sînt primit cu multă stimă şi cinstire. Ţăranii şi jandarmii mă salută.

Astăzi de dimineaţă am luat masa la Ernée.

Apropo, nu mai m-am dus pînă la Domfront.

Ernée este o mică localitate, foarte urîtă, stupidă şi searbădă, unde o babă, pocită, ţine un han groaznic. Singura plăcere a fost izgonirea unui cîrd de cumetre clevetitoare, care au plecat bodogănind pe socoteala mea o sumedenie de bîrfeli absurde.

Am văzut la Ernée şi copilaşi drăguţi, care strîngeau balegă de cal de pe drumul mare. Te asigur că o făceau cu o graţie extraordinară. Şi cînd te gîndeşti că într-o zi vor ajunge nişte ţărani urîţi

Sînt la ora asta în ţara ferigilor, într-o localitate care ar trebui vizitată cu respect de către toţi pictorii, într-o localitate care are un castel protejat de turnurile cele mai frumoase din lume, cu mori de apă, cu pîrîiaşe repezi, stînci, grădini pline de trandafiri, de străzi mărginite de case cu pinion urcînd drept, cu biserici înalte şi joase, cu bufete vechi strălucind prin prăvălii, cu tot felul de construcţii vechi acoperite de iederă. Am văzut totul în lumina soarelui, le-am văzut în amurg, le-am văzut în lumina lunii şi nu mă pot sătura. Este admirabil. Ici şi colo, sînt cîteva case din timpul lui Ludovic al XV-lea, însă au puţin succes. Stilul pompadur, cu toate încărcăturile lui, nu are ce căuta în această regiune. Efectul rococoului în granit este foarte nefericit.

De altfel arhitectura în general este barbară. Piatra bretonă nu s-a lăsat înzorzonată de nici o epocă. Nici de cea a Renaşterii, nici de cea a lui Ludovic al XV-lea. Dar anumite monumente au simplitate şi sumbră măreţie.

Vremea a devenit bună, drumurile sînt încîntătoare. Totul este verde, tufişuri, arbori înalţi, acoperişuri de paie împestriţate de flori, cu fumul ce se amestecă cu miros de măceşe. Ici şi colo un cîmp de cucută răspîndind miasmă de fiară sălbatică, un zid în ruină unde creşte albă lumînărica Domnului, gaiţe ce-şi arată penele albastre, coţofene ce-mi aduc aminte de caii din Turenne, şi pe urmă această încadrare a drumului, minunat aurit de grozamă în floare.

Mîine voi merge la Antrain şi voi vizita renumitul cîmp de luptă al armatei vandeene, mă voi gîndi la tine, Adela mea mult iubită, în timp ce această scrisoare va alerga către Fourqueux, ca să aducă sărutările mele, ţie, vouă, tuturor care sînteţi bucuria şi viaţa mea.

Mii de gînduri prieteneşti Martinei. Îmbrăţişează pentru mine pe bunul tău tată. Eu te îmbrăţişez de mii de ori. Într-o zi voi călători cu tine şi voi fi pe deplin fericit.

Saint Malo, 25 iunie.

De două zile, dragă prietenă, nu încetez să mă gîndesc la tine. Va trebui neapărat să vedem marea împreună cu toţi dragii noştri copilaşi. Aş vrea să-i văd pe Toto şi Dédé şi chiar pe dumneata, domnişoară Didine, care o să primeşti prima împărtăşanie, aş vrea să-i văd în acest imens sipet de scoici de ocean, pe care ieri le

călcam în picioare, mergînd între Dol şi Saint Malo, deoarece negăsind loc în oribilele mijloace de transport, care-ţi bătucesc fundul, am mers filozofic şase leghe pe jos.

Ajuns la Saint Malo, îmbîcsit de praf, am alergat la ocean şi m-am scăldat între stîncile care înconjură digul unde, în timpul refluxului, apa se cuibăreşte în mii de copăi de granit. Am avansat destul de departe în mare, sărind din stîncă în stîncă, cu toate că valurile m-au răsturnat de zeci de ori, pe stînci diabolic de ascuţite. N-avea nici o importanţă, era un lucru admirabil să fii învăluit şi scuturat prin spumă.

Cum de patru zile am făcut cap la cap 12 leghe pe jos, în plin soare, am faţa cojită, sînt roşu şi arăt groaznic.

De altfel aveam nevoie de apă. De cînd sînt în Bretagne mă simt înecat în murdărie. Ca să te speli în Bretagne îţi trebuie oceanul. Acest imens lighean nu-i decît pe măsura imensei murdării.

Să vezi camera unde se presupune că am dormit la Pontorson : o locuinţă mizerabilă, tăvănită cu bîrne şi pardosită cu pămînt ; enormi păianjeni pe tavan şi minusculi purici pe jos. Două scaune văduvite de paie. O saltea ce duhneşte. În faţa ferestrei o veche firmă pe care se poate citi cu litere aproape şterse : *cutare croitor sosit de la Paris.* Ţi se serveşte cina. Farfuriile bretone sînt ca nişte formaţii geologice. Trebuie să pătrunzi prin mai multe straturi de nu ştiu ce, înainte de a ajunge la faianţă. Dacă puricii ar fi mers pe ele, cu siguranţă şi-ar fi lăsat urmele picioruşelor. Cum Pontorson este la malul mării, peştele este de negăsit. De aceea ţi se serveşte un jigou, pe jumătate ros. Totul se petrece la lumina unei anemice lumînări, aşezată într-un sfeşnic mare de aramă în stil rococo înverzit de cocleală, lumînare ce se înclină melancolic şi varsă lacrimi de seu în farfurii. Pe urmă se merge la culcare ; şi a doua zi de dimineaţă plăteşti cinci franci, nu pentru că ai mîncat, ci pentru că ai fost mîncat.

Se poate ajunge la această cameră şi la acest ospăţ pe 11 eroice trepte de 13 degete înălţime şi 3 degete lăţime.

Comunică această descriere de locuinţă bretonă tatălui tău. Pe bună dreptate îţi va spune că Pontorson este în Normadia. Este adevărat, harta spuse : *Normandia,* dar murdăria spune : Bretagne.

De altfel, în această regiune, porcii mănîncă iarbă. Aici numai ei sînt curaţi !

Îngrădirea cîmpului se face cu un fel de barieră formată de trunchiul unui arbore, în care au fost înfipte ici şi colo bucăţi de lemn, semănînd cu un pieptene. Asta ar trebui să le dea prin cap bretonilor să se servească de piepteni.

Dol, unde am mîncat ieri la prînz, are o stradă veche, aproape romantică, avînd casele pe stîlpi cu capiteluri. Catedrala, impo-

dobită cu un frumos vitraliu în absidă, nu este decît o mare dărăpănătură.

Fără turnurile vechi din port și fără mare, Saint Malo ar oferi puțin interes. Am prins ieri într-o scobitură de stîncă un animal de o frumusețe hidoasă, pe care oamenii din regiune îl numesc *broască de mare.*

Contez să mă duc astăzi la Dinan. Nu știu dacă timpul îmi va permite să merg pînă la Cherbourg, însă scrie-mi tot acolo. Mă voi aranja de așa manieră, ca scrisorile tale să mă urmeze la Caen, dacă voi trece pe acolo.

I-am scris acum lui Boulanger. Aș vrea să-i scriu mîine domnișoarei Louise. Spune-le copiilor să-i scrie. Tu știi că o scrisoare îi face plăcere ; ea este atît de bună cu ei.

Sper, Adela mea, că te simți bine în continuare la Fourqueux. Vreau să te amuzi cît mai mult posibil și termin îmbrățișîndu-te cu tandrețe pe tine și pe bunii noștri copilași. Nu uita să-i transmiți cele cuvenite tatălui tău și bunilor noștri amici Châtillon, Boulanger, Robelin, Gautier etc.

Lui Louis Boulanger

Saint Malo.

Am revăzut astăzi marea, dragul meu Louis : parcă o pantă lină mă readuce în toți anii la ea. Mi-a apărut în orizontul îndepărtat, pe dealuri, ca o linie subțire și verde, precum spărtura unei bucăți de geam. Era între Dol și Saint Malo. Acum sînt la Saint Malo ; cum am sosit, am alergat să mă arunc în mare, m-am îmbăiat și am revenit repede să-ți scriu, încă ud de saliva bătrînului ocean.

Va fi absolut necesar să vin într-o zi să te smulg operei tale frumoase și plină de forță și să venim aici spre a vedea amîndoi toate mărețele lucruri pe care le văd singur. Aș vrea să le admir cu tine de două ori mai bine. Știi cît eram de fericiți altădată, în plimbările noastre de seară prin mijlocul cîmpiei de la Montrouge, dar cum ar fi în fața acestei cîmpii de valuri desfășurată sub ochii noștri ?

O așezare ce trebuie de asemenea s-o vezi și pe care o vei vedea cu mine este Fougères ; iartă-mă de această bruscă tranziție, însă nu mai vreau să vorbesc de mare, aș bate cîmpii, iar această scrisoare ar avea o sută de pagini. Ei bine, vin de la Fougères, așa cum La Fontaine revenea de la Baruch și aș întreba cu dragă inimă pe fiecare : Ați văzut Fougères ?

De altfel, toată Bretagne merită osteneala să fie văzută. Cîteodată, într-un mic cătun ca Lassay, de exemplu, găseşti dintr-o dată trei admirabile castele în aceeaşi grămadă. Săraca Bretagne, care a păstrat totul, monumentele şi locuitorii săi, poezia şi murdăria, patina şi pe deasupra jegul. Spălaţi edificiile, sînt superbe, în ce priveşte bretonii, te desfid să-i speli. Deseori, într-unul din aceste frumoase peisaje, de mici arbuşti cu flori roz-violet, sub ulmi care se îndoaie lasciv, sub stejari mari, care îşi poartă frunzişul bogat pe braţe încordate, într-un cîmp de grozamă în plină floare, din mijlocul căruia îşi ia zborul, la trecerea ta, un corb lustruit, strălucind în soare, descoperi o fermecătoare colibă, fumegînd vesel, printre iederă şi măceşe ; întîi admiri, dar, vai, sărmanul meu Louis, această colibă aurită este o îngrozitoare cocină, în care porcii se culcă claie peste grămadă cu bretonii. Trebuie să mărturisesc că porcii sînt foarte murdari.

Mă reîntorc la Fougères. Vreau neapărat să vezi Fougères. Închipuie-ţi o lingură — iertare pentru acest început atît de absurd — lingura fiind castelul, iar coada, satul. Pe castelul, înăbuşit de verdeaţă, plasează şapte turnuri, diferite ca formă, ca înălţime, ca epocă ; pe coada lingurii înghesuie o încîlcitură de turnuri, turnuleţe, vechi ziduri feudale încărcate cu vechi colibe, pinioane dantelate, acoperişuri ascuţite, ferestre de piatră, balcoane ajurate, maşiculi, grădini suspendate ; leagă castelul de sat şi aşază totul în pantă, în mijlocul uneia din cele mai verzi şi adînci văi care a existat vreodată. Taie totul cu apele repezi şi înguste ale rîului Couasnon pe deasupra căruia se zbat, zi şi noapte, patru sau cinci mori de apă. Fă să fumege acoperişurile, să cînte fetele, să ţipe copiii, să trosnească nicovalele, vei avea Fougères ; ce ai de spus ?

Astfel îl vei vedea cîteva zile cu mine, de pe înălţimea platformei edificiului, şi pe urmă îl vei picta, dragul meu Louis. şi copia va fi mai frumoasă decît originalul.

Ei bine, există zece oraşe ca acesta în Bretagne, Vitré, Sainte Suzanne, Mayenne, Dinan, Lamballe etc. şi cînd neghiobilor burghezi, care sînt ploşniţele acestor măreţe case, le spui că oraşul lor este frumos, încîntător, admirabil, ei deschid ochi mari şi stupizi luîndu-te drept nebun. Adevărul este că bretonii nu înţeleg nimic din Bretagne. Ce perlă şi ce porci !

Am vrut să-ţi scriu, pentru că te iubesc, dragul meu Louis, pentru că eşti una din frumoasele şi generoasele întîlniri din viaţa mea şi că sper ca această întîlnire va dura pînă la capătul drumului amîndurora. Din cînd în cînd părăsesc Parisul, însă nu îmi părăsesc nici familia, nici prietenii. Inima mea este mereu cu tine, o ştii bine Louis, nu-i aşa ? Însă la lucrarea pe care o înfăptuiesc şi din care vei vedea pe curînd, sper, o nouă mostră, simt nevoia să las Parisul şi orăcăiala lui, mai veşnică decît frumosul muget

al oceanului meu, căci sînt deseori sătul de oraşul tău, şi de tot ce văd spumegînd de prostie omenească pe prova unei idei.
Te iubesc din adîncul inimii şi îţi strîng mîna.

Victor H.

Muntele Saint-Michel

Coutances, 28 iunie.

După cum vezi, Adela mea, această scrisoare este datată din Coutances, vechea feudă a Martinei, pe care o îmbrăţişez din toată inima (nu feuda, bineînţeles). Am şi făcut turul oraşului, cu toate că este ora 11 seara, şi am văzut turnurile catedralei într-un măreţ clar de lună. De altfel, este prima catedrală frumoasă pe care o văd, după Chartres. Cea din Dol nu contează, iar cea din Avranches este distrusă.

M-am întors acum, destul de obosit, dar vreau să-ţi scriu, biata mea iubită, înainte de-a adormi. Voi avea astfel vise frumoase în timpul somnului. Mi se aduce o supă, care întrerupe scrisoarea mea. Notez în treacăt că respectiva supă este bună, lucru rar pentru supele de la hanuri. Trebuie să o guşti, ca să mă crezi.

Iată cea mai proaspătă întîmplare. De la Saint Malo, de unde era ultima mea scrisoare, m-am dus la Châteauneuf. În cupeul unei diligenţe nenorocite fără arcuri erau trei oameni, un sublocotenent cu garnizoana cantonată la Châteauneuf, o tînără fată cu o îmbrăcăminte ciudat de simplă şi de serioasă, şi cu mine. Ieşind din oraş i-am spus domnişoarei : Domnişoară, doriţi să ridic geamul ? Ea îmi răspunde, cu o voce foarte dulce şi cu un uşor accent englezesc sau nemţesc : Cum doreşti ! Drept care, sublocotenentul a rămas uluit şi scandalizat. Era un fel de membră a sectei religioase quaker, care mergea să-şi facă educaţia la Sainte-Suzanne. Domnişoara a continuat drumul cu noi, tutuind cuviincios pe ofiţer, care pînă la sfîrşit s-a domesticit, şi pe mine, care privesc totul cu un ochi filozofic. A luat masa o dată cu noi, pe urmă, la răspîntia drumului de la Vitré, a întîlnit o altă haraba pudrată de praf, care a răpit-o, hurducăind-o în continuare.

Eu nu m-am dus la Vitré. De la Dinan m-am întors la Pontorson. Dinan este un oraş vechi şi frumos, înghesuit şi zidit în surplombă peste o prăpastie, ca un cuib de rîndunele. Mai are încă două biserici frumoase, un turn vechi superb, pe care l-am şi desenat, iar ici şi colo, cîteva case sculptate, un măreţ portic romanic, văduvit de biserică, cîteva faţade în stilul Renaşterii, destul de reuşit cioplite în granit.

Ieri am fost la Muntele Saint-Michel. Aici ar trebui să multiplici superlativele admirative, aşa cum oamenii au îngrămădit construcţiile pe stînci şi cum natura a îngrămădit stîncile pe construcţii. Dar îmi place mai mult să încep, fără înconjur, prin a-ţi spune, Adela mea, că am mîncat îngrozitor de prost. O bătrînă hangiţă negricioasă, numită Doamna Laloi, a reuşit să-mi dea să mănînc peşte stricat, la malul mării. Şi apoi, cu toate că nu ne aflam nici în Bretagne, nici în Normandia, murdăria este groaznică, alcătuită din jegul normand şi împuţiciunea bretonă, suprapuse în acest preţios punct de intersecţie. Încrucişare de rase sau jeguri după cum vrei să o iei.

Am vizitat în amănunţime şi cu conştiinciozitate castelul, biserica, abaţia şi galeriile acoperite care înconjură curtea interioară. Este ca o pustiire turcă. Închipuie-ţi o închisoare, un nu ştiu ce, diform şi împuţit, ce se numeşte închisoare, instalat sub acest acoperiş al preotului şi cavalerului din secolul al XIV-lea. O broască într-un chivot. Cînd oare va fi înţeleasă în Franţa neîntinarea monumentelor ?

Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pămînt, şi de la 15 de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată, unde fiecare temelie este o stîncă uriaşă modelată de ocean sau o locuinţă înaltă sculptată de evul mediu, şi acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deşert de nisip, ca şi Keops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife.

Din interior, Muntele Saint-Michel arată mizerabil. Un jandarm se afla la poarta de intrare, aşezat pe un tun mare şi ruginit, capturat de la englezi de vajnici apărători ai castelului. Mai exista încă un al doilea tun, de aceeaşi origine. A fost lăsat, prosteşte, să se scufunde în noroiul de la portiţa fortificaţiilor dinspre şanţul de apărare. Încep să urc. Este o aşezare mizerabilă, unde nu te întîlneşti decît cu ţărani vicleni, soldaţi plictisiţi şi un duhovnic oarecare. În castel totul este numai zgomot de zăvoare, zgomot de meşteşuguri, umbre care păzesc umbrele care lucrează (ca să cîştige 25 de bani pe săptămînă), spectre în zdrenţe, care se mişcă în penumbre alburii sub vechile bolţi ale călugărilor, admirabila sală a cavalerilor, devenită atelier, de unde priveşti, printr-o ferăstruică, cum se agită nişte oameni hidoşi şi cenuşii, asemeni unor paianjeni uriaşi, nava romanică schimbată într-o sufragerie infectă, fermecătoarea galerie cu ogive atît de delicate, transformată într-un loc de plimbare murdar, peste tot arta secolului al XV-lea este insultată de cuţitul ordinar, sălbatic al hoţului, peste tot dubla degradare a omului şi a monumentului, combinate împreună şi multiplicîndu-se unul prin altul. Iată Muntele Saint-Michel, cel de acum.

Şi ca o încununare, în vîrful piramidei, unde strălucea uriaşa statuie aurită a arhanghelului, se văd frămîntîndu-se patru bastoane negre. Este telegraful. Acolo, unde se pogorîse un gînd al cerului, se înalţă astăzi mizerabila încîlceală a treburilor acestei lumi ! Ce trist !

M-am urcat la telegraf, care în acel moment se agita mult. În insulă alerga zvonul ce anunţa în depărtări lucruri sinistre. Nu se ştia ce. (La Avranches, am aflat. Era noul atentat încercat asupra regelui). Ajuns pe platformă, omul de jos, care trăgea sforile, mi-a strigat să nu mă las atins de antenele maşinii, pentru că cea mai mică atingere mă va arunca, fără îndoială, în mare. Căderea ar fi năprasnică, mai mult de cinci sute de picioare. Vecinătatea unui telegraf este neplăcută pe platforma foarte îngustă şi care nu are drept balustradă decît o bară de fier la înălţime de reazem, şi doar două laturi ca să nu încurce mişcările maşinii. Era un vînt puternic. Mi-am aruncat pălăria în cabina omului şi m-am încleştat de scară, uitînd de zvîrcolirile telegrafului de deasupra capului meu, şi am privit admirabilul orizont ce dă ocol Muntelui Saint-Michel şi unde, de jur-împrejur, marea se lipeşte de verdeaţă, şi verdeaţa de prundiş.

Marea tocmai creştea în acel moment. Sub mine, printre zăbrelele uneia din acele temniţe ce o numesc *loges,* vedeam atîrnînd picioarele unui prizonier, care, întors către Bretagne, cînta melancolic un cîntec breton dus în Normandia de vînt. Şi pe urmă mai era sub mine un alt cîntăreţ, dar acesta liber. O pasăre. Eu, nemişcat deasupra, mă întrebam ce puteau spune zăbrelele unuia, aripilor celuilalt. Toate acestea erau tăiate de strigătul ascuţit al scripeţilor telegrafului, transmiţînd telegrama domnului ministru de interne către domnii prefecţi şi subprefecţi.

Nu mai sînt prizonieri politici la Muntele Saint-Michel, momentan. Cînd nu vor mai fi nici un fel de prizonieri ?

Dragă prietenă, bag de seamă că nu mai am nici hîrtie, nici lumînare. Trebuie să termin aici această scrisoare. Totuşi mai avem mii de lucruri de povestit. Va fi pentru altă dată. Astăzi de-abia îmi rămîne loc să te rog să îmbrăţişezi cele patru giuvaeruri ale noastre, aşa cum te îmbrăţişez şi eu pe tine din adîncul sufletului ; să strîngi, pentru mine, mîna tatălui tău, Martinei şi lui Boulanger, dacă îl vezi. Şi la toţi ceilalţi prieteni ai noştri.

Saint-Jean-de-Day, 30 iunie.

Este o căldură groaznică şi mă gîndesc la Fourqueux, unde poate este la fel de cald ca la Saint-Jean-de-Day. Sărmană prie-

tenă, îți doresc toate plăcutele adieri ale proaspătului aer care îmi lipsesc aici. Sufăr pentru tine de această căldură, pe care gîndul o duce acolo.

De altfel, am urmat un drum încîntător. Ieri am părăsit minunatele clopotnițe de la Coutances, tremurînd în briza mării (asta fără nici un fel de exagerare). Drumul este frumos și umbrit. La tot pasul, mici și drăguțe colibe pline de flori.

·Este deosebit de frumos și de fermecător să întîlnești o colibă la marginea drumului. Din cîteva mănunchiuri de paie, din care țăranul își închipuie că-și face un acoperiș, natura face o grădină. De-abia și-a terminat păcătosul construcția ordinară, că primăvara pune stăpînire pe ea, suflă deasupra, amestecînd mii de semințe în răsuflarea ei, și, în mai puțin de o lună, acoperișul crește, trăiește și înflorește. Dacă e de paie, așa cum se construiește în interiorul țării, vegetația va fi frumoasă, galbenă, verde, roșie, minunat amestecată, pentru bucuria ochiului. Dacă e la marginea mării, și dacă acoperișul colibei a fost făcut din drobiță, ca lîngă Saint Malo, de exemplu, este un falnic mușchi roz, zdravăn ca o iarbă de mare, îmbrăcînd coliba atît de bine, încît după foarte puțin timp doar o rază de soare și o adiere de vînt și amărîtul calic va avea pe capul lui grădini suspendate ca Semiramida. De cînd am părăsit Parisul, nu văd decît așa ceva. La fiecare sughiț al primăverii, înflorește o colibă.

La Avranches, pe care l-am vizitat, părăsind Saint Malo, este o vedere minunată, însă numai atît. Altădată, erau trei clopotnițe, astăzi sînt trei telegrafe, care își povestesc, unul altuia, bîrfele. Ori trăncănelile unui telegraf au un efect destul de neînsemnat asupra unui peisaj. Unde ești, înțeleptule Huet, episcop de Avranches, atît de des pomenit de Voltaire ?

Am făcut o plimbare pe mare la Granville. Trebuie să ți-o povestesc.

Ajuns la capătul digului, sar într-o barcă și iată-mă plutind. Trecem de dig, sîntem în plină mare și atunci, în legănarea valurilor imense, mă gîndesc să-mi privesc mai cu atenție echipajul. Doi băiețandri de 12 ani, două vîsle, ținute de niște sfori, nici un catarg, o coajă de nucă iată, asta era luntrea mea. Vremea era frumoasă, cerul, albastru-cenușiu, soarele frigea greu ca plumbul, însă marea se retrăgea și ne tîra către larg. Micii mei caraghioși erau cutezători și vorbeau deja, ca a doua zi de dimineață să tragă la țărm la Jersey. Patru pești, pe jumătate sărați, ce-mi serveau de scăunaș la picioare, erau toată provizia de mîncare. Îți poți închipui așa ceva ? Să mergi în largul oceanului, noaptea, 18 leghe, cu doi copii, două chibrituri și două sforicele. O bătaie a vîntului ne-a trimis înapoi în port.

De altfel, este a treia excursie pe care am făcut-o pe mare şi suport bine tremurul puternic şi complicat al valurilor, care se descompun sub tine în mii de alte valuri.

Ieşit de acolo, am dejunat. În timp ce mîncam, o hărmălaie, o droaie de oameni a umplut deodată strada, o stradă lungă şi îngustă, care urcă către biserică, mărginită de prăvălii joase unde lucrează muncitoare tinere şi cochete. Privesc şi văd trecînd, în mijlocul huiduielilor şi al degetelor arătătoare ridicate ale mulţimii, două soiuri de spectre acoperite de la cap la picioare de un de fel de mantie de serj negru, care mergeau cu paşi mari sub soarele arzător. Aceste arătări erau conduse de un jandarm, ele fiind mama şi fata, care se spunea că şi-au omorît, una soţul, cealaltă tatăl. Omorul a fost săvîrşit cu lovituri puternice de mătură, în timp ce bărbatul era beat. Erau duse la închisoare. Această stradă plină de femei care rîdeau, soarele strălucitor, jandarmul, cele două năluci de un negru murdar, mergînd cu paşi mari, acel zgomot surd al mulţimii nemulţumite, te asigur că totul laolaltă avea un aer sinistru.

Plecînd de la Granville, soarele se îndrepta către apus și briza mării agita cu o suflare proaspătă merii de la marginea drumului. Drumul era frumos și încă plăcut, cu toate că nu mai avea acele bogate borduri de tamarin în floare, care umpleau de miresme, în jurul lui, Muntele Saint-Michel. La un sfert de leghe de oraș, în timp ce priveam umbrele lăsate de navele cu trei catarge pe valurile oceanului, am văzut dintr-o dată trecînd un erete mare, pornind să vîneze ciocîrlii. Nu aș fi dat atenție, dacă, puțin mai departe, nu aș fi văzut, pe un gard, un drăguț și mititel bot-roșu, puiandru, doar cît pumnul, ce-și dădea aere de erete față de musculițe. Totul se înlănțuie și astfel se aseamănă.

Seara am fost la Coutances. [...]

Orașele de la mare sînt ca și capitalele, își uzează edificiile repede. E prea mare și prea intensă frecătura de populație pentru ca orașul să nu se reînnoiască des.

Cu toate acestea, voi vedea Cherbourg cu multă bucurie, nu numai pentru că voi regăsi marea, dar și pentru că mă așteaptă scrisorile tale, Adela mea. Am mare nevoie. Sînt 15 zile, 15 zile de cînd sînt lipsit de tine, de surîsul tău dulce și îngăduitor, de veselia dragilor mei micuți, atît de iubiți. Îmi este sete să vă regăsesc pe toți. În așteptare, voi avea scrisorile tale. Le voi avea curînd. Toată bucuria mea este concentrată în acest gînd. Te las, Adela mea, pe curînd. Distrează-te bine.

În clipa în care închid scrisoarea, un domn călător din diligență comandă, pentru cină, o supă și căpșuni. Iată ce se numește să încadrezi cina între două paranteze.

Barneville, 1 iulie, vineri.

Nu te vei plînge sper că îți scriu prea rar. Asta pentru că am nevoie de gîndul tău, Adela mea, atunci cînd nu te am lîngă mine. Sper că ești în continuare fericită acolo, că nu te lași copleșită de plictiseală, că ai parte, din cînd în cînd, de vreunul din bunii noștri prieteni. Eu voi fi fericit mîine, cînd voi fi la Cherbourg și voi avea scrisorile tale.

Am văzut ieri două frumoase clopotnițe în stilul goticului englez, cea de la Carentan și cea de la Périers. În cea din Carentan, se află un capitel curios în chip de împletitură de iarbă de mare. Artiștii din acel timp mare și naiv nu mergeau să caute nici acanta, nici lotusul. Ei luau drept model ceea ce aveau la îndemînă : varza și scaietele în interiorul țării, iarba de mare la malul mării.

Toate bisericile din această parte a Normandiei, Saint-Lô, Carentan, Périers (enumerarea este descrescătoare), derivă din cea de la Coutances. Admirabilele fleșe de la Coutances, aspre ca și ma-

rele turn de la Chartres, delicate ca şi fleşa de la Saint-Denis, se pare că au dat lăstare noi, ici şi colo, cu cîteva variante, în diverse puncte ale acestei ţări. Nu mă plîng. Cînd una din aceste fleşe, cu profiluri cioplite şi de o fermecătoare culoare deschisă, apare dintr-o dată din spatele unui deal, este un extraordinar eveniment în peisaj.

În rest, nu am văzut nimic deosebit, cel mult o femeie mare, uscăţivă şi slabă care a împărţit cu conducătorul şi cu mine imperiala de la Saint-Lô la Carentan, foarte mironosiţă, foarte urîtă şi foarte cultivată, ciorapi albaştri, costum alb, cu părul roşu, un fel de englezoaică tricoloră. Spun englezoaică, pentru că avea accentul şi pentru că Anglia e ţara unde pămîntul este cel mai roditor în acest gen de flori. Mi-am închipuit că este Doamna Trollope [13] şi, dintr-o dată, am pufnit într-un rîs nestăvilit, care, se pare, că a scandalizat-o profund.

Sosind la Carentan, am avut o impresie penibilă. O fată nenorocită, cretină, fără frunte şi fără bărbie, mare şi curgîndu-i bale pe mîini, stătea aşezată pe pragul unei case şi ne privea trecînd, cu un aer trist. Se spune că asemenea cazuri sînt lipsite de sentimente, dar sînt sigur că ceva suferea în ea. Sărac suflet fără speranţă.

Însă un lucru mai trist s-a petrecut adineauri la Port-Bail.

Făceam drumul pe jos, din lipsă de trăsuri. Îngrozitoare drumuri de scurtături, ruşinea acestei bogate Normandii ; blocuri de stîncă drept caldarîm, şleauri ce fac aproape ca osia să atingă pămîntul iar în alte părţi pămînturi sterpe sau nisip pînă la genunchi. Am accelerat pasul către ora şase. Un căruţaş, care se întorcea încărcat cu nămol de la malul mării, m-a prevenit că la ora şapte marea va fi pe drum. Cînd am ajuns lîngă mare, spectacolul era minunat. Mă aflam pe un deal. În faţă se întindea o cîmpie imensă, altădată modelată de talazuri, şi acoperită de valuri mari de pămînt. Oceanul a făurit-o după propriul său chip. Pe tot acest şes înverzea o iarbă fină şi rară, păscută de cîteva oi slabe. În fund se vedea marea, ce venea încreţită în cute mici şi repezi, invadînd pămîntul cu mase mari de apă. În dreapta mea, cît vezi cu ochii, numai dealuri şi mărăcinişuri. La stînga, pe o înălţime tăiată dintr-o dată de mare, clopotniţa crenelată de la Port-Bail, ce se pierdea într-un abur cenuşiu. Un nor mare, rezemat aspru de soarele în apus, făcea să ţîşnească raze din toate părţile, ca şi apa în jurul unui burete. Drumul era încă liber. Jos, în vale, un călăreţ cocoţat pe un sac plin, care-i ţinea picioarele depărtate, se grăbea să sosească în sat înaintea mării. Am făcut şi eu la fel. În momentul în care intram în tîrg, valul îmi înmuia călcîiele.

Pe cînd intram, un grup de ţărănci făcea larmă mare la colţul unui zid unde stătea o mică făptură mizerabilă, oarbă, rahitică şi

zdrenţăroasă, plîngînd dureros. Femeile păreau să-i facă morală. Iată despre ce era vorba. Biata fată era epileptică din naştere, de zece ani paralizată pe jumătate şi oarbă de şase luni. Şi pe deasupra şi săracă. De zece ani era ţintuită la pat şi, în timp ce părinţii se aflau la cîmp, ieşise din cocioabă, profitînd de absenţa lor cu gîndul să se înece. Femeile o împiedicau ! N-am văzut niciodată o mai amară desnădejde. Săracul copil, hidos, nu era mai mare decît Didine. Am întrebat-o cîţi ani are. Cincisprezece, bunul meu domn, mi-a spus una din femei. Ea a întrerupt-o cu un ton sălbatic, privindu-şi micuţele membre : am şaisprezece ani. I-am dat ceva bani, spunîndu-i să aibă speranţă [...] Ea mi-a mulţumit mai mult pentru vorbele bune decît pentru bani. De altfel, se pare că nu pentru prima oară fusese împiedicată să se înece. Din cînd în cînd, era zărită ducîndu-se înspre mare la ora cînd apele creşteau.

Cînd am sosit la Barneville, soarele apusese, arbori falnici de cerneală se decupau pe cerul argintiu al amurgului, marea, la orizont, imita zgomotul trăsurilor de la Paris. În această întunecare nu ştiam unde să-mi găsesc un culcuş, dar în cele din urmă, cu ajutorul providenţei, iată-mă la o masă oarecare, de unde îţi scriu, Adela mea. Scriu, de asemenea, şi copiilor. Spune-le să-mi scrie toţi, chiar Dédé (la Caen, post-restant). Vă îmbrăţişez pe toţi, bieţii mei îngeri, şi pe tatăl tău, şi pe Martine şi strîng mîna tuturor celor care vă iubesc.

Al tău, Victor.

Dacă vin pentru mine scrisori urgente, răspunde-le în cîteva rînduri că domnul Victor Hugo este absent pentru cincisprezece zile.

Saint-Mère-Eglise, 5 iulie.

Am sosit rupt de oboseală, dragă prietenă. L-am reîntîlnit pe Nanteuil, care mă aştepta la Cherbourg. Deoarece am vrut să vizităm toată coasta pînă aici şi nu sînt drumuri, am făcut aproape tot drumul pe jos şi sîntem obosiţi.

Am o mie de lucruri să-ţi spun, însă astăzi mă preocupă scrisoarea ta, scrisoare care mi-a lăsat o impresie tristă. Sînt copleşit să ştiu pe bietul nostru micuţ mult iubit şi mai bolnav. Mă voi grăbi să mă întorc pentru a-l revedea pe-al meu Toto atît de drăguţ şi dulce. Sper să găsesc la Caen o scrisoare de la tine, care să mă liniştească puţin. Îmbrăţişează pe acest scump copil de sute de ori şi vorbeşte-i de mine, de asemenea şi celorlalţi.

Şi pe urmă, Adela mea, îmi spui în scrisoare că eşti puţin tristă, şi gîndul că tu eşti tristă, acolo, mă împiedică să fiu aici altfel decît trist. Tu nu vei şti niciodată cît de tare şi de adevărat te iubesc, biata mea prietenă. Dacă ai vedea ce este în fundul inimii mele cred că ai fi fericită.

La Barfleur, ieri, am vrut, Nanteuil şi cu mine, să facem, noaptea, o plimbare pe mare. Primarul, o fiinţă stupidă, numită domnul Salé, s-a opus. Furios, m-am dus astăzi de dimineaţă la Valognes cu Nanteuil. Am vorbit cu subprefectul, domnul Clamorgan, şi am obţinut să-l bage în sperieţi pe primar, care să-mi prezinte o scrisoare de scuze. Pe urmă, subprefectul, plin de amabilitate, a vrut să gustăm vinul lui de Champagne, invitîndu-ne la cină şi rugîndu-ne să vizităm împreună cu el ruinele romane. Am încercat să scăpăm, cum am putut mai bine, de toate astea ; totuşi, a trebuit să vizitez biblioteca şi să răsfoiesc manuscrisele (sînt unele într-adevăr interesante), apoi colegiul, unde mi-au fost prezentaţi profesorii etc. Dar am fost despăgubit pentru toate astea. Directorul, în amintirea vizitei mele, mi-a cerut o zi de vacanţă pe care am acordat-o, după cum îţi închipui, în mijlocul uralelor sărmanilor drăcuşori, care acum mă adoră. Au început să se joace pe loc şi, plimbîndu-mă, visător, sub marile ziduri ale colegiului, auzeam strigătele lor de bucurie, care îmi făceau atîta plăcere. În consecinţă solicit şi eu bunicului o zi de vacanţă pentru dragii mei micuţi, în ziua în care această scrisoare îţi va sosi.

Ai uitat să-mi trimiţi scrisoarea Didinei mele, de care îmi vorbeşti. Pe curînd, biata mea prietenă. Iată-mă pe drumul de întoarcere. Contez la Caen pe o scrisoare lungă de la tine. Te sărut pe obrajii tăi, atît de proaspeţi şi de catifelaţi, şi te iubesc mult.

V.

Nanteuil mă însărcinează să-ţi prezint salutările lui cele mai afectuoase.

Plimbare neizbutită

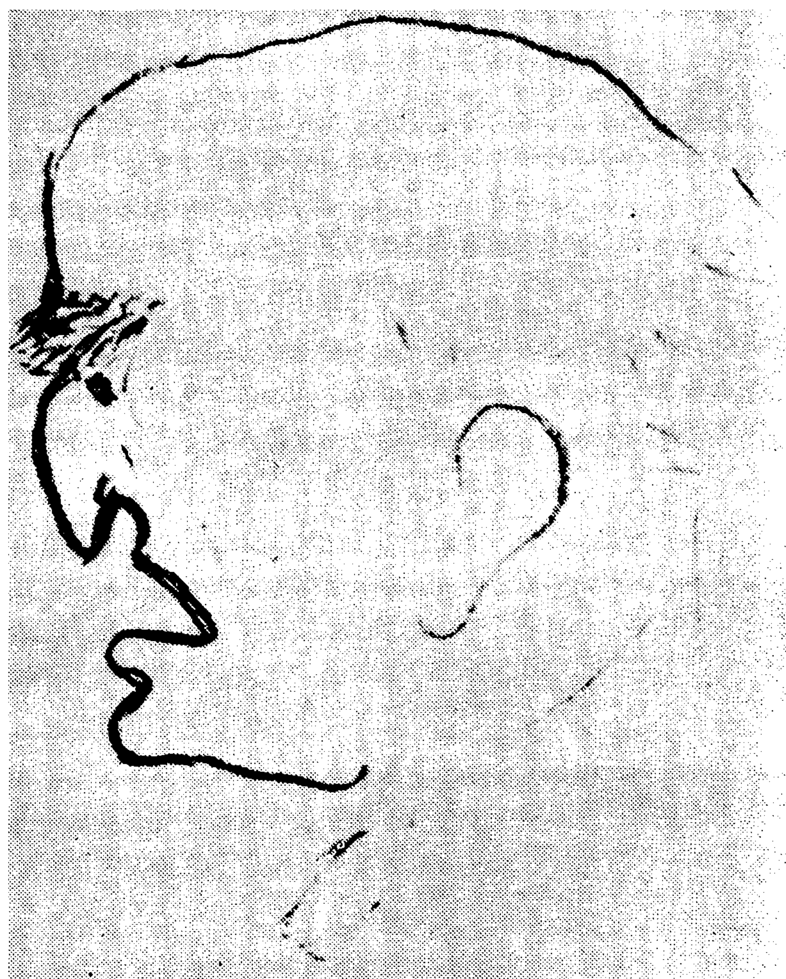
Nu garantez că la ora nouă seara, în momentul în care vrei să pleci în direcţia portului, nu va apărea, ca să-ţi încurce planurile, Jocrisse, primarul satului, Jocrisse, împopoţonat cu o cîrpă tricoloră, care, cu toate paşapoartele, vizele şi alte hîrţoage oficiale, te va lua, în funcţie de sex, drept doamna ducesă de Berry, deghizată în bărbat, sau drept Robespierre travestit în femeie, şi cu jandarmul de mînă, în prezenţa a treizeci de sclavi abrutizaţi, pe care îi

numeşte subordonaţii săi, îţi va interzice ce ? dreptul de a te plimba.

Îl vei trimite să se plimbe, fără nici o îndoială. Dar te vei alege doar cu asta, căci proprietarul bărcii, înspăimîntat, nu-ţi va da barca, paznicul îl va ajuta pe primar, şi vei rămîne acolo, îţi spun, înmărmurit şi indignat, în faţa forţei stupide şi triumfătoare, obligat să renunţi la dreptul tău, la plăcerea ta, la barca ta, atît de vesel ridicată de valuri, la peşti şi la plasele înflăcărate de fosfor, la această noapte atît de frumoasă, la asfinţitul lunii, la răsăritul soarelui, măreţ spectacol pe mare, şi la tot ce ai visat, aranjat şi plătit, fără altă consolare, decît să-i spui acelei mutre de primar că este un imbecil. Slabă consolare.

Eu declar că am găsit un astfel de loc în Normandia şi că acest loc se numeşte Barfleur, şi că acest Barfleur este mai aproape de Constantinopol decît de Paris. Şi ce vei face ? Te vei plînge ?

Cui ? La tribunale ? Te vor trimite la Consiliul de Stat. Consiliului de Stat ? Este prezidat de un ministru, şi tot ministrul se admiră cu respect în prefecţii, subprefecţii şi primarii săi, ca în tot atîtea oglinjoare aranjate cochet, răsfrîngînd propria-i imagine. Opiniei publice ? Presei ? Gazetelor ? Dar momentul va fi favorabil unei plîngeri ? Primarul însă va scrie şi el, jandarmul de asemenea va scrie, şi vei ajunge să te baţi prin ziare, cu greşelile de ortografie ale jandarmului şi greşelile de franceză ale primarului ? Dacă ai oarecare grijă de curăţenia ta literară, vei merge să te albeşti la morar, sau să te înnegreşti la cărbunar ? Nu vei da înapoi în faţa acestui stil de campanie gata să te trăsnească ?

Ce îţi mai rămîne de făcut ? Foarte bine. Dar aceste ofense sînt intolerabile. Că primarul este un nărod sînt de acord, dar este şi un tiran. Un mic tiran, recunosc, dar totuşi un tiran. Omul este un măscărici, dar fapta sa este serioasă. Ce să faci atunci ? Nimic. Noi sîntem cu toţii victimele jandarmului, vameşului, primarului şi hărţuielilor poliţiei, paşapoartelor şi taxelor. Ştiu bine că acest lucru este valabil pentru toată lumea şi că se numeşte egalitate. Aş vrea însă să ştiu dacă se numeşte şi libertate.

În general, în Franţa se respinge cu bună ştiinţă libertatea, care este o realitate, ca să alergăm după egalitate, care este o himeră. Un vechi obicei francez, destul de des întîlnit, e să dai vrabia din mînă, pentru cioara de pe gard.

Ce înţelegeţi prin egalitate, mă rog frumos ?

Courseulles, 7 iulie.

Continui, scumpă prietenă, cu acest soi de jurnal despre călătoria mea, după cum am făcut şi pînă acum. Părăsind Barneville, cu acel han îngrozitor unde nu am găsit decît lapte şi purici, drumul este cumplit, cel mai cumplit pe care l-am văzut ; nici un mijloc de transport pînă la Pieux, unde trebuia să găsesc o trăsură pe două roţi pînă la Cherbourg. Patru leghe (de ţară), de făcut pe jos pe o căldură tropicală. Puţinele rufe avute le trimisesem la Cherbourg şi nu mai aveam de cărat decît un pachet. Era ora şase dimineaţa cînd am pornit vitejeşte la drum.

Mai sus de Barneville, mi-am întors privirea. Vederea se întindea pe zece leghe. Cerul, pămîntul şi marea erau minunate. De acolo se vede un golf de larg, care formează, în cele două puncte opuse, două capete, în dreptul cărora apăreau, în ceaţă, clopotniţa de la Port-Bail şi cea de la Barneville, ca două piroane în cele două extremităţi ale unei potcoave. O ceaţă deasă roşcată, prin care pătrundeau bărcile pescarilor, se rostogolea încet pe ocean oprindu-se

anton inge

în fundul golfului, de unde se desprindea un cortegiu de nori, înaintînd destul de adînc pe uscat. Trebuia să fi văzut, a doua zi, o parte din peisajul meu sub ploaie.

După cîteva momente de admirație și de odihnă, am plecat mai departe, stînd de vorbă, ici și colo, cu pescari, care mă luau drept un proprietar de prin partea locului. Din pricina căldurii, mergeam de-a lungul tufișurilor și bălților, cu riscul de a călca pe rațe.

Or, cele patru leghe s-au făcut opt. La ora cinci seara eram la Pieux. Din ajun, de la unsprezece dimineața, în afară de o ceașcă de lapte luată la Barneville, nu mîncasem nimic. Treizeci de ore fără să mănînci și douăsprezece leghe pe jos, adunînd și pe cele din ajun cu cele de azi, iată isprava mea vitejească de la Haie-du-Puits la Pieux.

La Pieux am găsit o gazdă micuță, frumoasă și rotunjoară, pe care am ajutat-o să dezghioace mazărea din grădină și căreia i-am șoptit o mie de vorbe dulci, așa nădușit cum eram. În sfîrșit am cinat și la ora șapte mă deplasam spre Cherbourg, într-o trăsură cu două roți ce făceau între ele niște unghiuri bizare.

Mergeam de două ceasuri. Era o noapte neagră. Dintr-o dată am ridicat sau, mai curînd, am coborît ochii. În față se deschidea un imens abis de umbră prin care marea făcea largi scobituri alburii. Mai la dreapta, sub picioarele noastre, scînteiau vreo douăzeci de felinare, aliniate cu cîteva geamuri luminate, ici-colo, într-o grămadă informă de acoperișuri negre. În depărtare se vedeau strălucind două faruri. La stînga, deasupra noastră, ulmii de pe marginea drumului aveau contururi ciudate în noapte, detașîndu-se pe un cer crepuscular. Spirala șovăielnică a drumului se pierdea la jumătatea pantei și se auzea misteriosul zgomot al mării. Soseam la Cherbourg.

Într-adevăr, nu este nimic mai plăcut decît să sosești într-un oraș. Nu vezi decît cîteva lumini într-o grămadă de umbră, nu înțelegi nimic din zgomotul surd al oceanului ; e admirabil și ți-l poți închipui așa cum dorești. A doua zi eram profund dezamăgit. În afară de biserică, care are cîteva curioase cizeluri, Cherbourg este de fapt un oraș foarte searbăd.

Am făcut acolo, cu Nanteuil, o plimbare pe mare. Am vizitat portul, digul etc. Hotărît lucru, fac foarte puțin caz de marile porturi de la mare. Detest zidurile care înăbușă marea. În acest labirint de zăgazuri, de stavile, de diguri, oceanul dispare ca un cal sub harnașament. Trăiască Étretat și Tréport ! Cu cît portul este mai mic, marea este mai mare.

La ora opt seara, părăseam Cherbourg. Urcam încet, pe jos, coasta către Tourlaville. În spatele nostru marea se întindea sub imensul orizont, netedă și parcă ceruită.

Din locul în care eram, se vedeau trei golfuri. Măreaţa şa de granit, de unde se extrage piatra pentru diguri, părea un bloc sever deasupra oraşului Cherbourg învăluit în aburi. O barcă traversînd rada portului lăsa în urmă o lungă dîră de argint, ce se întindea clar pînă la Cherbourg, deşi ambarcaţiunea era deja la mai mult de-o leghe depărtare. Amurgul simplifica liniile atît de frumoase ale dealurilor şi ale mării. Apa părea sidefie pe alocuri şi departe, tocmai spre zare, în mijlocul oceanului mat şi fără lucire, se vedea soarele stingîndu-se sub o pleoapă de nori care cobora.

În rest, Cherbourg are un aspect destul de banal, dar atunci cînd cerul şi marea se împreună făcînd decor unui oraş oarecare, rezultatul este întotdeauna frumos.

Trebuie să mă opresc aici ; de-abia mai am o pană. Nici nu există praf pentru uscat cerneala şi sînt forţat să folosesc în acest scop un număr din *Constituţional.* [14] Sărmanul Constituţional forţat să-mi absoarbă literatura.

Troane, 9 iulie 1836.

Adela mea, vreau să-ţi scriu de îndată un cuvînt prin poşta care urmează să plece. Am începută o scrisoare lungă, dar nu am avut timpul să o termin. O vei primi data viitoare ; este urmarea povestirii jurnalului călătoriei mele.

Am primit cele două scrisori de la tine şi cele de la dragii noştri micuţi. Adela mea, nu vreau să fii tristă, mă înţelegi ? *Eu nu pot fi fericit, dacă tu nu eşti fericită.* Dacă aceste călătorii te întristează, nu le voi mai face. În definitiv, mai presus de toate tu eşti, Adela mea, în veci mult iubită.

Didine, Toto, şi Dédé mi-au scris nişte scrisori drăguţe, dar eu o aştept pe cea de la dragul meu Charlot. De acum încolo scrie-mi la Gisors. Voi face să-mi parvină acolo scrisorile tale care s-ar putea să ajungă la Caen, aşa cum am procedat şi pentru Cherbourg.

Am aflat cu multă bucurie că dragului nostru micuţ îi merge mai bine. Trebuie să fie ca un bărbat, să se îngrijească şi să se lase îngrijit. Îl voi iubi mult. Spune-i ! Mă auzi, dragul meu Toto ?

Sînt încîntat că sărbătorirea tatălui tău a fost veselă. Sper ca la anul să pot lua şi eu parte. Mă gîndesc mult la el în mijlocul atîtor lucruri frumoase pe care le văd, căci ştiu că s-ar desfăta ca şi mine. [...]

Sînt anunţat că se va închide cutia. Nu am decît timpul să te îmbrăţişez pe tine şi tot ce te înconjură, şi asta tot *din adîncul inimii.*

V.

De la 15 la 18 voi fi la Paris.

Pont-Audemer, 12 iulie.

Astăzi nu-ţi voi scrie decît patru rînduri. Săraca mea scrisoare zace acolo, tot neterminată. Nu ştiu cum voi face ca să-ţi povestesc tot ceea ce văd. Nu mai am timp nici să respir, între catedrală şi ocean. Mi se spune că poşta va pleca şi mă grăbesc să scriu două vorbe. Nu vreau să rămîi fără o scrisoare de la mine.

Sper că totul merge bine pe-acolo, şi că-i voi găsi pe toţi sănătoşi şi mulţumiţi la întoarcerea mea, care se apropie.

Mi-e teamă că nu voi avea timpul necesar să-ţi scriu despre tot ce văd, însă voi păstra o parte, pentru şuetele noastre de la Fourqueux.

Îmbrăţişează din partea mea pe dragii noştri micuţi. O mie de gînduri prieteneşti Martinei şi prietenilor. Strînge mîinile bunului tău părinte din partea mea, iar pe tine te păstrez la urmă, ca pe cea mai dulce bucată. Dulce este gura ta, căreia îi trimit mii de sărutări.

Al tău, Victor.

Yvetot, 13 iulie.

Trebuie, dragă prietenă, să renunţ de a mai continua imensul meu jurnal. Întîmplările din călătorie se adună atît de mult, încît ar trebui să scriu volume şi cu cît am mai multe lucruri de văzut, cu atît am mai puţin timp de povestit.

Am văzut toate aşezările frumoase de pe malul Mării Mînecii ; Bayeux, cu o admirabilă catedrală, Caen, unde am numărat la sosire cincisprezece clopotniţe. La tot pasul, în cel mai mic sat de la malul mării, întîlneşti admirabile fleşe de piatră care ţîşnesc, lucru curios, dintr-o biserică mititică, ca şi acele flori frumoase de cîmp, cocoţate pe o tulpină urîtă. Seara, Nanteuil şi cu mine ne plimbăm prin oraşe, ne băgăm prin străzi întortocheate şi n-avem decît să ridicăm ochii, ca să regăsim la fiecare pas clopotniţele, coşuri măreţe pe acoperişuri păcătoase.

În ce priveşte felul nostru de a călători, el ni se potriveşte numai nouă, care vrem să vedem tot şi cumpărăm bucuros un peisaj frumos la preţul unui culcuş prost. Trecem dintr-o haraba într-o şaretă, ne căţărăm, aşa cum putem, pe imperialele diligenţelor, în cupeul dindărăt, oriunde. De multe ori avem vecini vorbăreţi cu care trebuie să ne întreţinem. Eu lucrez şi fac versuri, ceea ce nu mă împiedică să mă amestec, din cînd în cînd, în vorbă. Vorbesc una şi mă gîndesc la alta.

Iată-ne în acest moment la Yvetot. Nu am putut rezista dorinţei de a mai vedea marea o dată şi am pornit la Fécamp.

Yvetot este un oraş idiot, unde casele sînt roşii şi fetele la fel. Drept răsplată, am văzut Isigny, unde am petrecut noaptea pe mare într-o barcă de pescari. Honfleur este un port încîntător plin de catarge şi pînze, încununat de dealuri verzi, şi înconjurat de case strîmte, puţin mai înalte decît Nanteuil ; la Bouille, Sena face un cot minunat ; urmează Pont-l'Evêque, unde sînt tot felul de case frumoase şi pe urmă Pont-Audemer, care are o încîntătoare biserică neterminată, cu foarte frumoase vitralii de mare ţinută. Dar toate astea, Adela mea, nu fac cît Fourqueux, care are o biserică urîtă şi nouă, dar acolo te afli tu şi acolo sînteţi cu toţii. Îmi fac socoteala să fiu la Paris pe data de 19. Îţi voi scrie pînă atunci.

În afară de asta, îţi fac cunoscut că am trecut cu bine proba răului de mare. Am făcut, fără nici un fel de accident, mai multe excursii pe apă, una între altele la Barfleur, pe o mare dezlănţuită cu talazuri enorme acoperind cu spumă puntea vasului. M-am agăţat de frînghii şi am stat în picioare pe marginea micii ambarcaţiuni ; a fost una dintre cele mai plăcute impresii pe care le-am avut vreodată în viaţă.

Iată, sper, Adela mea, un pachet mare de mîzgăleli. Mă grăbesc să le termin, îmbrăţişînd pe Didine, Toto, Charlot, Dédé şi pe tine mai întîi, şi tot pe tine la urmă. Vă iubesc pe toţi cu mai multă duioşie decît oricînd. Încă cinci zile şi ne vom revedea.

V.

Yvetót, 16 iulie.

Dragă prietenă, ne-am reîntors pînă la Yvetot, iată însă că începe o furtună, bate un vînt îngrozitor şi vom merge să privim marea la Saint-Valéry-en-Caux, ceea ce va întîrzia întoarcerea noastră cu o zi sau două. Nu mă aştepta decît pe data de 21. Voi încerca, totuşi, să fiu la Paris pe 20. Îţi voi scrie la timp ziua precisă. Scrie-mi tot la Gisors. Uite scrisoarea mea de ieri, pe care nu am avut timp să o pun la poştă.

Numai o furtună, lucru nevăzut încă, poate să întîrzie întoarcerea mea, într-atît simt nevoia să te revăd. Te îmbrățișez cu multă dragoste.

V.

Barentin, 17 iulie.

Încep cu ce este mai important. Voi fi la Paris, Adela mea, pe 20 seara sau pe 21 de dimineață, după bunul plac al diligenței de Gisors. Cum vreau să plec imediat, ca să ajung să vă îmbrățișez pe toți la Fourqueux, fă în așa fel ca atunci cînd sosesc în Place Royale să găsesc cheia la portar, redingota și tot ce îmi este necesar ca să mă îmbrac în camera mea. Îți mulțumesc de această grijă, precum și de toate celelalte pe care le ai pentru mine.

De altfel am văzut un minunat spectacol. Uraganul dezlănțuit toată noaptea se potolise cînd am sosit tot cu bunul nostru Nanteuil la Saint-Valéry-en-Caux. Însă marea era încă tulburată palpitînd de furie. Am stat opt ore să o privim, alergînd pe dig, cățărîndu-ne pe stînci, găurindu-ne pantofii cu pietrele de pe plajă, și asta fără nici un fel de exagerare ; vei vedea pantofii mei de castor. Nanteuil calcă direct pe tălpile picioarelor, fără nici un intermediar.

Marea era într-adevăr frumoasă. Cît cuprindeai cu ochii nu vedeai decît întinderi lungi de spumă, desfășurate ca aripi mari albe, pe fondul verde și sticlos al mării. Totul se repezea cu furie, verdele și albul, unul peste altul, urlînd îngrozitor. Vîntul bătea atît de puternic, încît ne țineam de parapetul aflat la capătul digului. La tot pasul turme de valuri bălane, de o înălțime enormă, soseau tocmai din zările mării, se loveau sub rafalele vîntului de capătul digului și alergînd nebunește către noi, de-a lungul zidului, ca niște furioase batalioane de cavalerie întoarse de la atac, se spărgeau de pietre și coborau gemînd descompuse, în bălți mari de bale spumoase. După fiecare asalt al valurilor găurile din malul digului, bătrîn și crăpat, șiroiau de apă ca niște fîntîni. Sub noi, pe un banc mare de stînci, o imensă zdreanță de spumă albă se sfîșia în mii de chipuri de vîrfurile negre și ascuțite ale granitului. Nici o pînză nu era pe mare, atît de puternic se dezlănțuise vijelia. Ziua era întunecată, doar cu cîte o rază gălbicioasă, din cînd în cînd. La picioarele noastre, peste capetele noastre, totul era tumult, cerul plin de nori, marea plină de valuri.

Yvetot este un sălaș groaznic. Am luat un rînd din penultima scrisoare pe care ți-am scris-o și am plăsmuit acest blestem, cu care am țintuit sus-numita așezare la plecare :

PENTRU YVETOT

Trecătorul să-ţi rîdă
Zidurile — privindu-le.
S-o ia la goană călătorul
Pe calu-i nărăvaş.
Fără să intre diligenţa
De poartă să se agaţe.
Dracu să pună la frigare
Slăbănoagele fripturi
Cu grîu pipernicit
Şi struguri oţetiţi
Coşurile să-ţi umple.
Yvetot normanda
Unde eşti pedepsit
Pentru toţi cîrciumarii.
Locuinţă de maimuţe
Unde zdrenţele murdare
Atîrnate sînt de pod.
Pumnul unei puşlamale
Crezînd că a spart un geam
Crapă o hîrtie veche.
Se serveşte o salată
Pe care iepurii bolnavi
Ar lăsa-o în culcuş.
Oraş clădit din cărămidă
Tristă adunătură-n fabrici.
Cu un vechi miros de rînced
Care are doar măgari
Şi cidru în butoaie
Pe pardoseli mucegăite
Grup de cocine informe
Unde casele sînt roşii
Iară fetele la fel.

În sfîrşit, mă reîntorc la Paris şi reţine bine autentica concluzie care răzbate din călătoria mea : natura este frumoasă şi omul este urît.

Într-adevăr, dacă pe de o parte drumurile sînt acoperite de flori, arbori, păsări şi raze de soare, pe de altă parte sînt încărcate de îngrozitori ţărani în jachetă, de ţărănci în bonete de bumbac, de ţînci jegoşi sugîndu-şi mucii din nas. Sînt catedrale, dar sînt şi ha-

nuri. Or, știi tu ce sînt hanurile ? Sînt vechile peșteri ale hoților, civilizate, perfecționate și abonate la *Constituțional*.

Te asigur, Adela mea, că sînt cu inima plină de mulțumirea reîntoarcerii. La Gisors, voi avea scrisorile tale. La Fourqueux, te voi avea pe tine. O îmbrățișez pe Didine, îl îmbrățișez pe Charlot, îl îmbrățișez pe Toto, o îmbrățișez pe Dédé. Sînteți toată bucuria și toată viața mea. Te îmbrățișez și te iubesc, Adela mea. Gînduri prietenești tatălui tău, lui Martine, prietenilor noștri.

BELGIA

1837

Creil

Amiens, 11 august, ora 9 seara.

Îţi scriu în grabă cîteva rînduri din Amiens, dragă prietenă. Tocmai am sosit şi nu am decît cerneală albă pe marmura comodei şi această hîrtie pe care îţi şi scriu. Te iubesc, Adela mea. Fii sigură. Îţi voi scrie mai mult, data viitoare.

Drumul de la Paris pînă aici este ca o mare grădină. [...] Creil este un orăşel plăcut, cu două edificii vechi şi frumoase, un pod tăiat de o insulă şi ape în care se oglindeşte totul. La Breteuil am văzut o cetăţuie încîntătoare datînd din secolul al XV-lea, servind drept palat al poştelor. Este ca la Verneuil.

Şi pe urmă o clopotniţă atrăgătoare ce mi s-a părut a aparţine unei frumoase biserici.

Îţi scriu toate astea într-un zgomot îngrozitor şi cu inima încărcată de tristeţe. Mă gîndesc la bucuria ce o voi avea, revăzîndu-vă pe toţi, Adela mea dragă. Este stupid să-ţi părăseşti casa, unde te simţi atît de bine, ca să vii să mănînci din farfurii de han în care poţi citi versurile lui Béranger [15] prin supă. Ce vrei ? Trebuie totuşi să ne mai schimbăm starea de spirit, şi călătoriile la asta servesc.

La revedere, bietul meu înger, pe curînd. Îmbrăţişează pentru mine pe Didine, pe care o iubesc atît de mult, şi pe Charlot, Toto şi Dédé, sărută-i de opt ori, pe cei opt obrăjori. Te iubesc, Didina mea, te iubesc, Adela mea. Mii de sărutări.

V.

La Somme — Arras

Arras, 13 august, ora 6 seara.

Am calculat că ai să primeşti prima mea scrisoare, în momentul cînd eu ţi-o voi scrie pe a doua. Este o fericire pentru mine

să mă gîndesc că pun stăpînire pe gîndurile tale în aceeași clipă în care ale mele sînt îndreptate spre tine.

Iată-mă la Arras, gata să pătrund în Belgia. Ieri de dimineață am urmat cu un vapor malurile rîului Somme, de la Abbeville. În momentul îmbarcării soarele se ridica dintr-o ceață deasă în mijlocul căreia se detașa silueta uriașă a catedralei, fără nici un detaliu, numai schițară din profil. Era minunat.

Nimic mai frumos decît țărmurile rîului Somme. Nu sînt decît arbori, fînețe, pășuni și localități încîntătoare. Ochii mei s-au scăldat într-o baie de verdeață. Nimic nu este mare, nimic nu este aspru, doar o mulțime de imagini flamande, înlănțuite și asemănătoare ; apa curgînd la rasul malurilor pline de trestii și flori, insule de vis și peste tot poieni mici cu iarbă grasă, vaci frumoase și melancolice, în razele calde ale soarelui strecurate printre plopi. Din cînd în cînd, ne oprim la ecluze și, în timp ce așteptăm să trecem, mașina cu aburi geme ca un animal obosit.

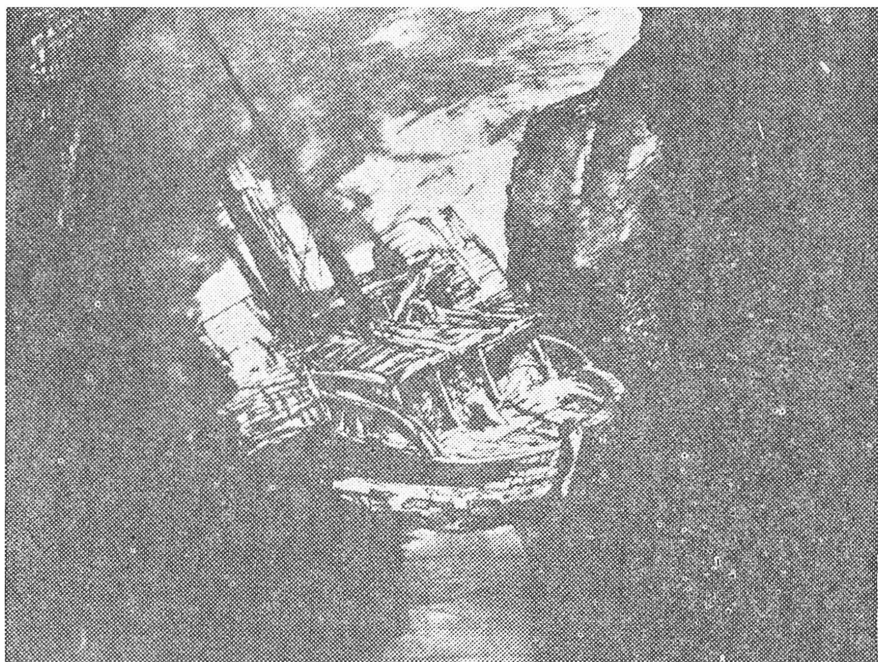
Ne apropiem astfel de Picquigny, ce are o frumoasă clopotniță și un castel mare, aproape regal, cu fațadă de cărămidă și de piatră, aparținînd domnului de Boubers. La dreapta, mai la vale, într-o insulă, se văd niște ruine ce mi s-au părut remarcabile, cu toate că au rămas prea joase pentru a putea fi văzute, în spatele ierburilor înalte, de călătorul de pe vas. Ierburile și trestiile dau de altfel peisajului un aer încîntător. Cînd sînt atinse de undele stîrnite de vas, ele se grăbesc să salute călătorii în modul cel mai grațios din lume.

Am revăzut Abbeville cu mare plăcere și la ora patru am plecat către Doullens, unde am sosit la ora nouă seara.

O surpriză frumoasă pentru cei care nu cunosc bine acest drum este Saint-Riquier, minunată construcție din secolul al XV-lea, aproape ruinată, ce-ți apare cu totul neașteptat, cam la trei leghe de Abbeville. Natural că am coborît pe uscat și am petrecut o oră doar să mă învîrtesc printre nave și prin jurul statuilor care sînt numeroase și în majoritate admirabile. Cîte unele mai sînt încă pictate în culorile secolului al XVI-lea. Există o *Maris Stella*, sculptată, în consolă, pe care aș fi vrut să o desenez. Din nefericire nu mi-a ajuns timpul. Fecioara într-o stea, ceilalți aștri împrejur, vasul sfărîmat, marea furioasă, în fund portul, tot ansamblul este încîntător. Acum măreţul monument este în reparație, dar din păcate se repară prost.

În piața satului, un foarte frumos foișor cu patru turnulețe ieșind din el. Tare aș fi vrut să-l pot desena măcar pe acesta, dar trebuia să mergem mai departe.

Drumul pînă la Doullens șerpuiește peste șesurile întinse și ondulate, ceea ce plictisește în general pe toată lumea, dar mie

îmi place foarte mult. Din cînd în cînd, apare cîte o moară veche, mîncată de cari, și cu aripi roșii. Vîntrele sînt tăiate în așa fel ca să deseneze o stea în mijlocul crucii care formează aripile. Asta datorită unor vechi și duioase superstiții. *Maris Stella.* (Pune-l pe Toto să-ți explice din latină).

Doullens n-a făcut nimic pentru peisajul său care este încîntător. Un orășel destul de searbăd și fără importanță, tăiat de o apă curgătoare, ascuns între arbori și înconjurat de dealuri. Un tablou sărăcăcios, dar cu o ramă bogată. Există o cetate cu bastioane, zigzaguri și valuri de pămînt, dar care mă lasă indiferent. Vauban în peisaj apare destul de stupid. Nu accept triunghiurile și pătratele fortărețelor moderne decît în Van der Meulen [16].

Mă așteptam mai mult de la Arras. Nu sînt decît pe jumătate mulțumit. Există două piețe curioase ale căror case au pinioane și volute în stilul flamand-spaniol din timpul lui Ludovic al XIII-lea. Însă nu sînt biserici. Mă înșel, există o clopotniță sordidă, ca aceea de la Saint-Jacques du Haut-Pas. Am vrut să intru în biserica învecinată. Nici o posibilitate să o deschizi. Era de trei ori ferecată. Am comparat biserica neprimitoare cu o femeie urîtă și ipocrită pe deasupra. Dar și eu de ce naiba am încercat să intru acolo ?

Într-una din piețe, cea mică, o reușită primărie din secolul al XV-lea, învecinată cu o locuință adorabilă din timpul Renașterii. Fațada ar fi admirabilă, dacă arhitecții n-ar fi avut ideea să o înfrumusețeze, ceea ce o face să semene cu un decor gotic din vechiul Ambigu. Acum refac turnul de pază. Ce înzorzonat o să mai arate sărmanul edificiu !

Mă las furat de plăcerea de a sta de povești cu tine, dragă prietenă, și observ că pagina mea s-a umplut. De mult mi s-a răcit mîncarea, dar nu are importanță. Totuși să-ți termin scrisoarea ! Scrie-mi, Adela mea. Dă-o pe asta Didinei. Și pe urmă dă-i și mii de sărutări, de asemenea și celorlalți, și păstrează trei sferturi pentru tine. Oh ! ce nerăbdător sînt să vă revăd pe toți și pe tine mai presus de toate. Te iubesc.

V.

Gînduri prietenești pentru bunii noștri prieteni, Louis, Robelin, Châtillon etc.

Douai — Valenciennes — Cambrai

Valenciennes, 15 august.

Mîine, dragă prietenă, voi fi în Belgia. Încep să nu mai am răbdare, deoarece Franța, începînd de la Arras, cu excepția lui Douai, este complet neinteresantă.

Nu aș fi acceptat nici Douai, dacă n-ar fi fost acolo cel mai frumos turn de pază ce mi-a fost dat să văd într-un oraș. Închipuie-ți un turn gotic, împodobit cu un acoperiș de ardezie, compus dintr-o mulțime de ferestruici conice suprapuse, pe fiecare fereastră o giruetă și la cele patru colțuri cîte un turnuleț ; în vîrful turnului de pază se învîrte un leu cu un steag între labe ; și din tot acest ansamblu atît de amuzant, de nebunatic, de viu, iese un cîntec de clopoței. La fiecare lucarnă se vede zbătîndu-se un clopoțel dezlănțuit, care se agită ca limba în gura unei fiare.

Am desenat turnul, și cînd îmi privesc desenul, așa inform cum este, am impresia că mai aud încă sunetele vesele, scăpînd ca un abur natural din grămada de clopoței.

Trecînd prin Douai, aș fi vrut să-l văd pe sărmanul nostru Antony Thouret. L-am căutat în oraș. Era plecat. [...]

Culmea plictiselii este Cambrai, care se numea în latinește *Camaracum.* Are o plăcintă mare de piață, cu prăvăliile luminate ce vrea să semene cu Palais-Royal, dar nu reușește să se asemene decît cu piața de la Châtelet, mai mare și mai urîtă ; o primărie

clasică, dar nereuşită, ce a fost împodobită cu un orologiu mare arătat de băştinaşi cu mîndrie, pentru că, spun ei, a fost făcut de un cioban (ce mă interesează pe mine că Tircis [17] ar fi fabricat acest orologiu ?). În sfîrşit, catedrala, adică turnul din Saint-Jacques du Haut-Pas, cocoţat pe portalul din Saint-Thomas d'Aquino. Totul este plin de locuitori. Ansamblul este oribil.

Astăzi a fost sărbătoare. Trebuia tîrîtă prin oraş o procesiune de care foarte mari din carton aurit, pline de fete roşcovane. Am luat-o la goană. Aştept o milostivire : să nu-mi mai scoată în cale capitala lui Cygne de Cambrai [18]. Aş reciti mai bine *Télémaque*.

Valenciennes nu arată cu nimic mai bine decît Cambrai. Exista un turn de pază, măreţ şi aspru, din secolul al XIV-lea, însă acum o sută de ani i s-a mascat baza cu o combinaţie dorică şi a fost împodobit cu un cap rococo dintr-o piatră albăstruie, cea mai urîtă din lume. Piatra albăstruie striveşte piatra cenuşie în aşa fel, încît turnul este pe cale să se ruineze. Prostii să te facă să rîzi, dar în fond sînt triste. Oamenii din partea locului aveau şi o primărie spaniolă foarte curioasă, din 1612. Astăzi o răzuie.

După ce ai văzut acestea şi încă alte cîteva case vechi, destul de rare, nu mai e nimic în oraş decît cetăţuia. În mod hotărît, Vauban mă plictiseşte, şi nu pot să sufăr aceste fortăreţe mascate de o tufă de iarbă. Unde sînt donjoanele, crenelurile, turnurile ? Am spus în *Notre-Dame* că tiparul a omorît bisericile ; aş putea să adaug că artileria a omorît fortăreţele.

Şi aici se află o piaţă mare, însă fără relief şi idioată, mai ales dacă o compari cu cele două pieţe din Arras pe care le-am revăzut în clarul lunii, mai frumoase decît ziua. Noaptea culorile dispar şi rămîn doar contururile.

Culoarea acestei regiuni începe să mă plictisească. Casele sînt roşii, femeile sînt blonde, cîmpiile sînt galbene, iar eu ard de nerăbdare să văd piatră, verdeaţă şi păr negru. Al tău mai ales, Adela mea.

Adaugă la toate astea că drumul de la Cambrai pînă aici este infectat de lespezi din marmură albăstruie, de coloane dorice din granit cenuşiu etc. pe care trecătorii burtoşi şi roşcovani, ce împînzesc drumul, le iau drept monumente. Este unul pentru bătălia de la Denain [19], avînd în bandulieră două mediocre versuri de Voltaire, un altul pentru generalul Dampierre [20], o coloană cu o urnă de bronz în capăt şi care de departe are aerul că merge să ia apă de la fîntînă. M-am resemnat la monumentul domnişoarei Duchesnois. Nu ştiu cum de l-am ocolit.

M-am oprit cîtva timp pe cîmpul de luptă de la Denain. Are nevoie de această amintire, deoarece este o cîmpie ca oricare alta,

şi nu am găsit în nenorocitul sat, care-l făcea pe Voltaire să spună: *la Denain*, cum ar fi spus *la Paris* sau *la Londra* ; nu am găsit, zic, decît o singură casă destul de veche care să-l fi văzut pe *curajosul Villars înfruntîndu-se cu tunetul* etc.

Încă o dată, Adela mea, o scrisoare fără sfîrşit. Mă las antrenat de plăcerea de a-ţi povesti tot ce văd. Aş vrea să te fac să le revezi. Sper că Dédé, draga de ea, merge tot mai bine şi că vă simţiţi cu toţii bine. În ce mă priveşte, sînt groaznic de roşu ; ceea ce mă pune mai în armonie cu faţadele de cărămidă şi părul localnicilor.

Mă gîndesc că această scrisoare îţi va sosi aproape în acelaşi timp cu tatăl tău. Îmbrăţişează-l pentru mine. Aş fi mai fericit să-l ştiu lîngă voi. Şi pe urmă, scrie-mi scrisori lungi.

Bruxelles

Bruxelles, 17 august, ora 8 seara.

Dragă prietenă, sînt fermecat de Bruxelles sau, mai bine-zis, de două lucruri pe care le-am văzut la Bruxelles : primăria cu piaţa sa şi Sainte-Gudule.

Vitraliile de la Sainte-Gudule sînt făcute într-o manieră aproape necunoscută în Franţa. Adevărate tablouri pe sticlă de o factură minunată, cu chipuri ca de Titian şi arhitectura ca de Paul Veronese. [...]

Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleşa de la Chartres ; o uluitoare fantezie de poet ţîşnită din capul unui arhitect. Şi pe urmă piaţa care o înconjură este o minune. În afară de două, trei case pe care nişte pedanţi moderni le-au denaturat, nu-i faţadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aş fi vrut să le desenez pe toate, una după alta.

M-am urcat pe clopotniţele de la Sainte-Gudule. Era frumos. Tot oraşul la picioarele mele, acoperişurile ascuţite şi răsucite ale oraşului Bruxelles, pe jumătate estompate de fum, cerul (un cer de furtună) plin de nori aurii şi vălătuciţi în înălţimi, tăiaţi ras, ca marmura, la bază ; în fund, în depărtări, un nor gros de unde cădea ploaia ca nisipul dintr-un sac crăpat ; soarele se juca peste toate astea ; falnica lanternă traforată a turnului de pază se decupa întunecat pe aburii alburii ; apoi murmurul nelămurit al oraşului ce urca şi dealurile verzi desenate la orizont ; era într-adevăr frumos. Am admirat totul, ca un biet provincial parizian ce sînt, totul, pînă şi pe zidarul de lîngă mine care ciocănea o piatră fluierînd.

Bruxelles m-a făcut să uit de Mons, şi totuşi Mons merită să ţi-l reamintesc, pentru că este un oraş nespus de plăcut. Însă pentru astăzi, Adela mea, cred că te-am plictisit destul cu pietrele şi bisericile mele şi parcă te şi aud certîndu-mă, amuzată de mania mea. [...]

Te îmbrăţişez pe tine şi pe bunul tău părinte. Spune-i Didinei, dragei Dédé, lui Charlot şi Toto să se îmbrăţişeze între ei, în numele meu. Beau bere ca un flamand. După ce bei berea de Louvain îţi rămîne un fel de gust ce aduce cu un şoarece mort. Este foarte bine. Te îmbrăţişez.

Mons — Louvain — Malines

Bruxelles, 18 august.

Sînt încă la Bruxelles, Adela mea. În aşteptarea diligenţei încep o scrisoare pentru tine, pe care o voi termina la Louvain sau la Malines. Scriindu-ţi, nici nu ştii cîtă fericire simt, pentru că mă apropii de tine pe calea gîndului.

Ţi-am promis că o să-ţi mai vorbesc de Mons. Este într-adevăr un oraş foarte curios. La Mons nu este nici o turlă gotică, pentru că biserica parohială de la Saint-Waudru nu are decît o turlă mică de ardezie, neînsemnată ; în schimb panorama oraşului este încărcată de trei turnuri de pază, construite în gustul frămîntat şi ciudat, rezultat al întîlnirii Nordului cu Sudul — gustul Flandrei şi al Spaniei.

Cel mai înalt din cele trei turnuri, construit pe locul vechiului castel, cred către sfîrşitul secolului al XVII-lea, are un acoperiş într-adevăr ciudat. Închipuie-ţi un enorm ibric de cafea, aşezat sub partea pîntecoasă a patru ceainice mai mici. Ar fi urît dacă nu ar fi atît de mare. Mărimea îl salvează.

Împrejurul acestor soiuri de turnuri, închipuie-ţi pieţe şi străzi neregulate, întortocheate, adeseori înguste, străjuite de case înalte de cărămidă, cu pinioane profilate din secolul al XV-lea, şi cu faţade manieriste din secolul al XVI-lea, şi vei avea o idee de cum arată un oraş în Flandra.

Piaţa primăriei din Mons este de o frumuseţe specială. Primăria are o faţadă cu ogive din secolul al XV-lea şi un turn de pază rococo, destul de curios iar din piaţă, mai departe, se zăresc şi celelalte două turnuri.

Cum trebuia să plec la ora trei dimineaţa, nici nu mai m-am culcat, ca să pot vedea tot acest ansamblu în lumina lunii. Nimic mai straniu şi mai încîntător, sub un cer frumos, limpede şi

înstelat, decît această piață atît de bine împărțită în toate sensurile de gustul capricios al secolului al XV-lea și de geniul extravagant al secolului al XVIII-lea, nimic mai original decît toate aceste construcții himerice, văzute la această oră fantastică.

Din cînd în cînd o muzică a clopotelor parcă se trezea în turnul mare (turnul ceainicelor) ; clopotele păreau să cînte orașului cu figuri grotești flamande nu știu ce melodie chinezească ; pe urmă tăceau și orologiul bătea grav. Cînd ultimele vibrații ale orologiului au încetat, în tăcerea care de-abia a revenit, un zgomot, ciudat de dulce și de melancolic, cădea din înălțimea turnului mare : era sunetul aerian și estompat al unei trîmbițe, doar două suspine. Pe urmă liniștea orașului se restabilea pentru un ceas. Trîmbița nu era decît vocea paznicului de noapte.

Eu și paznicul eram singurii treji, cu fereastra deschisă în fața mea, cu tot acest spectacol, mai bine-zis acest vis, în ochi și urechi. Nu-i așa că am făcut bine că nu m-am culcat în acea noapte ? Niciodată somnul nu mi-ar fi oferit un vis mai plăcut gustului meu.

Ei, bine, acest vis este fortificat, Mons e o cetate ; și o cetate mai puternică decît oricare cetate de-a noastră. Împrejurul orașului sînt opt sau zece incinte, cu tot atîtea șanțuri. Ieșind din oraș ești aruncat timp de peste un sfert de oră de pasarele pe poduri care se ridică, prin redute, bastioane și valuri de pămînt. Englezii sînt cei care au pus orașului o asemenea cămașă, pentru ziua în care noi vom avea capriciul să o îmbrăcăm.

De fapt, Flandra este frumoasă. Cîmpii mari și verzi, împrejurimi proaspete de hamei, rîuri înguste umplînd albiile ; cînd o pășune plină de vaci, cînd o cîrciumă plină de bețivi. Se călătorește între Paul Potter [21] și Teniers [22].

În ce privește curățenia flamandă, iată cum se prezintă lucrurile : cît ține ziua, toate locuitoarele, servitoare și stăpîne, femei în vîrstă și fete tinere, sînt ocupate să curețe locuințele. Or, din cauză că tot timpul se spală, se săpunește, se lustruiește, se perie, se piaptănă, se șterge, se suge apa, se lustruiesc metalele, se curăță și iar se curăță, se întîmplă însă ca tot jegul lucrurilor spălate să treacă asupra celor care au spălat ; de unde rezultă că Belgia este țara de pe glob în care casele sînt cele mai curate și femeile cele mai murdare.

Aceasta este realitatea, exceptînd, bineînțeles, pe frumoasele doamne, cu care nu vreau să am de-a face în nici o țară.

De altfel, acest fel de curățenie murdară dă, atunci cînd se face abstracție de femei, rezultate foarte plăcute. Astfel, grație plăcilor de aramă lucitoare ca aurul care împodobesc gîtul cailor,

remarc, pentru prima dată în viața mea, că gura hamurilor de la caii de căruță are forma unei lire.

Pune niște corzi în locul capului de cal și Viennet va putea să se servească de acest instrument.

Apropo de cai, se pare că în Flandra sînt foarte răi, sau flamanzii foarte prudenți ; pentru că, prin toate localitățile prin care am trecut, caii nu se potcovesc decît între niște bare foarte solide, nu de stejar, ci de granit. (Au aici un granit albastru, destul de urît, pe care îl folosesc în toate situațiile). Am fost contrariat de această modă, îmi plăcea atît de mult să întîlnesc pe drum pitorescul grup al calului și al potcovarului.

La cîteva leghe de Mons am văzut alaltăieri, pentru prima oară, o cale ferată. Trecea pe sub drum. Doi cai, care înlocuiau în felul acesta treizeci, trăgeau cinci vagoane mari, încărcate cu cărbuni. Este foarte urît.

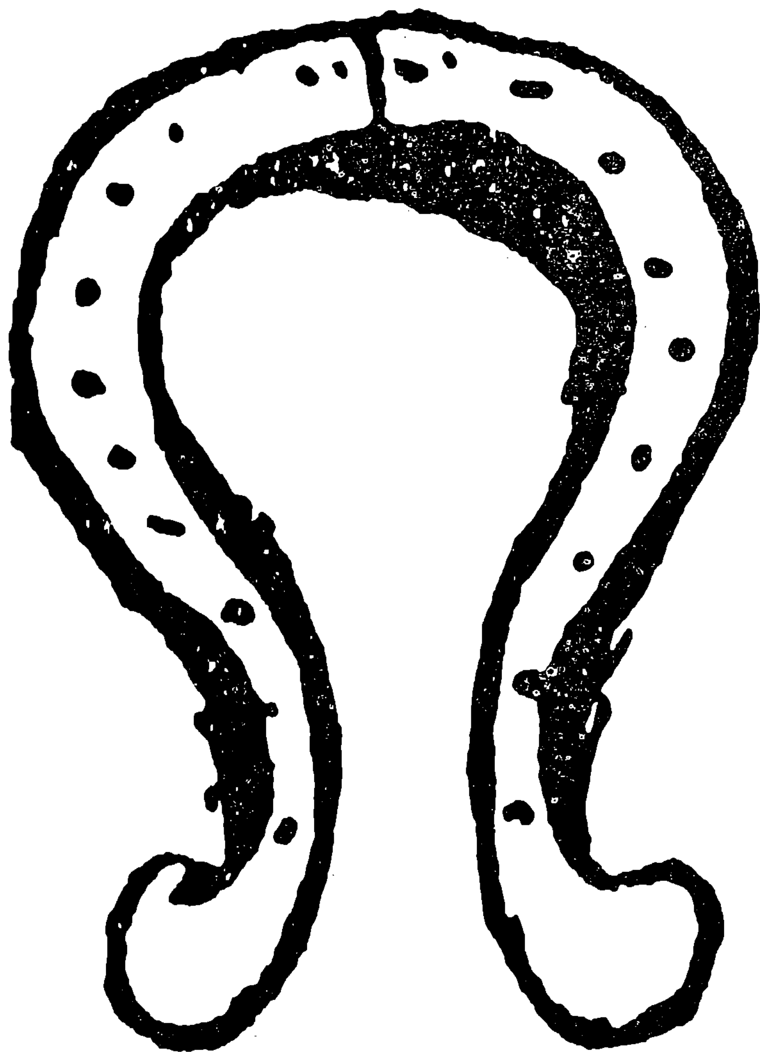
Lier, 19 august, ora 9 seara.

Am trecut de Louvain, am trecut de Malines, sînt la Lier și îmi continui scrisoarea. Mă gîndesc cu multă bucurie că tatăl tău este de ieri lîngă tine, Adela mea, și că Didine, în așteptarea micuțului, îl are în apropiere pe bunic.

Sînt pe deplin despăgubit de toate localitățile stupide din Flandra franceză. Louvain, ce este așezat pe fundul unui lighean, pare o cetate plăcută. Primăria e admirabilă, de forma unei racle uriașe. Un giuvaer nestemat din secolul al XV-lea. Acum este vopsită într-un galben cenușiu. Primăria din Mons este vopsită în albastru cenușiu. Pentru această din urmă culoare le servește drept pretext groaznicul granit albastru pe care îl au. „Noi le îmbinăm în felul acesta", obișnuiesc să spună. Săracii velși au furia zugrăvitului.

Biserica mare din Louvain, pe jumătate prăvălită, mișună de lucruri frumoase. Capelele sînt pline de picturi minunate și sculpturi perfecte. Sînt numai arcaturi festonate, astragaluri, ghirlande și ciubuce. Toate așezate la întîmplare, fără vreo ordine, talmeș-balmeș. Bisericile belgiene sînt haosuri, însă haosuri care conțin o lume.

Catedrala din Malines este, la interior, zugrăvită în alb și încărcată de imaginația stranie a secolului al XVIII-lea. În schimb exteriorul este fenomenal. Turnul te înspăimîntă. M-am urcat. Trei sute șaptezeci și șapte de picioare înălțime, cinci sute cincizeci și patru de trepte. Aproape de două ori mai mare decît turnurile de la Notre-Dame. Această lucrare monstruoasă este însă neter-

minată. Ea ar fi trebuit să fie împodobită de o fleşă de două sute şaizeci de picioare înălţime, ceea ce ar fi făcut-o să depăşească cu mai mult de o sută de picioare piramida mare de la Giseh. Olandezii au fost geloşi şi o legendă spune că ei ar fi fost aceia care au dus în Olanda pietrele destinate să desăvîrşească turnul cel mare.

De fiecare parte a turnului se află un cadran de fier aurit de patruzeci şi două de picioare diametru. Tot acest edificiu este locuit de un orologiu, greutăţile urcă, roţile se învîrtesc, pendulele se zbat încolo şi încoace, carilonul cîntă. Totul trăieşte, are suflet.

Cîntecul carilonului este dat de treizeci şi opt de clopote, toate lovite de mai multe ciocane, şi de clopote mari din turn, care fac pe başii. Aceste şase clopote mari sînt în acord, în afară de cel mai mare, care este acum crăpat şi cîntăreşte 18 000 de livre. Cel mai mic din cele şase clopote cîntăreşte 3 400. Cilindrul de aramă al carilonului, 5 442 livre. El este străpuns de 16 800 de orificii din care ies ciocurile de fier ce muşcă succesiv lamele carilonului.

În anumite zile un om se aşază în faţa unei claviaturi, pe care am văzut-o, tot aşa cum Didine se aşază la pian, şi cîntă din acest instrument. Închipuie-ţi un pian de patru sute de picioare înălţime avînd întreaga catedrală drept coadă.

De cînd sînt în Flandra admir subţirimea şi delicateţea crucilor de piatră de care se prind vitraliile ferestrelor. Catedrala de la Malines e îmbrăcată într-o adevărată cămaşă de dantelă.

La Malines trece calea ferată. M-am dus să o văd. În mulţime era şi un biet birjar, picard sau normand, care privea cu milă vagoanele alergînd, trase de maşina ce fumegă şi geme. I-am spus : merge mai repede decît caii dumitale. Frumoasă minune ! mi-a răspuns omul. *E împins de un fulger !* Vorba mi s-a părut pitorească şi frumoasă.

În afară de vagoane au aici un fel de vehicul ciudat. O roabă avînd în faţă un cîine şi înapoi o femeie. Cîinele trage şi femeia împinge.

Sînt aici tot în cel mai profund incognito, ceea ce îmi place mult. Tocmai am citit într-un jurnal belgian că *domnul Victor Hugo vizitează în acest moment Rochefort.*

Poimîine voi fi la Anvers şi voi avea scrisorile tale. Voi avea veşti de la voi toţi. Va fi într-adevăr o bucurie. De două zile mă stăpînesc pentru că sînt în preajma Anversului, şi ard de nerăbdare de a ajunge, însă nu vreau să las nimic la o parte. Există două tablouri admirabile de Rubens la Malines şi voi mai vedea altele la Lier şi la Turnhout. Te îmbrăţişez, Adela mea, de asemenea pe tatăl tău şi pe dragii noştri micuţi. Vă iubesc pe toţi. Continui să mă coc la soare.

Nu uita că de acum încolo trebuie să-mi scrii la Dunkerque, post-restant.

ANVERS

Anvers, 22 august, ora 4 seara.

Adela mea, am recitit scrisoarea ta din 14 august, fericit că am găsit-o atît de bună şi trist pentru că era singura. Este o mare bucurie pentru mine să te ştiu înconjurată de fericire. Scrisoarea Didinei mele este şi ea drăguţă şi contez ca la Dunkerque să mai găsesc una de la ea şi mai multe de la tine. Poşta din Franţa soseşte aici la ora patru şi jumătate. Nu voi părăsi oraşul fără să mai încerc o dată la poştă. Poate că va sosi o scrisoare drăguţă de la tine. Va fi binevenită.

Am sosit ieri la ora zece dimineaţa. Din acel moment alerg din monument în monument, din capelă în capelă, de la un tablou la altul, de la Rubens la Van Dyck. Sînt epuizat de admiraţie şi oboseală. Mai adaugă la asta că m-am căţărat şi în clopotniţă, şase sute şaisprezece trepte, patru sute şaizeci şi două de picioare, cea mai înaltă fleşă din lume, după Strasbourg. Este în acelaşi timp o construcţie gigantică şi un giuvaer miraculos. Un uriaş l-ar putea locui şi o femeie l-ar dori ca podoabă la gît.

De acolo am văzut tot oraşul Anvers, un oraş gotic aşa cum îmi place, şi Escaut, şi marea, şi cetatea, şi renumita lunetă Saint-Laurent. Este o limbă de iarbă, cu două case mici roşii la capăt.

Acest oraş e o minune. Picturi în biserici, sculpturi pe case, Rubens în capele, Verbruggen pe faţade, arta mişună peste tot. Te dai înapoi să admiri un portal, te loveşti de ceva, priveşti, este o construcţie magnifică în piatră sculptată şi fier cizelat, cu statuete şi figurine. Cine a construit această fîntînă ? Quentin Metzis. Te întorci. Ce poate fi acest imens edificiu cu o faţadă Renaissance, atît de frumoasă ? Este primăria. Mai faci doi paşi. Cine a desenat această mare faţadă rococo atît de strălucitoare şi de bogată ? Rubens. Aşa e tot oraşul.

Face excepţie cartierul nou, care este şi aici la fel de stupid ca peste tot şi care vrea să-şi dea aer de Rue de Rivoli.

M-am împăcat cu căile ferate ; hotărît, e un lucru foarte frumos. Prima pe care am văzut-o era un infam drum de fabrică. Ieri am făcut cursa de la Anvers la Bruxelles şi înapoi. Am plecat la ora patru şi zece minute şi eram înapoi la ora opt şi un sfert, în acest interval petrecînd cinci sferturi de oră la Bruxelles şi parcurgînd douăzeci şi trei de leghe în Franţa.

Este o cadenţă minunată şi ca să poţi să-ţi dai seama trebuie să o fi simţit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sînt flori, sînt numai pete sau mai curînd linii roşii sau albe ; nu mai există puncte, totul s-a transformat în

linii ; lanurile de grîu par cosițe mari galbene, cele de lucernă par niște corzi verzi ; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont ; din cînd în cînd, o umbră, un spectru, o formă în picioare apare și dispare, ca un fulger în dreptul ferestrei; e paznicul drumului, care, conform obiceiului, prezintă arma militărește convoiului ce trece. Ai zice în vagon : ești la trei leghe și ai și ajuns în zece minute !

Seara, cînd mă întorceam, se lăsa noaptea. Eram în primul vagon. Locomotiva arunca flăcări strălucitoare în fața mea cu un zgomot teribil și raze mari roșii vopseau arborii și dealurile învîrtindu-se o dată cu roțile. Convoiul care mergea spre Bruxelles s-a întîlnit cu al nostru. Nimic mai înfricoșător decît cei doi bolizi, mergînd unul lîngă altul, și care se multiplicau unul prin altul pentru noi călătorii. Nu se distingea nimic de la un convoi la altul ; nu vedeai trecînd nici vagoane, nici bărbați, nici femei, vedeai doar, într-un vîrtej, forme alburii sau întunecate și din acest vîrtej ieșeau țipete, rîsete, chiote. De fiecare parte erau șaizeci de vagoane, mai mult de o mie de persoane, duse unele la nord, altele la sud, ca de un uragan.

Îți trebuie mult efort ca să-ți închipui că armăsarul de fier nu este un animal adevărat. Îl auzi răsuflînd în timpul odihnei, tînguindu-se la plecare, lătrînd în timpul drumului ; el asudă, tremură, fluieră și nechează, încetinește sau o ia la goană, aruncînd tot lungul drumului cărbuni aprinși drept excremente și apă clocotită drept urină, enorme pale de scîntei țîșnesc la tot pasul din roțile sale sau din picioare, cum dorești, și răsuflarea i se ridică deasupra capetelor în nori de fum alb destrămîndu-se de copacii de pe marginea drumului.

Este de înțeles că numai un animal fantastic poate trage astfel o mie sau o mie cinci sute de călători, toată populația unui oraș, făcînd douăsprezece leghe pe oră.

La întoarcerea mea se făcuse noapte, remorcherul nostru a trecut pe lîngă mine în întuneric întorcîndu-se la grajdul său. Iluzia era completă. Îl auzeai gemînd într-un vîrtej de flăcări și fum întocmai ca un cal zdrobit de oboseală.

Este adevărat că nu trebuie să vezi calul de fier ; dacă îl zărești se duce poezia. Cînd îl auzi este un monstru, cînd îl vezi nu e decît o mașină. Iată trista infirmitate a vremurilor noastre ; doar utilul, niciodată frumosul. Acum patru sute de ani, dacă cei care au inventat praful de pușcă ar fi inventat aburul, și ar fi putut s-o facă, armăsarul de fier ar fi fost altfel modelat și înzăuat ; armăsarul de fier ar fi fost ceva viu, ca un cal, și teribil, ca o statuie. Ce himeră nemaipomenită ar fi făcut părinții noștri din ceea ce noi numim cazan ! Îți poți închipui asta ? Din cazan ar fi făcut o burtă

solzoasă şi monstruoasă, o carapace enormă. Din coşul de fum un corn fumegînd, sau un gît lung, la capătul căruia ar fi fost o gură plină de jeratic ; ar fi ascuns roţile sub înotătoare uriaşe, sau sub aripi mari lăsate în jos ; vagoanele ar fi avut şi ele o sută de forme fantastice, şi pe seară s-ar fi putut vedea, trecînd pe lîngă oraşe, cînd un uriaş animal fantastic cu aripile întinse, cînd un balaur scuipînd foc sau un elefant cu trompa ridicată, gîfîind şi mugind ; îngrozitoare fiinţe, cînd arzînd şi fumegînd, formidabile, cînd trăgînd după ele ca o pradă o sută de alţi monştri în lanţuri, traversînd cîmpiile cu viteza, zgomotul şi imaginea trăsnetului. Ar fi fost măreţ.

Însă noi sîntem nişte negustori buni şi stupizi, mîndri de prostia noastră. Noi nu înţelegem nici arta, nici natura, nici inteligenţa, nici imaginaţia, nici sublimul, şi ceea ce nu înţelegem declarăm imediat inutil din înaltul micimii noastre. Este foarte bine. Acolo unde strămoşii ar fi văzut viaţa, noi vedem materia. Într-o maşină cu abur există un admirabil motiv de inspiraţie pentru o statuie ; locomotivele ar fi furnizat o ocazie minunată pentru a face să reînvie acel meşteşug de lucru în relief al metalului. Ce le pasă extractorilor noştri de huilă ? Maşina lor, aşa cum este, depăşeşte deja cu mult posibilităţile greoaiei lor admiraţii. În ce mă priveşte mi se oferă Watt gol-goluţ, dar eu l-aş prefera îmbrăcat de Benvenuto Cellini.

Apropo, îţi scriu aici, în timp ce visez că în clopotniţa de la Anvers sînt patruzeci de clopote jos şi patruzeci şi două sus, în total optzeci şi două. Îţi închipui asta Didine ? Optzeci şi două de clopote ! Imaginează-ţi muzica care izvorăşte din acest trup.

Lier, unde am terminat ultima mea scrisoare, este un orăşel destul de drăguţ. Am desenat turnul primăriei, cred că destul de reuşit.

De la Lier la Turnhout peisajul se schimbă, nu mai este Flandra grasă şi verde, este un banc de nisip, un drum prăfos, cenuşiu şi neplăcut, o iarbă anemică, păduri de pin, pîlcuri de stejari pitici, mărăcinişuri, ici şi colo petice de apă, ceva sălbatic şi aspru, un fel de Sologne. Am făcut patru leghe în acest pustiu fără să văd altceva decît un călugăr din Trappe, care deştelenea pămîntul, trist plugar al unei triste brazde. Impresionant, de altfel, numai la gîndul să vezi haina monahală albă, cu capişon negru, mînînd doi boi.

Singurătatea era atît de mare, încît sturzii şi ciocîrliile treceau fără grijă drumul. O codobatură frumoasă s-a ţinut după trăsură timp de un sfert de oră, sărind din copac în copac, vioaie şi fericită, oprindu-se din timp în timp ca să prindă cîte o musculiţă la picioarele cîte unui tînăr stejar.

Am stat mult timp cu ochii aţintiţi spre călugăr. Pămîntul se întindea imens şi arid, ca o cîmpie din Vechea Castilie, pămîntul roşu şi ars de soare făcînd ici şi colo, la orizont, mici crestături asemenea treptelor unor scări ; în depărtare nici o clopotniţă, de-abia cîte un copac. Drumul era mărginit în acele locuri de cîţiva stejari scheletici. Pe călugăr îl asista un ţăran ce-l învăţa ceva cu o mişcare serioasă şi ciudată, fără să ţină seamă de noi, trecătorii. Din cînd în cînd îşi întorcea faţa şi soarele în asfinţit desena umbre şi lumini pe chipul său sever şi senin. Nu ştiu dacă acest om gîndea, dar ştiu că te obliga să gîndeşti.

La cîteva leghe, trecînd pe lîngă nu ştiu care sat, şi revenit de data aceasta în frumoasa Flandră, am observat un plop mare şi uscat, în mijlocul unei mici pieţe la intrarea în sat. Mi s-a spus că este un copac al constituţiei. Îmi pare rău pentru constituţie, însă aspectul era vrednic de milă. [...] De o parte, păduri, cîmpii, dealuri, ape, nori, pămînt şi cer, de cealaltă, o păcătoasă de prăjină uscată, care mai şi trebuia proptită împotriva vîntului.

Şi pe urmă la cîte idei poate da naştere ! Era un copac care avea rădăcină, crengi şi frunze, care era verde şi plin de viaţă ; a fost luat acest copac, i s-a tăiat rădăcina, frunzele au căzut, crengile au murit şi, în mod prostesc, a fost replantat într-un pămînt ce nu mai este al lui. Un simbol credincios al atîtor constituţii moderne, care nu aparţin nici trecutului, nici viitorului, nici mediului.

Apropo de climă, mă acomodez cu destulă greutate la cea de aici. Este un fel de vară greoaie şi densă, unde parcă respiri vapori de bere. Sînt strivit de clădirile flamande.

Nu mă pot obişnui nici cu băutura de aici. Nimic mai greţos decît berea de Bruxelles şi berea tare belgiană. Hotărît lucru, fac puţin caz de vinul de Flandra şi Normandia. Îmi plac mai mult cidrul de Bourgogne şi berea de Bordeaux.

Fîntînile lor sînt ciudate. Scot apa cu o macara. E destul de curios să-i vezi scoţînd o găleată din cisternă, tot aşa cum Arhimede ridica corăbiile din mare în timpul asediului de la Messina.

Vezi, dragă prietenă, ce vorbăreţ sînt cu tine. Îţi spun tot şi în felul acesta mă mai bucur încă o dată de lucrurile văzute. Am făcut tot ce mi-a permis punga în ce priveşte comisioanele de care m-ai rugat. Îţi aduc o jumătate de duzină de ciorapi englezeşti, despre care mi s-a spus că sînt foarte frumoşi. Am cumpărat şi ciorapi pentru mine. Se pare că un bărbat nu poate sub nici un motiv să treacă peste graniţă cu o rochie. Nu o poate justifica ca obiect de uz personal şi vama o va confisca. Asta m-a împiedicat să cumpăr rochia care ţi-ai dorit-o.

Am uitat să-ţi spun că am cumpărat la Bruxelles o contrafacere a *Vocilor lăuntrice*[23]. Sînt curios dacă voi reuşi să o trec

la frontieră. M-am văzut afişat peste tot, la Bruxelles şi la Anvers, şi imprimat în toate formatele.

În clipa în care termin această pagină, aud dangătele din clopotniţa mare care mă avertizează să închei scrisoarea. Într-adevăr, în afară de asta, muzica e încîntătoare. Pesemne că fleşa atît de gingaşă în aparenţă este extrem de solidă. De trei sute de ani sună în acest fel de opt ori pe oră, zi şi noapte.

Ora 6 seara.

M-am întors de la poştă. Nici o scrisoare. Totuşi nu te îmbrăţişez cu mai puţină dragoste, Adela mea, însă mă vei despăgubi la Dunkerque, nu-i aşa ? Îmbrăţişează, te rog, pe tatăl tău şi pe dragii noştri micuţi. Mii de gînduri prieteneşti pentru prietenii noştri. Plec la Gand.

Lui Louis Boulanger.

Anvers, 22 august 1837.

Îţi scriu din Anvers, dragă Louis, asta îţi spune tot, sînt în plină Flandră, alături de catedrale, de Rubens şi de Van Dyck. Este o ţară minunată.

Ieri am fost sus în fleşa acestei nemaipomenite catedrale şi mă gîndeam la tine, căci gîndul meu zboară la tine ori de cîte ori un lucru conţine un tablou sau o idee. Cu aceeaşi privire cuprindeam în faţa mea marea şi Flessingue la douăzeci şi două de leghe, la stînga, Flandra şi turnurile de la Gand, la dreapta, Olanda şi fleşa de la Breda, în spatele meu Brabantul şi clopotniţa de la Malines, pe urmă Escaut, lat şi strălucitor în soare, şi, între mare şi Escaut, cîmpiile acum inundate, apărate de diguri, o întindere de cinci leghe schimbată în lac, la dreapta, o altă cîmpie, toată verde şi sclipind de albeaţa caselor, la picioarele mele, cele cîteva acoperişuri ale capului Flandrei blocate de apă, sub mine, Anvers care este, în secolul al XIX-lea, cum era Parisul în secolul al XVI-lea, o grămadă măreaţă de biserici şi palate, de acoperişuri de pinioane în trepte, de turnuri de clopotniţe pătrate şi ascuţite, cu mii de denivelări date de turnuleţe şi faţade stanii, case mari, vechi şi amuzante care sînt Măcelăria, Pînzăria, Bursa ; o faţadă a primăriei semănînd cu arhitectura lui Veronese, un portal de biserică ce pare un fundal de Rubens şi care de fapt este de Rubens ; mii de vase cu pînze pe Escaut ; într-un colţ al peisaju-

lui, calea ferată unde dispărea un convoi de vagoane, lîngă calea ferată o stea mare de iarbă, culcată pe pămînt, este citadela ; în fine, deasupra tuturor acestora, un cer de nori destrămați, ca într-un Albrecht Dürer, și o frumoasă rază de ploaie căzînd în depărtări. Iată ce am văzut ieri, regretînd că nu le poți vedea și tu.

Și pe urmă, coborînd, la fiecare pas Rubens, Maerten de Vos [24], Otto Venius [25] și Van Dyck, sculpturi de Verbruggen și Willemsens, lăcașuri mari de spovedanie din stejar, uriașe capele de marmură, altare ce degajă o adevărată poezie. Am văzut *Coborîrea de pe Cruce* de Rubens, o adevărată minune.

Toate, trebuie să spun, sînt exploatate în mod nerușinat. Paracliserii ascund cît mai multe tablouri, ca străinii să plătească treizeci de parale. Pînă atunci stăpînul locului stă ascuns în umbră. În acest fel procedează ușierul bisericii Saint-Jacques, unde se află mormîntul lui Rubens, un ușier caraghios ce ar merita să fie bătut cu nuiele în piața publică. Acest mizerabil dispune de Rubens după cheful lui, îl ascunde sau îl arată, îl împrumută sau îl retrage, totul după bunul său plac, fără control, cu obrăznicie, învestit cu o putere supremă și absolută. Este odios.

Parohul catedralei, un oarecare domn Lawez, a acoperit cu o pînză, sub pretextul indecenței, o *Judecată de apoi,* cel mai bun tablou al lui Backers [26]. Imposibil să-l faci să ridice pînza. Iată un paroh stupid, nu-i așa ?

Mă gîndesc adesea la tine, Louis, în această țară care ți-ar plăcea atît. Alaltăieri eram la Turnhaut, un mic orășel aflat prin apropiere spre nord, și mă plimbam. Soarele asfințise. Dintr-o dată, la un cot al unui drum pustiu, m-am trezit în plin cîmp. La oarecare distanță era un turn mare și vechi spre care m-am îndreptat. Era într-adevăr frumos. Un turn vechi din cărămidă, pătrat, înalt, enorm, masiv, încununat spre vîrf de o mică dantelărie bizantină, lipit de un vechi castel prost refăcut, acoperindu-l însă cu umbra și păstrîndu-și, totuși, forma fină și severă. La picioarele turnului sclipea un șanț de apă curgătoare în care înălțimea lui se dubla. Toate ferestrele aveau gratii de fier. Era o închisoare.

M-am oprit îndelung lîngă întunecata clădire pe care amurgul o înnegrea cu fiecare clipă.

De la o fereastră de sus se auzea un cîntec plin de dulceață și tristețe. Mi-am adus aminte că am auzit unul la fel de melancolic și grav la Muntele Saint-Michel, anul trecut. Cum erau serbările din august se auzea din depărtarea orașului zgomote de dans și rîsete. Cîntecul prizonierului se suprapunea lor fără duritate și mînie.

Ziua se stingea spre apus, trestiile din șanț tremurau, din cînd în cînd un șobolan trecea în fugă pe la piciorul turnului. Apoi

fundalul peisajului devenea un adevărat fundal flamand, cu două, trei tufe de copaci, o veche biserică roşie cu pinion în volută, un acoperiş mare şi o clopotniţă mică. Un cătun scund fumega alături, o cîmpie imensă şi neagră, un cer luminos, fără pic de nor. Nu am văzut niciodată ceva mai auster şi, în acelaşi timp, mai dulce.

Dar văd că mă las furat de conversaţie cu tine, dragul meu Louis, şi nu este nici un motiv ca această scrisoare să se încheie, mai ales dacă încep acum să vorbesc despre vechea mea prietenie, pe care o cunoşti bine, nu este aşa, Louis ?

Te îmbrăţişez din tot sufletul.

ALBUM.

Unde trebuie să fie plasat monumentul lui Rubens ? La Anvers sau la Colonia ? Colonia are leagănul său, Anvers are tablourile. Colonia l-a văzut venind pe lume, Anvers l-a văzut pictînd, Colonia l-a văzut mic, Anvers l-a văzut mare.

La Anvers a avut parte de surîsul gloriei. La Colonia s-a bucurat de surîsul mamei.

Un om mare are, de fapt, două naşteri — prima, ca om, a doua, ca geniu. Deci Rubens are două patrii. Faceţi-i două monumente. Un leagăn de marmură albă la Colonia şi un mormînt de bronz la Anvers.

Gand — Audenarde — Tournai.

Audenarde, 24 august, ora 8 seara.

Mi se pare, dragă prietenă, că blestemele mele împotriva căldurii acestui greoi ţinut şi-au atins ţelul. În timp ce închideam ultima mea scrisoare, s-a acoperit cerul şi mi-a hărăzit cea mai rea dintre ploile mărunte şi reci care cuprinde tot orizontul şi durează ziua întreagă.

Ca să ajungi de la Anvers la Gand, trebuie să traversezi Escaut. Cum polderele sînt inundate, şi asta de nouă luni, călătoria pe apă este mai lungă, şi vaporul cu aburi împrumută o scurtătură alăturată de drumul spre Gand, o jumătate de leghe deasupra Capului Flandrei. Îţi închipui că nu m-a supărat această mică plimbare, aproape ca pe mare. Cu toată ploaia am rămas pe punte, ascultînd cum se stinge cîntecul marinarilor care plecau pe mare şi privind fleşa înaltă de la Anvers cum dispărea încet în ceaţă.

Nu am făcut decît să trec prin Gand (însă contez să mă reîntorc după ce voi fi văzut Tournai şi Courtrai).

Gand este un oraş frumos şi este faţă de Anvers ce este Caen faţă de Rouen, un lucru frumos alături de un lucru admirabil. Cu toate acestea am avut timp să vizitez Saint-Bavon şi, bineînţeles, m-am urcat în turn. Pentru mine sînt două moduri de a vedea un oraş care se completează unul pe altul, întîi, în detaliu, stradă cu stradă, casă cu casă, pe urmă, în ansamblu, din înălţimea turnurilor. În felul acesta ai în minte faţa şi profilul oraşului.

Văzut de sus, din Saint-Bavon, adică de la două sute şaptezeci şi două de picioare înălţime, şi ca să ajungi acolo trebuie să urci patru sute cincizeci de trepte, Gand are un aspect gotic, aproape la fel de bine conservat ca şi Anvers. Turnul de pază are deasupra un uriaş grifon aurit şi drept acoperiş o foarte curioasă îngrămădeală de turnuleţe, lucarne şi giruete. Alături este o biserică veche şi neagră, Saint-Nicolas, a cărei faţadă, aproape romanică, e admirabilă : o mare ogivă austeră, avînd de o parte şi alta două turnuleţe crenelate cu un aspect măreţ. Puţin mai departe e Saint-Michel, care, ca şi Saint-Nicolas, îţi înfăţişează absida. Mai departe, două sau trei biserici se ridică aidoma unor piramide din mijlocul acoperişurilor în trepte. Cînd te întorci dai peste Saint-Jacques, cu trei fleşe, una de ardezie şi două de piatră. Alături o piaţă veche mărginită de case cu pinioane înalte, despărţite de două locuinţe vechi de piatră din secolul al XV-lea cu turnuleţe şi acoperişuri mari. Cea care se află în mijlocul laturii mici a pieţii este casa conţilor de Flandra. Piaţa adăposteşte tîrgul de pînzeturi, dar mai sînt o mulţime de pieţe pitoreşti, de mănăstiri şi de răspîntii întortocheate, îngrădite de case crenelate în tot felul de poziţii şi care îşi frîng liniile rezemîndu-se unele peste altele într-un chip încîntător ; şi mai este un acoperiş uriaş pus peste o navă austeră, fără turn şi clopotniţă, din secolul al XIV-lea ; este biserica Dominicanilor. În acea clipă intrau mai mulţi călugări cu costumul lor atît de frumos, rasă albă şi scapular negru. La picioarele mele, primăria cu cele două faţade ale sale, una din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cealaltă din timpul lui Carol al VIII-lea, una severă, cealaltă fermecătoare.

Adaugă la asta, în jurul oraşului, un imens orizont de cîmpii şi în oraş o mulţime de mici poduri şi de cursuri de apă în care se scaldă casele, ca să-ţi faci cît de cît o idee despre Gand.

Este, într-adevăr, un oraş frumos, unde se întîlnesc patru rîuri, Escaut, Leie, Moer şi Lys. De fapt o reţea de ape curgătoare care se înnoadă şi se desnoadă în orice moment printre case, împărţind oraşul în douăzeci şi şase de insule, ceea ce face din Gand,

cu bărcile, cu nenumăratele poduri şi faţade înmuiate în apă, un fel de Veneţie a nordului.

Exact la baza catedralei, într-un pîlc de case flamande greoaie, ghidul mi-a atras atenţia asupra unei curţi-grădină cochete, cu nisip şi verdeaţă, înconjurată de un portic din secolul trecut şi o faţadă împodobită în stil rocaille, cu colonade şi statui de marmură albastră. Casa şi grădina au o înfăţişare proaspătă şi veselă. Casa era a bătrînului milionar Maës, cel ce a fost asasinat atît de mizerabil, acum doi ani, şi care îşi umplea pălăriile lui vechi cu aur. Acum la el se construieşte, adăugîndu-se casei un etaj. Bucuria şi bogăţia sînt acolo. Niciodată nu am plîns pe acest moşneag.

La Gand, printre pinioane gotice există mai multe faţade rocaille şi încă dintre cele foarte tumultuoase, ceea ce le face acceptabile. Rococoul nu poate fi suportat decît cu condiţia să fie extravagant.

Însă toată această vorbărie nu te plictiseşte, draga mea ? Discut cu tine ca şi cum am fi la gura focului nostru din Place Royale. Îţi povestesc totul. Îţi ofer cît pot mai mult din călătoria mea. Te rog, Adela mea, înştiinţează-mă dacă povestirea mea te plictiseşte.

Uite ceva care cu toate acestea te va face să rîzi. Adineauri, plecînd de la Gand, între Gand şi Audenarde, am văzut într-un sat, la un han, o firmă pe care era pictată figura unui om tuns ca Titus, cu favoriţi mari, epoleţi de aur, o uniformă albastră cu revere albe, şi la gît cu crucea lui Leopold. Dedesubt era această inscripţie : *Ludovic XIV, rege al Franţei.* Adevărul curat, nu inventez nimic.

În această ţară nu întîlneşti nici conace, nici donjoane, nici castele. Se vede că este ţara oamenilor de rînd, a burghezilor şi nu a castelanilor. În schimb sînt peste tot primării, minunate flori de piatră, pe care secolul al XV-lea, în special, le-a făcut să înflorească în toată splendoarea lor în mijlocul oraşelor.

Aici, de exemplu, la Audenarde, de unde îţi scriu, şi care nu-i decît un mic orăşel, văd de la fereastra hotelului Leul de aur profilul unei încîntătoare primării de un gotic din cel mai înflorit, încununată de un uriaş înarmat şi aurit, purtînd blazonul oraşului.

Toată piaţa pe care o am sub ochi e fermecătoare, cu toate că a păstrat prea puţine din vechile pinioane. În mijlocul faţadei primăriei se află o foarte frumoasă fîntînă din 1676. Ducele de Saint-Simon nu avea decît un an atunci cînd a fost construită. Lîngă fîntînă mai e un falnic plop ; şi pe urmă dincolo, deasupra caselor, o clopotniţă frumoasă de un gotic sever. Soarele, în asfinţit, lasă unghiuri de umbră peste toate.

În Flandra există prostul obicei de a închide toate bisericile la amiază. După-amiază nu se mai roagă nimeni. Bunul Dumnezeu se poate ocupa de altele, aşa încît din cele două biserici din Au-

denarde nu am putut-o vizita decît pe cea mai neînsemnată, foarte interesantă însă, datorită absidei sale romanice. Mai există două morminte frumoase, dar, din păcate, nedemn mutilate. Am fost obligat, ca să le văd, să trec peste un batalion de babe, ocupate să spele biserica şi care bombănind ajungeau să şteargă pardoseala pînă sub picioarele mele. Am avut satisfacţia ca, din pricina mea, să le fac să le iasă din gură diverse blesteme flamande, pe care le-am lăsat să fluture liniştite în biserică.

Aceste cumsecade femei flamande continuă să justifice ceea ce îţi spuneam. Ele consacră douăzeci şi patru de ore să-şi spele casa, şi a douăzeci şi cincea să se spele pe ele. De altminteri, majoritatea sînt foarte frumoase, aproape toate au pielea albă şi părul negru, ca tine, Adela mea dragă. Duminica poartă o splendidă bonetă de dantelă, de o formă simpatică. La Lier, boneta este susţinută de un fel de panglică de ace, foarte ciudata şi frumoasă. Este de la sine înţeles că nu-ţi vorbesc aici decît despre ţărănci. Doamnele de la Bruxelles poartă eşarfe din voal, ceea ce le vine admirabil.

Am văzut tunul mare din Gand după care ţi-am făcut un mic desen. Este un enorm tub, făcut din lame de fier forjat, o adevărată armă din secolul al XV-lea. Cei din Gand au prea puţină grijă de el. L-au cocoţat pe un fel de suporturi, trei la număr, rococo, sculptate în ghirlande, şi toată gura tunului nu este decît o ladă de gunoaie. Acest tun are optsprezece picioare lungime şi cîntăreşte treizeci şi şase de mii de livre. În interior se disting foarte bine canelurile făcute de lamele de fier. Gura are două picioare şi jumătate diametru. Prin ea se aruncau bile mari de granit sau maldăre de ghiulele de fontă. Este enorm.

Dar nu este nimic pe lîngă tunurile lui Mahomet al II-lea, care erau trase de patru mii de oameni şi două juguri de boi, în stare să scuipe uriaşe blocuri de stînci. Erau un fel de vulcani îndreptaţi, de acest turc, spre Constantinopol.

La Saint-Bavon sînt tablouri frumoase, două în special, unul de Rubens, celălalt de Jan van Eyck, inventatorul picturii în ulei. Cel de Rubens, reprezentînd primirea Sfîntului Armand la mănăstirea Saint-Bavon, este admirabil. Grupul de jos are o ţinută minunată. Celălalt, de un stil cu totul diferit, nu este mai puţin reuşit. Van Eyck este atît de calm pe cît este Rubens de violent. Mai este o pictură frumoasă, executată de un elev al lui Van Eyck şi o alta, de asemenea frumoasă, a dascălului lui Rubens. Cele patru picturi fac un fel de scară pe care cobori straniu din epocă în epocă sau, mai bine-zis, urci de la Van Eyck la Rubens. La Paris de-abia cunoaştem pe Otto Venius, cel care a fost dascălul lui Rubens. Şi, lucru remarcabil, şi el e un pictor calm.

De-altminteri, fiecare din bisericile flamande este un muzeu. Aş vrea să-l văd aici pe bunul şi dragul nostru Boulanger.

Dar, în afară de asta, îmi plac mai mult ale noastre, din Franţa. Hotărît, cele de aici sînt prea curate, iar curăţenia excesivă, în ce priveşte monumentele, poate fi un mare cusur. Întîi pentru că aduce după sine zugrăveala, această supremă murdărie, apoi zgîrierea şi, pînă la urmă, spălarea definitivă. Or, patina veacurilor este totdeauna frumoasă, pe cînd praful zilnic doar uneori. Una este urma generaţiilor, cealaltă este urma omului. Totul este alb, lucitor, lustruit, şters, sclipitor în bisericile belgiene. La fiecare pas întîlneşti contrastul dur, ţipător şi răspîndit peste tot între marmura albă şi marmura neagră. Foarte puţine din nuanţele cenuşii şi mucegăite ale vechilor noastre catedrale. Nu sînt vitralii. A sparge vitraliile, a zugrăvi bisericile şi, deseori, a arunca jos amvonurile, iată din ce se compune devastarea datorată preoţilor. Ei vor să fie văzuţi cu orice preţ ; pentru asta trebuie luminate ferestrele, albiţi pereţii şi dărîmate amvoanele. Oh, cochetărie, unde mai vrei să te cuibăreşti ?

De cînd sînt în Belgia nu am văzut decît două sau trei amvoane şi încă îngrozitor mîzgălite, două sau trei ferestre cu vitralii, numai două biserici nezugrăvite, Saint-Waudru din Mons şi capela de la Bruxelles.

În Belgia, nimic din frumoasele portaluri, încărcate de minunate statui, ca la Chartres, la Reims, la Amiens. Portalurile celor mai frumoase catedrale nu au o singură figură sculptată. Curios ! Este adevărat că o fleşă precum cea de la Anvers răscumpără o mulţime de lucruri. Ce operă magnifică ! Este opera unui bijutier în aceeaşi măsură cu a unui arhitect. Şi mă minunez de un giuvaer care are cinci sute de picioare înălţime.

Tournai, 26 august.

Diligenţa mi-a întrerupt scrisoarea. La Tournai, Adela mea, o termin. Drumul de la Audenarde în această porţiune este un cîmp fără sfîrşit, tăiat de verdeaţă şi pîraie. Se vede la stînga dealul care acoperă albia rîului Escaut.

Tournai îşi datorează probabil numele turnurilor care-l acoperă. Numai catedrala singură are cinci turnuri. Este una din cele mai ciudate biserici romanice ce-am văzut. În biserică există o *Judecată de apoi* pictată de Rubens şi o raclă minunată de argint aurit, enormă, masivă, lucrată ca o bijuterie. Cele două portaluri laterale ale bisericii sînt într-un stil bizantin din cele mai frumoase şi curioase. Tot oraşul este extrem de interesant.

Ieri seara, de Sfîntul Ludovic, turnul de pază, aproape romanic, apărea minunat iluminat de felinare colorate, o bălțătură drăguță și luminoasă comentată de carilonul cel mai vorbăreț și amuzant din lume. O simfonie a lăncierilor belgieni răspundea, din piața de arme, acestui vacarm aerian. Clopotele erau toate în mișcare, de asemenea toate femeile. Vechiul oraş, în întregime dedat veselului gîngurit de sărbătoare, era nemaipomenit de plăcut de auzit şi de privit. M-am plimbat îndelung pe o stradă întunecoasă, privind cele cinci ace uriașe ale catedralei de-abia luminate de razele turnului de pază.

M-am gîndit la casa noastră din Place Royale, la toți prietenii noștri și, mai presus de toate, la tine, Adela mea, și la mult iubiții noștri copilaşi. Aş fi vrut să vă am pe toți lîngă mine în acel moment. Oh, ziua în care vom putea simți împreună toate aceste emoții va fi o zi mare pentru mine, crede-mă, bietul meu înger, și iubește-mă. O îmbrățișez pe Didine, pe Charlot și pe urmă pe Toto și pe Dédé. Sper că toți sînt tot așa de buni și fericiți. Strîng mîna excelentului tău tată.

Tournai — Ypres

Courtrai, 27 august, ora 7 seara.

Ieri am fost la Tournai, am plecat, am traversat Courtrai, am văzut Meenen, am vizitat Ypres și am revenit la Courtrai. Vezi, dragă prietenă, mă duc și mă întorc, nu vreau să-mi scape nici unul din aceste vechi orașe. Peste tot unde este o catedrală, o primărie sau un Rubens alerg. Asta mă obligă să fac zigzaguri fără de sfîrșit. Călătoria mea prin Belgia desenează un extravagant arabesc. Pentru că în această țară, din șase în șase leghe, există un oraș cum găsești în Franța la șaizeci de leghe.

Înainte de a părăsi Tournai, am fost să revăd catedrala, ce este într-adevăr de o rară frumusețe. O biserică romanică aproape comparabilă cu Noyon, avînd în plus un splendid amvon din timpul Renașterii, în marmură de diverse culori, cu două etaje de basoreliefuri. [...] Acest amvon a fost cioplit de dalta cea mai sensibilă și spirituală.

Tournai este un oraş vechi. Aproape toate bisericile sînt din secolul al XI-lea pînă în secolul al XIII-lea. Am văzut case romanice. Îți amintești, Adela mea, cea pe care am văzut-o împreună la Tournus, în acea frumoasă călătorie din 1825, ce rămîne cea mai plăcută amintire din viața mea ?

Dar să-mi reiau jurnalul. La portalul nord al catedralei din Tournai, care este romanic, exista un lucru ciudat, văzut de mine doar acolo. Sînt două ferestre închise, pe care sculptorul le-a dăltuit în piatră, în mijlocul arcadei. Obloanele, cu ferecăturile şi zăvoarele lor, sînt foarte minuţios lucrate. În rest portalul e într-o stare jalnică de ruinare. Clopotniţa mare, care se înalţă în stînga, s-a crăpat de sus în jos.

Nu îţi vorbesc decît de arhitectură, dragă prietenă, pentru că celelalte întîmplări sînt aproape inexistente, iar discuţiile de la masa comună sînt peste tot la fel. Înţelegeţi domnule Raymond ? se încăpăţînează să joace domino ! Pierde de fiecare dată, ceea ce-l face să plătească în fiecare seară trataţia la cafenea pentru trei persoane. La Liège se găsesc redingote de postav, numai cu douăzeci şi cinci de franci. — De postav ? Este posibil ? — Da, e adevărat, de postav de Luxembourg cu trei franci şi şaptezeci şi cinci, cinci coţi, face optsprezece franci şi cincisprezece parale, dublura şi furniturile fac doi franci, deci douăzeci şi cincisprezece, croitul încă doi franci, deci douăzeci şi doi de franci cincisprezece, comisionul, cinci parale, douăzeci şi trei de franci, doi franci beneficiu şi gata ! Iată conversaţia mea de ieri seară la Meenen.

Meenen are amintiri. A avut onoarea să fie asediat de Ludovic al XIV-lea. Asta-i tot. Ca o femeie urîtă şi banală, ce a avut din întîmplare un curtezan frumos. În rest nimic deosebit nici pe faţadele caselor, nici pe feţele locuitorilor. Am regăsit roabele de la Bruxelles, trase de un cîine şi împinse de o femeie. Seniorul din Canaples, care se temea pentru cîinii săi, să nu capete purici, nu i-ar fi înhămat la aceste cărucioare.

Desenez, visez şi studiez, lăsînd pe belgieni să vorbească în jurul meu. Îi admir cum vorbesc flamanda în franţuzeşte. Ei au un *nu-i aşa ?*, pe care îl folosesc în toate situaţiile. Femeile pronunţă pe *nu-i aşa* cu foarte multă graţie. Hotărît, ele sînt foarte frumoase, în majoritate, însă se pare că cele mai frumoase sînt cele de la Bruges. Într-o carte stupidă pe care am cumpărat-o, intitulată *Ghidul călătorului în Belgia şi Olanda,* femeile din Belgia sînt numite *circasienele Belgiei.*

Se mănîncă destul de bine la hanuri, în afară de bere. Cu toate acestea belgienii au mania de a pune zahăr şi făină în toate. Ceri o omletă, resemnează-te să mănînci o tartă.

La Tournai, ca şi la Bruxelles, Anvers, Gand, moda de la Paris, mărfurile, şi ai putea spune chiar negustorii de la Paris, se expun în prăvălii care şi aici se numesc *Magasins.*

Mă plimbam seara pe străzi crezînd că am în faţa ochilor vitrinele sclipitoare ale bulevardelor pariziene. Ce case curioase !

După acoperiş, fac parte din secolul al XVI-lea, şi după prăvălii, din strada Vivienne ; întunecate şi tragice pe o jumătate, fără gust şi stupide pe cealaltă ; parterul citeşte *Constituţionalul,* iar podul, Biblia : jos este domnul Terneaux, iar sus Filip al II-lea ; jos arde vesel gazul în prăvălii cu ferestre mari, iar dacă-ţi ridici ochii ai impresia că vezi încă pe vechiul fronton licărirea flăcărilor roşietice ale rugurilor Ducelui de Alba.

Asupra acestor metamorfoze am făcut o sută de reflecţii amare, care probabil îţi vor părea tragi-comice.

Merită să fii o casă din secolul al XVI-lea, ca să termini în felul acesta ! Să începi cu un fronton din timpul Renaşterii şi să termini cu o prăvălie gen Palais-Royal ! Să fii aproape de cer cu un pinion în trepte sau sculptat cu volute, şi aproape de rîu, cu o prăvălie de pînzeturi şi bumbace ! Ce degradare ! Cum a putut să ajungă la un lucru atît de mizerabil o faţadă *formosa superne* * ? Asta, dragă prietenă, este din latina lui Horaţiu, transformată de limbajul lui Charlot.

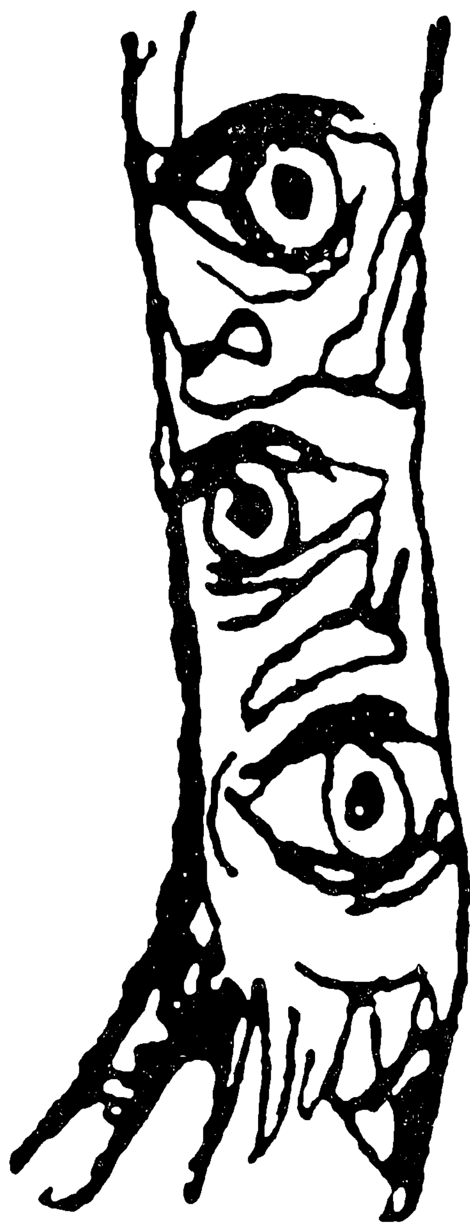
Dacă aceste gînduri mi s-ar fi citit pe faţă, ar fi înveselit pe burghezii atît de cumsecade din Brabant. Pentru burghezii din toate ţările magazinul vopsit în alb, vitrina mare, tejgheaua de acaju reprezintă un progres. Treacă pentru magazine, numai să nu se aplice acest progres şi bisericilor. Or, ele au deja ferestre clare, ziduri albe şi mă aştept ca într-o dimineaţă să apară şi un altar de acaju.

Zugrăveala belgiană are trei nuanţe : cenuşiu, galben şi alb. Este tricolor, aşa cum i se cade unui stat constituţional. Albul este folosit la biserici, cenuşiul pentru primării, galbenul pentru casele de ţară şi pentru construcţiile mai fanteziste unde belgianul vine să se distreze duminica. Sosind la Ypres, am văzut adineauri, la dreapta drumului, un castel mare ce-ţi dădea impresia că este tăiat dintr-o bucată de unt. Proprietarul, un cumsecade flamand rotofei, îl admira din mijlocul unui strat de castraveţi printre care străluceau obrajii săi grăsulii.

Drumul de la Meenen la Ypres este foarte plăcut. Peste tot sînt micile şi graţioasele grădini verzi, iubite atît de mult de pictorii flamanzi. Pe urmă drumul traversează o pădure şi este străjuit ici şi colo de lungi şiruri de plopi italieni, a căror scoarţă parcă te priveşte cu ochi mari. La întoarcere am refăcut drumul cu multă plăcere. Un drum refăcut în sens invers este aproape un drum nou. Ypres este un oraş unde mi-ar place să locuiesc. Casele de lemn sînt amestecate printre cele de cărămidă. Este un fel de întîlnire neaşteptată între Flandra şi Normandia.

---

* Pe deasupra şi frumoasă (trad. din lat.).

Primăria este o minune. O construcţie gigantică ce ar ţine o întreagă latură din Place Royale, în egală măsură măreaţă prin masă şi stil. Un mic palat simpatic din timpul Renaşterii se reazemă graţios de severul edificiu din secolul al XIII-lea. Biserica este şi ea foarte frumoasă, dar mai ales interesantă de studiat, plină de sculpturi din timpul Renaşterii şi am văzut un *Saint Martin* de Rubens absolut fantastic. Adaugă la asta încă o sută de case remarcabile în oraş. Pe faţada hotelului *la Châtellenie*, unde am luat masa, sînt şapte medalioane cu figuri admirabile reprezentînd, cu ajutorul celor mai frumoase trăsături umane, cei şapte aştri cunoscuţi în secolul al XVI-lea : Luna, Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn. La Ypres, ca în toată Belgia de altfel, casele sînt datate. Îmi place acest obicei. Pe o faţadă veche am văzut data 1616.
Asta m-a făcut să mă gîndesc la anul morţii lui Shakespeare.

Shakespeare a murit în acel an la 23 aprilie. În aceeaşi zi a murit şi Miguel Cervantes. Ce coincidenţă remarcabilă ! S-au stins în aceeaşi clipă aceste două făclii, cu ele apunînd în zorii secolului al XVII-lea ultimele licăriri ale secolului al XVI-lea.

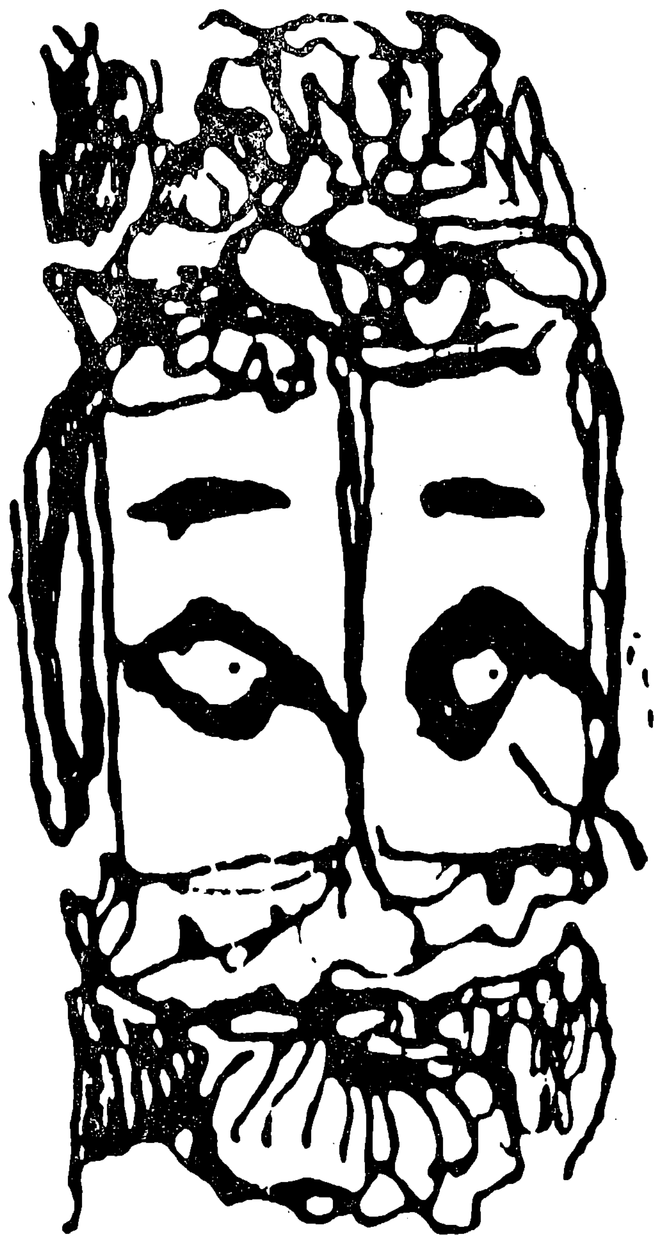
La Courtrai am văzut o minunată ridicare a crucii de Van Dyck. Clopotniţa bisericii principale, foarte frumoasă, cu toate că e acoperită ca un turn de pază. Încă două turnuri pe un pod, şi cam asta-i tot ce am remarcat în oraş.

În clipa în care îţi scriu se bate toba în piaţa manejului *seniorului Alfred, primul călăreţ al domnului Franconi.* Îţi poţi imagina persoana seniorului Alfred, primul călăreţ al domnului Franconi ? Am mîncat destul de prost. Mîine, dragă prietenă, plec din nou către Gand, să revăd *Gand, superba spaniolă,* căruia Boileau i-a dedicat un vers frumos.

28, ora 6 seara, Gand.

Iată-mă din nou la Gand, Adela mea. Poţi înţelege asta ? acum este frig. Îngheţ la 28 august, după ce m-am sufocat pe 25. Tranziţia este bruscă şi climatul ciudat.

Am parcurs tot oraşul, privind şi reprivind. Catedrala Saint-Bavon, despre care ţi-am mai vorbit, are o criptă comparabilă cu cripta de la Tournus, pe care am văzut-o împreună, poate îţi mai aminteşti. O subterană frumoasă şi măreaţă. Van Eyck este îngropat aici. Am găsit ici şi colo morminte sparte şi profanate din vremea Ducelui de Alba. Ferestruicile aruncau pe morminte o lumină palidă, care se încarcă de ceaţă cînd trece pe sub stîlpii scunzi din secolul al XI-lea. Cum lucarnele se încrucişează, în jurul fie-

cărui stîlp cădeau raze de lumină vagă alternînd cu rotocoale mari de umbră. Efectul este sinistru.

În biserica înaltă am admirat nişte uriaşe sfeşnice de aramă din timpul Renaşterii. Mi s-a povestit istoria lor. Sfeşnicele se aflau în catedrala Sfîntul Paul din Londra înaintea incendiului din 1666. Ele au aparţinut lui Carol I, Cromwell le-a vîndut unui episcop din Gand. Cîte reflecţii se pot face ! Biserica le-a ars, stăpînul a murit, vînzătorul lor a murit, cumpărătorul de asemenea. Sfeşnicele însă au rămas pentru că sînt frumoase şi sînt remarcate tocmai pentru frumuseţea lor. Istoria trece, arta rămîne.

Arta este ca natura simplă şi profundă, una singură şi diversă. Scotoceşte şi răsscotoceşte o catedrală : este tot atît de stufoasă ca o pădure. Sub arbori se află pădurea de arbuşti, şi sub ea pădurea de ierburi, apoi pădurea de muşchi ; vei găsi la toate nivelurile frumuseţi şi vei admira arhitectul, poetul şi creaţia.

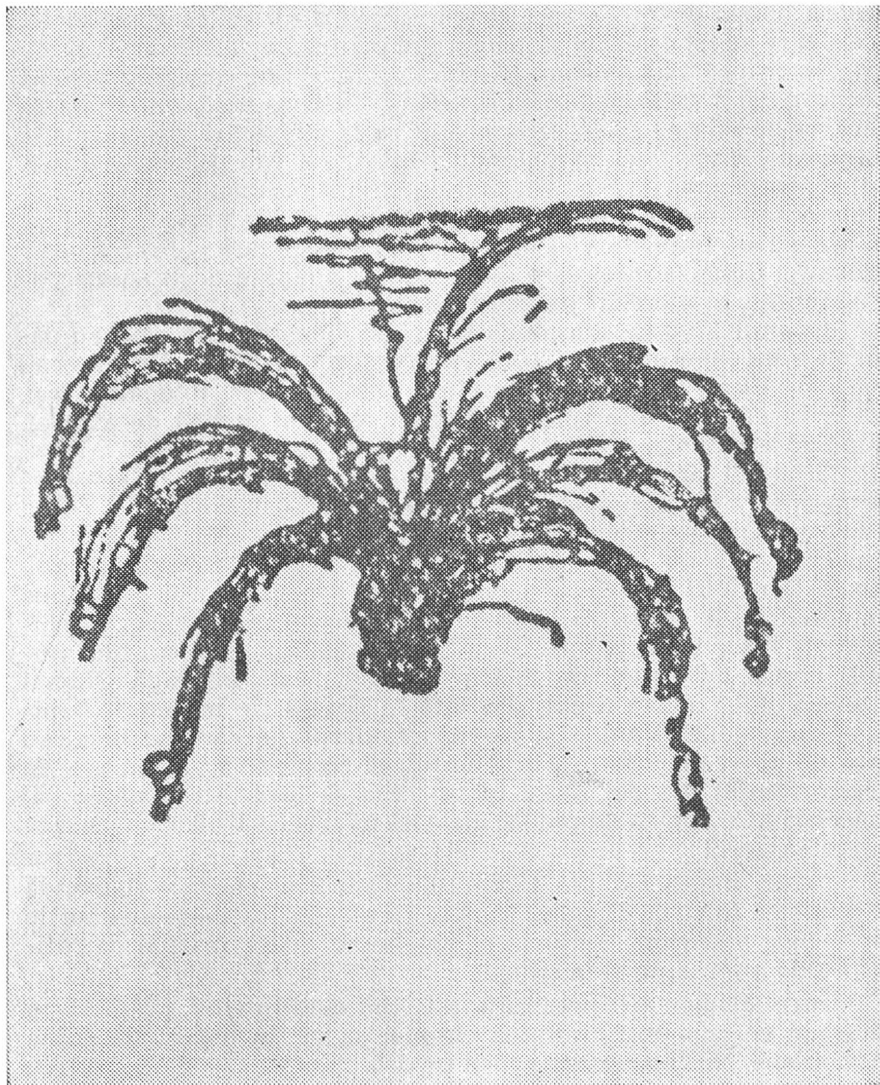
Şi apoi, în artă nimic nu poate fi urît, nimic nu este necurat, un lucru ce nu vrea să fie înţeles în zilele noastre. Lucrurile cele mai respingătoare din natură sînt admirabile motive de inspiraţie. Noi considerăm un păianjen un lucru hidos, dar sîntem încîntaţi să-i regăsim pînza pe rozeta din faţada catedralelor şi corpul şi labele în cheia de boltă a capelelor.

Gand este plin de case de cel mai bun gust. Cea mai renumită este pe un chei. O casă gotică din ultima epocă care marchează tranziţia de la secolul al XV-lea la al XVI-lea. O corabie din timpul acela a fost sculptată pe poarta de intrare. Astfel, pe biserica din Tournai poţi regăsi lăcătuşeria secolului al XI-lea, pe casa din Gand, corăbiile din secolul al XVI-lea. Arta conservă totul.

Ieşind din oraş prin poarta către Anvers, în mijlocul unor bastioane de cărămidă, azi ruinate, care au fost vechea cetate spaniolă, se găsesc ruinele mănăstirii Saint-Bavon. Curioase rămăşiţe din secolul al XV-lea şi chiar din secolul al XVIII-lea, de o parte, romanic şi chiar roman de altă parte. În zid există un original *opus reticulatum* * încă în stadiu primitiv. Iartă-mă, Adela mea, întreabă-l pe tatăl tău ce înseamnă această expresie latină, pe el, care ştie atîtea lucruri şi le ştie atît de bine. Charlot nu-ţi va putea explica acest lucru.

Făcîndu-se săpături în spatele mănăstirii, s-a descoperit o pardoseală de ceramică lucrată în mozaic. Am putut distinge vulturi, cocoşi, cerbi, o mulţime de ornamente bizantine cu ramuri împletite, oameni călare, şi chiar flori de crin, unele din timpul lui Carol al VII-lea, altele şi mai vechi. În schimb, nu sînt morminte. În incinta determinată de zidurile vechi şi prăvălite cresc maci bătuţi,

* Mozaic (trad. din lat.).

care mi s-au părut flori mult prea domestice pentru un loc atît de sălbatic. Am cules unul pe care ţi-l trimit, Adela mea mult iubită.

Ştii cine a cumpărat mănăstirea în timpul revoluţiei ? Ştii cine a revîndut piatră cu piatră, bucată cu bucată de plumb, fier, lemn sau cărămidă ? Ştii cine a devastat, ruinat, demontat, furat şi despuiat în văzul lumii această minunată mănăstire ? Este Maës,

acelaşi bătrîn Maës, de care ţi-am vorbit în ultima mea scrisoare, acela care a fost asasinat acum doi ani pentru bogăţiile sale, pentru averea strînsă fără ruşine, bătrînul zgîrcit care, atrăgînd comori necurate, şi-a atras pedeapsa supremă. Călăuza mea, un om oarecare, ce se afla pe acolo deoarece lucra la mănăstire, mi-a spus la intrare că Maës e cel ce a ruinat mănăstirea. Am parcurs dărăpănătura în tăcere, fără să răspund un cuvînt portarului şi pe urmă, dintr-o dată, m-am ridicat de pe piatra pe care mă aşezasem şi nu m-am putut împiedica să nu spun cu voce tare : Pronia este dreaptă ! Călăuza mea, care nu m-a auzit spunînd decît aceste patru cuvinte, m-a crezut probabil nebun.

În anul 1793 existau două feluri de monştri, unii omorau oamenii, alţii monumentele, unii vroiau sînge, alţii aur. Primii erau cruzi şi deseori dezinteresaţi, ceilalţi erau lacomi şi totdeauna laşi. Maës făcea parte din ultima speţă şi cea mai demnă de dispreţ, după părerea mea.

Şi astfel, acest păcătos ne-a luat tuturor frumoasa mănăstire, ca să-şi facă casa stupidă şi inutilă de care ţi-am vorbit [...] Omul a fost strivit sub aurul său.

Gand este un oraş încă plin de amintirile lui Carol Quintul. Acest Don Carlos a fost un desfrînat în tinereţe, orice ar spune defăimătorii lui Hernani. Se pare că îi plăceau în mod special frumoasele măcelăriţe, pentru că la Gand măcelarii mai sînt încă numiţi *copiii prinţului.* De altfel este o poveste întreagă. Numai cîteva familii aveau drept, din tată în fiu, să fie măcelari, familiile Van Melle, Vanloo şi Deynoodt, drept de care se bucurau încă de pe vremea lui Carol Quintul, el crezînd că are odrasle în aceste familii. Ciudat lucru ca un rege să facă din bastarzii săi măcelari ! Ce pagină stupidă şi cleioasă ar fi scris Dulaure [27] despre povestea asta !

Astăzi dimineaţă am plecat din Courtrai, care în flamandă se numeşte Kortrik. Drumul pînă la Gand este, ca toate drumurile din Belgia apuseană, o plimbare pe cîmpie, cu un orizont de catifea verde în dreapta şi în stînga.

Între Meenen şi Ypres întîlneşti, din cînd în cînd, grămezi de cărămizi ce rup uniformitatea cîmpiei şi au un aspect de ruine babiloniene. Nu le-am mai regăsit pe drumul spre Gand. În schimb, în aceste împrejurimi proprietarii caselor de la ţară fac abuz de busturile magistraţilor din timpul lui Ludovic al XIV-lea. Le cocoaţă pe stîlpii porţilor în chip de lei. Să înlocuieşti coamele cu peruci e profund flamand. Acest obicei se practică însă şi în alte părţi, nu numai în Flandra.

Am găsit aici ziare. Am vrut să le citesc ; sînt ziare de la sursă, toate tapisate cu versuri neerlandeze. Este un lucru foarte plăcut

ochiului. Ai crede că vezi desene de pietre şi pietricele într-o peşteră rococo. Peştera este *Le Mesager de Gand.*

Iată o scrisoare fără sfîrşit, nu-i aşa ? Scrie-mi şi tu asemenea scrisori şi voi fi fericit. Trebuie să termin totuşi, poşta pleacă la ora nouă seara. Adio, Adela mea mult iubită, adio, Didina mea, Charlot şi ceilalţi toţi, copilaşii mei mult iubiţi. Vă îmbrăţişez pe toţi şi mă rog pentru voi. Cele mai prieteneşti gînduri tatălui tău. Al tău, Victor.

Vorbeşte despre mine prietenilor noştri, lui Louis, Robelin, Gautier, Granier, Masson, Brindeau şi celorlalţi.

Mîine voi fi la Brugge.

Ostende — Furnes — Brugge

Furnes, 31 august, ora 7,30 seara.

Dragă prietenă, începînd această scrisoare am înaintea ochilor una din cele mai frumoase pieţe pe care le-am văzut ; în faţa mea o măreaţă primărie din timpul Renaşterii, al cărui turn de pază este gotic, în ciuda faptului că aspectul i-a fost stricat punîndu-i-se sus o balustradă cu stîlpi ; la stînga, mai multe case de diferite stiluri, dar foarte bine contrastate ; în faţă, alături de primărie, deasupra a patru sau cinci frontoane graţioase din secolul al XVI-lea, se decupează, în amurg, profilul unei nave gotice, în fine, la dreapta, o frumoasă răspîntie a unei străzi, tivită de o parte de un castelaş foarte sever şi ciudat şi de cealaltă parte de un elegant fronton spaniol rocaille, împerecheat cu mai multe altele ; totul dominat de o superbă fleşă de cărămidă, avînd o linie magnifică. Adaugă la aceste trei laturi, latura pe care mă aflu şi nu o văd, dar care le completează, mai pune la mijloc o pardoseală foarte frumoasă, compartimentată în culori, un imens mozaic, ce ocupă întreaga piaţă, şi vei înţelege, Adela mea, că, dacă tu ai fi fost aici împreună cu copiii, piaţa din Furnes n-ar mai fi avut de ce invidia Place Poyale.

Sosesc la Ostende. La Ostende nu este nimic interesant, nici măcar stridiile. Dar aici este marea ; şi sînt un ingrat să vorbesc astfel de Ostende. Sînt cu atît mai ingrat cu cît am fost la Ostende obiectul unor favoruri speciale din partea mării şi din partea cerului. Mai întîi, cum am sosit, ploaia, care n-a contenit toată dimineaţa, a încetat dintr-o dată ; norii s-au risipit şi soarele a zbicit repede ţărmul, ca să mă pot plimba pe mal, în timpul refluxului,

două ore încheiate. Vai, nici măcar o amărîtă de scoică pentru Toto. Nimic decît nisip, cel mai plăcut şi cel mai fin din lume.

Sînt încîntat că am văzut dunele. Sînt mai puţin frumoase decît graniţele din Bretagne sau ca falezele din Normandia, totuşi sînt frumoase. Aici marea nu este furioasă, ci tristă. Este altfel de măreţie. Seara, dunele decupează pe orizont siluete frămîntate şi severe. Alături de valurile veşnic în mişcare, ele par o barieră de valuri încremenite în veşnicie.

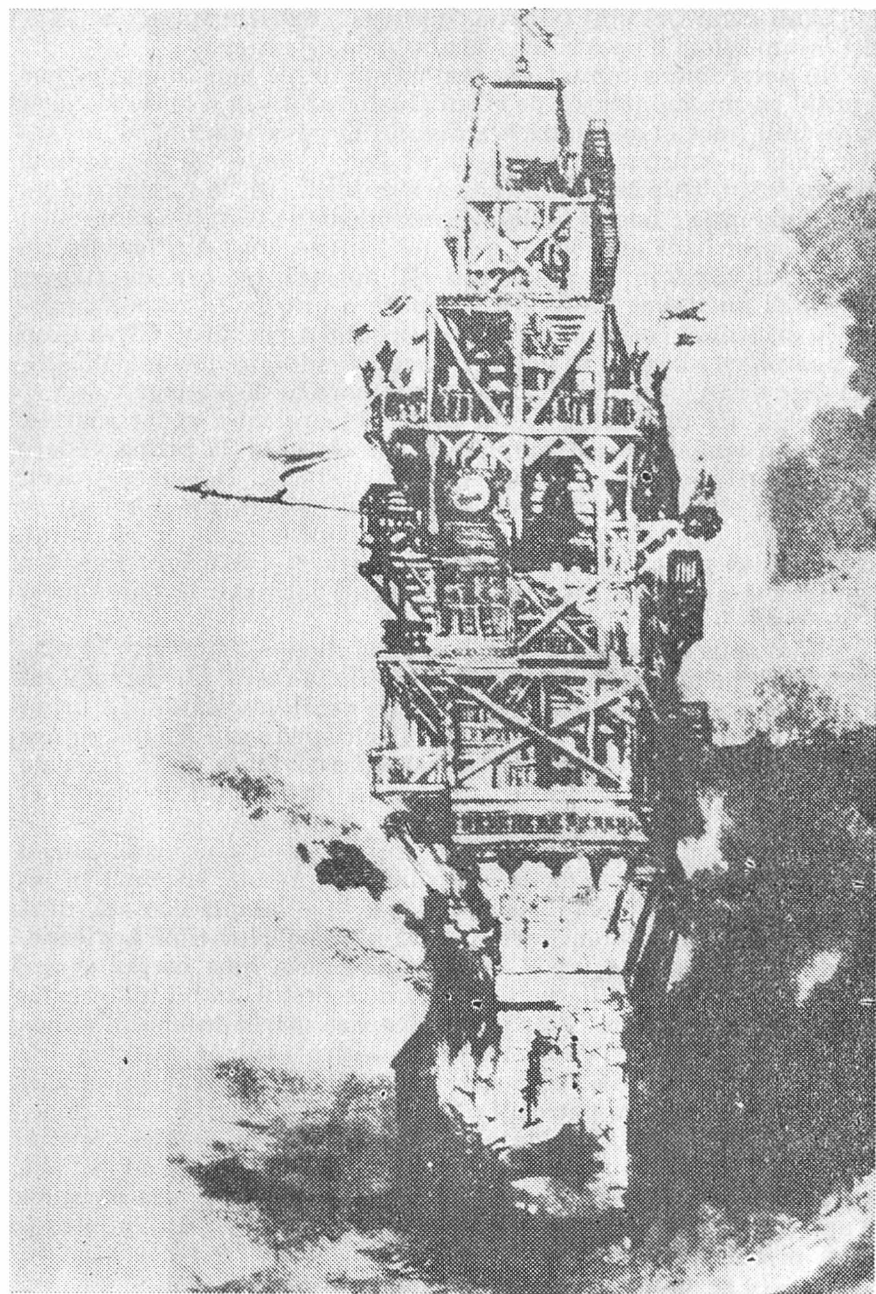
Plimbîndu-te pe dune simţi înţelegerea profundă ce leagă, pînă şi prin forme, pămîntul şi marea : oceanul este într-adevăr o cîmpie întinsă şi pămîntul o mare. Dealurile şi văile se unduiesc ca valurile, şi lanţurile munţilor răsar ca furtuni împietrite.

Nu căutam nici o diversiune însă, pentru că mi s-a oferit una, o şi folosesc. Ieri seară, dragă prietenă, am văzut o furtună sau, ca să mă exprim mai bine, o cumplită vijelie, deoarece noi, oameni de pe continent, nu ne putem închipui o furtună pe mare fără o corabie în primejdie şi fără un naufragiu. Orice ar fi fost, furtună sau vijelie, a fost fantastică. Mă reîntorsesem ca să cinez la hotelul *Leul de aur*, unde, de altfel, făcînd o paranteză, se mănîncă prost, cînd am auzit un depărtat zgomot de tunet. Atunci, mi-am aruncat şervetul cît colo şi am alergat spre mare.

În clipa în care ajungeam pe dig, cu toate că nu era decît ora şapte seara, se lăsase întunericul ca în timpul nopţii. În cîteva clipe un nor uriaş a acoperit cerul părînd, din cînd în cînd, la lumina fulgerului, căptuşit cu aramă roşie. Am înaintat destul de departe pe dig. Eram singur, în spatele meu farul se aprinsese în tăcere şi cîteva picături de ploaie începuseră să cadă, vîntul sufla cu furie, încît înaintam cu greu. Mă gîndeam la cele două pînze pe care le urmărisem cu ochii, două ore mai devreme. Cele două pînze mi se păruseră un lucru încîntător atunci, iar acum, un lucru groaznic !

După cîteva clipe m-am oprit, fără să ştiu de ce, pentru că nu eram în primejdie, dar fusesem cuprins de o nelămurită spaimă. Ploaia cădea în vîrtejuri, vîntul sufla hohotind, cînd mai încet, cînd urlînd. Nu mai vedeam nimic înaintea ochilor, nici sub picioare sau deasupra capului decît un hău de cerneală din care ţîşnea un zgomot cumplit. În acest hău, strălucea uneori, doar pentru o clipă, o mare de foc, desenînd cu spumă de jăratic răscroielile sfîşiate ale coastei sălbatice şi întunecate. Imaginea apărea şi dispărea, ca un fulger. Era într-adevăr un fulger !

Auzeam deasupra mea tunetul prăvălindu-se din nor în nor, ca o grindă uriaşă căzută din acoperişul cerului de-a curmezişul unei şarpante cu mii de etaje.

Cum ochii îmi sînt bolnavi, întorceam spatele fulgerelor. Totuși m-am întors o dată și am văzut palida lui săgeată.

În acest imens tumult, nu mai exista nimic pentru mine ce-ar fi putut să-mi amintească de cerul și pămîntul văzut zi de zi, decît poate linia rece și geometrică a digului de-abia luminat de un reflex palid și sinistru, caracteristic ploilor violente ; și în imediată apropiere, un stîlp indicator, pe care puteam citi, la lumina fulgerelor, inscripția : *Loc de scăldat pentru doamne.*

În acest haos am căutat cele două pînze, însă din fericire nu le-am mai văzut în dîra de lumină aprinsă pe cer de fulger.

Norii au trecut peste oraș timp de o oră, pe urmă s-au mistuit la orizont și cerul alburiu al amurgului a reapărut. Cîtva timp am mai privit alergînd în goană pe acest fond livid nori mari negri, însă descărcați, care se izbeau de digul mare ca de o stîncă.

Astăzi de dimineață, cerul în sărbătoare mi-a redat soarele, după cum vezi, și m-am plimbat pe dunele care la prima vedere par acoperite cu grîu ; te uiți mai bine și vezi că nu este decît neghină în plin rod, asemuindu-se cu grîul, așa precum maimuța se asemuie cu omul, bondarul cu albina, cum parodia imită omul, critica imită poetul și cum ipocritul imită pe cel drept. Există o lege eternă a firii că tot ce încearcă să-ți facă rău încearcă să ți se asemuie.

Ți-am spus că se mănîncă rău la *Leul de aur.* Dacă vrei să mănînci vițel trebuie să mergi în porturile de la mare. La Ostende nu se găsește pește, crevete sau, cu totul de neînțeles, stridii. La urma urmei stridiile de la Ostende nu sînt decît stridii din Anglia, aduse la Ostende pentru a fi crescute, așa cum stridiile de la Cancale sînt duse la Marennes. La Ostende nu există bancuri de stridii, ci numai parcuri.

Către prînz, cînd eram pe dig, vremea fiind frumoasă, lumea se scălda. Bărbații și femeile se scăldau împreună, bărbații în izmene, femeile în capoate. Acest capot este o simplă cămașă, dintr-o stofă subțire de lînă, foarte ușoară, care coboară pînă la glezne, dar de îndată ce este udată conturează foarte bine corpul și deseori mai e și ridicată de valuri. O femeie tînără, astfel îmbrăcată, foarte frumoasă, poate chiar prea frumoasă, părea în anumite momente o statuie antică de bronz, drapată într-o tunică cu cute mici. Înconjurată de spumă, frumoasa ființă ieșea parcă din mitologie.

Brugge, unde am petrecut o zi înainte de a ajunge la Ostende, este un oraș superb, jumătate german, jumătate spaniol. Se numește *Brugge* din cauza podurilor sale *(Brug* în flamandă), tot așa cum orașul tatălui tău, *Nantes,* se numește așa din cauza cursului de apă (cele o sută de brațe ale Loarei), *nant* în celtă. Îți amintești, dragă prietenă, acest cuvînt din bretona veche ? l-am regăsit în Elveția. Nu se spune *un torent,* se spune *un nant.*

Locuitorii din Brugge își maltratează foarte rău clopotnița, un obelisc de cărămidă din secolul al XIV-lea, în consecință de un stil foarte pur. Deja i-au tăiat capătul, înlocuind vîrful cu un hidos acoperiș mititel, rotund, plat și stupid. Închipuie-ți un papă, căruia i-ai scoate mitra, ca să-i pui o șapcă. Așa arată acum turnul clopotniței din Brugge.

În schimb, turnul de pază e neatins. Datează din aceeași epocă, este absolut o minune, jumătate din cărămidă, jumătate din piatră. Cărămida capătă cîteodată superbe nuanțe ruginii, fiind mult folosită în Flandra. Flamanzii fac din cărămidă și ornamente în formă de scoică și crucile ferestrelor, de o finețe perfectă. Trebuie să recunoști că ei mînuiesc mai bine cărămida decît bretonii granitul. Vorbesc mereu de vechi arhitecți pentru că astăzi nu se mai folosește nici cărămida, nici granitul și nu se mai fac decît prostii.

La Brugge există și alte case foarte frumoase cu pinioane, însă zugrăvite groaznic. Același lucru și în interiorul bisericilor, totul fiind de un alb strălucitor sau de un negru intens, totul pentru a fi pe placul preoților, paracliserilor și vicarilor. De mult am spus că primul dușman al bisericilor este preotul.

De exemplu, ei au o sublimă statuie de Michelangelo, una din minunile artei, și o ascund în spatele unei cruci enorme. Pentru treizeci de parale au scos, pentru mine, crucea de acolo, căci de la acești cumsecade paracliseri belgieni se pot obține multe lucruri pentru treizeci de parale, și poate că înadins crucea este acolo pentru a folosi acestui scop.

Statuia e o miraculoasă capodoperă. Capul Fecioarei este de neasemuit privind pruncul cu mîndră durere ce n-am văzut decît pe chipul și privirea fecioarei. Cît privește pruncul, cu fruntea înaltă, ochii adînci și buzele mici țuguiate, este cel mai divin dintre copii. Napoleon, care a crezut că seamănă cu copilul, a transportat-o la Paris. A fost reluată în 1815 și în timpul drumului s-a spart sau, mai bine spus, un colț din vălul Fecioarei s-a sfîșiat.

Michelangelo este prezent în această biserică. Rubens, Van Dyck și Porbus sînt și ei. Au lăsat acolo, unul, *Adorarea Magilor*, altul, *Căsătoria mistică a Sfintei Rozalia*, cel de al treilea, *Cina cea de taină*. Am stat mult timp, aproape îngenuncheat, în fața acestor capodopere. Cred că protestanții numesc asta idolatrie. Fie și idolatrie !

Dar nu este tot pentru că biserica este bogată și am păstrat pentru sfîrșit ce este cel mai valoros. Mormîntul lui Carol Temerarul și al fiicei sale Maria de Burgundia sînt acolo într-o capelă. Închipuie-ți două monumente în bronz aurit și în jasp negru. Jaspul se aseamănă cel mai mult cu marmura neagră, dar pare

mai mlădios, mai armonios. Fiecare mormînt are statuia sa culcată, părînd în întregime de aur, iar pe cele patru laturi, blazoane, figuri şi arabescuri fără număr. Mormîntul ducesei Maria este din secolul al XV-lea, cel al lui Carol din secolul al XVI-lea. Corpul ducelui a fost transportat de la Nancy la Brugge de Carol Quintul, acest împărat prevăzător, fiul Ioanei Nebuna şi strănepot al lui Carol Temerarul.

Nimic mai impresionant decît aceste două morminte, mai ales cel al Mariei. Sînt nişte giuvaeruri enorme. Blazoanele au fost făcute din email. La picioarele ducelui se află un leu, la cel al Mariei doi cîini, dintre care unul stă gata să mîrîie, în caz că s-ar apropia cineva de stăpînă. Ce lucru surprinzător acea pădure de arabescuri de aur, pe fond negru, cu îngeri în locul păsărilor şi blazoane pentru fructe şi flori, pe cele patru laturi ale monumentului.

Napoleon a vizitat mormintele. A dat zece mii de franci pentru a fi restaurate şi o mie de franci cinstitului cetăţean care le-a îngropat şi salvat în timpul revoluţiei. Bătrînul paracliser mi-a povestit că a rămas mult timp *gînditor*, în această capelă. Era în 1811. El a putut citi pe faţada mormîntului deviza lui Carol de Burgundia : „*Je l'ai empris, bien en avienne* *“ ; şi pe dos, în epitafi, această frază : „*Lequel prospere longtemps en hauetes entreprises, batailles et victoires... jusques à ce que fortune lui tournant le doz l-oppressa la nuist de Roys 1476, devant Nancy* **“. Împăratul visa atunci Moscova.

El nu a transportat mormintele la Paris.

Mormintele au fost tratate la fel ca Michelangelo. Fabrica le-a acoperit cu o lemnărie urîtă, care imită catafalcul lui Père-Lachaise, de care domnul Godde, parizianul, ar fi gelos. Vreţi să vedeţi mormintele, plătiţi. Este pentru întreţinerea, adică zugrăvirea bisericii. Biată biserică ! astfel mormintele, giuvaerul ce ar fi trebuit să o înfrumuseţeze, ajung să o sluţească. Oh, voi ctitori !

În această biserică, Filip cel Bun a înfiinţat *Lîna de aur* [28]. Ţi se arată o frumoasă tribună din secolul al XV-lea, groaznic acoperită, ca şi restul, de unde au fost confirmaţi, spun ei, primii cavaleri. Mă îndoiesc, că stilul înflorit al acestei tribune o face contemporană cu Carol al VIII-lea, al nostru. Şi Flandra a fost întotdeauna mai curînd în întîrziere decît în avans. În timpul lui Henric al IV-lea aici se construiau încă ogive.

---

* „Din ceea ce am săvîrşit să decurgă binele“.

** „Celuia căruia îi merge bine mereu în mărețe fapte, bătălii şi victorii... pînă cînd soarta întorcîndu-i spatele l-a oropsit în noaptea Regilor 1476 în faţa oraşului Nancy“ (trad. din fr.).

Şi acum, dragă prietenă, dacă îţi mai spun că aurirea fiecărui mormînt a costat douăzeci şi patru de mii de ducaţi de aur, o sumă enormă pentru acele vremuri, iar clopotele din turnul de pază trec drept cele mai frumoase clopote din Belgia, am epuizat tot ce aveam să-ţi spun despre Brugge. Mai există o veche construcţie ruinată, însă nu am mai avut timp să o vizitez. Va fi pentru ziua cînd vom vedea toate astea împreună, Adela mea.

De altfel, începînd din secolul al XVII-lea, arhitectura şi sculptura iau în Flandra un aspect masiv mai pronunţat decît în orice altă parte. Volutele sînt greoaie, statuile au burtă, îngerii nu mai sînt rotofei, ci buhăiţi. Toţi au băut bere.

1 septembrie, ora 9 dimineaţa.

Mă grăbesc să termin scrisoarea. Astăzi mă reîntorc în Franţa, voi fi la Dunkerque, voi avea scrisorile tale. Va fi o mare bucurie, căci sper că sînteţi cu toţii sănătoşi şi fericiţi.

Tot astăzi voi vedea ce se va întîmpla cu volumaşul contrafăcut pe care îl transport, ca un trădător, în portofelul meu. Te voi informa despre această aventură.

Ţi-am vorbit puţin de falsificare, pentru că este plictisitor, dar nu mai puţin jalnic. Numai privind prin ferestrele prăvăliilor, am numărat cinci falsuri diferite ale *Vocilor lăuntrice ;* una mare in 8^0, pe două coloane, două în 18, una publicată de Méline, alta de aşa-zisa *societate pentru răspîndirea cărţilor de calitate,* două în — 32, dintre care şi ediţia lui Laurent pe care o am cu mine. La urma urmei, Bruxelles este oraşul falsurilor. Există şmecheri ca şi la Paris ; frontonul grec al Senatului se aseamănă cu frontonul grec al Camerei deputaţilor de la noi ; panglica roşie a lui Leopold este o contrafacere a legiunii de onoare ; cele două turnuri pătrate de la Sainte-Gudule, frumoase de altfel, aduc ca aspect cu Nôtre-Dame. În fine, printr-o nenorocită întîmplare, micul rîu care trece prin Bruxelles se numeşte nu chiar Seine, dar *Senne.*

Iată din nou, draga mea, nu o scrisoare, ci un volum. Iartă-mă şi iubeşte-mă. Spune-i Didinei că nădăjduiesc să-i scriu data viitoare. Strînge mîna, din partea mea, tatălui tău şi îmbrăţişează pe dragii noştri micuţi, care sper că acum se distrează bine. Toate gîndurile prieteneşti bunului nostru Châtillon, cred uitat în ultima mea scrisoare.

Te îmbrăţişez de mii de ori.

Dunele

Ora cinci seara, 1 septembrie, Dunkerque.

Dragă prietenă, sînt la Dunkerque și nu am încă scrisorile tale. Am sosit, biroul de post-restant era închis, se va deschide numai peste două ore. Îți închipui nerăbdarea mea. Ca să-mi amăgesc urîtul de care sînt plin, îți scriu. Este un alt mod de a mă ocupa de tine, mai puțin drăguț pentru mine, dar la fel de dulce.

Aventurile mele au început astăzi de dimineață. De la Gand (evident ultima mea prezență la Gand), mergeam pe drum într-un fel de cabrioletă pe două roți, al cărei vizitiu, un prăpădit de picard lăsat la Gand de către englezi, era încîntat să revină în Franța cu un călător. Mie îmi convenea de minune. Diligențele și poșta merg prea repede. Etape scurte, călătorii domoale, scurtături, itinerare improvizate de fantezie, după biserica sau turnul care se zărește la orizont, iată ce îmi trebuie. Fac și eu cursa turnurilor, însă în felul meu.

Călătoream liniștit cu vizitiul meu picard, un fel de personaj grotesc, despre care îți voi povesti mai mult dacă într-o bună zi nu îmi va lipsi hîrtia, cum i-a lipsit lui Regnard[29] pămîntul, în timpul călătoriei în Laponia. Contam să mă reîntorc în Franța cu acest echipaj, însă la Furnes, nu știu ce accident s-a produs și cabrioleta a avut nevoie o zi întreagă pentru reparație. Eram prea grăbit să ajung la Dunkerque, ca să mai aștept. M-am decis să-mi părăsesc picardul și să caut un loc într-o îngrozitoare hărăbaie denumită de băștinași *diligență,* pentru că de fapt există încă un drum mare între Furnes și Dunkerque ; el este acum în lucru. Alt eveniment, „diligența“ era plină. Nici un mijloc de a pătrunde. Cupeul era năpădit, iar cele șase locuri din interior erau ocupate de șase funduri flamande bine hrănite. Ce să fac ? Mi s-a oferit un vechi cărucior al poștei rapide, dar, ca să fie rapidă, îți trebuie două lucruri, întîi vehiculul, pe urmă drumul ; vehiculul era acolo, însă drumul nu putea fi terminat înainte de două luni. Or, privind încîlcirea de coclauri, rîpe, mocirle, fîntîni, capcane, ce se numește în acest moment drum, nu poți înțelege cum această frază măreață, *„poștă rapidă“*, a putut să încolțească într-o asemenea brazdă.

Hotărîrea mea a fost repede luată. Nu îmi doream nimic mai bun decît un mers pe jos, și sînt doar șapte leghe între Furnes și Dunkerque prin dune. M-am hotărît să le parcurg cu piciorul. Nu aveam încotro și pe urmă doream să am în permanență marea sub ochi, iar pe de altă parte harnașamentul meu de doc, înmuiat de furtuna de la Ostende, avea mare nevoie să se usuce în adierea

vîntului și a razei de soare. În definitiv șapte leghe nu înseamnă mare lucru. Am încredințat micul meu bagaj vizitiului, ca să-mi fie mai ușor. Aici alt incident.

Diligența plină de călători era în același timp bucșită de bagaje. Prelata de piele, strînsă pe imperială, cuprindea cu efort o grămadă enormă de lucruri și se încheia greu, ca vesta unui primar. Deci pachetul meu trebuia vîrît numai *în* diligență. Vizitiul încearcă să-l strecoare timid în cupeu, motiv pentru care o doamnă înaltă începu să protesteze ; o doamnă înaltă, uscată, slabă, urîtă, cochetă, îmbrăcată în cafeniu închis, avînd în privire ceva nedefinit și imuabil în aspectul ei. Respectabila călătoare susținea că picioarele ei erau deranjate și lovite de pachetul meu. Strigăte în diligență. Un domn luă apărarea doamnei ; un domn roșu și galant, cu pantaloni culoare de iască, butonați și decoltați, cu redingotă de iarnă și cu cravată de vară, avînd ceva din Colin [30], și nu știu ce din Petru cel Mare. Amestecul de stînă și iz rusesc îi dădea drepturi asupra inimii doamnei, deoarece nu era lipsit de grație, în cupeul hărăbaiei. Și pe urmă se născuse o afinitate secretă între pantalonul culoare de iască și picioarele călătoarei. Nu mai lipsea decît amnarul. Cine știe ? poate pachetul meu i-a ținut locul. Ceea ce pot spune este că scînteia a țîșnit.

S-au dezlănțuit oamenii noștri. Dar vizitiul le-a ținut piept. Moneda de treizeci de parale, care înmoaie conștiințele paracliserilor, călește pe vizitii. Pachetul meu a rămas triumfător sub picioarele tuturor călătorilor și doamna înaltă și scorțoasă a trebuit să se resemneze, roșind pudic pentru că trebuia să suporte sub picioarele ei cămăși bărbătești.

Am asistat la scena furtunoasă cu impasibilitate. Eram sigur de virtuțile monedei mele de treizeci de parale, iar doamna respectivă nu a bănuit nici un moment că am folosit acest mijloc machiavelic ca să duc la liman intriga mea.

În fine, au pornit la drum, ei pe partea lor, eu pe a mea.

Mi-au trebuit cinci ore să parcurg șapte leghe. Plecat din Furnes la ora zece și jumătate dimineața, am sosit la Dunkerque la ora patru și jumătate, oprindu-mă și o oră pe drum. Am făcut într-adevăr o minunată plimbare pe nisip, între două fluxuri, pe o vreme frumoasă, cu nori și soare.

În fața și în spatele meu dunele se pierdeau în cețurile orizontului, contopindu-se cu norii cu care se asemănau. Marea era veselă și calmă și spuma valurilor, albă, scînteind în soare, rostogolea de-a lungul țărmului franjuri de dantele, de o sută de ori mai delicat sculptate decît toate plafoanele manieriste din secolul al XVIII-lea. Cînd marea vrea să sculpteze în stil rococo, excelează. Arhitecții Pompadour [31] i-au prădat scoicile.

Din cînd în cînd trecea cîte un pescăruş alb sau cîte un cormoran mare înotînd puternic prin aer cu aripile cenuşii punctate cu negru, iar în depărtare se zăreau pînze de toate formele, de toate mărimile, complicate în toate chipurile, unele de un alb strălucitor decupîndu-se pe bancurile întunecate de nori de la orizont, altele mai închise, proiectîndu-se pe cerul luminos. Cîte unele au venit prietenos să treacă prin apropierea mea, mergînd în lungul dunelor, cu o adiere uşoară de vînt ce le umfla molatic şi aducea pînă în preajmă vocile matelotilor. În singurătatea în care mă aflam erau nişte apariţii încîntătoare, cu pînzele bine croite, etajate şi modelate de vînt, şi atît de bine pictate de soare, încît am admirat cum se pot realiza astfel de lucruri fermecătoare, fine, graţioase şi delicate dintr-o pînză atît de ordinară.

Cîteodată întorceam privirea către uscat, care şi el era frumos. Cîmpiile întinse, clopotniţele, copacii, mozaicul cîmpurilor lucrate, tăietura dreaptă şi argintie a unui canal, pe care alunecau încet alte pînze, mugetul vacilor, vizibile în depărtări pe păşune, precum gîzele pe o frunză, zgomotul căruţelor pe drumul care nu se vedea, totul umplîndu-mi dintr-o dată ochii, urechile şi sufletul. Pe urmă mă întorceam şi vedeam din nou oceanul. Ce minunat lucru un asemenea peisaj dublat de mare. Din loc în loc întîlneam cîte un acoperiş sărăcăcios de paie al cărui coş, ştirbit de vînturile mari, fumega între dune ; mai încolo cîte o ceată de copii care se jucau. Iată latura drăguţă a călătoriilor în acest sezon. În faţa fiecărei colibe găseşti cîte un copil. Un copil stînd în picioare, culcat, ghemuit, îmbrăcat de duminică, sau gol-goluţ, curat sau mîzgălit, frămîntînd pămîntul, bălăcindu-se în mocirlă, cîteodată rîzînd, cîteodată plîngînd, dar totdeauna nemaipomenit. Mă gîndesc uneori cu melancolie că aceste delicioase mici fiinţe vor deveni într-o zi nişte ţărani urîţi. [...] Mai încolo să vezi ce m-a încîntat, dragă prietenă. Pe pragul unei cocioabe stătea un micuţ ce-şi ţinea cu amîndouă mîinile saboţii şi mă privea trecînd, cu ochi frumoşi, miraţi. În imediata apropiere era alt copil, o fetiţă mare cît Dédé, care purta în braţe un dolofan de băiat de optsprezece luni, ce strîngea la rîndul lui în braţe o păpuşică. Trei etaje. În total treizeci şi două de degete înălţime.

Toate astea rîd şi joacă în soare şi bucură sufletul călătorului.

Înţelegi, Adela mea, că plimbarea pe dune nu m-a plictisit. Mergeam, privind şi gîndind, urcînd şi coborînd fără încetare, cu călcîiele înfundate în nisip, smulgînd din timp în timp cîte un spic de neghină, cînd nu erau nici case între dune şi nici pînze pe mare. Tot visînd aşa, la toate şi la nimic, mi-am închipuit că doamna înaltă care nu vroia să audă de bagajul meu era doamna Trollope în timpul călătoriei prin Belgia.

Două corăbii au trecut destul de aproape de mine, ca să le pot citi numele. Era *la Persévérance* de la Dunkerque şi vasul de coastă C 76.

Mergeam de aproximativ două ore cînd, dintr-o dată, am văzut, la stînga mea, o sărăcăcioasă îngrămădire de colibe şi chiar în dună un fel de bordei deschis pe a cărui faţadă se vedea următoarea inscripţie : „Băcănie şi Băuturi". Am recunoscut Franţa.

Eram în Franţa. Eram în faţa unui *băcan* francez. *Di tanti* pa-alpiti ! *

În această clipă de emoţie, m-a acostat un vameş rugîndu-mă politicos să trec pe la birou. Controlul a fost repede efectuat. Nu aveam nici un bagaj. Am arătat paşaportul şi am fost lăsat să trec. Or, eu aveam în portofel contrafacerea !

M-am oprit la cîrciuma din cătun. Îmi era sete şi am băut acolo cîteva pahare de bere. Cum era un fel de mic port de descărcare, speram să găsesc ocazia, căutată încă de la Anvers, de a mă îmbarca pentru că era necesar, întru completarea călătoriei, şi de o mică excursie pe mare. Nu am reuşit. Nu era nici un pescar în acest port la mare, numai cărăuşi.

Iată o conversaţie de cărăuşi culeasă în timp ce îmi beam halba de bere. Ţi-o trimit să servească drept pandant dialogului comisvoiajorilor, pe care ţi l-am stenografiat deja. Închipuie-ţi patru bluze albastre care beau. — O vreme de cîine ! nu poţi încărca ! Chestia e că eu mănînc aici, caii mei mănîncă, eu mănînc ! — Ce vrei să faci ? nu bate vîntul ! de şase săptămîni se văd corăbiile în larg. Sînt bătute în cuie ! Cum să încarci ? Trebuie să se schimbe vîntul. — Aş da şase parale ca să se schimbe vîntul. — Cred şi eu. Corăbiile nu pot intra ! — Mă bate gîndul să mă duc la Saint-Quentin. — Saint-Quentin ! pe drumul ăla vei mînca mai mult de şaptezeci de franci, îţi spun eu asta. Într-adevăr de cîine, ce mai încoace şi-ncolo !

Citeşte asta, bineînţeles cu *îi*, cu *mînc*, şi *io*, care dau culoare. Am făcut următoarea cugetare. Iată deci hanuri care se umplu, pungi care se golesc, cărăuşi care stau, afaceri sugrumate, operaţii comerciale împiedicate, negustori îngrijaţi, lipsuri şi poate chiar falimente. Şi din pricina cui ? din cauza acelui vas care stă acolo înţepenit la orizont. Şi de cine depinde acest vas ? de o suflare de vînt, de un nor.

Şi se face haz de poeţii cu capul în nori ; mi se pare că uneori oamenii de afaceri ar face bine să-l aibă.

---

* Cu atît de multă emoţie (trad. din it.).

Sărmanii noştri sabotori ai societăţii, care nu visează decît utilul, zeflemisesc şi etichetează drept poezie şi *inutilităţi* luna, norii şi pe Dumnezeu. [...]

La ora patru şi jumătate eram la Dunkerque. Ţi-am spus dezamăgirea mea. Mai aştept încă. Am vizitat oraşul, care îmi apare neînsemnat. Există un turn destul de frumos din secolul al XIV-lea, căruia i se strică vîrful chiar acum, aplicîndu-se o stupidă balustradă în X ajurată, prinsă în zidăria plină. Nimic mai urît.

În rest, mi-am regăsit bagajul în bună stare, cu toate furioasele călcături în picioare ale doamnei Trollope.

Iată-mă, deci, înapoi în Franţa. De la 10 la 15 voi fi la Paris. Caut o ocazie să mă îmbarc, după care mă voi îndrepta spre casă. Va fi o mare bucurie să vă revăd pe toţi iar pe tine, Adela mea, înaintea tuturor.

Am petrecut şaptesprezece zile în Belgia. În şaptesprezece zile am văzut, am scotocit, cred, destul de temeinic, Hainaut, Brabantul, cele două Flandre. Am făcut o mică excursie în Campine. Dacă clasific oraşele ţinînd seamă de artă, am văzut cinci de categoria a doua, Mons, Lier, Audenarde, Courtrai, Furnes, şi opt de categoria întîi, Bruxelles, Malines, Gand, Brugge, Louvain, Ypres, Tournai şi, mai presus de toate, Anvers, acel minunat mănunchi de case, privite geometric — au forma unui arc întins cu Escaut în chip de coardă. Anvers, acest pistol, pe care Napoleon vroia să-l ţină tot timpul încărcat, îndreptat către inima Angliei. Anvers, nobila capitală a artei flamande, care ar putea spune : „Aici sînt oasele lui Peter-Paul Rubens, senatorul acestui oraş." Am ieşit din Franţa prin cîmpul de bătălie de la Denain şi am reintrat prin cîmpul de bătaie al Dunelor. Toată domnia lui Ludovic al XIV-lea este cuprinsă între aceste două paranteze.

Bate ora şapte, alerg să caut scrisorile tale.

ora 8 seara.

Îţi mulţumesc, Adela mea mult iubită, îţi mulţumesc mai ales pentru tot ce este bun şi drăguţ în felul în care ştergi cu buretele ceea ce tu numeşti *micile tale mustrări*. În maximum două săptămîni, poate nici două săptămîni, ne vom revedea.

Mulţumeşte-i, în numele meu, tatălui tău. El ştie, îmi închipui, cît de mult ţin la el. Nu putea să-mi facă mai mare plăcere decît scriindu-mi acele cîteva rînduri, atît de drăguţe şi simţite, venite de-a dreptul din inimă. Spune-i, pentru că s-a interesat dacă mi-a făcut bine călătoria. Îmi merge mai bine cu ochii. Devin un bărbat. Citesc fără ochelari !

Voi scrie Didinei, care va primi scrisoarea destinată ei separat ; cele două scrisori ale ei, atît de drăgălaşe, m-au făcut fericit. Te rog să le spui celor doi premianţi mult iubiţi, Charles şi Toto, cît am fost de fericit de premiul lor. Le voi scrie în curînd. Sînt încîntat de toate detaliile date de Charlot, încîntat că pe Toto nu-l mai doare capul, şi că elevii au ascuns, cred că nu cu figurile lor, ceea ce era incomplet în măreaţa decoraţie a domnului Morin. Spune-i asta lui Charlot şi îmbrăţişează-i bine pe amîndoi, şi pe sărmana mea Juju. Sărut-o şi pe domnişoara Dédé, care a fost tare dulce pentru că a scris micului ei tătic.

Scrisoarea pentru Didine o va urma imediat pe asta. Pe curînd, Adela mea mult iubită. Între 10 şi 15 voi fi la Paris. Vă îmbrăţişez pe toţi. Mi-am citit cu nesaţ micul pachet de scrisori întîi chiar la poştă, întrebînd pe funcţionar dacă astea erau toate ; şi pe urmă m-am dus să le recitesc chiar la mal, la capătul estacadei, cu un plăcut vînt de seară, ce-mi întorcea foile în mîini. Cînd s-a aprins felinarul lîngă mine mai încercam încă să citesc.

Te îmbrăţişez, Adela mea. Acum va trebui să-mi scrii la *Gisors.*

Plec, nu cred că pot pune această scrisoare la poştă, înainte de Calais sau Boulogne.

Şi săracul Fossombroni ! Ce nenorocire !

Calais — Boulogne

Berney, 4 septembrie, ora 5 seara.

Încep, dragă prietenă, prin a-ţi mulţumi încă o dată pentru că scrisorile tale şi toată atmosfera pe care o degajă mi-au ţinut companie de trei zile încoace. Le-am recitit pe toate de multe ori şi mi se părea că revăd dragile voastre chipuri. Era ca o miraculoasă apariţie a casei noastre, galopînd cu mine pe drum. Îţi mulţumesc, Adela mea. Am scris ieri lui Didi, va primi scrisoarea mea mîine, aproape de ora asta.

Pentru că itinerarul meu vă amuză, voi continua să-ţi trimit această odisee, cînt cu cînt. Se apropie de sfîrşit şi te asigur că mă bucur. La capătul călătoriei se află Itaca mea.

Cînd am închis ultima mea scrisoare, am părăsit repede Dunkerque. Gravelines l-am văzut numai noaptea, însă oraşul mi s-a părut fără interes. Adio, frumoase vechi străzi flamande. Nu mai sînt pinioane, turnuleţe, clopotniţe. Acoperişurile caselor din Gravelines [...] se decupau pe cer, ca nişte siluete nenorocite. Este un adăpost pentru trăsurile diligenţei. Am adormit pe imperiala dili-

genței. Zdruncinătura opririi m-a trezit. Ploua. Felinarele poștalionului aruncau frumoase raze sub picioarele cailor.

În zori eram la Calais. M-am oprit pentru micul dejun și mi-am reluat viața obișnuită, cu zile scurte și trăsuri mici.

Calais este unul din acele orașe care îmbătrînesc repede, din care pricină i se adaugă case noi și fațade albe. În final orașul nu mai are nimic din vechea lui fizionomie. Turnul de pază este totuși un amuzant talmeș-balmeș de turnulețe, pilaștri și arcuri de sprijin. Din el iese o muzică anemică de clopote ce face un duo, așa cum poate, cu puternica voce a oceanului. Biserica — gotică și dintr-o epocă destul de frumoasă — ar avea ținută, dacă clopotnița n-ar părea un ochean pe jumătate telescopat. În interior n-are nimic, afară de un tablou al Biciuirii și un altar de marmură din secolul al XVII-lea, după dată, din secolul al XVI-lea, după stil.

Nu am vizitat cetățuia de la Calais și nici cea de la Dunkerque. În călătoria mea nu am vizitat nici o cetățuie, cu toate că drumul era înțesat de ele. Pînă în ziua cînd voi lupta în război cetatea va fi pentru mine doar o colină deformată, trasată cu sfoara în unghiuri drepte, înconjurată de ziduri și de iarbă geometric aranjată, devenită un monument clasic. Or, mie îmi plac liniile unduioase, așa cum au apărut ele de la început, iarba acolo unde a crescut, tufișul unde a fost semănat de vînt, pantele fanteziste, verdeața sălbatică și Shakespeare. Iubesc stînca și urăsc zidul, iubesc văgăunile și detest șanțurile, iubesc povîrnișurile și urăsc taluzele.

La Anvers, toată lumea te întreabă : Ați vizitat citadela ? eu răspund : Da, catedrala.

Dacă mă întreabă : Ați băut bere bună în timpul călătoriei dumneavoastră în Belgia ? am să răspund : Da, în Franța. Într-adevăr, am băut bere excelentă la hotelul Dessin, la Calais. În Belgia toată berea fie că este blondă de Louvain sau brună de Bruxelles îți lasă un gust groaznic. Englezii găsesc că are prea mult hamei. Fie și cu hamei, dar este proastă. În ce privește vinul belgian, miroase a violete. Conține mai mult stînjenei decît struguri. În realitate sînt niște băuturi imposibile. Mă refugiam dintr-una în cealaltă, însă, oricum, preferam berea blondă vinului albastru.

De la Calais la Boulogne nu întîlnești decît diligențe englezești, cu patru cai, mînați din hățuri, la galop, cu vizitiul cocoțat pieziș, ca o pană pe urechea unui procuror.

Prima întîlnită se numea *Opposition*. O clipă după aceea, a trecut alta, numită *The Telegraph*, avînd pe imperială un călător slăbănog, care gesticula mult. Presupun că acel domn era purtătorul unor vești importante la Londra.

Drumul de la Calais la Boulogne e o încîntătoare plimbare. Șerpuiește printre cele mai frumoase peisaje din lume. Dealurile și văile se ridică și coboară în unduiri miraculoase.

Pe înălţimi ai o priveliște întinsă. Cît vezi cu ochii cîmpii și pășuni cusute unele de altele, cîmpii mari roșcovane, altele verzi, clopotnițe, sate, păduri ce îți arată într-o sută de feluri trapezele lor întunecate, și tocmai în fund, la apus, o frumoasă lăsătură a dealurilor, pe care marea o umple ca pe un vas.

Drumul coboară, totul se schimbă, totul pare mic, îngrădit, dar drăguț ; trei arbori sînt de ajuns să-ți mărginească orizontul. Ori este o fermă cu grămada ei de bălegar și căruța cu patru roți ruginite și noroioase, ori un cimitir plin de cucută în floare, cu ziduri rotunjite înspre drum. Sîntem sub o alee de meri mari, ale căror crengi ating vesel trăsura, trecem pe lîngă un gard de după care ies degetele încîrligate ale rădăcinilor ce prind în căuș pămîntul, și pe care Albrecht Dürer le-a iubit atît de mult. Urcăm și regăsim cerul, pămîntul, marea, infinitul. Într-adevăr sînt fascinat în fiecare zi de toate minunățiile create din verde și albastru.

Aproape la jumătatea drumului, din vîrful unei coaste foarte ridicate, pe care drumul o urca, am văzut, în depărtare, așezat la orizont în spatele mării, un șarpe lung de ceață, ici și colo cu solzi de soare, detașîndu-se pe un nimb de ceață mai puțin întunecată. Era Anglia. Un culegător de mituri ar fi văzut acolo un simbol. Eu nu am văzut, de fapt, decît o faleză frumoasă, care din depărtări părea neagră dar de aproape ar fi fost albă, *Albionul.*

Intrarea sau, mai bine zis, coborîrea spre Boulogne este admirabilă. La stînga, lași o veche fortăreață ale cărei turnuri, avînd cîndva o coroană de creneluri, nu mai au decît o coroană de arbori. Este încă foarte frumoasă. Supărător este însă faptul că arhitecții *din partea locului* construiesc pe acești arbori seculari și pe aceste turnuri un nu știu ce stupid și hidos încărcat cu coloane.

O dată ce ai depășit fortăreața, te cufunzi într-o stradă aproape verticală, ce te-ar face să țipi de frică, Adela mea, dar care este foarte pitorească. În timp ce cobori panta vezi pe deasupra acoperișurilor orașul rezemat grațios de dune înalte de unde în fiece seară se vede soarele culcîndu-se în ocean.

În coborîre se învălmășește un amestec de țipete de femei în trăsuri, de înjurături ale vizitiilor, de catarge, de valuri în depărtare, de coșuri fumegînde și de geamuri scînteinde, totul foarte amuzant. O senzație complicată și plăcută.

Cînd ne vom reîntoarce împreună la Boulogne, dragă prietenă, nu te voi conduce la *Hôtel du Nord,* pentru că este un han mediocru, cu multă larmă, unde plătești foarte scump un culcuș și o masă proastă iar ospătarii sînt de o rară obrăznicie. Am fost indignat de felul cum s-au purtat cu o familie de călători săraci, rătăciți pe acolo și care, foarte îngrijorați de prețul probabil extrem de ridicat al meselor, încercau să obțină doar o masă pe zi. De

unde o chihoteală odioasă a ospătarilor. Nu m-am putut împiedica să nu-i bruftuluiesc fără, bineînţeles, să-mi dezvălui incognito-ul. În mod hotărît, urăsc din ce în ce mai mult marile hoteluri, oraşele mari, marii stăpîni şi marii lachei. Totul este obraznic, gol şi găunos. Or, respectivii ospătari de la han, cu tot aerul lor britanic, nu erau nici măcar lachei, aşa cum am avut cinstea să le-o spun. Nu erau decît nişte sărmani picardezi necioplţi, lustruiţi de nu ştiu ce ceară englezească.

M-am plimbat îndelung pe malul mării la Boulogne. Tot numai nisip, în consecinţă nici o piatră, dar nici scoici, ceea ce mă supără foarte mult, dragă Toto. De la Ostende încoace nisipul mării a dispărut.

Am văzut locul unde acum doi ani s-a avariat atît de rău fregata *Amphitrite*, care, părăsind Anglia, îşi închipuia că va duce nişte femei la Botany Bay [32], dar care nu a dus decît cadavre la cimitirul din Boulogne. Bietele femei ! Oare au pierdut în acest schimb ? Nu ştiu, pentru că se pare că bărbaţii, care nu sînt în Anglia decît hoţi, au devenit antropofagi la Botany Bay. Ai citit în ziare întîmplarea oribilă a lui Broughton ? Trist lucru ! Ne pierdem în dorinţa de perfecţionare. Iată acum că civilizaţia fabrică sălbatici.

În locul în care *Amphitrite* s-a rupt am găsit şi eu un cadavru, o săracă muscă naufragiată. Ţi-o trimit. Oceanul s-a amuzat să o arunce pe dună. Nu a avut cu ea mai mult de furcă decît cu fregata.

Nu-i aşa, Didi, că este frumoasă, sărmana muscă ?

Coasta la Boulogne este minunată. Am privit-o îndelung din vîrful estacadei. Nu mai este vorba de duna joasă şi cocoşată de la Ostende. Se înalţă un deal mîndru şi semeţ de pămînt brun, înverzit de iarbă ici şi colo, unde valurile au modelat enorme trepte ce coboară pînă la mare, ca o scară de Titani. Oraşul nu ajunge decît cu greu pînă sus. Cîteva acoperişuri sărăcăcioase se cuibăresc în depărtare, între mameloanele acestei dune mari. Sînt şi cîteva mori ascunse întoarse către pămînt şi alipite de umflăturile coastei. Însă degeaba se adăpostesc, vîntul mării, în trecere, le apucă de o aripă şi le răsuceşte furios.

În clipa cînd mă aflam la capătul estacadei, un vapor ieşea din port. Nu-l mai puteai distinge în depărtare decît după firicelul de fum ce ieşea din coş. În partea opusă a cerului, în locul cel mai depărtat al dunei, vedeam fumegînd, în acelaşi timp, acoperişul unei mizerabile cocioabe. De-o parte era o maşină admirabilă care va schimba faţa lumii, de cealaltă, ceaunul unui ţăran. La orizont erau doar două dîre de fum.

Mă gîndeam în clipa aceea la toţi prietenii pierduţi de curînd, duşi tot ca nişte fumuri, unii în chip superb, ca vaporul, alţii modest, precum cocioaba. Eram trist şi copleşit. Iată, dragă prietenă, fără să-l număr pe sărmanul Eugen, ce-a fost mai mult decît un prieten, sînt patru, în mai puţin de cinci luni. Fontaney, atît de inteligent, Maynard, atît de strălucitor şi nobil, d'Arnay, biet copil dulce şi graţios, şi, în fine, de-abia de cîteva zile, Fossombroni, atît de tînăr, modest şi spiritual, toţi buni, generoşi şi devotaţi, toţi morţi înainte de-a apuca să trăiască. Cu excepţia lui Fontaney, care a suferit şi, în consecinţă, a trăit.

Unde sînt ei acum ? se mai gîndesc la noi cei care ne gîndim la ei atît de mult ? ne regretă, ne doresc ? Ştiu ei acum într-adevăr cît de mult i-am iubit ? Maynard mai ales, care, în mod nedrept, se mai îndoia cîteodată, acesta fiind singurul păcat ce i l-aş putea reproşa. Vai, biată prietenă, cît de tare se scutură arborele vieţii în jurul nostru ! cum cad frunzele ! cum se rup crengile !

Acolo, în faţa oceanului [...] am fost pătruns de aceste gînduri. Mai sînt şi acum. Voi continua scrisoarea în alt moment. Lasă-mă să o termin. Nu vreau să te întristez.

Te îmbrăţişez cu dragoste, Adela mea.

Étaples

Bernay, 5 septembrie, ora 9 dimineaţa.

Sînt încă la Bernay şi mă grăbesc să-ţi scriu, fiindu-mi teamă ca nu cumva sfîrşitul ultimei mele scrisori să te fi mîhnit. Nu vreau să-ţi transmit asemenea gînduri. Vreau să-ţi aduc numai bucurie. Rîsul şi fericirea îţi vin aşa de bine, Adela mea.

Alaltăieri am părăsit Boulogne pe un timp cu un cer admirabil, strălucitor şi plin de nori ce desenau pe pămînt o piele mare de tigru ţesută din lumină şi pătată de umbră. Oraşul era miraculos de frumos astfel luminat. Plouă în fiecare noapte însă o dată cu ziua revin soarele, cerul albastru şi peisajele. *Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane* *. Aceasta fiind din Virgiliu, pentru premiantul meu Charlot.

Un singur lucru strica acest frumos ansamblu de mare, pămînt, acoperişuri, catarge şi pînze. Era hidosul pîlc de colonade cu care

* A plouat toată noaptea, spectacolul va reveni de dimineaţă (trad. din lat.).

a fost împodobit orașul. În ce privește coloana din Boulogne, ea nu face în peisaj nici bine, nici rău. O baliză de piatră, nimic mai mult. Pentru că au la Boulogne o coloană, un fel de columnă a lui Traian, fără sculpturi, fără măreție și fără Roma.

Am fost răsfățat la Boulogne de cel mai frumos soare, spre deosebire de Calais, unde am dîrdîit. Calais se afla la răspîntia curenților.

Însă, rece sau cald, ploaie sau soare, ceață sau stele, ador porturile mării, cu toate că se mănîncă prea multe fripturi și că bărbierii te rad cu mîini mirosind a pește.

Știi că mie îmi plac mai mult porturile mici decît cele mari. De aceea, de la Boulogne m-am dus la Étaples.

Drumul e mai pitoresc decît cel de la Calais la Boulogne. Este o încîntare permanentă !

Ieșind din Boulogne mergi de-a lungul unui braț de mare, încovoiat către țărm, ca și cum ar vrea să apuce satele. În timpul fluxului se acoperă de mici bărci cu pînze ce-și încrucișează triunghiurile lor galbene în toate sensurile. Începînd de aici, peisajul se schimbă fascinant în fiecare clipă. Dealurile, molatice și severe în același timp, înmlădiate de vîntul puternic al mării, au cîteodată forma dealurilor italiene. Din timp în timp, dune înalte, admirabil frămîntate, ca valurile, pe care mișcările trăsurii le unduiesc în fața ochilor, viu neorînduite pînă la marginea drumului. Marea, care se retrage încet de la coasta Franței, era altădată aici. Pe urmă, dunele se retrag și merg să-și sprijine pe orizont unduirile scurte și puternice, formînd viguroase și minunate arabescuri, sculptate rînd pe rînd de toate elementele. Oceanul le-a schițat, furtuna le-a continuat.

Étaples nu este decît un sat, dar un sat de felul căutat de mine, o colonie de pescari așezată într-unul din cele mai grațioase golfuri ale Mînecii. Cînd am sosit era reflux și în depărtări toate bărcile se înnămoliseră în nisip, negre și lucioase, precum cochiliile de scoici. Am desenat unele în timp ce mă plimbam pe țărm. Din cînd în cînd întîlneam pe pragurile caselor demne figuri de marinari salutîndu-te cu noblețe. Marea strălucea în mijlocul golfului, luminată și zdrențuită ca o fîșie de pînză de argint. Înălțimile ce mărgineau orizontul la amiază aveau forme mărețe și calme. Cîțiva nori mari se așezau încet. Un spectacol liniștit și în același timp măreț.

Seara ai impresia că și norii merg să se culce. Se turtesc, se lungesc și se întind, ca și cum s-ar pregăti de somn.

Ziua se umflă, se dilată, cresc la soare ca o plapumă de puf înfiorată. În general, îmi plac mai mult seara. Desenează atunci în

aer golfuri și promontorii făcînd din cer o imensă oglindă în care marea s-ar reflecta cu dantelata-i coastă adîncită în umbre.

Am plecat din Étaples dis-de-dimineață. Vroiam să dejunez la Montreuil-sur-Mer.

Montreuil-sur-Mer ar fi mai bine numit Montreuil-sur-Plaine. Înainte era o încîntătoare așezare. Acum nu mai este decît o fortăreață. Însă de pe metereze vederea este minunată asupra coastelor și cîmpiilor pentru că orașul este așezat pe o înălțime. Există și două vechi biserici destul de plăcute, cu condiția să nu intri înăuntru. Cu toate astea am găsit, în cea mai mare, un bazin de piatră romanic, de foarte bun gust. Nu judeca după această mîzgăleală.

M-am plimbat pe metereze. Eram singur cu tunuri vechi zăcînd la pămînt și un bătrîn preot așezat alături. Ce venerabilă figură, el avea privirea ațintită pe o carte, iar eu priveam cîmpia. El citea cartea sa [...], eu o citeam pe a mea.

Pentru că, vezi, Adela mea, natura este o carte frumoasă și slăvită. Cel mai sublim dintre psalmi și dintre cîntece. Fericit cel ce o ascultă. Nădăjduiesc că într-o zi și copiii mei vor înțelege și se vor bucura cu evlavie de minunile exterioare care răspund minunii interioare : sufletul ! Eu nu mă satur niciodată de silabisirea acestui mare și negrăit alfabet. În fiecare zi am credința că am descoperit o literă nouă.

Un lucru m-a izbit ieri, cînd visam pe vechile bulevarde din Montreuil-sur-Mer. Felul în care ființa se transformă continuu, fără zguduituri, fără împotrivire și cum trece dintr-o parte într-alta, calm și ceremonios. Ea își schimbă existența aproape fără să-și schimbe forma. Firul de iarbă prinde viață și fuge, este șopîrla ; trestia trăiește și alunecă de-a curmezișul apei, este țiparul ; ramura cafenie și marmorată a lichenului galben începe să se tîrască prin desișuri și devine șarpe ; semințe de tot felul își pun aripi și sînt muște ; mazărea și nuca își pun labe, iată păianjenii ; piatra fără formă și verzuie, pămîntie pe burtă începe să țopăie pe brazdă, este broasca ; floarea își ia zborul devenind fluture. Toată natura este astfel. Toate lucrurile se reflectă, în sus, într-o imagine mai perfectă, în jos, într-una mai grosolană, ce îi seamănă.

Și ce splendidă strălucire au toate către miez ! Cum diversele trepte ale ființelor create se suprapun și derivă logic dintr-alta ! Ce silogism este creația. Acolo unde începe ramura și rădăcina, acolo începe copacul ; unde începe capul începe animalul ; unde începe chipul, începe omul. Astfel se zămislesc unul dintr-altul, într-o unitate încîntătoare, cele patru mari lucruri care uimesc globul pămîntesc : cristalizarea, vegetația, viața și gîndirea.

Poţi să-mi spui de ce gîndesc la aceste lucruri sub copacii cei mari de la Montreuil ? Nu ştiu. Însă vorbesc cu tine, Adela mea, ca şi cum ne-am plimba la braţ pe cheiul de la Arsenal.

Coborînd de pe metereze am întîlnit un copilaş muşcînd cu poftă dintr-un măr mare. Cine ţi-a dat acest măr ? i-am spus. Şi el mi-a răspuns : — Nu ştiu, a căzut din pom, poate vîntul, poate nimeni. [...] De la Montreuil am mers la Crecy. A trebuit să merg trei leghe pe jos. Drumurile sînt impracticabile. Legea pentru drumurile vicinale n-a pietruit încă nimic pe aici.

Am văzut Crecy [33], am vizitat acest întunecat cîmp de luptă. Am înconjurat vechea moară de piatră care marchează locul unde a început atacul. Am coborît în fundul vîlcelului unde tîrnăcoapele şi securile au muncit din greu. Aşezarea este destul de pitorească. Am desenat biserica, martora atîtor bătălii. În mijlocul pieţii există o veche fîntînă romanică, ce pesemne a stăvilit mult sînge în acea zi. Fîntînă curioasă şi unică pentru mine pînă în acea zi. Nervuri mari de cărămidă în mijlocul boltei. Stîlpi bondoci de piatră cu capiteluri sculptate. Trei etaje din care două sînt deformate.

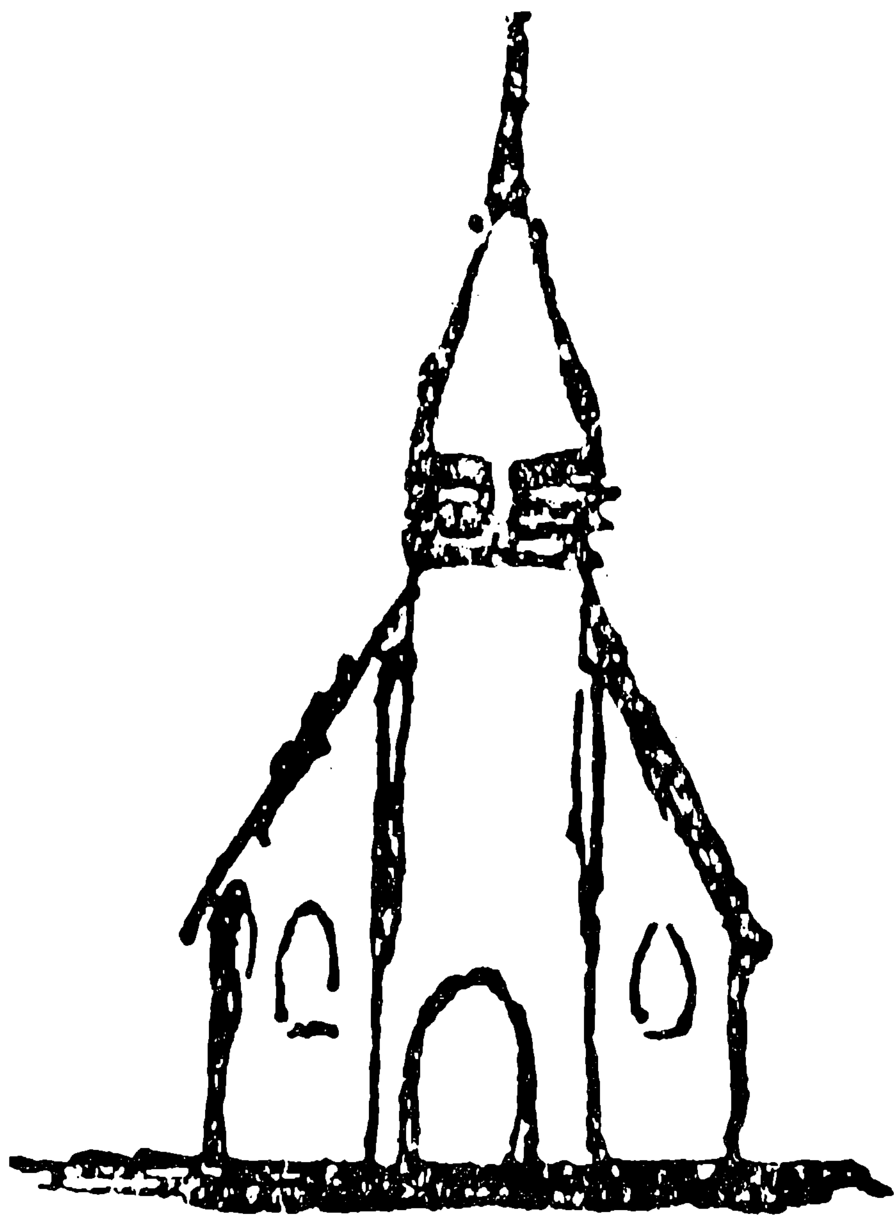
La Bruxelles nu am vrut să văd Waterloo. Am judecat că ar fi inutil să fac această vizită lordului Wellington. Waterloo îmi este mai odios decît Crecy. Nu este numai victoria Europei asupra Franţei, este triumful absolut, complet, strălucitor, incontestabil, definitiv, suveran al mediocrităţii asupra geniului. Nu am fost să văd cîmpul de la Waterloo. Ştiu bine că marea prăbuşire, care a avut loc acolo, era poate necesară ca spiritul noului secol să poate ieşi din găoace. Trebuia ca Napoleon să-i facă loc. S-ar putea. Voi merge să văd Waterloo atunci cînd un suflu venit din Franţa va fi aruncat jos acest leu flamand, căruia Saint Louis i-a smuls unghiile, dinţii, limba şi coroana, şi va fi pus pe piedestalul lui o pasăre franceză oarecare, vultur sau cocoş, îmi este perfect egal. Îmi dau seama că tot ce scriu aici s-ar putea transpune într-un cuplet muzical, dar îmi era tot una. Albertus ştie perfect că am în mine cîteodată porniri răutăcioase şi patriotice.

Revin la Crecy. Am văzut deci tot, însă de multe ori l-am dat dracului pe acel ţăran mare, fîrnîit care îmi servea de călăuză şi nu ştia, bineînţeles, nimic, răspunzînd totuşi la toate întrebările mele : *Oui, bosieu.* La care eu răspundeam : *Fort bien, bon abi* *.

Tot alergînd pe pietre, pantofii mei de castor s-au rupt. Am măsurat pe loc, cu un ochi expert, întinderea nenorocirii mele. Am văzut că de a doua zi va trebui să-mi pun cizmele. Or, cizmele mă jenează.

---

* Corect ar fi : *oui, monsieur* — *for bien, mon ami* — da, domnule, foarte bine, prietene (trad. din fr.).

Bernay, unde mă aflu în acest moment, nu este decît un cătun. Sînt şase case. Catedrala are patru pereţi albi, zece picioare înălţime, trei ferestre, un acoperiş de ardezie şi o clopotniţă despre care ai zice că este alcătuită din două foale, una orizontală şi alta verticală. Acest fericit gen de arhitectură înfloreşte şi prosperă în cumsecadele ogoare picarde, incapabile de mai mult. Este hidos. Deci nu este decît un cătun, însă întîmplarea a făcut ca el să fie situat exact în locul în care diligenţei care soseşte de la Paris îi este foame pentru dejun şi unde diligenţei venind de la Calais îi este foame pentru cină. Din cauza celor două diligenţe ce sosesc acolo, una de la sud, alta de la nord, cu gurile deschise, a rezultat un han şi încă unul foarte bun, Hôtel de la Poste. Este unul din cele mai bune hanuri întîlnite pe drum.

Curtea de păsări se află sub fereastra mea şi e formidabilă. Nu este o curte de păsări, este un ocean. Există acolo o lume întreagă de găini, raţe, cocoşi, vaci, porci, curcani, porumbei şi bibilici trăind zgomotos şi veseli, fără să bage în seamă sinistrele licăriri ale bucătăriei. Din imensa curte de păsări se pregăteşte un meniu fix colosal, care te desfată de două ori pe zi. Ieri seară, luni, ospătarul îmi povestea că începînd de sîmbătă a servit mai mult de o sută douăzeci de mese. Este într-adevăr o minune să găseşti o bucătărie atît de aleasă, într-un cătun de opt sau zece focuri. Orice ar fi, şi fără să te gîndeşti la meniul fix, monstru cu dinţi de rechin, toate omletele, cotletele, jamboanele, salamurile mişună, cîrîie, behăie, cîntă, gunguresc, zboară, umblă, înoată şi se plimbă prin munţi de bălegar, unde bălţile devin lacuri ; o zarvă amuzantă pentru călătorul care priveşte, ca şi mine, curtea de păsări, în timp ce se pregăteşte masa, şi nu-l dispreţuieşte pe Fielding în aşteptarea lui Chevet.

Chevet nu strică niciodată peisajul. Ideea unei becaţe colorează grupul arid al vînătorului şi al cîinelui său ; iar pentru călătorul înfometat este o plăcere gîndul că în frumoasele ape curgătoare, lîngă care se odihneşte, se pot pescui excelenţi păstrăvi. Oamenii din secolul al XV-lea nu pictau şi nu sculptau niciodată un rîu fără să arate şi peştii. Un obicei bun şi întremător.

În mijlocul tuturor acestor animale, se tîrîie şi se lăfăie, ca un elefant în grădina zoologică, o scroafă enormă, gata să fete. O plăcere să o vezi tăvălindu-se în murdărie. Monstruoasă, veselă, grasă, păroasă, roză şi blondă. Trebuie să fii un mîndru porc, ca să faci curte unei asemenea creaturi.

Se pare că jandarmii şi vizitiii de la poştalioane îşi curăţă aici noroiul. Sub poartă se află un copil care lustruieşte o cizmă mare cît un om. Ai rîde, văzîndu-l. El pictează, freacă, perie, suflă, transpiră, şi o face din toată inima ; culcă cizma pe jos ca un tun, o

pune în picioare ca o coloană, îi dă tîrcoale, intră înăuntru, cîteodată se scufundă și dispare în întregime. Niciodată nu s-a realizat vreo operă mare cu mai mult zel.

Totul este bun, curat și vesel în acest han. Mai găsești ici și colo și cîte o bubă. Mi-au dat pentru scris o masă rotundă, înaltă și îngustă, ceea ce nu este prea ingenios, iar pentru șase parale, trei foi de hîrtie ; sînt abonați la *Gazette de France*, dar am văzut nenorocitul de foileton tîrîndu-se prin bucătărie, afirmînd printre ceapă și usturoi că teatrul este definitiv pierdut, că frumoasa limbă franceză etc..., că drama modernă etc... adevăruri mari spuse de acel curajos foileton în franceză de bucătărie, ceea ce mi s-a părut de bun gust în asemenea loc. Una peste alta, locul este excelent pentru înnoptat.

Am întrebat-o pe doamna grasă și cumsecade de la han : — Sînteți de partea Bourbonilor, doamnă ? Ea mi-a răspuns : — Oh, da, domnule. Este necesar. Vedeți, drumul spre Calais suferă. În timpul vechilor Bourboni, trecea mai multă lume pe aici. Drumul spre Lille ne-a făcut pagubă. Prinții de Orléans sînt încă bogați la Bruxelles. De unde am tras concluzia că readucerea ramurii mai vechi este necesară pentru fericirea Franței ca și a drumului de la Calais. Doamna, de altfel o excelentă și cumsecade femeie, s-a gîndit un moment și a adăugat suspinînd : — Și pe urmă, vedeți, în 1830 a fost holeră la Paris și este încă în Italia, fapt pentru care englezii trec mai puțin pe aici. — Drace ! am răspuns, înțeleg de ce sînteți abonați la *Gazette de France*.

Iartă-mă pentru toate aceste povești de cabaret, dragă prietenă. Însă acolo unde lipsește oceanul și nu-s nici catedrale, trebuie să vorbești despre hanuri. Capul și spiritul au pălăvrăgit destul, acuma burta își povestește întîmplările.

De la Tréport, 6 septembrie, ora 11 seara

Nu am putut rezista să nu mă duc la Tréport. Eram prea aproape. Mă atrăgea prea puternic, și iată-mă. De data asta am ajuns în timpul refluxului. Este un loc încîntător.

Ieri am făcut o excursie la Crotoy, un port drăguț și mic, vizavi de Saint-Valéry, la vărsarea rîului Somme. În momentul în care am sosit tocmai plecau bărcile, lucru totdeauna frumos și mereu nou. Toate pînzele, desenate precis de unghiuri, se ridicau întunecate pe cer și pe marea care strălucea. Aș fi vrut să fii acolo, dragă prietenă.

La Abbeville, am revăzut Saint-Wulfran, cu fațada roasă de crivăț și lună. Am revăzut această biserică cu tot atîta plăcere ca

prima dată, acum doi ani. Are cîteva riduri în plus, dar nici eu nu am mai puţine. La un colţ este o sublimă statuie reprezentînd un bătrîn pe jumătate înfundat într-un acoperiş. Au construit acolo o casă sordidă ce i se ridică pînă la brîu, bătrînul sfînt de piatră i-a lăsat să facă ce vor fără să-şi întrerupă visarea. Lîngă el, un războinic, aproape gata să fie atins de ruşinosul acoperiş de ţiglă, se degajează totuşi mîndru. Toate chipurile apar serioase şi frumoase. Cu toate acestea nu trebuie văzute după cele de la Amiens.

Mi-am folosit bine ziua, Adela mea. Am fost să văd castelul Rambures, un grup de turnuri din secolul al XIII-lea. Le-am desenat. Drumul prin pădure era plăcut. Cu toate că am fost foarte zdruncinat, l-am putut face cu trăsura. Pe urmă am venit la Tréport. Am lăsat la stînga Blangy, o aşezare veselă, ascunsă între plopi, în fundul unei superbe văi cu contururi largi. De asemenea, am lăsat de-o parte drumul de la Aumale, imitînd parcă, pe dealurile din partea opusă, gestul ameninţător şi răsucit al domnişoarei Mars din Tisbé. Am traversat Gamaches. Biserica are un portal reuşit din secolul al XV-lea.

Am văzut trecînd la Gamaches două femei într-o situaţie nu tocmai fericită. Două sărmane contrabandiste de tutun, prinse asupra faptului. Erau duse la închisoare la Blangy, cu tutunul, cu supărarea lor şi cu doi jandarmi cocoţaţi în căruţă. Le-am dat mărunţişul pe care-l aveam în portofel.

Drumul de la Gamaches la Eu este foarte verde şi foarte bine delimitat. Aleargă vesel de-a lungul unui deal înalt, ce ajunge pînă la faleză. Din cînd în cînd întîlneşti cîte un pătrat mare de cînepă, semănînd cu păduri de mici cocotieri. Îţi închipui că eşti uriaş şi te afli în America.

Dar tu trebuie să fii tare obosită de această scrisoare fără de sfîrşit, biata mea prietenă. O închei, îmbrăţişîndu-te ; de asemenea, îl îmbrăţişez pe tatăl tău şi pe dragii micuţi. I-ai scris domnului Naudet că sînt plecat ? Nu ştiu încă dacă voi trece prin Gisors. Însă tu scrie-mi tot acolo. Itinerarul meu depinde de trăsuri. Voi încerca totuşi să-l îndrept către Gisors. Pe curînd, mult iubita mea Adela, pe curînd Didine. Mii de sărutări.

Dieppe — Tréport — Bourg-d'Ault

Dieppe, 8 septembrie, ora 9 seara.

Aceasta este probabil penultima scrisoare pe care o vei primi de la mine. Pe 12 sau 13, cel mai tîrziu, voi fi la Paris, lîngă tine, lîngă voi. Ce fericire să te pot îmbrăţişa ! Crede-mă, voi fi fericit,

biată prietenă. Călătoria nu este decît o amețeală trecătoare. Fericirea este numai acasă.

Cu fiecare zi mă apropii mai repede de voi. Astăzi sînt la Dieppe. Venisem să revăd și să mai studiez o dată curiosul basorelief din biserică reprezentînd în oarecare măsură descoperirea Americii. Mai multe buclucuri au întîrziat sosirea trăsurii în așa fel, încît am ajuns prea tîrziu. Era ora șapte seara, iar biserica, cînd am intrat, plină de umbre. De altfel era minunat să o privești astfel, dar basorelieful oferea ochiului doar o coajă de piatră inegală. Imposibil să distingi ceva. Am intrat în biserică ca un anticar, ea m-a primit ca pe un pictor. Nu mă plîng.

La Dieppe poți face o plimbare foarte frumoasă. Nu am întîlnit însă pe nimeni. Trebuie, la căderea nopții, să urmezi malul de miazăzi, să mergi de-a lungul unui grup de case așezate în capul unei străzi și să urci în spatele castelului pe un drumeag ce se cațără înspre faleză urmînd marginea șanțului. Multe amintiri mai zac în acest șanț de atîtea ori măsurat din priviri de toți acei frumoși gentilomi ai Frondei, atît de șmecheri și naivi în același timp. Este o rîpă ce taie adînc spatele stîncilor, în lungul cărora coboară, cu o mișcare puternică și mîndră, zidul înalt al castelului. Acest zid încă festonat din loc în loc de vechi mașiculi lasă la jumătatea înălțimii un turn mare pătrat și încă unul tocmai sus în vîrful rîpei. Toate astea sînt foarte frumoase, dar nu trebuie să te mulțumești numai cu atît. Trebuie să urci chiar pe coama falezei dacă nu ți-e prea frică de formele nedeslușite țopăind greoi prin iarbă. Apoi să înaintezi cu curaj și să nu-ți fie groază de plăsmuirile întunericului. Cînd vei fi sus vei vedea.

Am fost adineauri, am înaintat pînă la marginea falezei cîțiva pași mai departe de o barieră de lemn, pusă acolo, probabil, pentru vite, căci ființă omenească nu am văzut. La dreapta mea și puțin mai jos de mine, castelul, cu acoperișurile și turnulețele sale formau un bloc de umbre întunecate. Chiar dacă nu mi l-ar fi acoperit o doagă veche, mi-ar fi fost imposibil să disting frumoasa fereastră din timpul Renașterii prin care a fugit, acum aproape două sute de ani, frumoasa doamnă de Longueville, ce era un bun sfetnic în anumite ocazii, și care avea, după cum spunea domnul de Retz, *o plăcută lîncezeală firească, cu treziri luminoase și surprinzătoare.*

Dedesubt și dincolo de castel se află o prăpastie și în această prăpastie cîteva linii nedeslușite de umbre și de reflexe întretăindu-se în unghiuri drepte cu trei sau patru stele roșii răspîndite și înecate în acest labirint de forme confuze.

Era Dieppe. La stînga, marea, marea infinită, liniștită, cenușie, verde și sticloasă și pe mare, împrăștiate la toate colțurile

orizontului, vreo douăzeci de bărci pescăreşti, asemenea unor puncte negre care începeau să aibă o formă alunecînd lin, pe oglinda palidă, ca nişte musculiţe răsfrînte pe ape. Şi, deasupra tuturor acestora, un cer crepuscular, acoperit de nori mari întunecaţi, sparţi ici şi colo de cîte o pată de lumină alburie. Fluxul creştea cu zgomotul lui sinistru, iar cînd şi cînd răzbea, tocmai din oraş, cîte o frîntură de glas. În spatele meu mugea, nu ştiu de unde, o vacă, iar din cînd în cînd se auzea vîntul trecînd peste mare cu zgomotul unei perdele scuturate. Era extraordinar. Nimic nu lasă sufletului o impresie mai nedeslușită şi mai sfîşietoare decît visele desprinse din realitate.

Mergi deasupra şi ele plutesc în jurul tău.

Coborînd m-am plimbat prin port. Am discutat cu un varneş care supraveghea descărcarea unui vas. Vasul venea din Baltica, de la Stettin *, ca să aducă la Dieppe ce ? lemne de încălzit, dar mai curios era faptul că nu se reîntorcea cu nimic, absolut cu nimic, decît cu pietre, drept lest ce urma obligatoriu să fie aruncat mai tîrziu. Săracul port Dieppe a decăzut atît de mult. Este poate cel mai micşorat din porturile noastre de la Marea Mînecii, toate cam pe cale de împotmolire.

Ziua mea de ieri a fost bine întrebuinţată, dragă prietenă. Eram la Tréport ; doream să văd punctul precis unde se termină duna şi începe ţărmul abrupt. O plimbare frumoasă, dar care nu poate fi făcută decît pe jos, pe un drum de capre. Am luat o călăuză şi am plecat. Era la amiază. La ora unu mă aflam în vîrful falezei vizavi de Tréport. Am străbătut un fel de spinare de măgar din pietre care închide marea şi apără valea în fundul căreia se decupează pinioanele castelului d'Eu ; la picioarele mele aveam cătunul din faţa aşezării Tréport.

Frumoasa biserică din Tréport se ridica pe un deal, vizavi de mine, cu toate casele din sat răspîndite sub ea ca o grămadă de pietre prăvălite. Dincolo de biserică se desfăşura zidul uriaş al stîncilor ruginite, roase către vîrf, şi lăsînd să curgă prin spărturi bucăţi mari de verdeaţă. Marea, indigo sub cerul albastru, împingea către golf imense semicercuri, tivite cu spumă. Fiecare val, la rîndul lui, se desfăcea şi se întindea pe ţărm, ca o stofă în mîinile unui negustor. Două sau trei ambarcaţiuni ieşeau vesel din port. Nici un nor pe cer. Un soare orbitor.

Sub mine, la baza falezei, un cîrd de cormorani pescuiau. Minunaţi pescari sînt cormoranii. Întîi planează cîteva clipe, pe urmă se scufundă repede în val, atingîndu-i creasta, cîteodată intră puţin şi pe urmă se ridică iar. De fiecare dată aduc un peştişor de

* Azi Szczecin, oraş în R.P. Polonă.

argint, ce strălucește în soare. Îi vedeam desluşit şi de-aproape. Sînt atît de drăguți cînd ies din apă cu o scînteie în cioc.

Ei înghit peştele în timp ce urcă şi reîncep de fiecare dată din nou. Mi s-a părut că mănîncă foarte bine.

Eu în schimb am mîncat prost. Cum eram într-un port de mare, am mîncat, bineînţeles, o friptură, însă o friptură extrem de tare. La masa unde se serveşte meniul şi unde glumele sînt arareori noi, era asemuită cu o pereche de tălpi de cizme. Eu am mîncat două bucăţi, fapt pentru care am fost invidiat ; unii îmi invidiau pofta de mîncare, alţii dinţii. Eram, deci, ca un om care a mîncat la dejun o pereche de pantofi. Eu îi invidiam pe cormorani.

Un ceas mai tîrziu, tot pe drumul întortocheat al falezei m-am apropiat de Bourg-d'Ault, ţinta principală a drumului meu. La un cot m-am găsit deodată într-un lan de grîu aşezat pe coama stîncilor al cărui seceriş tocmai se termina. Cum florile de aprilie au înflorit anul acesta în iunie, spicele de iulie se seceră în septembrie. Însă cîmpul meu era delicios, mititel, îngust şi rîpos, mărginit de un gard viu şi purtînd în creştet oceanul. Îţi poţi închipui aşa ceva ? drept bază douăzeci de prăjini de pămînt şi oceanul aşezat deasupra. La parter, cosaşi, culegătoare de spice, ţărani liniştiţi, ocupaţi să-şi lege grîul, la primul etaj marea şi tocmai sus, pe acoperiş, vreo duzină de bărci pescăreşti ancorate ce-şi aruncau năvoadele. Nu am mai văzut un atît de ciudat joc de perspectivă. Snopurile de grîu legate erau aşezate în picioare pe pămînt, atît de bine, încît atunci cînd le priveai capetele bălane intrau în albastrul mării. În partea cea mai îndepărtată a cîmpului, o biată vacă nepăsătoare se desena molcom pe tot acest fundal magnific. Ansamblul în întregime era senin şi dulce, eglogă ce se împăca bine cu epopeea. Nimic mai izbitor după părerea mea, nimic mai filozofic decît aceste brazde suprapuse pe valuri, snopurile pe bărci şi recolta de grîu peste cea pescuită, întîmplare neobişnuită, care suprapunea unele peste altele spre a stîrni visele trecătorului, ale plugarilor de ogoare şi ale plugarilor mărilor.

La ieşirea din cîmp scena s-a schimbat încă o dată. Văgăuna în care mergeam se închidea de o parte, se sfîşia dintr-o dată de cealaltă parte. Nu mai vedeam decît pămînt, bogatul pămînt al Normandiei. Cîmpii cît vezi cu ochii, tivite în depărtare cu violet, şi capetele rotunde ale merilor. Pentru că şi aceasta este una din armoniile întîlnite la tot pasul şi peste tot ; arborele mărului este rotund ca şi fructul. Forma părului este puţin mai alungită.

Călăuza mea, un om din Étretat, nu cunoştea drumul mai bine decît mine. La un moment dat am mers la întîmplare. Din fericire, la o răspîntie, am văzut venind spre noi o legătură mare de lemne uscate, cu două picioare. Era un sărman bătrîn, îndoit

în două sub greutatea mai mult a anilor decît a legăturii. Acest bătrîn cumsecade ne-a îndrumat pe drumul bun, iar eu am plătit două călăuze. Celălalt se mulțumea să-mi dea sfaturi înțelepte.

L-am întrebat pe bătrîn ce vîrstă are. Optzeci și doi de ani. Este o vîrstă atinsă lesne de bărbați și femei în aceste cătune sărace, ce-ți stîrnesc mila. Și cu toate acestea munca îi deșală, vîntul îi înnegrește, soarele îi încrețește și ni se par bătrîni la patruzeci de ani. În fond, la șaizeci de ani sînt mai puțin bătrîni decît noi la treizeci. Te uzezi mai puțin pe dinafară decît pe dinăuntru.

La două și jumătate intram în Bourg-d'Ault. După ce treci de cîteva case te găsești dintr-o dată pe strada principală, pe strada mamă din care se naște satul, situat pe o șa a falezei. Strada are un aspect ciudat. Este destul de largă, foarte scurtă, mărginită de două rînduri de cocioabe și de ocean, care o închide dintr-o dată, ca un imens zid albastru. Nu sînt maluri, nici port, nici catarge. Nici o tranziție. Treci de la o fereastră la un talaz.

La capătul drumului găsești într-adevăr o faleză, însă foarte coborîtă. O rampă te conduce în trei pași la mare, pentru că nu este nici un golf mare, nici unul mic, nici măcar un țărm înnămolit ca la Étretat. Faleza de-abia se ondulează pentru Bourg-d'Ault.

Și atunci mi-am explicat zgomotul furios de lăcătușerie care mă asurzise la intrarea în sat. *Ferri rigor,* cum ar spune Virgiliu sau Charlot. Locuitorii din Bourg-d'Ault nu puteau fi nici marinari, nici pescari, ei nu aveau port. S-au făcut atunci lăcătuși. Și au reușit, pe cinstea mea, pentru că fac comerț intens cu centrul Franței, și se răzbună pe Neptun făcîndu-i un infernal zgomot.

De la Bourg-d'Ault își ia zborul un nor negru de broaște, care se abate asupra Parisului, pe ușile dumneavoastră, doamnelor.

Examinînd strada, am iertat cocioabele. Există două case ciudate, una la dreapta, din secolul al XIV-lea, alta la stînga, din secolul al XVI-lea. La prima aș fi vrut să am timp să desenez capetele enorme ale grinzilor, sculptate într-o manieră apropiată celor egiptene. Cea de a doua are detalii fermecătoare. Lemnăria de la fațadă are în anumite locuri arabescuri de un gust sigur și curat. Casa din secolul al XIV-lea este în față. S-ar putea spune Egiptul și Italia, care se privesc. La cea din secolul al XVI-lea, fără să te oprești la măștile grotești (fără să le disprețuiești însă), care mușcă capătul volutelor pentru a amuza pe marinari, se află niște chipuri, două mai ales, pline de stil, care au drept păr și guler frumoase ramuri împletite. Este într-adevăr o apariție plăcută. Te găsești în mijlocul unei adunături de cocioabe, pe o stradă de-abia pietruită, la șaizeci de leghe de Rubens, la patru sute de leghe de Rafael, la șase sute de leghe de Fidias, la doi pași de un portar care se numește domnul Beauvisage, și ai în cap o muzică

de pile, ferăstraie și nicovale, te întorci și iată că arta înflorește pe grinda unei cocioabe de unde îți surîde. Este adevărat că oceanul e acolo. Peste tot unde natura răsare, floarea ei poate crește, și floarea naturii înseamnă artă.

La Bourg-d'Ault nu sînt numai aceste două case. Există și o veche și frumoasă biserică, foarte veche și foarte frumoasă, concepută în secolul al XII-lea și înflorită în secolul al XV-lea. Cînd am vizitat-o era în reparație. Doi zidari se tîrau pe burtă pe o scară pusă pe acoperiș. Doamne ferește să nu o strice !

Din cauza zidarilor nu am putut intra în clopotniță, care este foarte înaltă și are pesemne o vedere admirabilă. Degeaba am insistat.

Ceea ce m-a adus la Bourg-d'Ault este faptul că de acolo începe faleza. Pentru călăuza mea, originar din Étretat, și care, bineînțeles, făcea din satul lui centrul lumii, la Bourg-d'Ault faleza se termină. Priviți, domnule, îmi spunea el într-un fel foarte pitoresc, arătîndu-mi coasta ce cobora pînă la cîmpie, *se termină teșit, ca o daltă.*

Am făcut cîțiva pași pe pietrele de la Bourg-d'Ault, pe urmă m-am urcat din nou în sat, ca să recobor o dată cu faleza în cîmpiile de nisip unde se duc și dunele.

Marea roade în permanență malurile de la Bourg-d'Ault. Acum o sută cincizeci de ani era o așezare mai mare avînd la malul mării o parte mai joasă adăpostită de stînci. Însă, odată, talazurile care coborau Mîneca s-au sprijinit atît de puternic de stînci, încît le-au îndoit. Faleza s-a rupt și satul a fost înghițit de ape. În această deslănțuire de valuri nu a mai rămas în picioare decît clădirea unei vechi piețe și o biserică, al cărei turn se mai vedea, în reflux, cîțiva ani înaintea Revoluției, atunci cînd bătrînele ce au astăzi optzeci de ani erau bebeluși trandafirii.

Astăzi nu se mai vede nimic din aceste ruine. Oceanul a măcinat piatră cu piatră, iar fluxul și refluxul au distrus tot ; clopotnița, care agață norii, astăzi nu mai agață nici chila unei bărci.

Neputînd vizita această biserică scufundată, am vizitat-o temeinic pe cealaltă, cel puțin interiorul, pentru că ți-am povestit decepția cu clopotnița. Cîteva capiteluri curioase, cîteva frize delicate și groaznice picturi, bune de agățat pe dughene, iată tot ce conține ea. E înconjurată de morminte, mici monumente sinistre înmulțite la umbra bisericilor, ca și superstițiile în jurul religiilor. Totuși primele nu conțin decît cenușă și moarte, pe cînd celelalte, viață. De la catastrofa care s-a produs în partea de jos a satului, ce a mai rămas din Bourg-d'Ault s-a refugiat pe faleză. De departe toate aceste amărîte acoperișuri înghesuite unele într-altele fac impresia unui stol de păsări ghemuit din cauza vîntului, din lipsă

de un adăpost cumsecade. Bourg-d'Ault se apără cum poate. Marea este aspră pe această coastă, iarna este furtunoasă, faleza se prăbuşeşte adesea, bucată cu bucată. O parte din sat spînzură deja printre crăpăturile stîncilor.

Nu găseşti, dragă prietenă, că se degajă o imagine sinistră din acest sat înghiţit de ape şi din cel rămas, pe cale de surpare ? Tot felul de poveşti, pline de-un înfricoşător supranatural, au luat naştere aici. Din această cauză şi marinarii evită aici coasta. Valurile sînt periculoase şi deseori, în nopţile agitate ale echinoxului, sărmanilor oameni din Tréport, care merg la pescuit în bărcile lor, trecînd pe sub stîncile întunecate de la Bourg-d'Ault, li se pare că aud lătrînd în depărtare, din cele patru unghiuri ale vechii clopotniţe, balaurii de piatră ce privesc perpetuu marea cu gîtul întins din înaltul norilor.

Acesta e un loc frumos. Nu puteam să mă desprind. Acolo se vede luînd naştere şi ridicîndu-se faleza înaltă ce înconjură ca un zid Normandia. Începe la Bourg-d'Ault, se scobeşte uşor pentru Tréport, Dieppe, Saint-Valéry-en Caux, pentru Fécamp, unde atinge culmea, pentru Étretat, unde se lasă sculptată în uriaşe ogive, şi merge să moară la Havre, în punctul în care se lărgeşte imensa pîlnie pe care o face Sena la vărsarea în mare.

Acolo unde se naşte faleza, moare duna. Duna moare cu demnitate într-un mare cîmp de nisip de opt leghe înconjur, numit deşert, despărţind Bourg-d'Ault, unde începe faleza, de Cayeux, aşezare aproape înghiţită de nisip, şi unde se termină dunele.

A trebuit să traversez *acest deşert* pe jos. Denumirea, într-adevăr, nu este prea pretenţioasă faţă de realitate. Închipuie-ţi, dragă prietenă, un uriaş pustiu mărginit la orizont de dealuri abia ghicite. Nici un suflet, nici o casă, nici un copac. Mergi astfel trei ceasuri. Marea năvăleşte deseori pe aceste întinderi şi aruncă pe culmile ondulaţiilor de nisip, din care este alcătuită, tot felul de pietre, ca o lepră. În văiugile formate de ondulaţii creşte o iarbă anemică şi pipernicită. Nimic în acest bărăgan nu aminteşte viaţa care o trăim şi lumea din care facem parte, cel mult, poate, cîte o baterie, ce-o întîlneşti din loc în loc, la malul mării, cu cîteva tunuri care şi ele fac ce pot ca să aibă aerul de forţă şi putere, însă cu fiecare flux oceanul le mai aruncă un scuipat.

La ora şase intram în Cayeux. Eram într-adevăr obosit. De la prînz mergeam în soare, prin nisip şi pietre. La Cayeux mi-am părăsit călăuza, l-am plătit şi i-am arătat drumul de întoarcere.

Acolo am avut noroc. Îmi rămăseseră două leghe de făcut pe jos ca să ajung la Saint-Valéry-sur-Somme, şi eram înfricoşat. Visam melancolic la acest drum tot ţinîndu-mă după nişte mici cruci, urmele lăsate de un porumbel pe nisip, cînd un ţăran cumsecade

şi gras, ce trecea într-o trăsurică, m-a zărit în mijlocul unor movile de praf, în care se afundă bordeiele din Cayeux ; se pare că i-am plăcut şi mi-a oferit ospitalitatea trăsuricii lui. Mergea ca şi mine la Saint-Valéry. Am acceptat fără preget, ca pe urmă să constat că era o adevărată ospitalitate, plantă foarte rară, pentru că atunci cînd am vrut să-i ofer nişte bani, aproape că s-a ofensat. A trebuit să mă resemnez să călătoresc pe gratis. Aşa ceva nu mi se mai întîmplase.

Calul mergea repede, şi drumul era din nou bun. Înainte de ora şapte coboram la Saint-Valéry. Acolo l-am părăsit pe excelentul meu fermier. Soseam tocmai la timp ca să pot lua harabaua care mergea la Abbeville.

Portul de la Saint-Valéry pare foarte simpatic în amurg. În zare se ghiceau dunele de la Crotoy şi, ca o ceaţă alburie, vechile turnuri smulse şi prăvălite la picioarele cărora am desenat acum două zile.

În primul plan, la dreapta mea, aveam reţeaua neagră şi încîlcită a catargelor şi frînghiilor. Luna, care ieri asfinţea o oră după soare, cobora încet către mare; cerul era palid, pămîntul cafeniu şi bucăţi de lună săltau din val în val ca nişte bulgări de aur în mîinile unui jongler.

Un sfert de oră mai tîrziu eram pe drum către Abbeville. Totdeauna mi-au plăcut călătoriile în amurg. Este clipa în care natura ia forme ciudate şi devine fantastică. Casele au ochi luminoşi, ulmii — profiluri sinistre sau se răstoarnă izbucnind în rîs, cîmpia nu mai este decît o linie întunecată în care cornul lunii se înfige cu vîrful şi dispare încet ; mănunchiurile de grîu de pe brazdă şi snopii în picioare pe cîmp, la marginea drumului, îţi dau impresia unei adunări de fantome ce-şi vorbesc în şoapte ; din cînd în cînd întîlneşti cîte o turmă de oi, al cărei cioban, stînd drept în unghiul unui şanţ, te priveşte trecînd cu un aer ciudat ; trăsura se vaită încet de oboseala drumului, şuruburile, piuliţele, roţile şi uluba scot fiecare cîte un suspin ascuţit sau înfundat ; cînd şi cînd se aud în depărtare sunete de zurgălăi scuturaţi în cadenţă, zgomotul creşte, pe urmă se micşorează şi se stinge ; este o altă trăsură care trece pe vreun alt drum mai depărtat. Unde se ducea ? de unde venea ? Noaptea şi-a aruncat linţoliul peste tot. La lumina stelelor, care alcătuiesc sute de desene miraculoase pe cer, vezi în jurul tău chipuri care dorm şi ţi se pare că simţi trăsura încărcată de vise.

Iartă-mă, dragă prietenă, dar îţi scriu toate impresiile. Aşa cum vin către mine îşi iau zborul către tine. Toate senzaţiile ca şi toate sentimentele sînt îndreptate către tine.

La unsprezece seara eram la Abbeville.

Planul meu era să mă întorc astăzi pe mare la Étaples. A trebuit să renunţ. Orele fluxului nu se potriveau cu gîndurile mele. Nu ţi-am vorbit îndeajuns de frumosul cătun de la Étaples. Este acolo un han, aşa cum îmi place, o casă mică, curată, cinstită, burgheză, două hangiţe surori, încă tinere, într-adevăr foarte graţioase, o masă bună cu vînat şi peşte, şi pe uşă un leu de aur cu un aer blînd şi cîmpenesc, aşa cum se cuvine unui leu ţinut în ham de două domnişoare. Cele două gazde construiesc în acest moment ; îşi măresc casa. Este semn de bunăstare. Am fost încîntat.

Nu am găsit în toată Belgia un han mai bun. Fac excepţie Louvain şi Furnes. La Louvain este hotelul *Sauvage,* ţinut de o foarte cumsecade şi grasă doamnă flamandă, toată numai sinceritate. La Furnes este hotelul *Noble Rose,* un nume vechi, cu iz nemţesc, care m-a atras. Gazda, la acesta din urmă, este o tînără, fata proprietarilor, frumoasă şi cuviincioasă, şi cu toate astea primind bine, fără fasoane şi fără ruşine afectată. Nici nu se văd bătrînii părinţi. Ea face totul în casă, şi conduce ca o mică zînă grupul grosolan de servitoare. Are un aer de demnitate şi mai mult pus în valoare de extrema ei tinereţe. Îi spuneam, între alte fleacuri, că nobilul trandafir nu era numai pe firmă.

Şi totuşi în acest han atît de drăguţ s-a înnodat şi deznodat o groaznică întîmplare. Îţi aminteşti de procesul lui Mark şi Armand, care au asasinat o femeie în dune, în aceleaşi dune unde am făcut o veselă plimbare şi unde ei au îngropat-o ? De la hanul din Furnes, *La Noble Rose,* au plecat să se plimbe, spuneau ei, cu sărmana tînără, soţia unuia dintre ei. Seara s-au întors fără ea, şi s-au grăbit să plece în Franţa. Uitaseră însă la han ceva, cred punga cu bani, ceea ce i-a obligat să se întoarcă, crezînd de altfel crima lor bine îngropată. Dar marea a jucat un rol în această fatală dramă, a crescut în noaptea aceea ajungînd pînă la dună şi a dezgropat femeia omorîtă, în aşa fel, încît, în aceeaşi zi, în aceeaşi clipă, providenţa îndrepta pe de-o parte către hanul *La Noble Rose* targa cu cadavrul, şi pe de altă parte, diligenţa ce-i aducea pe asasini. În momentul cînd soseau, primarul întreba pe stăpînul hanului asupra celor doi necunoscuţi, asasinii prezumtivi ai femeii, şi n-a trebuit decît să întoarcă capul către călătorii care coborau din diligenţă ca să spună : iată-i.

Erau doi artişti. Unul dintre ei, Mark, un om cu un chip destul de frumos, poate cam sinistru, a jucat rolul ducelui de Ragusa la Odéon, în *Napoleon* de Dumas. El era fanfaronul, omul puternic, cel care pusese la cale crima ; Armand, un caracter slab, i se

supusese. La judecată, Mark, bastardul unui ministru, după cum se spune, a fost semeţ şi îndrăzneţ, Armand, palid şi abătut. Au fost condamnaţi. Cel curajos a murit ca un laş, iar cel laş ca un viteaz. Toată această poveste s-a desfăşurat în jurul hotelului *La Noble Rose*.

Neputînd merge la Étaples, mi-am schimbat intinerarul şi am venit la Dieppe. Astăzi de dimineaţă am mîncat la Eu. Biserica merita din plin să fie văzută de două ori. Este o navă frumoasă care de departe are o siluetă atrăgătoare. Cea a şcolii îi seamănă de la distanţă şi, cînd soseşti pe drumul de la Aumale, vezi cele două biserici, una în spatele celeilalte, cea mică repetînd-o pe cea mare ca un ecou.

În timp ce îmi aşteptam dejunul, vedeam cum bucătăreasa se îngrijea de prepararea unei tocane de urzici albe amestecate cu gălbenuşuri de ou strivite şi fierte la foc mic. Am întrebat-o pentru cine pregăteşte amestecul. Ea mi-a răspuns : *pentru curcanii mei*. Pe urmă mi-a dat toate explicaţiile. Curcanii sînt de fapt curcănei. Şi nimic nu este mai greu de crescut decît un curcan etc. Am urmat-o cînd le-a dus mîncarea şi am ascultat cu multă plăcere conversaţia acestor domni, care nu era cu nimic mai prejos decît conversaţiile de la masa meniului fix. Adeseori oamenii cîrîie şi animalele vorbesc.

ALBUM

Îţi scriu chiar de pe strada satului. Sînt singur. Locuitorii sînt în case, ca şi cum s-ar odihni. Abia aud cîte un ciripit de copii în curţile învecinate. Cerul e de un albastru deschis ce te predispune la visare. De altminteri niciodată vreun poet nu a găsit un loc mai potrivit pentru a avea vedenii. La stînga mea am un vechi puţ, iar la dreapta oceanul, în aşa fel încît aş putea să văd dintr-o dată apărînd la dreapta mea frumuseţea şi la stînga adevărul.

Bourg-d'Ault.

Le Havre, 9 septembrie, ora 7 1/2 seara.

Notez cu 14 această scrisoare, Adela mea, pentru că am început alta, destul de lungă, ce-o voi termina mîine. În seara asta nu mai am timp. Îţi scriu numai ca să-ţi spun că voi sosi probabil la

Paris pe 13. Auzi, Adela mea, pe 13 ! auzi Didine a mea ? Vă voi revedea, vă voi îmbrăţişa pe toţi. La ora aceasta mă agăţ de orele de plecare ale diligenţelor şi ale vaselor. Strîng mîna bunului tău părinte, pe care-l voi revedea cu atîta plăcere. Te îmbrăţişez de mii de ori, sărmana mea iubită, şi Didine a mea, şi Charlot, şi pe cei doi îngeraşi Toto şi Dédé. Pe curînd, deci, Didine. Mii de sărutări, Adela mea. Te iubesc. Sînt fericit să te revăd pe curînd.

Elbeuf, 10 septembrie, ora 9 seara.

Mă grăbesc, dragă prietenă, să termin scrisoarea. De la Dieppe m-am dus la Le Havre şi de la Le Havre am coborît pînă la Elbeuf cu un vas cu aburi. Aceste admirabile maluri ale Senei sînt o frumoasă încununare a călătoriei mele.

Astăzi de dimineaţă, la ora patru vaporul părăsea Le Havre. Marea ridica talazuri mari, era încă noapte ; cînd zorile mijeau eram la Honfleur, iar la răsăritul soarelui la Quilleboeuf. La prînz am fost la Rouen.

Cursul Senei nu-l mai văzusem decît de pe uscat. Îmi lipseşte hîrtia ca să-ţi pot spune cît este de frumos, dar îţi voi povesti la Paris. Cîteodată apar stînci mici imitînd pe cele mari, şi valuri mici copiindu-le pe cele înalte. Către Tancarville sînt furtuni mici şi naufragii mari. Timp de mai multe leghe dealurile înalte şi rîpoase prezintă unduiri uriaşe. Crezi că mergi de-a lungul unor gropi stăpînite de Titani.

Ţi-am mai spus din alte călătorii cît de admirabil este Rouen, deci nu-ţi voi mai repeta. Am revăzut Villequier, Caudebec, Meilleraye. Era o maimuţă pe vas, aşa încît nimeni nu a privit la Jumièges.

Ieşirea din Rouen este măreaţă. Se merge de-a lungul a vreo cincisprezece pînă la douăzeci de dealuri enorme, care se înlănţuie ca nişte vertebre. Tot drumul pe apă pînă la Elbeuf este minunat. Există aici două biserici, Saint-Jean şi Saint-Étienne, foarte stricate, Saint-Jean chiar mai mult decît Saint-Étienne. În amîndouă se văd vitralii minunate. [...] Nu ştiu ce arhitect stupid a pus pe vechii stîlpi de la Saint-Étienne coroanele unor marchizi drept capiteluri.

La Elbeuf încă mai există cîteva case vechi, între altele o măcelărie, chiar alături de fereastra mea. Însă fabricilor le merge prea bine, aşa încît casele vechi lasă loc caselor albe, demne de un secol al luminii în care ipsosul a devenit la mare preţ.

Plec mîine pentru Louviers. Îmi termin scrisoarea, îmbrățișîndu-te cu mult drag, Adela mea. Spune-i dragei mele Didine că în patru zile voi fi lîngă voi. Spune-le tuturor.

Louviers, 11 septembrie, la prînz.

Iată voluminoasa scrisoare de care îți vorbeam, Adela mea, în biletul scris de la Le Havre. Nu o citi, pentru că voi fi la Paris aproape în același timp cu ea. Voi merge să văd chivotul de la Saint-Taurin și voi fi lîngă tine pe 14, joi. Parcă sînt bătut în cuie în acest blestemat Louviers ; diligențele trec, dar pline. Trei și-au bătut joc astfel de mine.

Pe joi, Adela mea, mult iubită. Pe joi, voi toți atît de iubiți, dragii mei copilași, Didine, Dédé, și micuții mei premianți Toto și Charlot, pe care îi voi săruta pentru premiile lor. Spune-i tatălui tău cît mă voi bucura revăzîndu-l. Îl îmbrățișez împreună cu tine. Mii de sărutări. Pe joi.

ALBUM

12 septembrie 1837, la Andelys.

Ieri către prînz, pe un soare arzător, între Louviers și Pont-de l'Arche, am întîlnit pe drum o sărmană familie de muzicanți ambulanți. Erau tatăl, mama și șase copii, toți în zdrențe. Mergeau cît mai mult posibil pe sub dîra de umbră lăsată de arbori. Fiecare avea povara lui. Tatăl, un om de vreo cincizeci de ani, purta în bandulieră un corn și sub braț un contrabas ; mama avea un pachet mare de bagaje ; băiatul cel mare de cincisprezece, șaisprezece ani era încărcat cu oboaie, trompete și oficleide [34], alți doi băieți mai mici, de doisprezece-treisprezece ani, duceau o încărcătură de instrumente muzicale și de bucătărie, oalele sunînd la unison cu cimbalele, pe urmă venea o fetiță de vreo opt ani cu un cuier pe spate la fel de înalt cît ea, apoi un băiețel de șase ani împovărat cu o raniță de soldat și în fine o fetiță de patru-cinci ani, în zdrențe ca și ceilalți, mergînd pe același drum și urmînd cu pașii ei micuți pașii mari ai tatălui. Micuța nu purta nimic. Mă înșel. Peste îngrozitoarea pălărie deformată acoperind mutrișoara ei roză, avea, și acest lucru m-a emoționat cel mai mult, un panaș compus din volbură, maci și margarete, dansînd vesel deasupra capului ei.

Am urmărit mult timp cu privirea pălăria urîtă, garnisită cu buchetul strălucitor, floare veselă ce lumina toată mizeria. Din

noianul lucrurilor necesare acelei sărace familii, providenţa a încredinţat micuţei care de-abia vorbea pe cea mai trebuincioasă. Ceilalţi duceau pîinea, fetiţa ducea bucuria. [...]

Deci nu-mi plac fortăreţele ; ştiu prea bine că aceste coline le protejează pe celelalte. Sau, mai precis, acest fel de amazoane îmi displace şi mă plictiseşte. Eşti pe o coastă oarecare, e dimineaţă, soarele rîde, păsărelele cîntă, eşti poet, te duci, te întorci, hoinăreşti, visezi, toate drumurile sînt ale tale, pămîntul, cerul şi norii formează un peisaj strălucitor în oglinda imaginaţiei tale, eşti liber într-o natură liberă, această pajişte este plină de rouă şi de năsturaşi de aur, priveşte-o ; această floare este frumoasă, culege-o, toate lucrurile ţi se oferă cu dăruire şi, din toate tufişurile şi din toţi arborii învecinaţi, roiul bîzîitor al gîndurilor vine vesel către tine. Însă presupun, poetul meu, că eşti la Valenciennes sau la Lille sau la Doullens, ieşi din oraş, cîteva capete verzi de castani proiectate pe ziduri roşii te atrag, urci la fortăreaţă, ajungi la o culme de cărămidă şi iarbă şi iată turnul. Opreşte-te ! Cine eşti ? Nu se intră ? Aveţi o autorizaţie ? Mergeţi şi-l căutaţi pe comandant. Şi soldatul încrucişează baioneta. Foarte bine ! Inspiraţia şi-a luat zborul. La dracu colina înflorită care te primeşte mîrîind şi cu securea în mînă. Nu-mi trebuie aceste lucruri severe şi aspre atît de bine apărate ; trăiască natura, această frumuseţe bună, veselă, graţioasă, nepăsătoare, binevoitoare şi îngăduitoare !

ALPII
ȘI
PIRINEII

ALPII

1839

Lucerna — Muntele Pilat

Lucerna, 10 septembrie, miezul nopţii.

Îmi voi petrece pesemne noaptea scriindu-ţi, dragă prietenă, pentru că mintea mi-e plină de imagini şi inima plină de tandreţe.

Am sosit la Lucerna noaptea, ca şi la Zürich, dar Lucerna este pe atît de calmă pe cît este Zürichul de agitat.

Am tras la pensiunea Lichman, un hotel excelent, instalat într-un vechi turn frumos cu maşiculi, poţi să mă crezi ! Am cinat, am cerut o cameră, am deschis fereastra şi îţi scriu.

Cînd priveliştea, care-mi umple fereastra deschisă, va merita într-adevăr, voi face o schiţă şi ţi-o voi trimite. În ciuda nopţii şi, poate, în parte, şi din pricina ei, vederea care se profilează este admirabilă.

Sub ochii mei se află Lacul Celor Patru Cantoane, minunea Elveţiei. Apa lacului ajunge pînă sub fereastra mea, lovind uşor bătrînele pietre ale turnului. Aud peştii sărind cu zgomot uşor. E întuneric beznă. Totuşi desluşesc în dreapta mea un pod de lemn, probabil mîncat de cari, cu-n acoperiş ţuguiat, legat de un mare turn cu profil superb. Deasupra apei aleargă lumini nedesluşite. Cîţiva plopi, înalţi, negri, la cinci sute de paşi de turnul meu, se reflectă în lacul întunecat din faţa mea. Restul este ascuns de o ceaţă deasă, pe care noaptea o varsă peste lac. Cu toate acestea ea nu se înalţă destul de sus pentru a mă împiedica să zăresc sinistra desfăşurare a muntelui Pilat, aşezat în faţa mea, în toată imensitatea lui. Deasupra celor trei dinţi din vîrful său, Saturn, înconjurat de patru stele de aur, desenează pe cer un uriaş ceasornic de nisip. În spatele muntelui Pilat, şi pe malurile lacului, se îngrămădesc, unii peste alţii, o mulţime de munţi bătrîni, pleşuvi şi diformi, Titlis, Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Materhorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock şi Brünig. În umbra care mă înconjură, de-abia-i zăresc pe toţi aceşti uriaşi, guşaţi şi cocoşaţi.

Din cînd în cînd, vîntul îmi aduce prin întunecimea nopţii un sunet de clopoţei îndepărtaţi. Sînt vacile şi caprele ce rătăcesc prin păşunile înalte ale munţilor Pilat şi Rigi, scuturîndu-şi clopoţeii, şi dulcea muzică ajunge pînă la mine de la o înălţime de cinci sau şase sute de picioare.

În cursul zilei am văzut trei lacuri : lacul Zürich, pe care l-am părăsit azi dimineaţă, lacul Zug, care mi-a dăruit la prînz un excelent ţipar, şi lacul Lucerna, care tocmai mi-a dat la cină minunaţii săi păstrăvi cu carne trandafirie.

Văzut din înălţime lacul Zürich are forma unui corn sprijinit cu un vîrf la Zürich şi cu celălalt la Uznach ; lacul Zug are forma unui papuc avînd drept talpă drumul de la Zug la Art ; Lacul Celor Patru Cantoane seamănă întrucîtva cu gheara sfărîmată a unui vultur, ale cărei fracturi alcătuiesc cele două golfuri, Brunnen şi Buchs, pe cînd cele patru unghii se înfig adînc, una în Alpnach, alta în Wikel, a treia în Lucerna și ultima în Küsnacht, unde Tell l-a ucis pe Gessler. Fluelen este punctul culminant al lacului.

Înainte de a părăsi lacul Zürich m-am împăcat cu el. Este într-adevăr frumos văzut de sus, de pe coasta Albis. Casele albe strălucesc pe malul opus ca pietrele în iarbă, cîteva bărci cu pînze încreţesc strălucitoarea apă, iar soarele înălţîndu-se goneşte de pe suprafaţa lacului, unul după altul, valurile de ceaţă ale nopţii, pe care vîntul le împinge sîrguincios spre grămada de nori adunaţi la nord. Astfel văzut, lacul Zürich este măreţ. Totuși nu mă voi reîntoarce.

Cînd spun că am văzut trei lacuri într-o zi, sînt modest, pentru că am văzut patru. Între Albis și Zug, în mijlocul celor mai pitoreşti culmi din lume, în fundul unei văi foarte sălbatice, împădurită şi pustie, se zăreşte un lac verde şi sumbru numit Türlersee şi căruia nu i s-a putut da de fund. Se pare că un sat de pe mal s-a prăbuşit şi a fost înghiţit. Culoarea acestui ochi de apă e neliniştitoare. Parcă ar fi o cuvă mare, plină cu piatră vînătă.

— Rău lac ! mi-a spus trecînd un ţăran bătrîn.

Cu cît înaintezi, cu atît orizonturile devin mai extraordinare. La Albis parcă ai în faţa ochilor patru culmi de munţi una peste alta ; în primul plan, Ardenii verzi, în al doilea, Jura întunecată, cu îndoituri bruşte, la al treilea etaj, Apeninii pleșuvi și abrupţi, iar în fund, deasupra tuturor, Alpii cei albi. Ai impresia că vezi primele patru trepte ale vechii scări a Titanilor.

Pe măsură ce cobori în văi te afunzi în păduri ; ramurile pline de frunze alcătuiesc deasupra drumului o boltă casetată, prin ale cărei spărturi se furișează lumina şi căldura, ici și colo cîte o cabană îşi arată pe jumătate faţada de lemn auriu, îmbietoare şi veselă, cu ferestre cu geamuri rotunde, de parcă ar fi un tul cu găuri mari ;

un țăran liniștit trece cu carul înhămat cu boi, rîpele croiesc căi largi prin desișuri, privirea se strecoară prin aceste tranșe și, dacă este la amiază și vremea e frumoasă, din toate părțile apare între cer și pămînt o miraculoasă încrucișare de umbre și raze luminoase, marile văluri de neguri, ce atîrnă deasupra orizontului, se destramă ici și colo, și prin rupturi apar deodată munții îndepărtați, răsfrînți într-o oglindă fermecată, într-un abis de lumină.

Zug, ca și Bruck, ca și Baden, este o comună feudală încîntătoare, încă înconjurată de turnuri cu porțile lor robuste ogivale, cu blazoane și creneluri, toate rănite din cauza asalturilor și escaladelor. În Zug nu e Aarul de la Bruck, nu e nici Limmatul de la Baden, dar Zug are lacul, lacul său mic, unul dintre cele mai frumoase din Elveția. M-am așezat pe un zăgaz îngust, umbrit de tei, la cîțiva pași de hanul meu, în față se ridicau Rigi și Pilat, părînd monstruoase piramide înălțate la cer, două răsturnate în apă.

Fîntîni din piatră, case zugrăvite și sculptate se găsesc din belșug la Zug. Hanul Cerbului are cîteva vestigii din Renaștere. La Zug fresca italiană pune stăpînire pe mai toate zidurile. În toate regiunile, unde natura este foarte împodobită, casa și îmbrăcămintea locuitorilor sînt influențate, casa se pictează, costumul se colorează. E o lege încîntătoare. Cocioabele noastre de la Cunette și țăranii de mahala acoperiți de zdrențe ar apărea aici ca niște monștri.

Am văzut pe o poartă din Zug un basorelief reprezentînd un troglodit cu măciucă. Dedesubt era gravată data 1482. Pe altă poartă este înscrisă această legendă mai ademenitoare decît trogloditul : *Pax intrantibus, salus exeuntibus* *, 1607 (Charlot, explică-i bunei tale mame acest text latin).

Biserica din Zug a fost decorată ca și cea din Flandra. Altarele au coloane torsionate. Plăci subțiri de metal, colorate și aurite în amintirea morților, sînt aplicate pe toți pereții. Un paracliser mi-a arătat tezaurul bisericii, care este splendid și abundă în piese de argintărie și orfevrărie, unele extrem de bogate, altele extrem de prețioase. Pentru treizeci de parale am văzut milioane.

Acum cincisprezece ani drumul de la Zug la Art era doar o potecă impracticabilă, unde se împiedica și cel mai bun cal. Acum este un drum excelent ce nu zdruncină nici măcar omnibusul-trăsură încărcat de călători cu sacul în spate. Am închiriat la Zürich o mică cabrioletă cu patru roți, cu care am parcurs cît se poate de plăcut calea străjuită pe stînga de povîrnișuri, de stînci și copaci, iar pe dreapta de apa lacului încrețită de cîte o adiere.

---

* Pace celor care intră, mîntuire celor care ies (trad. din lat.).

După ce părăsești comuna, lacul apare grațios, dar cînd te apropii de Art, devine superb. Aceasta fiindcă deasupra Artului, un sat mare al cantonului Schwyz, se înalță Rossberg, numit de localnici Sonnenberg (muntele luminat de soare), și Rigi, numit Schattenberg (muntele din umbră).

Rossberg are patru mii de picioare înălțime, iar Rigi, cinci mii. Sînt cei mai înalți munți din lume făcuți din brecii. Rossberg și Rigi nu au nici un fel de raport geologic cu Alpii ce le dau ocol. Alpii sînt din granit. Rigi și Rossberg sînt formați din pietre tăvălite într-un noroi, azi mai tare decît cimentul, ceea ce face ca rocile căzute în apropierea drumului să aibă aerul unor prăvălituri de ziduri romane. Acești doi munți enormi sînt două mormane de noroi din vremea potopului.

Așa se face că, din cînd în cînd, noroiul se înmoaie și se scurge. Aceasta s-a întîmplat mai ales în 1806, după două luni de ploaie. La 2 septembrie, la cinci după-amiază, o bucată din vîrful Rossbergului, pe un front de o sută de picioare, o sută de picioare înălțime și o leghe lungime, s-a desprins dintr-o dată, a parcurs o pantă de trei leghe și a înghițit la repezeală o pădure, o vale, trei sate cu locuitorii lor și jumătate din lac. Goldau, care a fost astfel distrus, se afla dincolo de Art.

La ora trei pătrundeam în umbra lui Rigi, lăsînd un soare strălucitor pe colinele Zugului. Mă apropiam de Art și mă gîndeam la Goldau ; știam că acest oraș, frumos, surîzător, ascundea trecătorului cadavrul orașului zdrobit, la fel ca și lacul atît de liniștit, în care se oglindesc căsuțe și pajiști. De fapt și el ascunde fapte groaznice. La poalele muntelui Rigi, el are o mie două sute de picioare adîncime și cînd apele lui sînt învolburate de cele două vînturi violente, pe care barcagiii din Art și Zug le numesc Arbis și Wetter-Föhn, încîntătoarea întindere de apă devine mai furioasă și mai formidabilă decît oceanul.

În fața mea se înălța, cît vezi cu ochii, Rigi, un perete abrupt, imens și sumbru, pe care brazii se cațără haotic și plini de elan ca niște batalioane pornite la atac.

Din orice priveliște se degajă idei, uneori surîzătoare, alteori lugubre ; din cea de față se desprindea pentru mine un triplu gînd, de ruină, de furtună și de război, făcîndu-mă să visez, cînd, deodată, o fată desculță, care ședea pe marginea drumului, a alergat, a aruncat în trecere trei prune în cabrioleta mea și s-a îndepărtat surîzînd. În timp ce scoteam cîțiva bănuți din buzunar a dispărut. O clipă mai tîrziu, întorcîndu-mi privirea o văd din nou pe marginea drumului, ascunzîndu-se în verdeață și privindu-mă cu ochi strălucitori, precum Galateea. Se poate aranja orice, chiar să dai peste pastoralele lui Virgiliu la umbra muntelui Rigi.

La ora cinci, ieşeam din această umbră. Parcursesem cotul ce formează terminaţia lacului Zug, traversasem Art, şi tocmai părăsisem malul apei pentru un drum străjuit de pereţi înalţi care urcă destul de abrupt una din culmile mai joase ale muntelui Rigi. La dreapta şi la stînga drumului se construiesc cîteva case noi, de un gust îndoielnic. Se pare că faţadele frumoase de lemn nu mai sînt la modă aici. Stucul parizian are tendinţa să le acapareze. Este supărător. Ar trebui prevenită Elveţia că şi Parisul se ruşinează acum de lucrările lui de ipsos.

Dintr-o dată drumul devine pustiu, o cocioabă iese pe o mică platformă dintr-un pîlc de arbori. Vizitiul meu s-a oprit. Eram pe celebrul drum săpat de la Küsnacht. Acum cinci sute treizeci şi unu de ani, nouă luni şi douăzeci şi două de zile, la aceeaşi oră, şi în acelaşi loc, la 18 noiembrie 1307, o săgeată, trasă de o mînă sigură, a lovit un om drept în inimă. Omul era tirania Austriei, iar săgeata, libertatea Elveţiei.

Soarele se îndrepta către asfinţit, drumul devenea întunecos, mărăcinii, sus pe povîrniş, scînteiau în lumina puternică a asfinţitului ; doi bătrîni cerşetori, bărbatul şi femeia stînd în cocioaba învecinată, întindeau mîna după bănuţii mei din Franţa ; un ursar, ducînd de un lanţ un urs cu botniţă, cobora drumul către Küsnacht, urmat de ţipetele fericite a patru, cinci puşti, încîntaţi la vederea ursului ; vizitiul meu şi-a oprit cabrioleta şi auzeam zgomotul de fierărie ce-l făcea piedica, două crengi îndepărtate lăsau fereastra deschisă înspre cîmpie şi vedeam în depărtare oamenii de la fîn făcîndu-şi căpiţele, păsările cîntau în copaci şi vacile mugeau sus pe Rigi. Coborîsem din trăsură şi priveam pietrele drumului şi natura senină, ca o conştiinţă curată ; încetul cu încetul, fantomele lucrurilor trecute se suprapuneau, în spiritul meu, peste realităţile prezente şi le ştergeau, ca o scriere veche care apărea pe o pagină prost ştearsă, în mijlocul unui text nou ; îmi închipuiam că văd aievea pe judecătorul Gessler însîngerat, culcat pe drum, pe aceste pietre diluviene căzute de pe muntele Rigi, şi parcă îi auzeam cîinele lătrînd printre arbori, la uriaşa umbră a lui Wilhelm Tell, în picioare, în crîng.

O cocioabă, care este de fapt o capelă, marchează locul unde s-a realizat fantastica capcană. În afară de uşă, făcută dintr-o veche cercevea de ogivă, capela nu are nimic de seamă. Un interior părăginit, cîteva fresce mizerabile pe pereţi, un altar sărăcăcios decorat cu vechituri italieneşti, vase de lemn colorate şi flori artificiale ; doi cerşetori bolborosind ceva îţi vînd, pentru cîţiva bănuţi, amintirea lui Wilhelm Tell, iată monumentul drumului tăiat de la Küsnacht. [...]

De pe platforma din faţa capelei se vede un colţ din Lacul Celor Patru Cantoane. Întorcîndu-mă, am zărit pe o ridicătură acoperită de mărăcini, la picioarele muntelui Rigi, o bucată de turn cu aspectul unui pinion retezat, ieşind din mărăciniş ca un dinte. Această ruină este fortăreaţa de la Küsnacht, donjonul locuit de Gessler, temniţa pregătită pentru Wilhelm Tell. Wilhelm Tell n-a intrat în ea, şi nici Gessler n-a mai reintrat.

Un sfert de oră mai tîrziu eram la Küsnacht. Ursul dansa în piaţă, cumetrele rîdeau la fîntînă, trei poştalioane englezeşti şi-au depus călătorii în faţa hotelului confortabil şi manierat, în opoziţie cu faţadele gotice ale caselor din secolul al XV-lea. În cimitirul din faţa bisericii, două bătrîne îngrijeau mormintele. Acolo mi-am oprit cabrioleta. Am vizitat biserica, neinteresantă ca construcţie, dar foarte cochetă şi împodobită.

La Zürich bisericile sînt goale. Aici, ca şi la Art sau la Zug, sînt împodobite şi răsîmpodobite cu exagerare, violenţă şi chiar furie. Este o reacţie a bisericilor romano-catolice împotriva templelor calviniste ; un fel de război al florilor, volutelor, pompoanelor şi ghirlandelor purtat de cantoanele catolice împotriva celor protestante.

Cimitirele sînt în mod special remarcabile. Pe fiecare groapă se află o piatră şi din fiecare piatră iese o cruce rococo, lucrată în fier, foarte lustruită şi aurită. Ansamblul acestor cruci dă cimitirului aspectul unui tufiş mare, negru, cu flori galbene.

Drumul de la Küsnacht la Lucerna ţine malul apei ca şi cel de la Zug la Art. Lacul Celor Patru Cantoane este şi mai frumos decît lacul Zug. În loc de Rigi, aveam în faţa mea muntele Pilat.

Muntele Pilat mi-a ocupat toată ziua. Au fost rare momentele în care l-am pierdut din vedere pe parcursul drumului de la Zürich aici. În acest moment, în faţa ferestrei de-abia îl desluşesc.

Este un munte ciudat, muntele Pilat. Are o formă teribilă. În evul mediu era numit muntele rupt, *Fracmont*. Aproape întotdeauna atîrnă un nor deasupra vîrfului muntelui Pilat, de unde îi vine numele de *mons Pileatus*, muntele cu căciulă. Ţăranii din Lucerna, care cunosc mai bine Evanghelia decît latina, au făcut din cuvîntul *pileatus* numele Pilat şi au tras concluzia că *Pontius Pilatus* este îngropat la poalele lui.

După spusele femeilor, norul se comportă într-un mod ciudat ; cînd este prezent, anunţă vremea bună, cînd lipseşte, anunţă furtună. Pilat, ca un uriaş solitar ce este, îşi pune pălăria cînd este vreme bună şi şi-o scoate cînd plouă. Acest munte barometru anunţă vremea atît de bine, încît în patru cantoane din Elveţia nici nu mai este necesar să ai la fereastră cîte un mic călugăr cu glugă mişcătoare care prinde viaţă datorită unui fir. Întîmplarea

cu norul este adevărată, l-am observat în timpul dimineții, timp de patru ore de-a rîndul, cum a luat diverse forme, dar nu a părăsit creștetul muntelui. Cîteodată semăna cu o barză mare, așezată pe cleanțurile vîrfului ca într-un cuib, altă dată se ridica pe patru picioare, căsca o gură mare, ca și cum ar fi fost un cîine care latră, cînd se împărțea în cinci, șase norișori împodobind muntele cu o cunună de vulturi în zbor rotund.

Înțelegi că un asemenea nor, pe un asemenea munte, a dat naștere, jos, în cîmpie, la o mulțime de superstiții. Muntele este abrupt, coastele repezi sînt anevoie de urcat, are șase mii de picioare înălțime și o mulțime de spaime îi încunună vîrful ; așa încît mult timp au pregetat chiar și cei mai îndrăzneți vînători de capre să-l urce. De unde venea acest ciudat nor ? Acum două sute de ani, un om curajos, obișnuit totuși cu muntele, a riscat și l-a urcat. Atunci s-a explicat prezența norului.

Chiar pe vîrful muntelui este un lac mic, un pahar cu apă de șaizeci de picioare lungime și optzeci de picioare lățime, de adîncime necunoscută. Cînd vremea este bună, soarele cade pe lac și se ridică un abur ; cînd vremea se strică și nu mai este soare, n-apare nici norul.

Fenomenul odată explicat, superstițiile nu au dispărut. Dimpotrivă. Ele nu au făcut decît să crească și să se înfrumusețeze. Pentru că muntele, fie chiar cunoscut, nu este mai puțin înfricoșător decît muntele necunoscut.

În afară de lac, s-au găsit pe muntele Pilat o mulțime de lucruri extraordinare ; întîi un brad, unic în toată Elveția, un brad uriaș, cu nouă brațe orizontale, iar pe fiecare din aceste brațe crește un alt brad ce-i dă aerul unui sfeșnic uriaș ; pe urmă în Alpii Bründlen, șaua vecină celor șapte piscuri ale culmii, există un ecou semănînd mai mult cu o voce decît cu un ecou, atît este de complet, căci repetă vorbele pînă la ultimele silabe și cîntecele pînă la ultimele note ; este apoi, într-o prăpastie îngrozitoare, în mijlocul unui perete vertical din piatră neagră, de mai mult de șase sute de picioare înălțime, gura unei peșteri inaccesibile și, la intrarea peșterii, o statuie parcă supranaturală, din piatră albă, de aproximativ treizeci de picioare înălțime, așezată și sprijinită pe o masă de granit, cu picioarele încrucișate, în atitudinea înfricoșătoare a unei stafii ce păzește pragul unei vizuini.

Se pare că peștera traversează tot muntele și ajunge în cealaltă parte, dedesubtul Alpilor Temlis, la o deschidere numită *Gaura Lunii* (pentru că, spune Ebel, se găsește mult lapte de lună).

Neputîndu-se escalada peretele de șase sute de picioare înălțime, s-a încercat să se intre în bîrlogul statuii prin Gaura Lunii. Ea are șaisprezece picioare diametru într-un sens și nouă în celă-

lalt. Suflă un vînt înghețat și din ea se prăvale un torent. Era foarte periculos. Unii totuși au încercat, au traversat pe bîjbîite săli boltite, s-au tîrît pe burtă printre pîraie, pe sub tavane îngrozitoare. Dar degeaba. Nimeni nu a putut pătrunde pînă la statuie. Ea este tot acolo, intactă, în sensul îngust al cuvîntului, îndeplinindu-și menirea și visînd la meșterul misterios care a sculptat-o. Oamenii de munte numesc această statuie Saint Dominique.

Evul mediu și secolul al XVI-lea s-au preocupat de Pilat tot atît de mult ca și de Mont Blanc. Astăzi nimeni nu se mai gîndește. Rigi este la modă. Întunecatele superstiții ale muntelui Pilat au rămas în seama femeilor și dospesc în continuare acolo. Vîrful nu mai este de temut decît pentru faptul că e anevoios de urcat. Generalul Pfiffer a făcut observații barometrice și a afirmat că poți vedea cu o lunetă catedrala din Strasbourg.

O ciudată colonie de ciobani s-a aciuiat și locuiește acolo. Sînt oameni domoli, puternici și simpli avînd o longevitate de o sută de ani, disprețuind furnicarul omenesc de la cîmpie.

Cu toate acestea, mai sînt la Lucerna legi vechi ce interzic aruncarea cu pietre în micul lac din vîrful muntelui Pilat, pentru motivul fantastic că o piatră face să țîșnească o jerbă de apă și că, pentru piatra ce-i este aruncată, lacul năpustește o furtună capabilă să cuprindă întreaga Elveție.

De o sută de ani, așa înfricoșător cum este, muntele Pilat s-a acoperit de pășuni, încît nu este numai un munte formidabil, dar mai este și o uriașă momeală hrănind patru mii de vaci. Ele formează o orchestră de patru mii de clopoței pe care tocmai o ascult în această clipă.

Iată povestea vacilor din Alpi. O vacă costă patru sute de franci, se arendează cu șaptezeci pînă la optzeci de franci pe an, paște șase ani pe munte, face șase viței, pe urmă, slabă, epuizată și extenuată, cînd și-a dat ultima fărîmă de vlagă în lapte, văcarul o cedează măcelarului. Ea trece Saint Gothard, recoboară Alpii pe versanul de la miazăzi și devine bou în oalele dubioase ale hanurilor din Italia.

Dacă această treabă continuă, miraculosul munte Pilat va deveni prozaic ca o catedrală spoită. O societate franceză a cumpărat de curînd o pădure de zadă, situată la jumătate de leghe de creastă, și a croit un drum carosabil, iar la ora asta societatea tunde uriașul. Printre altele, o călăuză mi-a spus, la Küsnacht, că în 1814 un vînător de capre, numit Ignatius Matt, a intrat în peșteră cu scări de frînghie și *cu riscul vieții,* este adevărat, și cu multă îndrăzneală, a ajuns la înfricoșătoarea santinelă de piatră.

Trebuie să spun că una din bătrînele din cimitir, ce asculta povestea călăuzei, a protestat energic, declarînd că Ignatius Matt este un înfumurat și că s-a lăudat cu un noroc imposibil, iar statuia din *Dominick hoch* este încă neîntinată. În privința aceasta le cred pe femeile bătrîne.

Cele trei leghe de la Küsnacht la Lucerna le-am făcut într-o oră și jumătate mergînd la trap. Cu toate astea am ajuns la Lucerna în plină noapte. Însă plimbarea, pe malurile golfului Küsnacht, a fost admirabilă în amurg.

Părăsind Küsnachtul mai aveam ochii fixați pe ruina lui Gessler, cînd am întîlnit o altă ruină. Donjonul Neu-Habsburg, alt cuib de vultur căzut pe jumătate în desiș. De pe drum am văzut o față mare de zid care părea un cap dat pe spate, cu părul atîrnînd înapoi, lăsînd să se înmoaie vîrfurile iederii în apa golfului. În fața mea, pantele verzi de la Zinne se oglindeau, cu încîlceala lor de arbori și cîmpuri cultivate, în oglinda lacului deja întunecat dîndu-i aspectul unei agate puse într-un ierbar. La picioarele muntelui Rigi nu știu ce reflex dădea apei o lumină albă ; o bărcuță, care luneca alături pe o pată de umbră, se dubla și se reflecta figurînd o sabie lungă ; barca era mînerul, barcagiul, apărătoarea sabiei, iar dîra lucitoare, lama fină lungă și goală.

11 septembrie, ora 4 după-amiază.

În afară de arsenal și primărie am văzut tot ce era de văzut la Lucerna.

Orașul, bine construit, e așezat pe două dealuri care se privesc, e tăiat în două de Reuss, intrat în lac la Fluelen și ieșind cu violență la Lucerna, e înconjurat de ziduri din secolul al XIV-lea cu turnuri, diferite unul de altul, ca și la Basel, fantezie a arhitecturii militare germane, e plin de fîntîni, toate ciudate, și de case cu volute, turnulețe și pinioane, în general bine conservate. Verdeața se revarsă peste creneluri.

Toate fațadele orașului, așezat în amfiteatru pe pante, privesc cum pătrunde lacul atît de frumos în munți.

Există trei poduri de lemn acoperite, din secolul al XV-lea, două pe lac, unul pe Reuss. Cele două poduri de pe lac sînt de o lungime exagerată și șerpuiesc pe apă fără alt țel aparent decît să întîlnească alte turnuri vechi pentru încîntarea ochiului. Foarte deosebit și foarte frumos.

Acoperișul ascuțit al fiecărui pod acoperă o galerie de tablouri. Aceste tablouri sînt scînduri triunghiulare îmbucate sub

unghiul acoperişului şi pictate pe ambele părţi. Există cîte un tablou pentru fiecare travee. Cele trei poduri alcătuiesc trei serii de tablouri, fiecare avînd un scop bine definit, un subiect de la care nu te abaţi, o intenţie bine marcată de a acţiona, prin intermediul ochilor, asupra spiritului celor ce se duc şi vin. Seria podului mare, cu paisprezece sute de picioare lungime, este consacrată istoriei sfinte. Seria podului Kappel, care se află peste scurgerea lacului şi are o mie de picioare lungime, conţine două sute de tablouri, împodobite cu steme, care povestesc istoria Elveţiei. Seria podului de pe Reuss, cea mai scurtă din cele trei, este un dans macabru. [...]

Fiecare dintre poduri reprezintă o carte. Trecătorul ridică ochii şi citeşte. A ieşit pentru o afacere şi se întoarce cu o idee.

Aproape toate aceste picturi datează din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Unele dintre ele au trăsături foarte frumoase. Altele au fost stricate în ultimul secol prin corecturi cleioase şi greoaie. Dansul morţilor de pe podul peste Reuss este un ansamblu de pictură excelentă, plină de spirit şi de sens. Fiecare panou reprezintă moartea amestecată în toate acţiunile umane : îmbrăcată în notar şi înregistrînd copilul nou-născut, căruia îi surîde mama ; vizitiul, cu livrea galonată conducînd cu bună dispoziţie trăsura blazonată a unei frumoase doamne ; un Don Juan face o orgie, moartea îşi sumecă mîneca şi îi varsă o băutură ; un doctor ia sînge unui bolnav, ea poartă şorţul ajutorului şi susţine braţul bolnavului ; un soldat se bate cu sabia, ea îi ţine piept ; un fugar dă pinteni calului, ea încalecă pe crupa calului. Cel mai înfricoşător dintre toate tablourile e însă paradisul : toate animalele sînt amestecate, miei şi lei, tigri şi oi, bune, blînde, inocente, iar şarpele se află printre ele. Îl vezi printr-un schelet, cum se tîrîie, trăgînd după sine Moartea. Meglinger, cel ce a pictat podul la începutul secolului al XVII-lea, era un pictor mare şi un spirit luminat.

De pe podul Kappel vederea e încîntătoare asupra Lucernei, pe care o vezi exact cum era acum două sute de ani. Din fericire pentru ea, oraşul s-a schimbat puţin.

Primăria nu am văzut-o decît pe din afară.

O clădire destul de frumoasă, cu toate că e de un stil corcit, cu un turn de pază învelit cu un acoperiş amuzant în formă de coif. De la Basel la Baden clopotniţele sînt ascuţite, acoperite cu ţigle colorate ; de la Baden la Zürich sînt zugrăvite în roşu aprins ; de la Zug la Zürich seamănă cu coifuri avînd creste şi viziere, spoite şi aurite.

Biserica canonicală, din afara oraşului, pe care ei o numesc catedrală, are două fleşe din ardezie, de o formă frumoasă, însă

în afară de un portal Ludovic al XII-lea şi un basorelief exterior, din secolul al XV-lea, reprezentînd pe Isus încununat cu flori de crin pe Muntele Măslinilor, şi respingînd potierul, biserica, ea însăşi, nu merită să fie cercetată.

În port se află biserica Iezuiţilor, de un rococo violent şi bătător la ochi, şi în spatele ei, într-o mică piaţă, un alt edificiu, ce prezintă mai mult interes decît toate celelalte, deşi se ascunde. Nava este decorată cu stindarde pictate. Amvonul, din secolul al XVII-lea, reprezintă o foarte frumoasă lucrare de tîmplărie, de asemenea stranele. Am remarcat şi o capelă rocaille şi nişte minunate zăbrele din secolul al XV-lea.

În Lucerna sînt de toate, lucruri mari şi mici, sinistre şi drăguţe. În mijlocul portului, un cîrd de găinuşe de baltă, sălbatice, dar în acelaşi timp şi blînde, se zbenguie în apa lacului, la umbra muntelui Pilat. Oraşul protejează aceste vesele găinuşe. Nu pot fi omorîte, sub riscul unei amenzi. S-ar zice un cîrd de lebede mici, negre cu ciocuri albe. Este atît de graţios să le priveşti scufundîndu-se şi apoi zburătăcind în soare ! Le arunc miez de pîine de la fereastră.

În toate oraşele femeile sînt curioase, sperioase şi plictisite. Din curiozitate şi plictiseală se naşte dorinţa de a vedea în stradă, din timiditate, teama de a fi văzute. Din aceste motive, pe toate faţadele caselor există cîte un aparat de spionaj, mai mult sau mai puţin discret, mai mult sau mai puţin complicat. La Basel, ca şi în Flandra, e o simplă oglindă agăţată în afara ferestrei ; la Zürich, ca şi în Alsacia, cîte un foişor, cîteodată chiar frumos, pe jumătate încastrat în faţadă şi găurit pe toate laturile.

La Lucerna, spionul este, pur şi simplu, un fel de mic dulap găurit şi aşezat în afara ferestrei, pe glaf, ca un dulap pentru păstrarea mîncării.

Femeile din Lucerna fac un mare păcat ascunzîndu-se pentru că sînt, aproape toate, foarte frumoase.

Apropo, am văzut pe 10 august Leul. Este declamator.

15 septembrie.

Sînt încă la Lucerna, Adela mea. Tocmai am făcut două excursii minunate, înconjurul lacului şi ascensiunea pe muntele Rigi.

Am plecat pe Rigi pe 12 dimineaţa, după ce am fost să mă bărbieresc la un frizer îngrozitor numit Frau Nezer, care mi-a tăiat bărbia în trei locuri şi mi-a luat şaisprezece bani francezi pentru această operaţie chirurgicală.

Îţi voi povesti toate astea. Însă nu am vrut să închei scrisoarea fără să-ţi spun o vorbă. Rigi este superb.

Iată o mică schiţă pentru Didine. Ceea ce pare o farfurioară, sus pe turn, este un cuib de berze. Explică-i acest lucru.

Şi pe urmă îmbrăţişează pe Dédé şi Toto şi pe Charles. Sper că învaţă bine. O strîngere de mînă pentru Vacquerie.

Adio, Adela mea, îţi voi scrie pe curînd. Într-o lună te voi revedea şi vă voi îmbrăţişa pe toţi, dragii mei dragi.

Al tău Victor, care te iubeşte.

Lucerna

ALBUM

16 septembrie.

Este ora 6 dimineaţa. A plouat cu găleata toată noaptea. Soarele se înalţă din grămezi de neguri difuze ce apar din spatele muntelui Rigi. Toţi munţii învecinaţi sînt acoperiţi cu zăpadă. Pilat este magnific în lumina zorilor răsfrînte pe fruntea lui albă. Bărcile cu patru vîsle încep să plutească pe lac, semănînd cu mari păianjeni de apă. Aud fetele din Lucerna cum trec pe podul Kappel, în drumul lor spre piaţă. Luntraşii rîd şi se strigă unii pe alţii. Ocnaşii, cu zgarda şi un lanţ de fier la gît, mătură debarcaderul. Găinuşele de baltă de pe lac îşi fac toaleta chiar sub fereastra mea.

NOTE

16 septembrie.

Arsenalul din Lucerna. La intrare, tunuri bătute de ploaie.

Prima sală : ţăran în costum de Sempach. Cort turcesc, ocupînd aproape întreg plafonul sălii joase. Sălile de sus : la toate ferestrele sînt vitralii frumoase din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, avînd însemnele cantoanelor. Suliţe. Halebarde. Dacă ai da crezare ghidului, toate sînt de la bătălia din Sempach. Mănunchiuri de săgeţi de la Marignan. Figuri groteşti pictate de Winckelried, aceea a magistratului Gundoldingen şi a ducelui de Austria. Cămaşa de zale a ducelui. Grămadă de arme de Winckelried în mîna omului de lemn. O salbă pentru magistrat, zgardă pentru ţăranii prinşi. Am încercat salba destinată magistratului.

Am căutat în zadar steagul Lucernei pătat de sîngele lui. Arbaleta lui Wilhelm Tell ; un corn de bou formează arcul. Probabil o contrafacere. Bastonul lui Voltaire. Pană de la Fontainebleau.

Într-un colţ un costum de paznic al împăratului. Livrea. Cît este de departe cojocul soldaţilor de la Sempach ! Elveţianul, ciudat fel de om, jumătate spartan, jumătate aventurier, se îngrijea mai mult de demnitatea muntelui, decît de a munteanului, ţinînd ca zăpada să fie neîntinată, vînzîndu-şi propria persoană, acceptînd o închisoare, sclav şi mulţumit, numai să-şi simtă cuibul liber.

Plecare. Furtuna din timpul nopţii a scos Reuss din matcă, a făcut stricăciuni în două sate şi a distrus drumul de la Fluelen la Altorf pe care l-am străbătut cu o zi înainte în diligenţă. Arbori desrădăcinaţi în tot lungul drumului : în rest un timp plăcut, drumuri frumoase, cînd un pod vechi de lemn acoperit din secolul al XVI-lea peste un torent, cînd o mănăstire cocoţată pe vîrful unei stînci, cînd o cascadă. Sate pline de viaţă, drumuri umblate, tîrguri, căruţe cu mărunţişuri, mărgele, sticlărie, ce fac să strălucească ochii fetelor. Ţărani mergînd în grup şi cîntînd psalmi. Rîul smulge de peste tot brecia lăsînd calcarul gol. Inlibuch, localitatea drăguţă între văgăuni, torente şi dealuri.

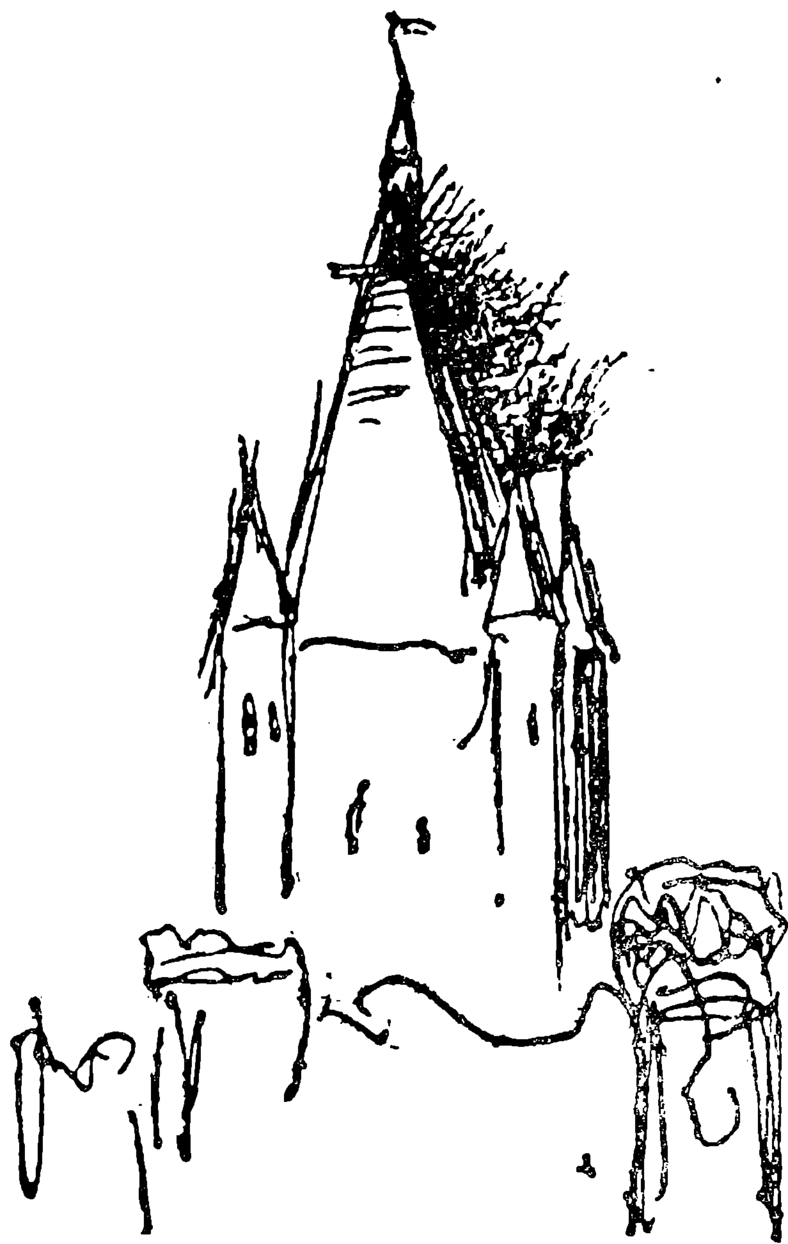
17

Thun la prînz. Extrem de plăcută apropierea de oraş. Vechiul castel. Vizită. Este o închisoare. Acele gingaşe turnuleţe sînt temniţe. Am întrevăzut, într-una din ele, un soldat întors melancolic către lac. *Este un ucigaş.* Altă temniţă care nu ni se deschide. *Mare bandit,* spune sergentul, bolborosind. Vedere încîntătoare din turnuleţe. Lemnărie frumoasă şi acoperiş mare. *Cîntec al marelui bandit.* Duios şi grav.

Lacul Thun. Muntele Niesen. Castelul Chadow, admirabil.

Bătrînul Olibrius, plin de el şi prost, însoţit de două femei care păreau să sufere.

Îi plăcea Voltaire pentru prejudecăţile pe care le-a combătut şi pentru filosofia pe care a răspîndit-o. Stima pe Iezuiţi, pentru că au construit un seminar frumos la Freiburg (o cazarmă nouă şi albă, între paranteze, văzută de mine peste două zile şi care strică aspectul gotic şi încîntător al oraşului) ; îl adora pe Don Carlos, pentru că apăra adevăratele principii ; nu putea să-i sufere pe iacobini ; îl ura pe Bonaparte ; îi era silă de romantici şi îi era groază de Franţa, pentru că era ţara tuturor acestor lucruri. Un asemenea ansamblu, legat de un solid ciment de idei absurde,

îşi avea foarte bine locul în capul acestui domn şi dădea relief conversaţiei lui. În rest era patriot elveţian, declarîndu-se în acelaşi timp om de litere francez şi l-am văzut scriind, textual, această frază, în cartea călătorilor de la hotelul Bellevue : *Domnul să aibă în pază patria noastră în veci de capcanele periculoase !*

Muzică de omnibus pe vapor. Englezi, nemţi, elveţieni.

Cîntece populare cîntate de păstorii elveţieni.

Vals german.

God save the queen *.

Nimic pentru Franţa. Olibrius remarcă cu satisfacţie acest lucru, pe urmă începe să declame Don Carlos în stilul *Gazette de France, cu puternice orizonturi politice, corabia statului etc.* şi asta în prezenţa lui Niesen, care, văzut dintr-o parte, făcînd un maiestuos paravan soarelui, parcă creştea în măreţie în acel moment.

Văzînd aceasta, m-am dus la omul de la muzică şi i-am cerut să cînte la *Marseillaise.*

Pentru cincisprezece parale am avut la *Marseillaise.*

După ce am înfipt această săgeată cu ţepi în inima omului meu, am venit şi m-am reaşezat la loc şi am reînceput a desena cu un aer indiferent.

Lac foarte frumos. Peştera unui pustnic. Cascadă. Sat sus pe munte.

Între Langnau şi Thun, mormînt : o statuie mare de lemn pictat reprezentînd pe Ludovic al XIV-lea. Epitaf :

ROBERTUS ET ALBERTUS DE WATWYLL GENERALISSIMUS IN FRANCIA COLONELLUS, NIVEUS HELVETIAE FLOS NOBILITATIS. **

17, seara.

Berna. Oraş cu arcade ca şi Turin. Catedrală, turn şi portal, ansamblu frumos. Figuri remarcabile sub arcul bolţii. Lemnărie destul de frumoasă în biserică. Din şase arcuri de formă alungită, patru sînt conservate. Cristelniţă de botez foarte frumoasă, în marmură neagră. Altar primitiv în marmură neagră.

---

* Imnul naţional al Marii Britanii.

** Robert Albert de Watwyll, colonel generalisim în Franţa, floare de zăpadă a nobilimii elveţiene (trad. din lat.).

Nenumărate fîntîni şi toate reuşite. Tînără care varsă apă. Ursul bernez înarmat din cap pînă în picioare. Păstor cîntînd din caval. Un grup de copii dansează pe basorelief, în jurul coloanei.

Turnul orologiului cu figuri pictate ce intră şi ies ca să marcheze orele.

Turnul Saint-Cristophe. Un soldat mare de lemn pictat, aşezat într-o ogivă.

Urşii în groapa lor. Ocnaşii. Ploaie. Pe unul din vitralii sub un blazon reprezentînd o roată de moară cu palele ei, remarc această inscripţie :

PURA ME MOVENT *.

Berna — Rigi

Berna, 17 septembrie, miezul nopţii.

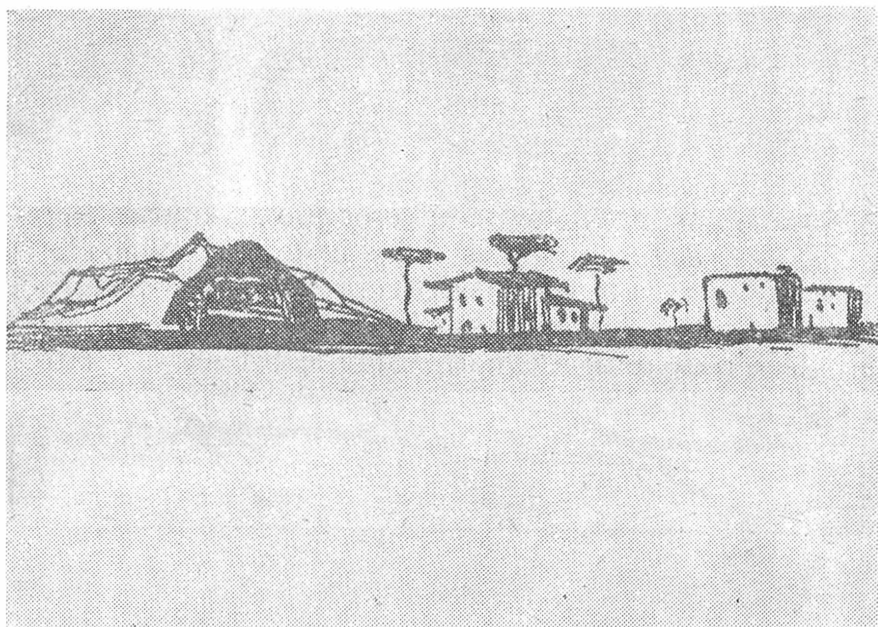
Peste tot unde sosesc, Adela mea, prima grijă este să-ţi scriu. De-abia instalat, am cerut o masă şi călimară şi reîncep să conversez cu tine, cu voi toţi, dragii mei copii mult iubiţi. Fiecare să vă luaţi partea voastră din gîndul meu, aşa după cum fiecare aveţi partea voastră în inima mea.

Am sosit la Berna noaptea ca şi la Lucerna, ca şi la Zürich. Nu îmi displace acest fel de a sosi în oraşe. Cînd vii într-un oraş noaptea te primeşte un amestec de întuneric şi sclipiri de lumini, care-ţi arată lucrurile, şi de umbre, care le ascund, de unde rezultă o privelişte exagerată şi himerică, cu mult farmec. Este un amestec de cunoscut şi necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sînt banale, în umbra nopţii cîştigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor creşte, iar ziua devine plat.

Era ora opt seara, părăsisem Thun la ora cinci. Soarele apusese deja de două ore şi luna, în primul pătrar, se ridicase în spatele meu pe crestele înalte şi zdrenţuite ale Stokhornului. Cabrioleta cu patru roţi mergea la trap, pe un drum excelent. Încă am cabrioleta mea care, din cauza nu ştiu cărui aranjament, şi-a schimbat doar vizitiul.

Vizitiul meu de acum e destul de pitoresc ; e un piemontez mare, cu favoriţi negri şi cu o pălărie lăcuită, băgat într-o imensă redingotă de vizitiu de trăsură, din piele roşcată, dublată cu blană de miel neagră şi decorată pe dinafară cu bucăţi de piele, roşii, albastre, verzi, aplicate pe un fond galben ce desenează flori fan-

* Cele pure mă mişcă (trad. din lat.).

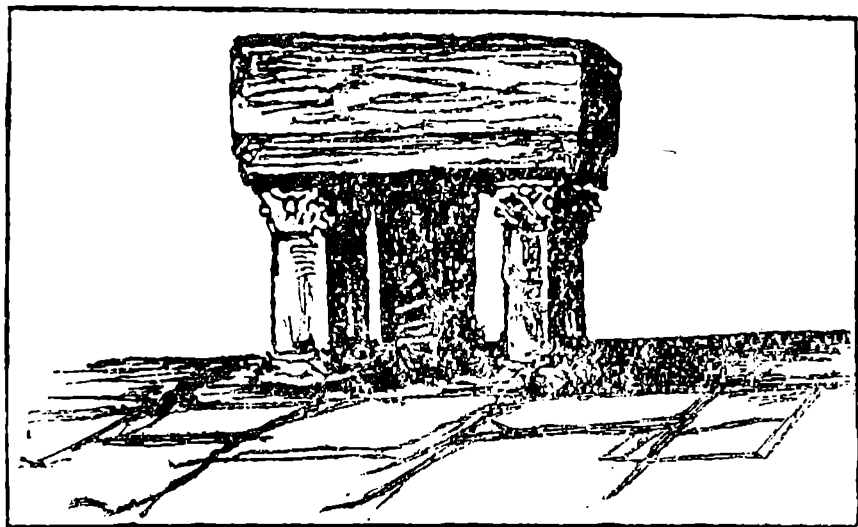

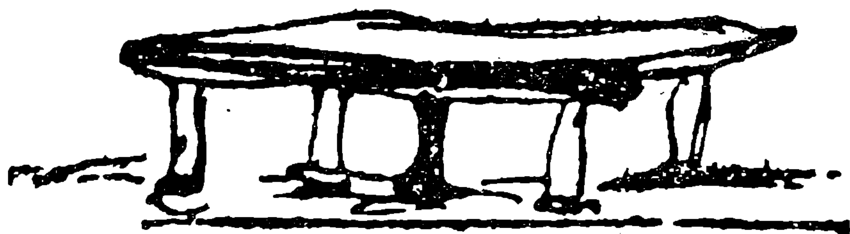
tastice. Cînd redingota se întredeschide, se poate vedea o haină de catifea măslinie, un pantalon și ghetre de piele, toate înfrumusețate de un breloc făcut dintr-o monedă de patruzeci de parale cu chipul împăratului, în grosimea căreia a fost fixată o cheie de ceas.

Deci, aveam în fața mea cerul alb al apusului și în spatele meu, cerul cenușiu al clarului de lună. Peisajul văzut în această dublă lucire era încîntător. Din cînd în cînd, zăream la stînga mea Aarul făcînd bucle de argint în fundul unei rîpe negre. Casele, de tipul cabanelor elvețiene, toate niște mici construcții de lemn, cele mai lucrate cu putință, prezintă la cele două părți ale drumului fațadele lor, care abia prind viață în slaba lumină de lună, cu acoperișul lor mare lăsat în jos peste ferestrele bătînd în roșu.

Notează, în trecere, că acoperișurile caselor sînt imense în această țară de ploi și răpăieli. Acoperișul crește sub ploaie. În Elveția el cotropește aproape întreaga casă, în Italia se șterge, în Orient dispare.

Reiau. Priveam contururile copacilor, ceea ce mă amuză întotdeauna, și tocmai admiram coroana uriașă a unui nuc, într-o pajiște, la o sută de pași de drum, cînd vizitiul a coborît ca să

pună piedica. Este un semn bun cînd se pune piedica ; ca și fluierul mașinistului. Decorul urmează să se schimbe.

Într-adevăr, drumul a început să coboare, ca o șa, iar la stînga mea, printr-un șir de pomi ce mărginesc drumul, în razele de lună, în fundul unei văi, a răsărit dintr-o dată un oraș de-abia zărit, o apariție, un tablou scînteietor.

Era Berna și valea ei.

Aș fi crezut mai curînd că văd un oraș chinezesc cu prilejul serbării lampioanelor. Nu pentru că acoperișurile ar fi avut coame foarte zimțuite și fantastice, dar erau atîtea lumini aprinse în acest haos viu al caselor, atîtea lumînări, felinare, lămpi, atîtea stele la toate ferestrele ; un fel de stradă mare, alburie trasa în mijlocul acestor constelații desfășurate pe pămînt o stranie cale lactee ; două turnuri, unul pătrat și îndesat, celălalt zvelt și ascuțit, marcau curios cele două extremități ale orașului, una pe coastă, alta în vale ; Aarul, îndoit ca o potcoavă la picioarele zidurilor, se desprindea ciudat de pămînt, ca o seceră care taie un bloc constituit din nedeslușita adunătură de case, înțepate de puncte luminoase ; cornul lunii așezat pe fundalul cerului, exact în față, ca o torță pentru acest spectacol, arunca asupra întregului ansamblu o lumină dulce, palidă, armonioasă, inexprimabilă, încît nu mai era un oraș pe care-l vedeam, era o umbră, fantoma unei cetăți, o insulă aeriană ancorată într-o cută a pămîntului și iluminată de spirite.

În timp ce coboram, siluetele frumoase ale orașului s-au descompus și recompus de mai multe ori și farmecul s-a destrămat.

Pe urmă cabrioleta mea a trecut un pod și s-a oprit sub o poartă ogivală ; un bătrînel, însoțit de doi soldați în uniforme verzi, a venit să-mi ceară pașaportul ; la lumina felinarului am zărit un afiș al unor dansatori pe sîrmă, decorat cu o gravură și lipit de perete și am căzut de sus, din visul meu chinezesc, în Berna, capitala celui mai mare din cele douăzeci și două de cantoane, capitala a trei sute nouăzeci și nouă de mii de locuitori, reședința ambasadorilor, oraș situat la 45°57′14″ latitudine nordică și 25°7′6″ longitudine, și la o mie șapte sute opt picioare deasupra nivelului mării.

După ce mi-am revenit nițel din cădere, mi-am continuat drumul și iată-mă acum la hotelul *des Gentilshommes*. Este o altă deziluzie pentru că hotelul des Gentilshommes îmi face impresia unui han dărăpănat, camerele miros a mucegai, perdelele, cîndva albe, sînt îngălbenite de ani, arama de pe comode e coclită, cerneala este un noroi negru, în concluzie hotelul des Gentilshommes are originalitatea lui ; foarte neașteptată această oază de murdărie bretonă în mijlocul curățeniei elvețiene.

Acum trebuie să-ţi povestesc plimbarea mea pe Rigi.

Rămînînd la Lucerna nu-l vroiam pe Rigi, îl doream pe Pilat. Pilat este un munte abrupt, sălbatic, impregnat de minunăţii, dificil, părăsit de turişti, şi el mă tenta foarte mult. Rigi este cu o mie patru sute de picioare mai puţin înalt decît Pilat şi se lasă urcat cu calul. Are părţi rîpoase doar cît îi trebuie omului de rînd, şi în fiecare zi este acoperit de un roi de vizitatori. Rigi este la îndemîna tuturor. Astfel nu-mi inspira decît o dorinţă destul de anemică. Timpul nefavorabil ascensiunii muntelui Pilat s-a încăpăţînat însă să se menţină. *Odry*, o călăuză cu nasul turtit, astfel poreclit de nişte călători francezi, refuzînd să mă conducă, a trebuit să mă mulţumesc cu Rigi. În fond, nu mă plîng de Rigi, dar l-aş fi vrut pe Pilat.

După ce m-am bărbierit la acest oribil jupuitor numit Frau Nezer, în ziua de 12, am părăsit Lucerna pentru Rigi, la ora 8 dimineaţa, la ora 9 vaporul *Ville-de-Lucerne* mă debarca la Weggis, o aşezare mică şi drăguţă la malul lacului, unde am mîncat mulţumitor ; la ora zece părăseam hanul de la Weggis şi începeam urcuşul muntelui avînd o călăuză de formă şi drept bagaj, bastonul.

Pe drum am întîlnit două sau trei caravane cu cai, catîri, măgari, saci de provizii, bastoane cu vîrfuri de fier, călăuze pentru a mîna animalele, călăuze pentru a explica panoramele etc. Există călători care se comportă cu Rigi ca şi cum ar fi Mont Blanc, un soi de Don Quijote ai munţilor, hotărîţi *să facă o ascensiune*, şi care escaladează această movilă cu tot echipamentul ca pentru *Cachat-le-Géant*. Or, Rigi este foarte frumos, poţi să-l urci şi să-l cobori cu bastonul în mînă. Îţi aminteşti, Adela mea, excursia noastră la Montanvert ; Rigi nu are decît o înălţime dublă, Montanvert are aproape două mii cinci sute de picioare, Rigi aproape cinci mii.

Ascensiunea lui Rigi prin Weggis durează trei ore şi se poate împărţi în patru zone.

Întîi este un drum prin pădure, crengile joase agaţă dantela turistelor englezoaice şi fetiţe desculţe şi frumoase îţi oferă pere şi piersici. Pădurea e amestecată cu livezi, astfel că, din cînd în cînd, albastrul lacului străpunge verdele arborilor şi, între doi pruni, poţi vedea o barcă. Pe urmă vine un drum anevoios pe alocuri, ce urcă o coastă abruptă, prezentă aproape la toţi munţii, între bază şi vîrf ; urmează o pantă de iarbă, unde drumul se lărgeşte plăcut separînd casa numită *băile reci*, de casa numită *plata ;* pe urmă, din locul plăţii pînă la vîrf (kulm), un drum destul de stricat pe ici şi colo, de unde se vede Lucerna, şi care mărgineşte o prăpastie în fundul căreia se află Küsnacht.

Traseul fiecăreia din primele două zone durează aproape o oră, traseul ultimelor două, numai cîte o jumătate de oră.

Prima parte nu este decît o plimbare agreabilă, a doua este destul de anevoioasă. Era o vreme foarte frumoasă, soarele dogorea şi încălzea pereţii albi ai muntelui de-a lungul cărora se căţăra poteca, susţinută din loc în loc de lucrări de zidărie şi de eşafodaje. Peretele natural, lăsat încă de glaciaţiune, a fost fărîmiţat de ploi şi torenţi, pietrele desprinse acopereau drumul şi înaintam destul de încet pe capetele ca de cuie ale pietrişului. Din timp în timp întîlneam cîte o picătură răutăcioasă agăţată de peretele de stîncă reprezentînd cîte o etapă a patimilor.

La jumătatea urcuşului se află o capelă împodobită cu un cerşetor, iar două sute de paşi mai sus, o stîncă mare desprinsă din munte, numită *Piatra-turn,* sub care trece drumul. Multă umbră răcoroasă şi puţină apă rece picură din boltă pe trecătorii înmuiaţi în sudoare ; s-a mai pus acolo şi o bancă perfidă, pe care în mod sigur „stau“ pleureziile.

Piatra-turn este ciudată. E încununată de o platformă inaccesibilă pe care au crescut netulburaţi brazi înalţi. La cîţiva paşi de acest loc cade în prăpastie o cascadă frumoasă, tumultuoasă în aprilie, redusă vara la cîteva firicele argintii.

Ajuns în vîrful coastei îmi pierdusem răsuflarea şi m-am aşezat cîteva clipe pe iarbă ; nori groşi şi întunecaţi au acoperit soarele, orice aşezare omenească a dispărut, iar umbra care cădea din cer dădea imensului peisaj pustiu un nu ştiu ce sinistru ; lacul era la picioarele mele, cu munţii şi promontoriile din care distingeam foarte clar şoldurile, coastele şi gîturile lungi, şi îmi închipuiam că văd o turmă enormă de monştri păroşi, adunaţi în jurul adăpătorii albastre, lungiţi pe burtă şi bînd cu boturile cufundate în lac.

Puţin mai odihnit, am reînceput să urc...

18, ora 6 dimineaţa.

Întrerup aici această scrisoare, Adela mea, ca să pot să ţi-o trimit îndată. Timpul devine îngrozitor, plouă torenţial, trebuie să-mi schimb itinerarul. Este imposibil să mă reîntorc către nord, voi coborî către sud, ca să regăsesc soarele şi cerul albastru. Mă grăbesc să te previn. Scrie-mi la Marsilia (post-restant, tot fără prenume). Cum sînt dornic de veşti de la voi toţi, te rog scrie-mi de îndată ce primeşti această scrisoare, Adela mea, şi tu Didine. Spune-mi tot ce faceţi şi dacă vă amuzaţi bine, aşa cum sper.

Charlot, Toto şi Dédé, scrieţi-mi şi voi. Mă voi ocupa să recuperez scrisorile care sînt la Colonia *.

Închid scrisoarea ca să poată pleca îndată ; te îmbrăţişez, Adela mea, pentru totdeauna iubită, şi pe voi toţi. Cu poşta următoare, povestirea în continuare a plimbării pe Rigi.

Al tău Victor,

Plec la Lausanne.

URMAREA PLIMBĂRII PE RIGI

Am continuat deci drumul meu. Trecusem de primele două zone, intram în cea de a treia şi zăream, la o anumită înălţime, la jumătatea coastei, pe un plan înclinat acoperit de iarbă, casa de lemn, care se numeşte băile reci. În cinci minute am ajuns.

Casa nu are nimic remarcabil, este acoperită cu plăcuţe mici, tăiate în solzi, imitînd scoarţa brazilor. Notează, în trecere, că natura dă solzi la tot ce trebuie să lupte împotriva apei, brazilor cu ploaia, peştii cu valurile. Cîteva englezoaice gătite stăteau în faţa casei.

M-am îndepărtat de drum şi în mijlocul unor stînci mari, prăvălite, am găsit izvorul limpede şi vesel care făcea să apară aici, la două mii de picioare deasupra pămîntului, mai întîi o capelă, pe urmă un sanatoriu. Este ordinea firească a lucrurilor în această ţară pe care munţii săi mari au făcut-o religioasă ; întîi sufletul, pe urmă corpul. Izvorul curge într-o crăpătură în stîncă, în lungi firicele de cristal. Am desprins din cuiul ruginit strachina de fier a pelerinilor şi am băut din excelenta apă, pe urmă am intrat în capela ce străjuieşte izvorul.

Un altar încărcat, de un lux catolic, destul de dărăpănat, o madonă, multe flori veştejite, o mulţime de vase aurite, acum şterse, o colecţie de *ex-voto,* unde se găsesc de toate, picioare de ceară, mîini de fier, tablouri reprezentînd naufragii pe lac, efigii de copii hărăziţi sau salvaţi, zgărzi de ocnaşi cu lanţurile lor, pînă şi bandaje pentru hernie, iată interiorul capelei !

Nu mă grăbea nimic, am făcut deci o plimbare prin împrejurimile izvorului, în timp ce călăuza mea se odihnea bînd ceva Kirsch, în casă.

Soarele a reapărut. Un sunet îndepărtat de clopoţei mă atrăgea. Am ajuns astfel la marginea unei rîpe cu maluri înalte. Ci-

* Astăzi, Köln.

teva capre păşteau pe coastă, spînzurate de mărăcini. Am coborît în patru labe, ca şi ele.

Acolo totul era mic şi drăguţ, iarba era subţire şi fragedă, flori albastre, frumoase, cu rochiţe lungi îşi căutau o fereastră printre mărăcini şi păreau în admiraţia unui păianjen galben cu negru ce făcea acrobaţii, ca un saltimbanc, pe un fir de-abia zărit, întins de la un mărăcine la altul.

Rîpa părea închisă, ca o cameră. După ce am privit păianjenul, precum făceau şi florile (ceea ce a părut a-l flata, fie spus în treacăt, pentru că a fost de un curaj şi de o agilitate admirabile, atît timp cît m-a văzut acolo), am descoperit un culoar îngust la marginea rîpei şi, odată trecut, imaginea s-a schimbat.

Eram pe o platformă îngustă de stîncă şi iarbă, agăţată ca un balcon de zidul, peste măsură de mare, al muntelui Rigi. Aveam în faţa mea în toată desfăşurarea lor, munţii Bürgen, Buchserhorn şi Pilat, iar sub mine, la o adîncime uriaşă, lacul Lucernei, îmbucătăţit de promontorii şi golfuri, unde se reflectau, ca într-o oglindă spartă, aceste feţe de uriaşi. Deasupra muntelui Pilat, în fundalul orizontului, străluceau douăzeci de creste înzăpezite ; umbre şi verdeaţă acopereau muşchii puternici ai dealurilor, iar soarele făcea să iasă în evidenţă scheletul colosal al Alpilor ; granitele ridate se cutau în depărtare ca nişte frunţi îngîndurate ; razele curgînd din nori dădeau un aer fermecător frumoaselor văi care, la anumite ore, sînt copleşite de zgomotele înfricoşătoare ale munţilor ; două sau trei bărci microscopice alunecau pe lac, trăgînd după ele dîre ce păreau cozi de argint ; vedeam acoperişurile caselor din sat cu fumurile ridicîndu-se şi stîncile cu cascadele lor, asemenea unor fumuri care coborau.

Era un ansamblu extraordinar de lucruri armonioase şi măreţe [...].

Exista un martor, într-adevăr unul singur, pentru că platforma este sălbatică, abruptă şi pustie. Nu voi uita cît voi trăi ceea ce am văzut acolo. Într-o scobitură a stîncii, aşezat cu picioarele bălăngănind, pe o piatră mare, un idiot guşat, cu trupul pirpiriu şi faţa enormă, rîdea cu un surîs stupid, cu figura în plin soare şi privirea în gol. O mizerie nemărginită ! Alpii erau spectacolul, iar spectatorul era un cretin.

M-am pierdut în această cumplită antiteză, omul opusul naturii ; natura în ipostaza ei cea mai frumoasă, omul în postura lui cea mai mizerabilă. Care poate fi sensul acestui misterios contrast ? Trebuie să cred că peisajul era destinat lui, cretinul, şi ironia, mie, trecătorul ?

De altfel guşatul nu mi-a dat nici o atenţie. Ţinea în mînă o bucată mare de pîine neagră, din care muşca din cînd în cînd.

Era un cretin hrănit la ospiciul capucinilor, situat în cealaltă parte a muntelui Rigi. Săracul idiot venise acolo să se încălzească la soarele amiezii.

Un sfert de oră mai tîrziu am reluat poteca ; băile reci, capela, văiuga şi chiar şi guşatul dispăruseră în spatele meu, acoperite de una din protuberanţele feţei sudice a muntelui Rigi.

După ce am trecut de punctul de plată, unde se cer turiştilor şase batz (optsprezece parale) de cal, m-am aşezat la marginea prăpastiei şi, aidoma cretinului, mi-am lăsat picioarele să atîrne pe donjonul ruinat al lui Gessler, ascuns în mărăcini la şapte sute de stînjeni sub mine.

În spatele meu rîdeau şi pălăvrăgeau trei puştani englezi, foarte drăguţi şi înzorzonaţi, jucîndu-se cu guvernanta lor, în şorţ alb, ca şi la Luxembourg, şi spunîndu-mi bună dimineaţa în franţuzeşte.

Rigi este foarte sălbatic în acest loc, vecinătatea vîrfului făcîndu-se simţită ; cîteva cabane adunate într-un sat se înfundă într-o vale înaltă ce brăzdează culmea muntelui, şi de partea satului Küsnacht, în prăpastie, vedeam căţărîndu-se către mine acei brazi înalţi, care vor fi într-o zi catarge de corăbii neavînd parte decît de două destine, muntele şi oceanul.

Din punctul în care mă aflam se zărea vîrful aparent foarte aproape şi puteai să crezi că-l poţi ajunge în trei paşi, dar în realitate era la o jumătate de leghe.

La ora două, după un drum de patru ceasuri, întrerupt de pauze şi *capricii,* în sensul etimologic al cuvîntului, eram pe Rigi-Kulm.

[...]

Cabana se numeşte *hotelul Rigi-Kulm* şi mi s-a părut mulţumitoare. [...]

Vîrful lui Rigi este o cupolă mare de iarbă. Cînd am sosit, eram singur pe munte. Am cules la marginea unei prăpăstii de patru mii picioare, cu gîndul la tine, dragă prietenă, şi la tine, Didine, această micuţă şi drăguţă floare. V-o trimit.

Rigi este de nouă ori mai înalt decît clopotniţa de la Strasbourg ; Mont Blanc are de trei ori înălţimea muntelui Rigi.

Pe vîrfuri ca Rigi trebuie să priveşti, dar nu să pictezi. Este frumos sau este urît ? Pe cuvînt, nici nu ştiu. E urît şi frumos în acelaşi timp. Nu mai sînt peisaje, sînt aspecte monstruoase. Orizontul este de neasemuit, perspectiva imposibilă ; un haos de exagerări absurde şi de micşorări înfricoşătoare.

Munţi de opt sute de picioare arată ca negi mizerabili ; pădurile de brad par tufe de mărăciniş ; lacul Zug, un lighean plin

cu apă, Valea Goldau, această devastare de şase leghe pătrate, o lopată de noroi ; Bergfall, peretele de şapte sute de picioare în lungul căruia a alunecat prăvălitura uriaşă ce-a înghiţit Goldau, pare scobitura unui tobogan ; drumurile, pe care se pot încrucişa trei diligenţe, sînt fire de păianjen ; aşezările de la Küsnacht şi Art, cu clopotniţele lor colorate, sînt sate-jucării bune de pus într-o cutie şi date-n dar copiilor ; omul, boul, calul nu mai sînt nici măcar păduchi ; au dispărut cu totul.

De la această înălţime, convexitatea globului se amestecă, pînă la un anumit punct, în toate liniile şi le încurcă. Munţii iau înfăţişări extraordinare. Vîrful Rothhorn pluteşte pe lacul Sarnen ; lacul Constanţa se urcă pînă pe vîrful Rossberg ; peisajul este nebun.

În faţa acestui peisaj de negrăit înţelegi pe cretinii ce mişună în Elveţia şi în Savoia. Alpii produc o mulţime de idioţi. Nu este dat tuturor minţilor să ducă casă bună cu atîtea minunăţii şi să-şi plimbe de dimineaţă pînă seara privirea pămîntească, fără să ameţească şi să înmărmurească, pe o rază de peste cincizeci de leghe şi pe o circumferinţă de trei sute.

După o oră petrecută pe Rigi-Kulm devii statuie, prinzi rădăcini într-un punct oarecare, pe culme. Emoţia este enormă. Memoria nu-i mai puţin solicitată decît privirea, şi gîndirea mai puţin preocupată decît memoria. Nu ai sub ochi numai un segment de glob, ci şi o parte de istorie. Turistul caută aici un punct de perspectivă, gînditorul găseşte o carte imensă în care fiecare stîncă este o literă, fiecare lac o frază, fiecare sat un accent — de unde ies amestecaţi, unii, peste alţii, ca un fum, două mii de ani de istorie. Geologul poate cerceta cu amănuntul formarea unui şir de munţi, filosoful poate să studieze formarea unui lanţ de oameni, de rase, de idei numite naţiuni. Studiu poate mult mai profund decît celălalt.

Din punctul în care mă aflam vedeam unsprezece lacuri (cei mai dibaci văd patrusprezece) şi aceste unsprezece lacuri erau toată istoria Elveţiei. Era Sarnen, care a văzut căzînd pe Landerberg, tot aşa cum lacul Lucerna l-a văzut căzînd pe Gessler ; Lungern, unde frumuseţea elveţiană locuieşte printre locuitorii din Hasli ; Sempach, unde Winckelried a îmbrăţişat suliţele, unde magistratul Gundoldingen a fost ucis peste drapelul oraşului său ; Heideck, care oglindeşte o bucată din castelul Waldeck, smuls de pe stînca sa în 1386 de către locuitorii din Lucerna ; Hallwyll, atît de dezolant din cauza războaielor civile din Berna şi din cantoanele catolice şi a celor două nenorocite bătălii de la Wilmorgen ; Egeri, strălucind de amintirea lui Morgarten şi dominat de uriaşele figuri ale celor cincizeci de ţărani, care au distrus o armată

cu lovituri de pietre ; Constanța, cu consiliul său cu cele două jilțuri, în care se așezau papa și împăratul, și cu promontoriul care se mai numește încă Cornul romanilor, *Cornu romanorum*, cu cheile de la Bregenz, însîngerate de răzbunarea cavalerilor din Suabia, împotriva țăranilor de la Appenzell ; Zürich, care a văzut luptînd pe Nicolas de Flue în bătălia de la Wintherthur și pe Ulrich Zwingle în bătălia de la Cappel.

Sub picioarele mele, în prăpastie, se află Lowerz, unde s-a prăbușit Goldau ; Zug, purtînd umbra lui Pierre Colin și amintirea bătăliei de la Bellinzone și pe malul căruia am văzut, în trecere, apărîndu-mi dintr-o dată, între doi arbori, o piatră de mormînt ascunsă de mărăcini, purtînd această inscripție : KARL-MARIA WEBER ; în fine admirabilul lac, ale cărui maluri sînt făcute de cele patru cantoane, parcă inima însăși a Elveției : Schwyz, cantonul patriarhal, Unterwald, cantonul pastoral, Lucerna, cantonul feudal, și Uri, cantonul eroic.

La nord, cît vezi cu ochii, apare, în dreapta, Suabia, la stînga, Pădurea Neagră, la vest, Jura, pînă la Chasseral, și, poate, cu o lunetă, aș fi putut distinge Bienne, *Petenissa* lui Antoniu, pădurea sa de stejari, lacul, ale cărui adîncuri au tresărit și s-au tulburat în ziua cutremurului de la Lisabona, cu insula sa drăguță, de unde a fost expulzat Jean-Jacques [35], în 1765, de către orașul Berna.

Mai aproape aveam un brîu imens de cantoane : Appenzell, unde sînt Alpii calcaroși, împărțit de două religii în două populații : catolicismul formează ciobani, calvinismul — negustori ; Saint-Gall care și-a înlocuit egumenul cu un landmman, și a servit drept teatru bătăliei de la Ragatz ; Thurgovia, cu bătălia de la Diessenhofen și de unde a plecat Conradin, ultimul dintre Hohenstaufen, să meargă să moară la Napoli, tot așa cum în zilele noastre a murit ducele d'Enghien la Vincennes ; Grisonii, ce reprezintă vechea Rhetie, cu șaizeci de văi, o sută optzeci de castele, cele trei izvoare ale Rinului, muntele Julien, cu coloanele Juliennes și minunata vale Engadina, unde pămîntul se cutremură și apa rezistă ; lacurile erau încă înghețate la 4 mai 1799, ziua în care artileria franceză le-a traversat ; Schaffhausen are cascada Rinului, tot așa cum Bellegarde are pierderea Ronului cu amintirile întunecate ale lui Heinz de Stern și a pierderii bătăliei de la Paradies în 992 ; Argovia, care a văzut căzînd în 1415 fortăreața austriacă Aarburg, și unde țăranii mai votează încă, ca vechii romani, în aer liber, pe sfaturi, prin ridicarea mîinilor și pe grupe separate ; Soleure, pe care italienii o numesc *Soletta*, ce are picturile lui Dominique Corvi și un regiment ce nu arată cu nimic mai prejos decît infanteria spaniolă din secolul al XVII-lea despre care vorbea Bossuet [36].

Muntele Pilat îmi ascundea Neuchâtel şi cîmpurile de bătălie de la Granson şi Morat [37], însă cele două umbre ale lui Nicolas de Scharnachtal şi Carol Temerarul se ridicau în spiritul meu mai sus decît muntele Pilat şi completau orizontul de munţi mari şi evenimente măreţe.

Mai aveam sub ochi Frutigen, de unde a fost izgonit magistratul Tellenburg ; Entlebuch, unde se culege bujorul de munte, unde ţăranii au mai păstrat jocurile greceşti şi cîntă în fiecare an întîmplările scandaloase şi secrete ale lui Hirsmontah ; la est Berna, care a văzut prima revoltă a elveţienilor asupriţi, la Donnerbühl, în 1291 ; la nord Basel, care a văzut ultima victorie a elveţienilor liberi la Dornach în 1499.

De la est la nord, vedeam desfăşurîndu-se toţi Alpii calcaroşi, de la Sentis la Jungfrau ; la sud se ridicau, unii peste alţii, într-un fel cumplit, marii Alpi granitici.

Eram singur şi visam, cine nu ar fi visat ? şi cei patru uriaşi ai istoriei europene veneau de la sine în faţa ochilor minţii, să se aşeze în cele patru puncte cardinale ale grandiosului peisaj : Hannibal, în Alpii Alobrogi, Carol cel Mare, în Alpii Lombarzi, Cesar, în Engadina, Napoleon, în Saint Bernard.

Sub mine, în vale, în fundul abisului îmi apăreau Küsnacht şi Wilhelm Tell.

Mi se părea că văd Roma, Cartagina, Germania şi Franţa, reprezentate prin cele mai alese figuri, contemplînd Elveţia, personificată în eroul său, ei, căpitani şi despoţi, el, păstor şi eliberator.

O clipă adîncă de meditaţie avînd sub ochi toată Elveţia, nod puternic de oameni tari şi munţi înalţi încîlcit inextricabil în mijlocul Europei ; ce a ştirbit securea Austriei şi a rupt formidabila spadă a lui Carol-Temerarul. Providenţa a făurit munţii, Wilhellm Tell a făurit oamenii.

Cum mi-am petrecut întreaga zi pe vîrful Rigi ? nu ştiu. Am hoinărit, am privit, am gîndit. M-am culcat pe burtă la marginea prăpastiei şi am aplecat capul să scotocesc cu privirea abisul ; pe aripile unei păsări am vizitat Goldau ; am aruncat cîteva pietre în gaura numită Kessisbodenloch, dar trebuie să spun că nu le-am văzut reieşind prin partea de jos a muntelui ; am cumpărat de la un muntean un cuţit de lemn sculptat ; m-am urcat pe observator şi de-acolo am desenat Mythen, fantasticul con de granit în vîrful căruia se află o bucată roşiatică, ceea ce face să pară că Mythen ar fi fost reparat cu ciment roman, ca şi pyramidionul de la Luxor. Văzut de pe Rigi, Mythen are exact forma piramidelor din Egipt. Numai că Kheops ar dispare în umbra lui, tot aşa cum cortul beduinului dispare în umbra piramidei, cum Ramses dispare în umbra lui Iehova.

În timp ce desenam, Rigi-Kulm s-a populat. Primii vizitatori au urcat muntele pe drumul de la Art, mai abrupt, dar mai umbrit decît drumul de la Weggis, unde a trebuit să mă lupt cu soarele şi siroco-ul.

Erau tineri studenţi germani, cu sacul în spate, bastonul în mînă, pipa de faianţă pictată în colţul buzelor, care au venit să se aşeze lîngă mine, cu aerul lor gînditor şi în acelaşi timp naiv. Pe urmă o tînără englezoaică frumoasă s-a urcat pe observator. Sosise din Lombardia şi ajunsese la Lucerna prin Saint Gothard. Studenţii, sosiţi în Elveţia prin Zürich şi Schwyz, vorbeau de Rapperschwyl, Herrliberg şi de Affholtern ; englezoaica se extazia cu o voce mică, dar melodioasă, de Giamaglio, Bucioletto, Rima şi Rimella.

Toate astea reprezintă Elveţia. Vocalele şi consoanele îşi împart Elveţia întocmai ca şi florile şi stîncile. La miazănoapte, unde este umbră, şi suflă crivăţul, şi unde apare gheaţa, consoanele se cristalizează şi se zbîrlesc în toate denumirile de oraşe şi munţi. Razele de soare fac să răsară vocalele şi, peste tot unde cad, încolţesc şi cresc grămadă ; în felul acesta ele acoperă tot versantul de miazăzi al Alpilor, împrăştiindu-se vesel pe toate pantele frumoase şi aurite. Acelaşi vîrf, aceeaşi stîncă au pe partea luminoasă vocale. Alpii ne conving astfel de formarea limbilor, graţie poziţiei centrale a lanţului muntos. Nu este decît un singur munte Saint Gothard, între Teufelsbrücke şi Airolo.

Către ora cinci şi jumătate vizitatorii au apărut aproape deodată din toate părţile, pe jos, călare, pe cai, catîri sau măgari, pe scaun, purtaţi pe braţe ; englezi ascunşi în redingote, pariziene în şaluri de catifea, bolnavi care îşi petrec vara la băile reci ; un senator din Zürich, gonit de mica revoluţie de acum opt zile ; un comis-voiajor francez, care spunea că a vizitat Chillon şi închisoarea *unde a murit Bolivar* etc. La ora două, cînd sosisem, eram singur, la ora şase eram şaizeci.

Această mulţime, comparată cu micuţa cabană, a impresionat pe unul din tinerii germani, care mi-a declarat, solemn, că toţi vom muri de foame.

În acel moment abisul devenea magnific. Soarele se culca în spatele crestei dantelate a Pilatului. El nu mai lumina decît vîrful vîrfurilor tuturor munţilor şi razele lui orizontale se aşezau pe monstruoasele piramide ca nişte arhitrave de aur. Toate văile mari ale Alpilor se umpleau de neguri. Era ora cînd vulturii şi zăganii se întorceau la cuiburi.

Am înaintat pînă în buza prăpastiei dominată de cruce şi îndreptată către Goldau. Mulţimea rămăsese pe observator, eram

singur, cu spatele întors asfințitului. Nu știu ce vedeau ceilalți, dar spectacolul meu era sublim.

Imensul con de umbre proiectat de Rigi, cu marginile curate și fără penumbre vizibile, din cauza distanțelor, urca încetișor, brad cu brad, stîncă cu stîncă coasta roșiatică a Rossbergului. Sumbrul munte de umbră devora muntele de soare. Triunghi uriaș și întunecat, a cărui bază se pierdea undeva sub Rigi și al cărui vîrf se apropia din ce în ce, cu fiecare clipă, de culmea Rossbergului, acoperise deja Art, Goldau, zece văi, zece sate, jumătate din lacul Zug și tot lacul Lowerz. Nori de aramă roșie pătrundeau și se schimbau în nori de cositor. În fundul hăului, Artul plutea într-o lumină crepusculară înstelată ici și colo de cîte o fereastră luminată. Erau sărmane femei care torceau în amurg la lumina lămpilor.

Artul trăiește în noapte ; soarele asfințește acolo la ora două.

O clipă mai tîrziu soarele dispăruse, vîntul sufla rece, munții se profilau cenușii iar vizitatorii intraseră în cabană. Nici un nor pe cer. Rigi redevenise singuratic cu un imens cer alburiu deasupra lui.

Îți scrisesem, dragă prietenă, într-una din primele mele scrisori : „Aceste valuri de granit care se numesc Alpii“. Nu mi-am închipuit că eram atît de aproape de adevăr. Imaginea care atunci mi-a venit în minte mi-a apărut în toată realitatea ei pe vîrful Rigi, după asfințitul soarelui. Acești munți sînt într-adevăr niște valuri, dar valuri uriașe. Au toate formele mării ; sînt ondulații verzi și ondulații sumbre, coastele acoperite de brazi ; valuri bălaie și pămîntoase, pantele aurite de licheni iar pe talazurile cele mai înalte, zăpada se destramă căzînd în prăpăstii negre precum spumele mării. Ai crede că vezi un ocean monstruos încremenit în mijlocul furtunii de suflarea lui Jehova.

Un vis îngrozitor acest gînd : ce-ar putea deveni orizontul și spiritul omului dacă enormele valuri încremenite s-ar pune vreodată în mișcare ?

Saltimbancii

LUI LUIS BOULANGER,

Berna.

Sala de mese era la parter. Conform obiceiului meu, mi-am instalat masa lîngă fereastră și, în timp ce făceam onorurile unui excelent prînz cu o poftă de mîncare excepțională, priveam piața.

Ştii, eu numesc asta *a citi mîncînd.* Orice spectacol are un sens pentru visători. Ochii văd, spiritul scormoneşte, comentează şi traduce ; o piaţă publică este o carte. Descompui edificiile şi găseşti istorie : descifrezi trecătorii şi afli viaţa.

După cîteva clipe, atenţia mi-a fost atrasă de un mic grup cu o înfăţişare ciudată, aşezat, ca să spun aşa, la cîţiva paşi de fereastra de la care îi observam. (Iartă-mă, aceasta este încă o poveste de panglicar, dar ce vrei să fac ? Iau lucrurile aşa cum se prezintă. Nu aranjez nimic, numai povestesc.)

Grupul, răspîndit pe pămînt într-un fel destul de pitoresc la umbra unui mare steag înfipt de mîntuială în caldarîm, se compunea din patru personaje : un bărbat, două femei şi un animal. Una dintre femei dormea, bărbatul dormea, animalul dormea şi el.

Nu puteam distinge nimic din femeia adormită, ascunsă de o pălăriuţă neagră, cu borurile largi lăsate peste faţă.

Chipul omului, întors spre caldarîm, se ascundea şi el, nu vedeam decît mîinile negre, unghiile mîncate, părul mare, murdar şi zbîrlit, pingeaua găurită şi înfoiată a cizmelor cenuşii de praf şi unul din degetele de la piciorul stîng ieşind prin spărtură.

Era îmbrăcat ciudat, cu un pantalon de cavalerist şi o haină după moda franţuzească. Pantalonul, avînd mai multă piele decît postav, părea destul de nou, deşi pătat de cenuşă şi noroi, iar haina cădea în zdrenţe. Era o zdreanţă, altădată foarte cochetă şi galantă, din catifea neagră presărată cu paiete de aur. Catifeaua, învechindu-se, a prins o nuanţă de fum roşcat ; paietele erau aproape toate stinse, ceea ce face ca haina să aibă aerul, cum spune Trivelin, unei iluminaţii la ora trei dimineaţa.

În timp ce dormea, bărbatul strîngea în mîna dreaptă un baston gros de trestie cu cap de argint cizelat, ce se plimbase probabil pe bulevardul Gand, ca şi haina lui pe l'Oeill-de Boeuf. Două epoci de eleganţă franceză se amestecau în zdrenţele nenorocitului. Bastonul, rămas bogat şi strălucitor la un capăt, era ars şi înnegrit la celălalt ; simţeai că deseori aţîţase şi scormonise focuri în noapte. Către mijloc, era aplatizat şi strivit, ai fi zis că a servit la cîntăriri şi a ajuns chiar să salte şi uşi.

O pălărie veche şi rotundă, ajunsă într-o formă poliedrică, era aşezată jumătate pe caldarîm, jumătate pe capul omului dormind. O farfurie de cositor, aruncată la picioare, părea să aştepte bănuţii trecătorilor.

În ce priveşte animalul, fără îndoială sursa de existenţă a acestor oameni, dispărea, pe jumătate ascuns în nisip, sub gratiile a ceva ce părea cuşcă şi unde de-abia îl zăream. Cu toate astea, dormind, făcea din cînd în cînd unele mişcări şi vedeam destul, ca să recunosc ceva oribil, unul din acele animale ce nu sînt făcute

pentru a fi văzute de om, demonstrînd imaginaţia naturii ; una din acele fiinţe de coşmar, un scaiete viu, o şopîrlă ţepoasă, ceva îngrozitor, asemănător cu *Moloch horridus* [38] din Noua Olandă.

Cinci sau şase copii frumoşi înconjurau monstrul şi îl priveau cu entuziasm. Printre ei admiram doi copilaşi drăguţi, francezi, aparţinînd, fără îndoială, vreunei familii pariziene poposite la han.

Cuşca era aşezată pe o ladă pătrată, pe a cărei latură din faţă nu ştiu ce întîmplare a sculptat un basorelief destul de frumos în lemn de stejar reprezentînd pe Saint François de Sales, cu mîna sprijinită pe un cap de mort. Micuţii copilaşi francezi priveau panoul. După cîteva clipe de examinare, cel mai mare a spus mezinului : *Ah, este bunul Dumnezeu cu mărul său.*

Cealaltă femeie, care nu dormea, era aşezată lîngă bărbat, pe o bucată veche de covor. Tare aş vrea să pot spune că era urîtă, căci nimic nu este mai banal şi tocit literar ca frumuseţea cerşetoarelor şi artistelor din bătaia vîntului, însă, cu părere de rău, sînt forţat să mărturisesc că aceasta, cu toate că era pîrlită de soare şi pistruiată, aşa cum spun excelentele metafore populare, era într-adevăr o fiinţă drăguţă şi delicată.

Fruntea părea inteligentă, gura, împodobită cu dinţi frumoşi, era graţioasă şi respira bunătatea ; ochii, nu foarte mari, erau profunzi şi puri ; şuviţe bălaie şi bogate străluceau în părul des, castaniu, foarte cochet şi, mai ales, curat aranjat. Se vedea rasa în supleţea taliei, în relieful şoldurilor, în potrivirea perfectă a frunţii cu nasul şi bărbia, în micimea picioarelor şi a mîinilor, în transparenţa unghiilor, în fineţea gleznelor, în înălţarea pulpelor. Toată persoana, toată înfăţişarea, era curată şi cochetă ca şi pieptănătura. Se simţea că profita de toate rîurile pe care le întîlnea, pentru a se spăla dintîi şi a se oglindi pe urmă.

Îmbrăcămintea ei, împodobită cu bijuterii de toate soiurile, povestea călătoriile ei. Purta ciorapi albaştri cu colţuri împodobite de arabescuri albe, aşa cum poartă fetele din Suabia, o fustă largă din pînză cafenie, cu mii de cute, ca muntencele din Pădurea Neagră, şi o vestă strîmtă de mătase ca ţărăncile din Bresse. Această vestă, de o tăietură naivă şi oarecum dizgraţioasă, era aproape ascunsă şi într-un fel corectată de un guler mare de Flandra, pe care erau brodate mai multe rozase de catedrale cu ochiurile prinse în plasă şi tricotate unele peste altele. Bijuteriile, toate italieneşti, şi probabil cumpărate fiecare chiar în locul unde erau produse, terminau şi completau povestea pelerinajelor ei. După cerceii în filigran se ghicea că fusese la Genova, după brăţara de aur emailat şi împodobit cu miniaturi, că trecuse prin Veneţia, după brăţara de mozaic, că se dusese la Florenţa, după bră-

ţara cu camee, că vizitase Roma, după colierul de corali şi scoici, că văzuse Napoli.

În fond era o delicioasă şi superbă fată. Bijuterii de idol şi un aer de zeiţă.

Era evident că podoabele acestei femei acoperită de bijuterii erau marea afacere a omului acoperit de zdrenţe.

De altfel nu era ingrată. Părea să-l adore, da, într-adevăr să-l adore, şi asta mă surprindea foarte mult. Ştiam bine că femeilor le face plăcere să simtă că sînt parte a unei antiteze ; ştiam că acelea mai frumoase, mai tinere şi mai drăguţe se complac, în urma nu ştiu cărui sentiment inexplicabil, să-şi joace rolul, în această figură de retorică vie, iubind la nebunie soţul bătrîn din cauza bătrîneţii lui, şi amantul cocoşat din cauza cocoaşei ; dar curăţenia, sub forma unei femei, să se complacă în murdărie, sub forma unui bărbat, asta n-aş fi crezut niciodată. Între speţa umană care se spală şi speţa umană care nu se spală există o prăpastie, şi nu îmi închipuiam că se poate construi o punte peste ea. Astăzi însă nimic de acest gen nu mă mai surprinde. Am văzut aici, în piaţa publică, o fată de şaisprezece ani, curată şi frumoasă ca o piatră spălată, sărutînd din minut în minut, cu un fel de admiraţie pasionată, părul slinos şi mîinile negre ale unui oribil om adormit, ce nici nu simţea măcar dulcile mîngîieri ; am văzut-o scuturînd cu degetele ei trandafirii haina saltimbancului, din care, în urma graţioaselor ei gesturi, ieşeau mici nori de praf ; am văzut-o izgonind muştele ce-l deranjau pe scîrnavul om adormit, aplecîndu-se asupra lui, ascultînd zgomotul răsuflării şi contemplînd cu duioşie ciubotele lui sparte ; şi acum sînt gata să aplaud pe scriitorul care va vrea să scrie un roman intim intitulat : *Povestea melancolică a dragostei dintre o porumbiţă şi un porc.*

Oh, dragă prietene, natura posedă toate combinaţiile şi femeia toate capriciile. Totul este posibil femeii ca şi lui Dumnezeu.

Tot sorbind din priviri pe tovarăşul zăcînd lîngă ea, făcea ca nouă, lustruind cu o cîrpă moale, un fel de spineta de formă veche, incrustat cu rotiţe de fildeş ca viela d'amor a marelui Girgiganto.

Drapelul care ţinea umbră cuplului era cea mai de neînţeles reclamă de şarlatan pe care am întîlnit-o vreodată ; ceea ce de altfel nu aduce nici un prejudiciu succesului.

Închipuie-ţi o pînză mare pictată în albastru şi în mijlocul pînzei, scorojite de soare şi brăzdate de ploi, nimic altceva decît aceste hieroglife pictate în negru.

Dacă puţinul ce cred că-l cunosc din explicaţiile recente ale decedatului Champollion nu mă înşală, fraza, desigur egipteană, înseamnă : *Astăzi ca în totdeauna în eternitate.* Însă ce sens îi dădea saltimbancul ? Îmi explic greu, numai dacă nu ar fi fost o

declarație pasionată făcută de porc porumbiței, în limba misterioasă a lui Horus [39], Epiphane[40] și Amon-Ra [41].

A contempla o femeie care la rîndul ei contemplă un bărbat, chiar atunci cînd femeia este foarte frumoasă și cînd bărbatul este foarte urît, nu-i, la urma urmei, decît o plăcere mediocră și, după ce am făcut aceste diferite observații, m-am reapucat să prînzesc, cînd, dintr-o dată, un cuvînt franțuzesc, articulat sub fereastra mea în felul cel mai curat și cu voce nespus de acră, mi-a reîntors atenția către piață. Mă vei scuti să redau cuvîntul. Este unul din acele cuvinte injurioase, unul din acele cuvinte neplăcut de pronunțat din cauza indecenței silabelor și în compania căruia te simți prost.

Am ridicat ochii.

Femeia care dormea se trezise. Era așezată în fund ; boneta, aruncată spre spate, lăsa să se vadă un chip de bătrînă de o urîțenie de vrăjitoare.

Ea era cea care îi aruncase tinerei fete cuvîntul auzit și privirea plină de mînie părea să-l mai arunce o dată.

Fata nu a răspuns nimic, gura ei frumoasă a căpătat o expresie de un nespus dispreț și aplecîndu-se asupra bărbatului l-a sărutat. Bătrîna, exasperată de această mîngîiere, a repetat înjurătura.

N-o să uit niciodată cu ce privire strălucitoare și mîndră, fără să zică nici un cuvînt, frumoasa fată i-a răspuns.

Din mica scenă, am tras două concluzii : prima, că bătrîna s-a trezit probabil în timp ce tînăra îl mîngîia pe saltimbancul adormit ; a doua, că acest om, acest porc, era iubit de ambele femei.

E povestea, de altfel, a întregii lumi. Vai, cine nu s-a găsit în viață prins între o tînără și o bătrînă, între prezent și trecut, între astăzi și ieri, între această porumbiță și pasărea de pradă.

Liniștea superioară a frumoasei a exasperat-o pe cealaltă și atunci, fără să facă un gest, fără să strige, de teamă să nu se adune

lumea, vorbind pe şoptite, dar hotărît şi teribil, i-a spus timp de un sfert de oră, în franceză, tot ce poate spune o amantă părăsită, trista sclavă, sultanei favorite, regina fericită.

I-a povestit cu acea acumulare de furie ce te face să spui şi să respui de douăzeci de ori acelaşi lucru, dar cu intonaţii diferite, povestea lor, a amîndurora, şi povestea bărbatului, şi povestea tuturor bărbaţilor şi femeilor, pigmentînd totul, trebuie să o spun, cu injuriile cele mai degradante, cele mai hidoase şi cele mai obscene.

De altfel acest lucru se mai întîmplă şi altora nu numai saltimbancilor de răspîntie. Chiar printre clasele care se cred răsărite şi şlefuite se găsesc persoane ce-şi coboară mînia în limbajul pieţarilor, aşa cum un căruţaş îşi înmoaie biciul în rîu ca lovitura să fie mai usturătoare.

Sub această revărsare de furie, tînăra fată suferea făţiş. Era palidă, buzele îi tremurau, dar nu răspundea nimic.

Numai mîna dreaptă şi-o pusese pe umărul bărbatului, cufundat în somn, şi îl împingea cu o mişcare regulată, înceată, discretă şi lină, în timp ce bătrîna vorbea. Nimic nu era mai curios decît acest fel de clopot de alarmă tăcut, în acelaşi timp plin de respect, de frămîntare, de nelinişte şi de dragoste.

În fine, frumoasa a reuşit, bărbatul s-a sculat, s-a întors căscînd şi a spus în spaniolă : *Que demonio de ruido haceis, mugeres ?* *

Pe urmă, ridicîndu-se şi privind bătrîna : *Calla te, vieja* ** Bătrîna a tăcut.

Saltimbancul s-a ridicat atunci în picioare, sprijinit în baston, ascultînd cu un aer de superioritate distrată pe tînăra fată, care, fără să răspundă întrebării sale, îi adresa probabil cuvinte drăgăstoase şi dezlînate.

În acest timp, eu îl priveam în toată voia. Să fi avut patruzeci şi cinci de ani. Faţa lui era pîrlită, ca a unui marinar. Din încruntarea aproape dureroasă a sprîncenelor, se vedea că a mers deseori în plină amiază pe soarele arzător. Era unul din acele aspre şi energice chipuri de cerşetori ale căror trăsături pronunţate şi profunde îl obliga pe Callot să folosească pentru aqua-forte lacul dur al fabricanţilor de viori.

Cu toate astea, după un examen amănunţit, pe chipul omului nu era atîta degradare pe cît arăta îmbrăcămintea. Emana ceva puternic şi generos. El aparţinea, ca şi cele două femei, acelei societăţi ascunse ce minează societatea vizibilă şi legală trăind prin

---

* Ce hărmălaie afurisită faceţi, bre ! (trad. din sp.).
** Taci, babo ! (trad. din sp.).

cotloane. Totuşi, una peste alta, preferam fizionomia sălbatică a acestui titan revoltat, gladiator, fugar, tîlhar cu profil de leu, înveşmîntat cu o haină de marchiz şi un pantalon de soldat, aspectului lustruit şi trădător al unui oarecare pamfletar spion, demagog popular sau calomniator public, care se încălzeşte în umbră din focul comod al unei rente secrete.

Nimic nu ar putea reda accentul de tandreţe cu care fata îi vorbea saltimbancului. Ea vorbea în franceză, el îi răspundea în spaniolă. Acest dialog pe jumătate, neînţeles de trecători, nu părea să-i stingherească nici pe unul, nici pe celălalt.

De altfel, în cuvintele frumoasei era un ciudat amestec a cărui origine însă nu puteam s-o descifrez. Vocea ei graţioasă şi mîngîietoare era în anumite momente înfundată şi hîrşîită (nici nu poţi să-ţi închipui cu ce regret scriu acest detaliu care demască, îmi este teamă, romul şi ţuica, însă ce vrei ? adevărul este neînduplecat, şi eu nu vreau să mă îndepărtez de el).

Vorbirea ei, cînd grosolană, cînd aleasă, era alcătuită din cuvinte adunate de pe străzi şi din altele culese prin saloane. Închipuie-ţi o preţioasă care alunecă cîteodată pînă la o precupeaţă, hotelul Rambouillet invadat de dugheană, corpul de gardă, de o tavernă.

Toate astea făceau să fie cel mai ciudat stil din lume, era în acelaşi timp argo şi jargon. Ea spunea *un esbrouf* *, ca ţigăncile din piaţa Saint Germain, şi *un farimara* ** *ca* ducesele din micul Marly.

Faţă de rivala ei se purta ca o adevărată doamnă. Nu îi făcea cinste să se ocupe de ea şi în ceea ce îi spunea bărbatului nu era nimic referitor la bătrînă, nici o plîngere, nici un reproş.

Cu toate astea, personajul căruia nu-i scapă niciodată nimic, dracul, avea şi aici socotelile lui, ca şi în alte părţi. Era foarte clar că blînda favorită avea mînia în suflet. Din timp în timp ea îi arunca celeilalte cîte o privire piezişă, şi privirea zvîrlită dintr-un ochi atît de încîntător era aproape feroce.

Iată, prietene, o observaţie făcută de mine şi care îţi îngăduie să o aplici la toţi leii şi toate porumbiţele genului uman. Nimic nu are un aer mai blînd decît un leu în timpul odihnei şi nimic nu pare mai fioros decît o turturică înfuriată.

Te implor să nu dai aici cuvîntului leu sensul ridicol care de cîţiva ani îi este dat la Paris, modă de plîns şi prostească, ca de altfel majoritatea modelor ce vin din Anglia, ce tinde să deformeze unul din cele mai frumoase cuvinte din limbă, degradînd una din cele mai nobile fiinţe ale creaţiunii.

---

* Cel căruia îi place să epateze (trad. din fr.).
** Cuvînt neidentificat.

Între timp, la cuvintele *tais-toi ! vieille* *, spuse de bărbat, cealaltă a rămas nimicită şi stupidă, nemişcată, ochiul ei, neclintit aţintit pe caldarîm, părînd că nu ascultă, părînd că nici măcar nu aude.

Totuşi, la un moment dat, cînd un băiat de la han a trecut prin faţa porţii la cîţiva paşi de ea, i-a făcut semn să se apropie. Un detaliu căruia perechea de îndrăgostiţi fericiţi nu i-a dat nici o atenţie.

Băiatul a venit şi s-a aplecat lîngă ţigancă, care i-a spus cîteva cuvinte la ureche.

Băiatul a răspuns printr-un semn că a înţeles şi s-a reîntors la han, iar ea a reînceput să-şi netezească, cu un aer de totală indiferenţă, cutele fustei care, în treacăt fie zis, era la fel cu cea a favoritei. Numai că tînăra fată avea o fustă nouă, şi bătrîna una veche.

Se auzea un zgomot de veselă şi argintărie în han.

Bărbatul a făcut semn tinerei fete să se ridice.

— *Vamos. Ahora es menester entrar en la posada* **.

— Da, a răspuns ea, este momentul. Este ora meniului fix.

Şi ea s-a ridicat uşoară ca o păsărică.

— *Que cantaras ?* ***

— Acel cîntec din valea Luiz, ştii ?

— *Muy bien* ****

Ea a luat farfuria de cositor. El a luat spineta, i-a trecut cureaua după gît şi s-a întors pe jumătate către cealaltă :

— *Bas a quedar aqui, vieja !* *****

Şi au intrat amîndoi în han.

Privirea bătrînei s-a aţintit din nou pe caldarîm, iar a mea în farfurie. Îmi terminam în linişte dejunul, cînd, din sala învecinată, s-a auzit un cîntec, din sala lungă, luminată de o duzină de ferestre, unde luau masa zgomotos cei ce serveau meniul fix.

Cîntecul dulce, grav, uşor răguşit, acompaniat de o spinetă şi mai răguşită, era probabil vocea tinerei fete.

Cu toate că uşa era întredeschisă nu auzeam cuvintele, fiind acoperite de acompaniamentul pantagruelic de linguri şi furculiţe.

În treacăt fie spus, niciodată nu am privit fără strîngere de inimă pe sărmanii cîntăreţi ambulanţi, acei paria ai tavernelor şi cabaretelor, care se strecoară tremurînd şi umiliţi în acest pandemoniu de oameni nesătui şi formidabili ocupaţi să benchetuiască,

* Taci, babo ! (trad. din fr.).
** Să mergem. Acum trebuie să intrăm în han (trad. din sp.).
*** Ce o să cînţi ? (trad. din sp.).
**** Foarte bine (trad. din sp.).
***** O să rămîi aici, babo ! (trad. din sp.).

lăsînd pradă pe pirpiriul bariton sau pe slăbuţa contraltă înfricoşătoarei orchestre de pahare, cuţite, farfurii şi sticle şi avînd drept capelmaistru pe diavolul burtos, cu ochii căscaţi, urechile astupate şi dinţii înfricoşători, ce se numeşte poftă de mîncare.

Eram, deci, pradă unor gînduri destul de melancolice, cînd deodată zgomotul vesel de la masa meniului fix s-a transformat într-un tumult extraordinar.

Cîntecul s-a oprit, zgomotul paharelor şi farfuriilor a încetat şi el şi unul îngrozitor i-a luat locul.

Închipuie-ţi mii de ţipete, o rumoare de voci, de paşi, de lovituri date şi primite, de scaune răsturnate, de mese zguduite, de veselă spartă, mulţimea dezlănţuită, servitorimea înfuriată, o casă cu susul în jos, o furtună ; în fine, ceea ce milanezii numesc atît de bine în dialectul lor pitoresc, *barataclar per ca* *.

Acest strigăt : *Ein Dieb ! ein Dieb !* ** domina tumultul.

Surprins, m-am ridicat şi m-am îndreptat către sala de unde venea vacarmul.

În acel moment ochii mei, care rătăceau mecanic în piaţă, se opriră asupra bătrînei.

Mărturisesc că nu m-am dus mai departe.

Femeia era transfigurată. Se ridicase, era în picioare, asculta cu nesaţ rumoarea şi privea hanul cu un ochi strălucitor, teribil, aproape frumos, plin de mînie, plin de ură şi plin de bucurie.

Pe urmă flacăra ce o avea în privire s-a stins dintr-o dată. Expresia feţei ei, puţin transparentă, ca a tuturor bătrînilor, a redevenit posomorîtă şi îngheţată.

Un grup ce ieşea din casă a apărut la uşa hanului.

M-am aplecat să văd.

Era o grămadă de oameni de toate felurile, servitori, servitoare, călători cu şervetul în mînă, băieţi tineri, femei bătrîne, înconjurînd, într-un vîrtej de gesturi şi strigăte, un bărbat şi o femeie care se zbăteau.

Bărbatul era saltimbancul, femeia era tînăra fată.

Bărbatul era ţinut de guler de şapte sau opt mîini puternice, respingea mulţimea însă cu aerul cel mai calm, cel mai îndrăzneţ şi cel mai indiferent. El mergea, dar rezistînd.

În ce priveşte tînăra fată, palidă, cu părul desfăcut, brutal împinsă şi percheziţionată de cinci sau şase grăjdari, cu bijuteriile smulse, dantela sfîşiată, plîngea, vorbea cu o voce rugătoare şi trebuie să spun că se apăra cu toată tulburarea inocenţei.

---

* expresie neidentificată.
** un hoţ (trad. din germ.).

În învălmăşeală erau deja amestecaţi un fel de poliţişti în uniformă, veniţi de nu ştiu unde, pentru că este o particularitate a oamenilor de la poliţie să apară dintr-o dată din pămînt. Un hoţ neîndemînatic loveşte pămîntul cu călcîiul şi iese un jandarm.

Am remarcat că băiatul care ţinea braţul tinerei fete era acelaşi căruia i-a şoptit ceva bătrîna.

În ce priveşte bătrîna, nu se clintea. Privea în tăcere cum erau duşi tovarăşii ei. Devenise statuie.

Trecînd în dreptul ei, bărbatul i-a strigat: *Vete, muger !**

O clipă mai tîrziu, tot acest grup furtunos, cei doi prizonieri, servitorii de la han, oamenii de la poliţie şi trecătorii au dispărut la colţul casei.

Unde se duc ? întrebai un băiat care tocmai se apropiase de mine.

El mi-a răspuns : la închisoare.

Iată explicaţia dată de băiat.

În timp ce tînăra fată cînta în picioare la capătul mesei unde se servea meniul fix, cu ochii ridicaţi spre cer, un servitor de la han, acelaşi, mi-a spus băiatul, care îi ţinea braţul ieşind din han, remarcase în spatele ei, în umbra unui bufet unde ospătarii puneau farfuriile murdare, o anumită cantitate de sare şi piper răspîndită pe jos. Din cînd în cînd, bărbatul care acompania cîntecul la spinetă se sprijinea, ca şi cum ar fi fost obosit, de acest bufet. Servitorul i-a vorbit stăpînului despre sarea şi piperul vărsat. S-a inspectat argintăria.

O solniţă mare de argint dispăruse.

Văzînd aceasta, servitorul s-a repezit asupra frumoasei cîntăreţe, strigînd : Căutaţi-o pe femeie !

Cu toată opoziţia ei şi a bărbatului, a fost percheziţionată şi într-un buzunar, ascuns în cutele fustei, a fost găsită solniţa.

De aici tot tumultul şi strigătele : *ein Dieb !*, acea apariţie a poliţiei şi, ca deznodămînt, închisoarea.

Vei rîde de mine, dragă prietene ? întîmplarea mi-a strîns inima.

Numai eu singur îi cunoşteam secretul.

Pentru toată lumea, chiar şi pentru cei doi prizonieri, nu era decît un furt pedepsit ; pentru mine era o dramă. Fata furase din dragoste, dar din gelozie fusese pedepsită. Pentru mine era evident că bătrîna îşi denunţase dinainte rivala aceluiaşi servitor de la han, care, cu cîteva minute mai tîrziu, remarcase sarea aruncată, o percheziţionase pe cîntăreaţă şi o condusese la închisoare.

---

* Du-te, fă ! (trad. din sp.).

Întunecată poveste, în aparență trivială, dar în fond poetică; caraghioasă prin micimea personajelor, tragică, după părerea mea, prin intensitatea pasiunilor.

Ce ar fi fost, cu tot avertismentul milostiv al bărbatului, victima sa fără să știe : *vete, muger !* bătrîna a rămas pe loc.

Ea nu mai triumfa ; ochiul ei sticlos devenise oribil și trist ; gustul rămas în urma răzbunării este rău.

Era încă în același loc cînd un mic pluton de soldați, condus de un om al poliției și înmulțit de o ceată de copii, a apărut și a înconjurat-o dintr-o dată. Soldații au luat cușca, au smuls pancarta și i-au comandat bătrînei să meargă cu ei.

Capul îi căzu pe piept și ea se supuse fără să articuleze o silabă.

Cu toate astea, copiii, veseli și dezlănțuiți împrejurul ei, o asurzeau cu strigăte și chiote, și unul dintre ei, cel mai mare, care știa cîteva înjurături în franceză, o urmărea cu acea inexplicabilă înverșunare a copilăriei, care este blîndă cînd e blîndă, și atît de crudă cînd e crudă.

Egipteanca a suportat la început batjocura cu un aer de dispreț, dar dintr-o dată, ieșind din mijlocul soldaților înmărmuriți și făcînd trei pași în mijlocul copiilor, îi spuse celui mai mare cu vocea ei de pasăre de pradă, întinzînd brațul : — *Uite spînzurătoarea ta !*

Ea rămase în această poziție cîteva clipe.

Pînă acum nu remarcasem înălțimea femeii. Astfel, îmbrăcată în negru, slabă, palidă, dreaptă printre copii, cu brațul întins, era imaginea vie a unei spînzurători.

Soldații o luară, copiii își întețiseră rîsetele și țipetele, și un moment mai tîrziu ea dispăruse, ca și ceilalți doi, la colțul casei.

Freibourg

Note

19.

Freibourg. Încîntător oraș elvețian și gotic, plin de mănăstiri : Cordelierilor, Ursulinelor, Capucinilor, Augustinilor, Iezuiților. Vedere din turnul catedralei, în formă de tricorn. Catedrala este pe una din înălțimi. Îmbrăcămintea de lemn a pereților, frumoasă; cîteva vitralii frumoase ; orgă cu sunet amplificat înșelător. Voce umană. Clopotnița, în reparație acum, are 360 de picioare înălțime. Tei plantat în ziua bătăliei de la Morat, proptit pe stîlpi, în-

conjurat de bătrîni care se încălzesc la soare. Plimbare pe bătrînele poduri ; înfăţişare fermecătoare a vechilor splaiuri ; pod suspendat, ciudat şi folositor. Femeile poartă smocuri enorme de păr.

Am ieşit din Freibourg la asfinţit. Mont Blanc, de o parte, printre munţi, de cealaltă parte, o vacă, în poiana ei. Două lucruri mărețe.

Gruyères, dealuri calcaroase ; Gibloux, miez de gresii acoperite de brecii. Bulle : oraş vechi ars în 1805. Nu a mai rămas decît vechiul donjon. Există acolo un han cu firma : *Hôtel de la mort.*

Pe drumul de la Aix-les-Bains

— Album —

14 septembrie, ora 7 dimineaţa.

Ieşind din lacul Geneva, Ronul întîlneşte zidul lung al munţilor Jura, ce-l trimite îndărăt în Savoia, pînă la lacul Bourget. Acolo găseşte o ieşire şi se repede în Franţa. Din două salturi este la Lyon.

În depărtare, pe coastele aspre şi verzi ale munţilor Jura albiile îngălbenite ale torenţilor secaţi desenează în toate părţile Y-uri.

Aţi remarcat cît de pitorească este litera Y şi cîte înţelesuri fără număr are ? Copacul este un Y ; ramificaţia a două drumuri este un Y ; confluenţa a două rîuri este un Y ; un cap de măgar sau de bou este un Y ; un pahar cu picior este un Y ; un scrin pe tija lui este un Y ; un om care ridică braţele la cer este un Y.

De altminteri această observaţie se poate extinde la tot ce constituie elementar scrisul omenesc. Tot ce se găseşte în scrierea demotică a fost transpus în cea hieratică. Hieroglifa este rădăcina necesară literei. Toate literele au fost la început semne şi toate semnele au fost la început imagini.

Societatea omenească, lumea, omul în totalitate sînt cuprinse în alfabet. Ingineria, astronomia, filozofia, toate ştiinţele au acolo punctul de plecare, imperceptibil, dar real ; şi aşa trebuie să fie. Alfabetul este un izvor.

A este acoperişul, pinionul cu traversa, arcada, *arx ;* sau îmbrăţişarea a doi prieteni strîngîndu-şi mîna. *D* este spatele ; *B* este *D* pe *D*, spatele pe spate, cocoaşa ; *C* este cornul lunii ; *E* este postamentul, piciorul drept, consola şi arhitrava, toată arhitectura cu tavanul într-o singură literă ; *F* este spînzurătoarea, furca ; G este cornul ; *H* este faţada edificiului cu cele două turnuri ; *I*

este mașina de război lansînd un proiectil ; *J* este *brăzdarul* și cornul abundenței ; *K* este unghiul de reflexie egal cu unghiul de incidență, una din cheile geometriei ; *L* este gamba și piciorul ; *M* este muntele ori tabăra, corturile împerecheate ; *N* este poarta închisă cu bara sa diagonală ; *O* este soarele ; *P* este hamalul în picioare cu povara în spate ; *Q* este crupa cu coada ; *R* este odihna, hamalul sprijinit de bastonul său ; *S* este șarpele ; *T* este ciocanul; *U* este urna ; *V* este vasul (de aici provine confuzia care se face deseori între ele) ; am spus ce este *Y* ; *X* sînt săbiile încrucișate, este lupta, cine va fi învingătorul ? nu se știe ; ermeticii au interpretat *X*-ul ca un semn al destinului, algebriștii, ca un semn al necunoscutului ; *Z* este fulgerul [...]

Astfel, întîi a fost casa omului și arhitectura sa, pe urmă corpul omului, structura și diformitățile sale ; pe urmă justiția, muzica, biserica, războiul, recolta, geometria ; muntele ; viața nomadă, viața de mănăstire ; astronomia ; munca și odihna ; calul și șarpele ; ciocanul și urna care se răstoarnă, se împerechează și se face clopotul ; arborii, fluviile și drumurile ; în fine, destinul [...] iată ce conține alfabetul.

De asemenea, s-ar putea ca unii din misterioșii constructori de limbi, ce clădesc bazele memoriei umane, dar sînt uitați de ea, A, E, F, H, I, K, L, M, N, T, V, Y, X și Z, să nu fie altceva decît diferitele nervuri ale șarpantei templului.

Geneva

Aix-les-Bains, 24 septembrie.

Bună ziua, mămico, bună ziua, Adela mea dragă, numerotez cu 9 această scrisoare ; numărul 8 este lunga scrisoare unde povestesc urmarea marii mele ascensiuni pe Rigi, începută, dar încă neterminată din cauza vitezei cu care călătoresc în acest moment. O voi termina și o vei primi în curînd. Pînă atunci nu vreau să te las fără vești, îți scriu în grabă aceste cîteva pagini. Sînt la Aix-les-Bains. Vezi cît de repede cobor către miazăzi. Este o vreme îngrozitoare în Elveția. Mai multe drumuri către miazănoapte sînt rupte.

Am trecut alaltăieri prin Lausanne, Adela mea, și m-am gîndit la tine. Îți mai amintești, cînd, în 1825, pe un frumos clar de lună, am întrezărit Lausanne ? Din impresia care mi-o făcusem despre biserică nu a mai rămas mare lucru, cu toate că este frumoasă. Seara, printr-o întîmplare ciudată, am retrăit exact același clar de lună și am văzut biserica la fel de frumoasă ca în 1825. Luna

ascunde prostiile arhitecţilor. Catedrala din Lausanne are nevoie de un pic de lună.

Geneva a pierdut mult şi crede, vai, că a cîştigat mult. Rue des Dômes a fost dărîmată. Vechiul rînd de case mîncate de vreme ce-i dădeau oraşului, către lac, o faţă atît de pitorească, a dispărut. A fost înlocuit de un splai alb, împodobit de o grămadă de cazărmi mari şi albe luate de bunii genevezi drept palate. Geneva a fost, în ultimii cincisprezece ani, răzuită, curăţată, nivelată, răsucită şi plivită în aşa fel, încît în afară de movila Saint-Pierre şi de podurile peste Ron nu a mai rămas nici o casă veche. Acum Geneva este o platitudine înconjurată de ridicături.

Însă orice ar face, oricît ar vrea să-şi *înfrumuseţeze* oraşul, cum nu vor putea niciodată să răzuie Salève-ul, să retencuiască Mont Blancul şi să zugrăvească Lémanul, sînt liniştit.

Nimic mai posomorît decît mici Parisuri neizbutite, prezente acum în provincie, în Franţa şi în afara ei. Te aştepţi la un oraş vechi cu turnuri, cu faţade sculptate, străzi istorice, clopotniţe gotice sau romane şi găseşti o falsă stradă Rivoli, o falsă Madeleine semănînd cu faţada teatrului Bobino, o falsă coloană Vendôme avînd aerul unui stîlp de afişaj.

Provincialul are pretenţia să-l facă pe parizian să admire toate acestea ; parizianul ridică din umeri, provincialul se supără. Aşa cum m-am certat deja cu întreaga Bretagne, mă voi certa acum cu Geneva.

Geneva este totuşi un oraş situat admirabil, cu multe femei frumoase, cîteva alese inteligenţe şi o mulţime de plozi încîntători ce se joacă sub copaci, pe malul lacului. Cu astea îi poţi ierta conducerea meschină, nătîngă, ridicolă şi cicălitoare, păcătosul şi caraghiosul control al paşapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălţată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, şi galbenul ei, şi albul, şi ipsosul, şi creta sa.

Totuşi încă puţin şi Geneva va deveni un oraş plictisitor.

Ieri a fost o sărbătoare, *un ensuissement*, cum i se spunea. Se trăgeau bilete de loterie. Toată lumea vorbea geneveza. Îmi pierdusem remontorul de la ceas şi mi-a fost imposibil să găsesc un ceasornicar care să lucreze. Geneva nu se mai recunoştea. Lumea se plimba pe apă, în ciuda valurilor ; puştii ştrengăreau ; căruţele coborau coastele fără opritoare ; şi plimbăreţii degradau taluzele de iarbă.

Rîd, dar eu nu rîdeam. Mă plimbam singuratic în oraşul unde hoinărisem cu tine acum paisprezece ani. Eram trist şi plin de gînduri bune şi tandre ; poate ai fi fericită să le cunoşti. Adela mea, iubeşte-mă !

De la Bulle, pînă dincolo de Lausanne am călătorit cu o familie elveţiană minunată şi drăguţă. Şase persoane. Tatăl, un bătrîn distins, cultivat, amabil, plin de informaţii şi, în plus, de informaţii utile, care mi-a amintit de tatăl tău. Fata mai mare este o tînără văduvă agreabilă (în genul doamnei François). Ea a dorit să viziteze Chillon, i-am oferit braţul meu, ea l-a acceptat ; fratele mai mare, un cumsecade student entuziast, a venit şi el cu noi şi am făcut toţi trei expediţia la castel. I-am scris lui Boulanger de la Lausanne toate detaliile. Dacă este aproape de tine, ceea ce doresc şi pentru tine şi pentru el, cere-i detaliile. La Coppet, familia mea elveţiană m-a părăsit. O regret mult.

Însă ceea ce regret, eşti tu, sînteţi voi, toţi iubiţii mei. Înainte de împlinirea unei luni vă voi revedea. Călătoria mea este o călătorie de lucru. Dacă n-ar fi asta, negreşit aş scurta-o. Am atîta nevoie să vă îmbrăţişez. Vă iubesc pe toţi.

Şi, bineînţeles, nu face excepţie nici dragul meu Vacquerie.

SUDUL FRANȚEI ȘI BURGUNDIA

AVIGNON

Album

25 septembrie.

A sosi la Avignon pe un frumos asfințit de toamnă este un lucru admirabil. Toamna, soarele în asfințit și Avignon înseamnă trei elemente ale unei armonii.

Orașul papilor se duce și el ; anul lui Petru, acest an care ar fi trebuit să fie un ciclu, este în pragul toamnei ; soarele catolic, înălțat la Avignon ca și la Roma, este în asfințit.

De departe, minunatul oraș, avînd ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatră aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sînt ca un reflex al frumuseții grecești. Ca și Atena, Avignon are un Acropole ; castelul papilor este Partenonul său.

Dealurile sînt calcaroase, acoperișurile sînt italiene, ceea ce învăluie orașul cu o zare de tonuri calde și linii drepte ce taie în depărtare grupuri de turnuri mari, rotunde. Pe măsură ce înaintezi, legănarea vaporului face ca în lumina razelor de soare grupul de turnuri să se descompună și să se recompună, fără să-și piardă nimic din unitatea lor pitorească și severă, ca și cum Poussin [42] însuși le-ar deranja și le-ar pune la loc.

Cînd te apropii de oraș, imaginea greacă și antică a vechiului Avignon se schimbă, fără să dispară însă, și ideea catolică începe să se înfiripe și să iasă la lumină. Clopotnițele se înmulțesc ; acele gotice străpung splendida îngrămădire de arhitrave ; castelul papilor devine pentru privire un fel de catedrală romanică uriașă cu șapte sau opt turnuri drept fațadă și un munte drept absidă. Ogive se desenează ici și colo în incinta fortificată ; vîrfuri de contraforți arabi se prind de cele două părți ale masivelor porți-donjon ; în partea de sus a zidurilor apar lucarne de tragere de o formă remarcabilă ; lucarna papilor este o cruce.

Toate acestea înseamnă măreție, adăugată măreției ; așa cum am mai spus-o mai sus, este Roma ivită din Atena. Nici chiar gura

de tragere nu este supărătoare. Mitra papală era totodată şi cască. Iuliu al II-lea, fost episcop de Avignon înainte de a fi papă, a arătat adeseori acest lucru regilor Europei. Crucea catolică nu este numai o cruce ; ea este cîteodată un ciocan, cîteodată o sabie.

Acum, că valul se retrage, Avignon nu mai este decît un orăşel, dar un orăşel cu o înfăţişare nemaipomenită.

Am sosit către seară. Soarele tocmai dispăruse într-o ceaţă arzîndă ; cerul luase culoarea albăstruie, nedecisă şi luminoasă ce face ca Venus să strălucească atît de minunat ; cîteva capete de oameni negricioşi şi arşi de soare se arătau pe zidurile înalte ca dintr-un oraş turcesc ; un clopot bătea, luntraşii cîntau pe Ron, cîteva femei în picioarele goale alergau către port ; printr-o poartă ogivală. vedeam cum urcă, pe o stradă strîmtă, un preot ducînd potirul Sfintei Împărtăşanii, precedat de un paracliser, purtînd crucea, şi urmat de un gropar, împovărat de un sicriu ; copii se jucau pe pietrele ieşite din apă, jos la mal ; şi nu aş putea spune ce sentiment mă învăluia, din amestecul melancoliei clipei, cu măreţia spectacolului.

Avignon moare ca Roma, de aceeaşi boală ca Roma, şi cu tot atîta maiestate ca Roma.

Cu toate astea, dacă doriţi să păstraţi o impresie neştirbită, dacă vreţi să luaţi în minte sau poate chiar în inimă Avignonul feciorelnic şi venerat, dacă vreţi ca sentimentele mărunte să nu tulbure gîndurile înălţătoare izvorîte din contemplarea oraşului, nu vă apropiaţi, nu intraţi în Avignon, treceţi în grabă, coborîţi Ronul, ajungeţi la Beaucaire sau la Marsilia, sau în oricare oraş comercial, şi de acolo întoarceţi-vă către Avignon ca să-l admiraţi.

Dacă totuşi persistaţi, dacă uitaţi importantul adevăr că un călător nu cunoaşte niciodată din obiceiurile unui oraş decît partea hidoasă, ospitalitatea cumpărată, servitorimea de moment şi jecmănitoare, într-un cuvînt hanul, şi că nu face niciodată cunoştinţă cu casa primitoare, gratuită, prietenoasă şi binevoitoare, dacă vreţi cu tot dinadinsul să dormiţi, să beţi şi să mîncaţi în această cetate-fantomă numită Avignon, dacă pînă într-atît nu-i daţi respectul cuvenit, iată ce veţi păţi, iată ce mi s-a întîmplat.

Trageţi la ţărm, vasul atinge malul, se aruncă puntea, vă luaţi sacoşa (presupun că ştiţi să călătoriţi şi că nu vă încărcaţi decît cu o sacoşă), daţi biletul şi săriţi pe ţărm. Sînteţi sprinten, fericit, vesel, priviţi ogivele turnurilor şi nici măcar nu aţi remarcat mutrele groaznice care mărgineau ţărmul şi care vă aşteptau la coborîre. Cu toate astea iată-vă printre ele, vă înconjură, vă trag în toate părţile, vă asurzesc şi sînteţi obligat să băgaţi de

seamă că vă aflaţi în mijlocul hamalilor din Avignon. Aşadar, veţi cunoaşte ce înseamnă hamalii din Avignon.

Sînt un fel de uriaşi prost croiţi, urîţi, îndesaţi, vînjoşi, pătraţi, păroşi, neplăcut de privit. Pun stăpînire pe tine, te înghiontesc în învălmăşeală şi îţi spun într-un îngrozitor dialect şi cu un îngrozitor surîs îndatoritor : Domnul are bagaje ? Răspunzi inocent, da, şi arăţi sacoşa. — *Numai atît !* răspund uriaşii pe limba lor păsărească, *este doar pentru un bătrîn sau pentru un copil.* Şi te examinează pe tine şi desaga ta cu un neînchipuit dispreţ.

Cum este întotdeauna neplăcut să traversezi un oraş cu o sacoşă pe umăr, fără să ştii unde mergi, aştepţi ca unul din caraghioşi să-ţi ia bagajul. Nimeni nu se apropie. Cauţi din ochi un copil sau un bătrîn. Nu apare nici unul. Nu mai aştepţi şi porneşti vitejeşte prin oraş cu bagajul sub braţ în căutarea unui adăpost. Abia ai făcut trei paşi că unul din uriaşi aleargă după tine, îţi smulge povara şi începe să meargă înaintea ta. Îl urmezi. În două minute este în faţa uşii unui hotel.

Dacă este hotelul *Palais-Royal,* hotelierul te examinează din cap pînă în picioare, remarcă că ai şapcă pe cap şi cizme prăfuite în picioare şi drept bagaj o sacoşă, cîntăreşte dintr-o privire prada slabă şi vrednică de dispreţ şi îţi declară că nu mai are camere. Unde pui că hanul lui e gol. Dacă este hotelul *Europe,* situat vizavi, patronul te primeşte şi te conduce în tăcere într-o cameră oarecare.

Hamalul este tot acolo. Trebuie să-l plăteşti. S-ar putea ca nenumăratele bacşişuri din timpul zilei să-ţi fi epuizat mărunţişul şi în pungă să nu fi rămas decît cu bani de aur. Te întorci cît se poate de natural către hotelierul avignonez şi îi spui arătîndu-l pe hamal : Daţi-i cincisprezece bani acestui om. Aici scena se schimbă. Hotelierul te priveşte cu un aer înfricoşat şi din cele cinci sărmane cuvinte trage concluzia că nu ai bani. Nimic mai caraghios decît un asemenea nor pe mutra unui hotelier. Privirea lui se plimbă îngrijorată de la sacoşă la tine şi de la tine la sacoşă, prostănacul de hamal punînd capac la toate. Dar, pentru că îţi este foame şi doreşti să te culci undeva, nu te superi şi îi spui hotelierului, scoţînd un napoleon din buzunar : schimbă-mi asta. O clipă mai tîrziu hotelierul revine cu banii, liniştit şi vrednic de milă. Atunci iei din grămadă cincisprezece parale şi le dai hamalului pentru cele trei cămăşi ce ţi le-a purtat şi pentru cei trei paşi făcuţi.

Aici altă întîmplare. Uriaşul refuză. *Nu este destul,* spune el. Eşti puţin surprins. Eh ! te gîndeşti, este un sălbatic care nu cunoaşte valoarea banilor şi îi dai douăzeci de parale. Îmi trebuiesc treizeci, spune omul.

Sînt destul de nepăsător față de monedele de treizeci de parale, nepăsător, ca un milionar, nepăsător, ca un poet, cu toate că nu sînt nici poet, nici milionar. Cu toate astea mărturisesc că, uneori, o monedă de treizeci de parale m-a înfuriat pe toată viața. Îmi voi aminti pînă în ultima clipă de moneda de treizeci de parale de la Avignon.

Încerci să faci unele obiecții : Cum, pentru trei pași, pentru un pachet de doar trei livre ! Pentru cincisprezece parale un comisionar traversează tot Parisul cu chingile pe spinare, dar bine, caraghiosule, cîștigi cincizeci de franci pe zi ? Uriașul rămîne neînduplecat. — *Sîntem asociați în Avignon. Treizeci de parale.* Încerci din nou. Dar dacă aș fi avut un cufăr ? Îmi răspunde : — *Ar fi făcut trei franci.*

Ce să faci ? să te iei la trîntă cu acest om ? să te adresezi hotelierului ? să chemi comisarul de poliție ? El este înțeles cu hotelierul și fără îndoială că-și împart banii. Comisarul de poliție te va face să-ți pierzi timpul cu fleacuri cvasi-juridice. Lupta cu omul ar fi inegală și pe urmă respingătoarea gloată a hamalilor din Avignon este acolo și mișună pe sub ferestre. În orice caz, ar fi mult zgomot pentru nimic.

Omul repetă întruna : *treizeci de parale, sîntem cu toți asociați :* Îi spui : — *Deci sînteți o bandă,* dar îi dai cele treizeci de parale.

Însă ești indignat și mînios. Chipul sinistru și suspect al hamalului îți trezește ciudate amintiri ; îți vin în memorie sîngeroasele fapte vitejești ale acestei populații din Avignon și, pornind de la o sacoșă și de la o monedă de treizeci de parale, vezi apărînd, sub tavanul crăpat al hanului *Palais-Royale,* umbra palidă a mareșalului Brune [43] și-l auzi ricanînd pe Trestaillon.

Este clar că ar fi fost mai bine să nu intri în Avignon.

Peste tot găsești un pungaș cerînd dublu sau chiar triplu de ce i se cuvine, dar numai la Avignon am întîlnit un hamal ticălos cu aer de fiară sălbatică, cu ochi de vulpe și rictus de tigru. Îți dai seama că acest lazzarone * provensal nu ar duce un cufăr pentru trei franci, în schimb ar omorî un om pentru două parale.

Nu vreau să fiu nedrept cu acest nobil oraș. Avignon este, fără îndoială, pentru cei care îl locuiesc, plin de familii demne, cinstite, oneste, ospitaliere, însă pentru călătorul grăbit, ce ajunge să cunoască numai aspectele superficiale ale lucrurilor, Avignon are doar două fizionomii distincte. În partea de sus este orașul papilor, în partea de jos, o peșteră de tîlhari.

---

* Cerșetor (trad. din it.).

Desigur, este de la sine înțeles că admit toate excepțiile și toate restricțiile. De altfel tocmai am revăzut orașul în clar de lună mai frumos și mai uimitor decît în asfințit. Și pe urmă aerul este călduț, vîntul lin și cerul albastru.

Ieri eram la Lyon, ploua cu găleata. La cinci dimineața am părăsit Lyonul ce tremura de frig, sub un nor gros ; la cinci seara eram aici. Este o călătorie minunată. Am mers în douăsprezece ore nu de la Lyon la Avignon, ci din noiembrie în iulie.

26 septembrie.

Luna era plină, cîteva stele strălucitoare punctau ici și colo albastrul cerului, adierea era caldă. Nopțile la Avignon au deja ceva din suflul cerului Greciei și al Italiei. Simți, în curentul de aer îmbătător, că poarta Orientului este aici foarte aproape, întredeschisă.

Mergeam în lungul cheiului Ronului sub întunecatele ziduri ale lui Inocențiu al IV-lea. Aveam în față acel pod din Avignon, cîntat de jocurile vesele ale fetițelor, acel vechi pod Bénézet, rupt, căzut, prăbușit, cu toate că a fost clădit de un sfînt, cu toate că poartă încă în mijlocul Ronului o capelă.

Cele patru arcuri mari se înălțau în lumina lunii ca umbre negre încununate de siluetele ierburilor și mărăcinilor. Din cele patru arcuri cel ce atinge țărmul trece peste drum și îl acoperă cu arhivolta lui mare.

Sub această boltă, ale cărei crăpături adînci le priveam, a fost oprită, în 1815, în momentul în care părăsea Avignonul, trăsura mareșalului Brune. Cîțiva păcătoși au apucat zăbalele cailor și i-au întors din drum. După ce au făcut cîțiva pași în afara boltei, cu oribila gloată agățată de capul cailor, mareșalul a putut să citească pe fațada unei case de pe țărm aceste cuvinte, scrise dedesubtul unei madone, unde dăinuie încă : *Notre-Dame de la Garde, roagă-te pentru noi, 7 septembrie 1812.*

L-au forțat pe mareșal să se întoarcă în oraș, prin vechea poartă fortificată ce străjuiește podul de lemn.

Exista acolo, la dreapta, într-o piațetă, un han, *hotelul Palais-Royal,* încă în picioare. Mareșalul s-a refugiat acolo. Acolo a fost atacat. De acolo a refuzat să fugă. Acolo, Pointu, Farge și Mallaine l-au sugrumat. De acolo, din acel han, a fost tîrît trupul, ca să fie legat de coada unui cal și apoi dus și aruncat în Ron.

M-am plimbat pînă la miezul nopţii prin sinistra piaţetă. Hotelul Palais-Royale ocupă o latură. Cinci ulmi, martori ai crimei, umbresc caldarîmul, doi la stînga şi trei la dreapta.

Aproape de han, în fund, dincolo de cei trei arbori, se vede faţada neagră, elegantă şi manieristă a unei clădiri din secolul al XVIII-lea. Deschiderile uşilor şi ferestrelor conturate în această faţadă sînt astăzi zidite şi denaturate. Într-un ancadrament în ghirlande, de deasupra unei porţi, am văzut cîteva urme dintr-o inscripţie ştearsă. Am descifrat, nu fără greutate : *Salle de spectacles.* Mai jos, în unghiul zidului, de unde se deschide o stradă, este această inscripţie : *Place de la Comédie.*

De fapt, 1815 nu făcea decît să repete '93. În 1815 Pointu a tîrît corpul mareşalului Brune în Ron ; Jourdan, în '93 trăgea în Ron un alt cadavru încă şi mai ilustru. Cel al lui Jacques d'Ossa, de Cahors, papă, sub numele de Ioan al XXII-lea, care, după ce a dormit patru sute cincizeci şi nouă de ani sub bolta bizantină de la Notre-Dame des Doms, a fost trezit brusc din mormîntul său. Cîţiva spărgători de vase, beţi de vin şi de pasiuni sălbatice, au aruncat, rîzînd, în rîu pe temutul papă ce l-a canonizat pe sfîntul Thomas d'Aquino, l-a amnistiat de antipapa Nicolae al V-lea şi l-a excomunicat pe împăratul Ludovic al Bavariei.

Să nu fiu înţeles greşit ; în oraşe ca Nîmes şi Avignon nu sînt nici iacobini, nici regalişti, nici catolici, nici hughenoţi ; sînt masacre periodice tot aşa cum sînt epidemii de friguri. La Paris sînt certuri, la Avignon exterminări. Pointu şi Jourdan nu sînt doi oameni, este unul şi acelaşi om în două epoci diferite, este drojdia populaţiei din Avignon în timp de revoluţie.

Un noian de învăţăminte şi concluzii morale ne oferă această nenorocită populaţie. Şi aici trebuie mai curînd să plîngi decît să dojeneşti. Natura şi climatul sînt complici în toate lucrurile îngrozitoare înfăptuite de aceşti oameni. Cînd soarele sudului încinge un gînd violent, din capete şubrede nu ies decît crime.

NOTE

Avignon — anul acesta opt luni fără ploaie. Palatul papilor. — Vipere. — Puţ Ludovic al XV-lea în curte. — 800 de săli. — Fresce admirabile. Gheţăria papei umplută. Galeria distrusă pentru a face o curte soldaţilor. Capela inchiziţiei. Ogive triple. — Curtea ruinată în '93. Subterană care traversează cele două Ronuri şi merge pînă la Fortul St. André la Villeneuve (departamentul

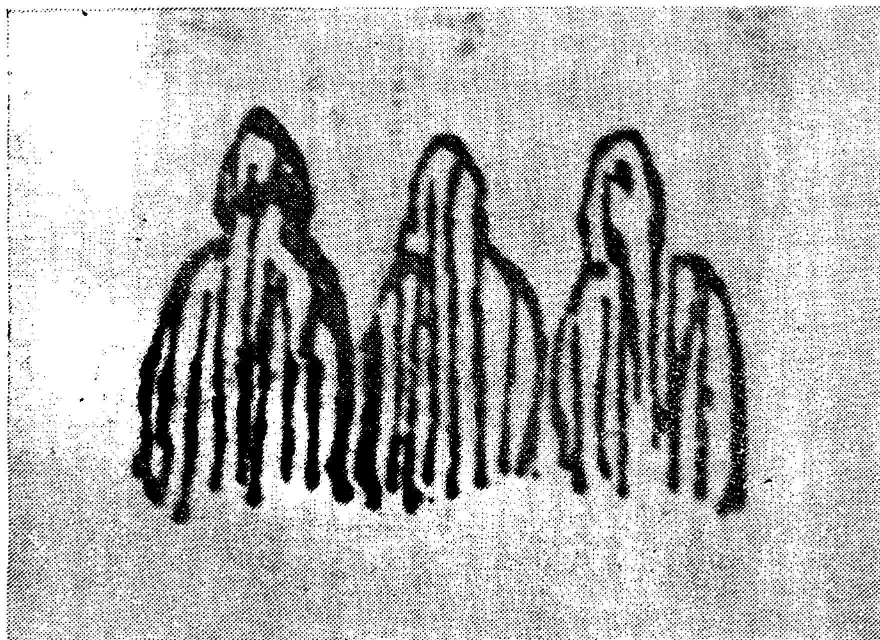
Gard). Închisoarea unde a fost închis Rienzi — celulă luminată de o fereastră ogivală. Inscripţii pe zid :

Quis mihi hoc tribunt ?

F. Graset

acves'fav sermet 158... — IHS — *Ders est pre nobis.* — Videont RANOS — *Longitudine rerum* (ilizibil) *

Jourdan tăietor de capete — 200 de persoane străpunse de sabie — am văzut gaura pe unde au fost aruncate în gheţărie. Sală de tortură văzută de sus. Are forma unei mitre papale. Fără ecou. Afumată de ruguri. Patru funduri de cuptor în cele patru colţuri. Adîncitură unde stătea judecătorul. Rugul era într-o cuşcă de fier. Am văzut găurile gratiilor în zid. Cal cu o şa vărgată pictat pe pereţi. Lungă alee a inchiziţiei. Împuşcături în '93 (Jourdan). Gloanţe pe pereţi. Uşă zidită prin care au ieşit victimele. Vas de piatră unde erau fierţi în ulei condamnaţii. Englezoaică frumoasă ce măsoară adîncimea cu umbrela. Camera de tortură văzută dinăuntru. Arsuri adînci în zid. Smulgere de instrumente. Cuptor

* Inscripţie cu formulare neclară.

pentru a încinge instrumentele. Deschidere ogivală de aruncat trupurile.

Urme mari de sînge din '93 (Jourdan), tot zidul este vopsit. Constructorul a conceput două tavane în acest turn pentru a adăposti muniția. Zidar, lăsînd să-i cadă coșul, coboară, găsește două cadavre. Felinare sparte, vechi foale, amestec de geniu în toate astea. Suporturi de lampioane de la serbarea regelui alături de arsuri pe zid. Iarbă medicinală, butoaie desfundate, pingele vechi. Crăpături în sus pe unde se văd ruinele. Burlane de

sobă, cercevele vechi etc. Turnul Taurias, prăbuşit. Ogive. Urcat scara în zid. Scheletul unui palat. Se întrevăd intrările sălilor. Lilieci-Console sculptate sub arcurile grinzilor de susţinere ale ogivelor — Nr. 5 bucătărie pentru 1 600 de oameni (bucătăria papei) — Biserică transformată în magazin. Este imensă. Preotul părea un pitic, spune bătrîna.

Şapte papi la Avignon. Capela particulară a papei. Fresce admirabile acoperite de zugrăveală în 1827. Nu a fost lăsată decît o travee ca mostră a prostiei. Sala conclavului, unde era expus cu măreţie, înconjurat de cardinali, papa decedat ; paturile soldaţilor, culcaţi, în hainele lor cenuşii. Mănunchiuri de ogive. Balconul de unde da binecuvîntarea ambasadorul papei, obiecte militare de piele, agăţate în cuie. Temniţe subterane. Roţi cu zimţi de lame. Mansarde. Turn-închisoare. Frumoase deschideri romanice cu gratii prin care se văd bonetele poliţiştilor şi capetele soldaţilor.

Palat-fortăreaţă-puşcărie.

Catedrală. N.-D des Dome — Dom romanic octogonal, frumos. Portic romanic în care este un portal bizantin cu picturi frumoase pe timpan. *Simon de Sienne.* (În timpul revoluţiei a fost pusă această inscripţie pe care am citit-o : *Monument antique et curieux* *). Avignon AVE. JO. Statuia lui Jupiter în fundaţia castelului. Turnul principal stricat, balustradă cu stilpi, toată construcţia este din punct de vedere arhitectonic prost restaurată. Crucile făcute la ferestre demonstrează ignoranţa odioasă a arhitectului. Barete sculptate pe zidurile metropolei. Amvonul episcopului. O cruce groaznică a misiunii strică esplanada portalului.

Marsilia

30 septembrie ora 5 seara.

Sînt la Marsilia, debarc şi am şi alergat la poşta din strada Saint-Anacharsis ; poşta nu se va deschide decît după două ore. Două ore. Este foarte mult. Iată, sînt treizeci de zile, Adela mea, de cînd nu am mai avut nici o scrisoare de la tine. Şi trebuie să mai aştept două ore. Ce să fac ? Contam să petrec aceste ore citindu-ţi scrisorile, dar le voi petrece scriindu-ţi. În gîndul meu ţi-am acordat acest timp şi nu mă răzgîndesc.

După munţi, aveam nevoie să văd marea, o mare oarecare, chiar şi Mediterana, în lipsa oceanului. La urma urmei nu mă

* Monument antic şi ciudat (trad. din fr.).

plîng, Mediterana este frumoasă, altfel decît oceanul, e drept, dar este şi ea frumoasă. Oceanul are norii săi groşi, ceţurile dese, talazurile verde-albăstrui şi sticloase, dunele sale în Flandra, falezele în Normandia, granitele în Bretagne, vînturile sale uriaşe, măreţele sale maree ; Mediterana este în întregime sub imperiul soarelui, şi asta reiese din sentimentul inexprimabil de unitate dat de frumuseţea sa ; ea are o coastă sălbatică şi aspră ale cărei coline şi stînci par cioplite sau sculptate de Fidias [44] ; severitatea coastei se armonizează cu graţia valurilor ; copacii, acolo unde sînt copaci, îşi înmoaie piciorul în valuri ; cerul este de un albastru deschis, marea este de un albastru închis, iar cerul şi marea sînt de un albastru profund.

De la lacul Lucerna m-am dus la lacul Léman, de la lacul Léman la Mediterană. Un crescendo. Acum îmi trebuie oceanul sau Parisul.

Am ajuns la Mediterana pe Ron. Am văzut Ronul intrînd în Mediterană, lat de două leghe, galben, tulbure, noroios, mare şi murdar. Acum şase zile l-am văzut ieşind din Léman, sub vechiul pod al morilor din Geneva, clar, transparent, limpede, albastru ca un safir.

La Léman, Ronul este ca un tînăr, la Mediterană, este ca un bătrîn. Acolo nu a văzut decît munţii, aici a traversat oraşe. Dumnezeu îi dă zăpada, oamenii îi dau noroiul.

Iată ce înseamnă, copiii mei, să trăieşti şi să alergi. După ce ai trăit, după ce ai spumegat, ai mugit, ai mîncat torenţii şi rîurile, ai rupt stîncile, ai spălat podurile, ai tîrît poveri, ai hrănit oraşe, ai reflectat cerul şi norii, fluviul, plecat îngust şi aprig din Léman, ajunge imens şi calm la Mediterana, unde se îngroapă. Acolo regăseşte, sub un soare orbitor, cu un orizont fără sfîrşit, albastrul adînc, limpede şi sclipitor al lacului Geneva. Mormîntul se aseamănă leagănului, numai că este mai mare.

Am coborît astăzi dimineaţă de la Arles, la ora zece, cu un vapor. De la Arles, vasele marine încep să apară pe fluviu, malurile parcă se îndepărtează şi se turtesc, apoi Camargue cu uriaşul şes pustiu ce pune stăpînire pe malul stîng, pe urmă orizontul devine nesfîrşit către miazăzi, cerul pare să se ridice ca şi cum bolta lui ar creşte. Deodată apare o linie albastră. Este Mediterana.

Vîntul sufla dinspre uscat, mateloţii au desfăşurat pînzele vasului ce înainta repede ; malurile joase ale gurilor Ronului s-au retras în spatele vaporului şi s-au lărgit la dreapta şi la stînga ca marginile gurii unui ghioc ; pămîntul rămăsese doar ca dealuri înalte unde vin să se adăpostească colonia foceană şi muntele Cerdon, măreţ far în orizontul Marsiliei, precum muntele Ventoux în orizontul Avignonului. Atmosfera era atît de limpede, încît cu

toată distanța de douăsprezece sau cincisprezece leghe, puteam să deslușesc toate coastele muntelui, pantele verzi ale pășunilor și capricioasele spintecături ale torenților.

Valul creștea ; totuși apa era încă mocirloasă, dar vedeam în fața noastră mărindu-se, îngroșîndu-se și apropiindu-se linia albastră unde apăreau strălucitoare pete de spumă. Din cînd în cînd ne întîlneam cu un soi de cruci, aplecate în larg în mijlocul valurilor. Erau catargele vaselor naufragiate, tăiate de gabii precum bara transversală a unei cruci.

Mai sîntem încă în gura Ronului. Clipa în care intrăm în valurile Mediteranei este minunată. Apele mării sînt despărțite de apele fluviului atît de evident și de precis, încît o bună bucată de timp prova vasului este în apa albastră în timp ce pupa este încă în apa galbenă. Nu înțeleg cum reușește Ronul să se împreuneze cu apele feciorelnicei mări.

De îndată ce răzbate în apele albastre, Ronul devine la rîndul lui o linie gălbuie cufundată și pierdută în spatele valurilor și ai în fața ochilor un spectacol încîntător. Marea este un safir, așa cum ți-am spus, adineauri, cerul este o peruzea.

Astăzi dimineață vîntul era foarte puternic, Mediterana sălta vesel, era maritimă, cum spun marinarii.

Nu erau valurile întinse ale oceanului rostogolindu-se în față, desfășurate regește în nemărginire ; ci ondulații scurte, repezi, mînioase. Oceanul este la largul lui, se învîrtește în jurul lumii ; Mediterana este într-un vas scuturată de vînt. Ceea ce îi dă acel val gîfîit, scurt și îndesat. Apa se adună și se luptă. Este tot atît de mînioasă ca și oceanul, dar într-un spațiu mai mic. De aici înfiorătoarele furtuni ale Mediteranei.

Nu era furtună, dar era o stare apăsătoare. Cîțiva nori joși se tîrau la orizontul îndepărtat. Era un vînt de echinox cu un soare de solstițiu. Marea, pe alocuri, era de un violet închis ; în alte părți era de un verde de smarald. O ploaie fină, smulsă valurilor de vînt, trecea din cînd în cînd, ca o suflare, peste vapor.

Eram în picioare în partea din față. Către ora două soarele și vîntul erau în spatele nostru, unul strălucea în dreapta, celălalt sufla în stînga. Această rețea de ploaie, impalpabilă, dusă violent de vînt, trecea sub partea din față a vaporului și acolo întîlnea razele de soare, ceea ce făcea să-mi joace în fața ochilor, ca și cum ar fi fost legat de prova vasului, un încîntător curcubeu, pe albastrul întunecat al mării.

O micuță corabie frumoasă ne urmărea la oarecare distanță, și mai scuturată decît noi. Vîntul și soarele făceau și din aceste pînze latine două lucruri fermecătoare, umflîndu-le și aurindu-le. Corpul corabiei cînd dispărea, ca într-o vale, cînd apărea, grațios,

pe spinarea valurilor. Împrejurul ei se umfla un val de spumă enorm şi strălucitor, ceea ce făcea ca, văzut din faţă, să semene cu o cască răsturnată lăsînd să-i tremure sub ea panaşul alb.

Corăbioara, ajutată mai bine de pînzele sale decît noi de roţi, care uneori nici nu atingeau valurile, ne-a depăşit. S-a apropiat atît de mult de noi, încît am putut citi pe pupa inscripţia *Confiance en Dieu,* pe urmă s-a ascuns, săltînd pe valuri cu o mişcare admirabilă.

La ora patru şi jumătate, după ce am făcut zece leghe pe mare, debarcam la Marsilia. Întrerup, sînt anunţat că poşta s-a redeschis, alerg.

ora 7 seara.

Sînt foarte trist, Adela mea dragă, nici o scrisoare, nici de la tine, nici de la Didine. Didine, scrie-mi, scrieţi-mi şi voi, dragii mei micuţi mult iubiţi, Charles, Toto, Dédé. Mîine voi pleca la Toulon, pe urmă voi reveni la Marsilia, special, sperînd să găsesc scrisori de la tine, dragă prietenă. Am într-adevăr mare nevoie ! Scrie-mi acum, şi imediat la *Chalon-sur-Saône,* tot *post-restant* şi tot *fără prenume.* Am scris la Colonia ca să primesc scrisorile tale şi le aştept. Următoarea mea scrisoare va cuprinde sfîrşitul plimbării pe Rigi. L-am căutat pe Méry. Acum nu este la Marsilia. Pe curînd, Adela mea, scrie-mi, spune-i minunatului nostru Vacquerie să-mi scrie. Pe curînd. Vă îmbrăţişez pe toţi de mii şi mii de ori.

Al tău, Victor.

Marsilia

— ALBUM —

În afară de frumoasele basoreliefuri ale lui David, de la poarta Aix, şi alte două basoreliefuri, unul roman, altul bizantin, în Majore, Marsilia nu mai are nimic monumental. Marsilia este o adunătură de case sub un cer frumos, asta-i tot.

Vechea poartă-fortăreaţă ce purta mîndra inscripţie ştearsă de Ludovic al XIV-lea : *Sub quocumque imperio summa libertas* *; Boulevard des Dames, mărturie a vitejiei femeilor marseieze : turnul Sainte-Paule, al cărui tun vechi, lung de optzeci de pi-

* Oricine ar fi stăpîn, noi ne păstrăm libertatea (trad. din lat.).

cioare, a aruncat faimoasa ghiulea ce a ucis în altar pe preotul care făcea slujba pentru conetabilul de Bourbon, ceea ce l-a făcut să izbucnească în rîs pe marchizul de Pescaire, toate astea au dispărut.

Din orașul grecesc nu a mai rămas nimic, din orașul roman nimic, din orașul gotic nimic.

Iată în ce fel consiliile municipale din Franța tratează orașele ilustre. Un negustor oarecare a avut nevoie de piatră să-și construiască o fabrică de săpun și i s-a dat turnul Sainte-Paule. Astfel, peste tot, în momentul cînd scriu, în aproape toate orașele din Franța, o duzină de negustori stupizi, de mărunțișuri, de fierărie sau de jucării, autorizați cum se cuvine de lege, fac, după bunul lor plac, ștersături istoriei.

Cheile d'Ollioules

Drumul de la Marsilia la Toulon iese din Marsilia prin poarta Romei, trece pe lîngă un obelisc neînsemnat și se îndepărtează, la fel ca și drumurile ce pleacă din Paris, mărginit mai mult de ziduri decît de arbori. Pînă la Cuges drumul este mărginit de casele răspîndite pe cîmp, cu puțurile lor și nelipsiții duzi, de grădini plantate cu măslini și protejate de un paravan de chiparoși contra vîntului de nord, de trestii mari ce își dau aer de bambuși, de cîțiva pini din Italia ici și colo, de dealuri cu capete crețe acoperite cu stejari mediteraneeni, scunzi ca mărăcinișul și spinoși ca ilicele, apă nămoloasă a firavului rîu Aubagnne, umbrită de sinbovini, apoi de vii fără araci și de tufișuri de un fel de lobodă numită pe aici *cimișirul alb.*

Am coborît într-o poiană încîntătoare smălțuită de mii de stele, galbene și albe în septembrie, așa cum sînt la noi în aprilie ; am crezut că nu voi găsi decît piciorul cocoșului și margarete, dar erau peste douăzeci de specii de flori diferite. În Provence, razele soarelui fac să scînteieze în iarbă o vegetație strălucitoare.

Orizontul foarte frumos se compune din ultimele articulații ale Alpilor Cotici.

Cuges este o localitate destul de drăguță, așezată într-un fel de strachină mare, verde, formată din dealuri mari și fără nici o ieșire. Nu se poate ajunge la Cuges decît coborînd, și nu se poate ieși decît urcînd. Apa, care coboară, dar nu mai urcă, se adună iarna în fundul strachinei și formează un fel de lac.

Se mănîncă minunat la Cuges. Desigur în loc de stridii ai scoici, brînză de oaie în loc de unt și fructe de zizif în loc de prune; dar masa este încărcată de pitulici și prigori, de bucăți de ton la

grătar, de doradă şi roşioară, de smochine viorii şi de struguri trandafirii, totul bine asezonat cu usturoi şi ulei.

Asta se întîmpla ieri. În timp ce prînzeam se ţinea tîrgul sub ferestrele hanului, într-o mică piaţă, în jurul unui copac mare al cărui trunchi servea drept spetează unei bănci de piatră circulară. Bărbaţi şi femei se întîmpinau zgomotos, cu acele gesturi provensale punctînd cea mai mică conversaţie. Smochinele şi pepenii verzi se găseau din abundenţă. Peşti minunaţi grămădiţi în piramide umpleau coşurile de trestie de toate culorile curcubeului. Cîţiva copii, lîngă mine, necăjeau cu veselie un biet scorpion agăţat într-o cuşcă pe zid. Într-un colţ al pieţei murmura o veche fîntînă havuz, împovărată în creştet de alge verzi, ale căror plete lăsau să curgă, picătură cu picătură, perle de apă strălucitoare. Tot acest ansamblu era plăcut şi liniştitor. Scumpă prietenă, te-aş fi vrut acolo, lîngă mine, cu copilaşii noştri mult iubiţi.

După Cuges drumul urcă înălţimi destul de aspre. Este un adevărat drum apenin, ţeapăn, sălbatic şi încastrat între pereţi de stîncă. Acum patruzeci de ani diligenţele erau oprite. Din cînd în cînd te întîlneşti cu cîte o ţărancă cu pălăria ei mare, neagră, sau cu un jandarm călare, sau cu un măgar împovărat cu samar şi încărcat cu baloturi, împodobit cu clopoţei şi ciucuri de lînă roşie, al cărui cap se cufundă într-o botniţă din împletitură de rogojină. Deasupra dealurilor de la Cuges se zărcsc crestele pleşuve de la Sainte-Baume.

Cîteva clipe, după ce ai lăsat la dreapta o ridicătură stearpă ce-şi concentrează toată seva într-un măreţ pin înălţat pe vîrf, ajungi în punctul culminant al zidului natural ce împresoară Cuges din toate părţile. Orizontul se deschide, o vale mare despică peisajul şi Mediterana apare în depărtări în deschiderea dintre munţi.

Două leghe mai departe marea nu se mai vede ; ai depăşit două aşezări fortificate stînd faţă în faţă, fiecare pe un deal, şi se privesc ca două cuiburi de vulturi ; se traversează Beausset, aşezare unde am remarcat cîteva porţi cu cheile de boltă sculptate pe vremea lui Henri al IV-lea ; drumul se înfundă dintr-o dată în nişte pămînturi ciudate.

La stînga, roci calcaroase uzate, mărunţite şi ascuţite de furtuni se înalţă ca acele unei catedrale ; la dreapta, gresiile iau nişte forme şi atitudini neobişnuite. Ba nişte uriaşi pe jumătate cufundaţi în pămînt, cărora le poţi zări umerii, omoplaţii, şoldurile şi şira spinării ; ba nişte cranii enorme, cărora parcă vulturi uriaşi le-au scobit ochii ; ori broaşte ţestoase monstruoase ce parcă, din cauza mişcării trăsurii, se tîrăsc printre mărăciniş sub carapacele lor de optzeci de picioare lungime.

Pe urmă drumul se întoarce ; o fortăreaţă gotică în ruine se înalţă pe vîrful unui munte, rîpe imense cu stînci golaşe şi sfărîmate năpădesc tot orizontul, drumul se îngustează şi albia unui torent secat întovărăşeşte drumul ; sîntem în cheile Ollioules. Acolo am coborît.

Numai o întîmplare extraordinară le lipseşte cheilor Ollioules să aibă celebritatea Furcilor Caudine sau a Termopilelor. Este într-adevăr un loc formidabil. Ochiul nu mai vede nimic decît o rocă galbenă, abruptă, sfîşiată, verticală, şi la dreapta şi la stînga, şi în faţă şi în spate, împiedicînd orice trecere, astupînd orice posibilitate de întoarcere, pietruind drumul şi ascunzînd cerul. Te afli în măruntaiele unui munte, deschis ca de o lovitură de secure şi ars de un soare de plumb. Pe măsură ce înaintezi orice vegetaţie dispare. De-abia se mai văd ieşind dintre două blocuri de stîncă anasonul sau sabina, folosite odinioară de vrăjitoare pentru băuturile lor fermecate. Cu toate astea, în spatele unui bolovan mare am cules un mic cimbrişor, ce miroase atît de bine şi a cărui floare este atît de frumoasă. Iederă plăpîndă, smochini pitici, fistici sălbatici, cîţiva pini de Alep, întortocheaţi de mistral, atîrnă jalnic printre crăpăturile stîncilor de deasupra.

Guri de peşteri, cele mai multe de nepătruns, stau căscate la toate înălţimile şi în toate părţile. Cele mai multe seamănă cu nişte galerii despicate. Se disting antablamente, console, plăci imposte, o întreagă arhitectură supranaturală şi misterioasă. Chiar pe crestele munţilor, ici şi colo, stîncile se apleacă formînd arcuri, adevărate poduri aeriene pentru trecători nevăzuţi.

Nici o pasăre, nici un animal, nici un foşnet de frunză. Numai torentul trece iarna singur cu zgomotul lui infernal.

Altădată în cheile Ollioules nu exista decît o potecă pentru drumeţi şi măgari. Astăzi, graţie lui Napoleon, diligenţele găsesc, ca în Simplon, un drum frumos, susţinut de o zidărie parcă romană. Tovarăşii mei de călătorie se minunau în faţa celui care a făcut drumul ; eu mă gîndeam la cel ce a făcut munţii.

Ce muncă şi ce construcţie ! cîţi lucrători, fără a sta sub ordinele oamenilor, lucrează, fără răgaz, zi de zi ! Ploaia dezagregă roca, torentul o roade, vîntul o plămădeşte, cascadele sapă şanţuri, rădăcinile arborilor sfredelesc ferestre, iar soarele aureşte totul.

Vizavi de un cot pe care-l face drumul, într-un loc unde şoseaua trece pe sub un fel de boltă tăiată direct în stîncă nudă. se vede de cealaltă parte a rîpei, la o înălţime accesibilă, intrarea unei peşteri foarte adînci. Este un portic ogival, străjuit la dreapta şi la stînga de cîteva deschideri astupate de stînci şi încununat de o arhivoltă tăiată aproape regulat în peretele perpendicular al muntelui. Ochiul se afundă în această întunecată cazemată şi în-

trevede stîlpi neciopliţi pierzîndu-se în umbră. Ea străbate tot muntele, ca un intestin, şi are în locurile cele mai sălbatice mai multe ieşiri, cunoscute numai de păstorii de capre.

Acum patruzeci de ani Gaspard Bès şi-a făcut aici fortăreaţa.

Acest Gaspard Bès era unul dintre acei condotieri potriviţi evului mediu şi absurzi în secolul nostru ce năzuiau să-şi facă un stat mic într-unul mare, să fie rege într-un colţ de regat şi să stabilească, în folosul lui, vama pentru trecerea pe drumuri, avînd tîlhari drept soldaţi şi contrabandişti drept perceptori. Profitase de Revoluţie ca să se facă bandit. Se lupta cu vameşii şi jandarmii, îşi întindea limitele frontierei pînă la Antibes şi pînă la Barcelonnette şi supraveghea patruzeci de leghe de coastă. Avea flota lui de piraţi şi armata lui de bandiţi. Altfel, era plin de noroc ca Mandrin[45] şi de o generozitate spontană ca Jean Sbogar. Cuges era capitala sa, iar peştera de la Ollioules, Luvrul său. A domnit de la moartea lui Ludovic al XVI-lea, pînă la ascensiunea lui Bonaparte.

Primul consul s-a războit cu el şi l-a prins. Gaspard Bès a fost executat la Cuges, plîns de multe femei, între altele, se spune, şi de o prinţesă italiană pe care o prădase cu multă graţie, luîndu-i inelele şi sărutîndu-i mîinile.

Gaspard Bès nu este încă dat uitării la Cuges, este amestecat în cîntecele populare. Vremea estompează aceste figuri violente şi le dă o aureolă de vitejie. Multe familii princiare au început prin cîte un Gaspard Bès. Acum o mie de ani, într-o peşteră, un om asemănător a fost germanul ce a rodit, la timpul potrivit, un castel precum Habsbourg sau Bourbon-l'Archambault.

După cripta lui Gaspard Bès drumul continuă să cotească. Aici vegetaţia este complet ştearsă. Se pătrunde în însăşi inima rupturii. Al doilea rînd de chei, mai mici decît primele, dar şi mai îngrozitoare, se reped perpendicular peste ele şi deschid privirii o prăpastie orizontală, plină de linişte şi cu toate astea plină de dezordine şi de mînie. Aşa cum sînt vuiete pentru urechi, sînt şi pentru ochi. Din toate părţile spinările văiugilor ies de sub patul torenţilor şi se caţără răsucindu-se către înălţimea muntelui. Dacă înaintezi puţin în aceste chei secundare ai impresia că nu mai sînt stînci ; sînt carapace, solzi, oseminte. Ai crede că vezi o grămadă uriaşă de crocodili morţi, unii zăcînd pe burtă, cu capul îngropat, alţii culcaţi pe spate şi întorcînd către cer groaznice bucăţi de labe şi fălci. Nicăieri Alpii nu au ceva mai hidos şi înfricoşător.

Altădată, şi sînt doar zece ani de atunci, cînd condamnaţii la ocnă plecaţi din Paris, după douăzeci şi cinci de zile de mers sub ploaie şi soare, tîrîndu-se în urma celor opt căruţe, în zgomotul infernal de fierărie, cînd erau pe punctul să ajungă la Toulon, aceşti trei sute de ocnaşi epuizaţi, livizi, oribili se opreau aici să se

odihnească. Era într-adevăr un popas al osîndiților în anticamera infernului.

Cum treci de întîlnirea celor două chei scena se schimbă dintr-o dată. Ca Dante, ca Shakespeare, ca toți marii poeți și Domnul face multe antiteze și le face admirabil. Pe o distanță de numai douăzeci de pași, fără nici un semn de schimbare, ca și cum un zid ar plesni dintr-o dată, treci de la înfricoșător la încîntător. Defileul se deschide, muntele se retrage și strălucitoarea radă a portului Toulon se ivește în mijlocul unui peisaj miraculos. Cheile se topesc și o lumină orbitoare le înlocuiește. Aici totul este soare, fertilizînd cîmpii verzi aurite, apă splendidă, case, grădini, pînze umflate, cîntec, murmure, viață și bucurie.

Cu greu mi-am putut aduna gîndurile ca să remarc un castel vechi, prăbușit, din secolul al XII-lea, ce-și înalță cele trei turnuri la intrarea meridională a cheilor, ca un cerber de granit. La dreapta mea aveam un cîmp plin de portocali, de jujube, de rodii, a căror fructe coapte se întredeschideau, liliac în floare amestecat cu lămîi, viță de vie cățărată în arbori ; la stînga mea, o casă albă umbrită de doi palmieri. Caperele ieșeau vesele de la picioarele zidurilor ; un izvor bogat și umflat țîșnea din stîncă, în plin soare, ca o revărsare lichidă de pietre prețioase.

Cîmpia, în întinderea ei, era astfel alcătuită : în fund, munții golași și cenușii, îngrămădiți în spatele Toulonului ca vrafuri de cenușă, aveau un fel de farmec aspru și dulce în același timp amestecîndu-se cu încîntătoarea frumusețe a mării. Locul orașului era marcat în mijlocul cîmpiilor verzi de o pădure de catarge.

După cheile Ollioules, peisajul Toulonului este o revanșă ce și-o ia natura.

Zece sau douăsprezece forturi înconjură Toulonul. În timpul asediului orașului din 1794 toate aceste puncte au fost împresurate fără succes, unul după altul, în afară de unul mic, plasat în fața portului, ce fusese neglijat ca neînsemnat. Un tînăr ofițer de artilerie, încă necunoscut în armată, a obținut de la reprezentantul poporului permisiunea să-l atace. L-a cucerit. Era cheia Toulonului. Odată fortul cucerit, englezii au plecat și Toulonul s-a deschis.

Acest bastion se numește astăzi fortul-*Împăratul*. Se vede la ieșirea din cheile Ollioules, strălucind în radă ca o stea la extremitatea unui cap. Acolo a plasat providența începutul lui Bonaparte. Caii coborau repede către Toulon și eu priveam punctul luminos de unde și-a luat zborul Napoleon și un stol de vulturi împreună cu el.

Toulon

NOTE

Toulon — Cariatide de Puget — Fîntînă în piaţa Foin, trei delfini. Admirabil.

Intrarea la Arsenal către seară ; arc de triumf rococo de un gust destul de libertin.

Vehicul celular : omnibus cu jaluzele galbene. Rău. Pedeapsa trebuie să aibă un aer sever ; mai puţin aspră înăuntru, mai întunecată în afară.

La cîţiva paşi sub locul unde se fac corzile, trei trăsuri ale regelui aşteaptă întoarcerea de la Alger a domnului duce de Orléans. Bătrîn ocnaş cu păr alb, aşezat pe o bornă, cu lanţul gros pus de o parte. Gînditor şi plictisit.

Muzeul Arsenalului. Modelele tuturor vaselor. Basoreliefuri aurite de Puget. Galere făcute de Ludovic al XIV-lea pentru cavalerii de Malta ; trei tunuri la provă ; două catarge, pînze mari, latine ; două sute de vîslaşi. Cîte patru pe bancă şi pe vîslă. Cale acoperite, şase etaje. Vase sub clopot, cum ar spune Méry. Această grilă enormă, o vergă ; această coloană mare de lemn, culcată pe pămînt cît vezi cu ochii, marele catarg (trei sute şaizeci de picioare înălţime şi trei picioare diametru la bază). Nu mai sînt cabluri, lanţuri. Grămadă de lanţuri ale unui vas de o sută de tunuri, patru picioare înălţime, douăzeci de picioare lăţime, opt picioare adîncime. Noi luăm modelul englezesc, englezii îl iau pe al nostru. Bordul nostru înaintează, al lor se retrage ; noi căutăm abordajul, ei fug de el, spune marinarul.

În rest urît pe dinafară. Negru şi alb. Unde sînt vasele purpurii şi aurii cu castelul de la pupa ! Progresul artileriei a stricat vasul ca şi fortăreaţa. Stupide şi plate sculpturile de la pupa şi prova.

Am văzut Bellone, care a primit o sută şaizeci de lovituri de tun în corpul corăbiei la St. Jean-d'Ulloa. Nici una nu a pătruns. Tunuri proaste sau fregată bună ?

Ocna de la Toulon

ALBUM

Intrarea la ocnă. Pod plutitor. Ocnaşi politicoşi oferind taburete şi perne. Ambarcaţiuni cu vîslaşi ocnaşi. Iuţi. Soare în asfinţit. O alee de vase mari acostate la cheiul ocnei. Cete de ocnaşi

întorcîndu-se la ponton, trăgînd lanţurile, urcînd scara îngustă, vîrîndu-se sub portiţa scundă a vasului. Temniţe plutitoare. Sînt două fregate fără catarge, *Thémis* şi *Néréide*. Doi amoraşi sculptaţi greoi şi vopsiţi în galben se joacă în partea din spate a *Néréidei*. Defilarea ocnaşilor la trecerea din port, în temniţă.

Aspectul dormitoarelor în momentul cînd se reîntorc. Se trece o vergea de fier fixată de un lacăt la veriga de capăt a tuturor lanţurilor. Paturi de campanie. O ladă, o saltea, o cuvertură pentru cei buni. Patul unui călugăr trapist este un privilegiu pentru un ocnaş. Deasupra uşii o pictură reprezentînd un ocnaş sosind la temniţă, jandarmul, criminalul întunecat, inocentul aruncîndu-se în genunchi etc. O altă pictură, într-o altă sală, reprezentînd crima. Un deşert, victima la pămînt, asasinul o priveşte înspăimîntat ; în fundul peisajului doi îngeri îl privesc (Prudhon).

Sala celor verificaţi. Nu au lanţuri. Merg cîteodată în oraş. Capătă un pic de carne şi de vin.

Vizitarea temniţei plutitoare *Thémis*. Scară bătută cu cuie mari ca şi bocancii ocnaşilor. Aspectul pontonului. Spaţiile dintre cele două punţi ale unui vas degarnisit, intrările pe corabie cu grile triple. Şapte noi veniţi, dintre care trei arabi. Chipuri grave şi priviri pătrunzătoare. Li s-au tăiat bărbile în ajun. Sînt răbdători şi resemnaţi. Unul dintre ei, destul de înalt, slab, este un preot musulman. Îşi ţine mătăniile în mînă.

Într-un colţ, în fund, sub o lucarnă, trei grămezi de forme ciudate, acoperite cu o zdreanţă de lînă. Din fiecare grămadă iese cîte un lanţ ce se tîrîie pe pămînt şi se va prinde ceva mai încolo de o bară de fier fixată în podea. Sînt trei oameni, trei ocnaşi, doi incurabili şi un nebun. Un nebun la ocnă ! Cele trei grămezi rămîn nemişcate. Nu se vede nimic, nici capete, nici braţe, nici picioare.

Ieşind, un condamnat ne arată un cîine monstruos înlănţuit, într-o nişă ; este o sculptură primitivă în lemn pictat, făcută de un ocnaş.

La capătul unui dormitor sala lanţului dublu. Ferestruică cu gratii. Emană un miros infect. Sală lunguiaţă. În mijloc o muchie formată de două rînduri de paturi de campanie puse la cap la cap. De piciorul fiecărui pat, un om este înlănţuit. Lanţul său, de o greutate dublă faţă de celelalte lanţuri, îi permite o plimbare pe o rază de şase picioare. Trec prin mijlocul lor. Sînt respectuoşi însă ameninţători. Întunecaţi. Fac să le parvină nişte bani. Nici o mulţumire. Sînt cei incorigibili. Unii sînt acolo pentru trei ani. „Ocnă în ocnă", cum spune Méry.

La ușa sălii cu lanțul dublu un ocnaș mieros care ieșea mi-a șoptit : *„Asta-i prostimea“*. Forja. Condamnații își forjează singuri lanțurile.

Capelă goală și tristă. Este în curs de reparație. Confesionalul este la dreapta și lîngă ușă. *Este vizitat ? Cîteodată.*

Spitalul. La fel cu toate spitalele. O sală lungă mărginită cu paturi de fier. Numai că se aude zgomot de lanțuri în paturile bolnavilor. Foarte curat.

Bărbat, zece ani de ocnă pentru *șase lețcaie false schimbate, știind că sînt false.*

Bărbat la ocnă pentru crimă de trafic cu femei. Acest făcător de sclavi nu a reușit decît să se facă ocnaș.

Condamnatul se scoală la cinci dimineața, la ivirea zorilor vara, e pus la muncile cele mai grele ; sub amenințarea bastonului, niciodată nu are o pauză ; nu se întrerupe decît să mănînce către prînz, se reîntoarce deîndată la lucru pînă noaptea, revine rupt de oboseală, mănîncă, se culcă pe o scîndură, doarme și reîncepe. Cîteodată pînă la moarte. — Niciodată nu există duminică —. Nu mănîncă decît pîine neagră și supă de bob, nu bea decît apă —. Nici vin, nici carne. Trăiește mult, este sănătos. În acest moment 37 de bolnavi față de 2 250 deținuți.

Acum, la Toulon sînt bonete *verzi ;* bonetele cu bandă galbenă înseamnă termen lung ; bandă galbenă la cămașă, recidivă. Literă pe cazacă indică locul de muncă : A, arsenal, P, port, C, locul de făcut corzile etc.

Pedepsele sînt formidabile : rebeliune sau tentativă, omorîrea sau rănirea unui camarad sau orice altă lovitură dată unui superior (de la supraveghetor pînă la amiral, de la cerșetor la nobil al Franței) : moartea. — Evadare sau doar tentativă, lovituri date unui camarad, injurii adresate unui superior, furt peste cinci franci : *trei ani de lanț dublu.* — Înjurături, fumatul, cîntatul, refuzul de a asculta, refuzul de a lucra, a nu te descoperi în fața unui superior (adică în fața oricăruia care trece) etc. : *carceră sau lovituri de baston.*

Oprimarea violentă exterioară îl închistează pe om în interior. Este bine ? este rău ? da, pentru unii, nu, pentru alții. Unora aceasta le creează obișnuința disciplinei incrustîndu-se chiar în spiritele cele mai revoltate. La alții trebuie că sapă hăuri de furie și de ipocrizie.

Nici o pedeapsă nu este pronunțată fără o anchetă sau un control. Toate pedepsele pronunțate și efectuate sînt înscrise într-un registru lîngă nume, cu motiv și circumstanțe. Foarte multă ordine în acest arbitrar. Condamnații au o cutie de scrisori aparte pentru temniță, unde-și pot arunca în secret plîngerile împotriva cui vor.

Ajung întotdeauna şi cu totul secret la comisarul ocnei, care se informează şi decide. Severitate, însă dreptate.

Vizită la carceri. — Oarecare ezitare. Insist, mi se deschide. O sală lunguiaţă. Două rînduri de compartimente, cîte patru de fiecare parte. Fiecare compartiment are şase picioare lungime, şapte înălţime şi patru adîncime, o uşă de fier cu o mică ferestruică de opt degete pătrate. În interior un pat de campanie, un ulcior şi un hîrdău. Este carcera. Se poate sta şapte sau opt zile. Penumbră. Aer puţin.

În timp ce vizitez două carcere ocupate, întorcîndu-mă, zăresc un cap ras şi hidos la ghişeul din fund, deasupra capului meu. Este un condamnat la gaura ghilotinei. Oribil.

Temniţa condamnaţilor la moarte. O sală boltită de aproximativ zece picioare pătrate ; nesănătoasă ; se află pe drumul patrulării şi apa se prelinge peste tot.

Temniţa condamnaţilor din Brest şi mai îngrozitoare. — Un pat de campanie. O lucarnă cu gratii pe unde priveşte sentinela.

Nu au mai fost execuţii de doi ani. Nu au mai fost evadări de opt luni. În această temniţă s-a pus o scară veche, lăzi vechi etc. ca într-un pod.

Pe o celulă, într-o sală învecinată se poate citi : *Dispăruţi*. Acolo se pun lucrurile nereclamate ale condamnaţilor morţi sau evadaţi fără să se ştie cum.

În fond o temniţă curată, spălată şi bine întreţinută. De comparat cu cea din Brest. Trebuie cumpănite cele două climate.

De dezbătut marea întrebare : izolare celulară sau muncă în aer liber ?

Spiritul nou a şi pătruns în temniţă îmbunătăţind-o. — De introdus distincţia : *pasiune* sau *interes*. Trebuie ridicată infamia pasionaţilor. Cer să nu fie pronunţată decît în cazuri de recidivă şi numai pentru anume crime precizate.

Munca moralizează. Oboseala corpului nu dă voie spiritului să gîndească strîmb. Temniţa retuşată poate să fie bună. Mai bună decît penitenciarele. La Brest condamnaţii sînt scoşi afară şi puşi să lucreze. I-am văzut.

Drumul Draguignan

3 octombrie.

Am părăsit Marsilia dis-de-dimineaţă, în diligenţa văduvei Avon. Eram în partea din faţă a diligenţei. Aveam în stînga un tînăr convalescent de tifos, iar la dreapta un ofiţer sard. Fiecare

dintre ei vrînd să doarmă, au tras jos storul din dreptul lor. Prin lucarna din fața mea nu vedeam decît o zdravănă bucată din șezutul vizitiului ce-mi întorcea spatele. M-am decis atunci să trag și eu storul și să dorm.

La două leghe de Aix, vecinii mei au ridicat storurile și m-au trezit.

Ca și multe orașe din Provence, Aix este clădit în piatră cenușie confundîndu-se cu tonul prăfos al peisajului meridional. De departe, Aix se amestecă cu dealurile și îl distingi cu oarecare greutate.

Am remarcat puțini măslini în împrejurimile orașului untdelemnului. În schimb am cules de pe zidul unui han această inscripție în sanscrită, ale cărei litere intrau parcă unele în altele : ALALTEMILITERE. După o lungă chibzuință am priceput că era o sîcîială pentru soldații însetați.

Aix are două clopotnițe. Una nu este decît un turn pătrat fără nici o personalitate, cealaltă este o fleșă din secolul al XV-lea, destul de frumoasă ca stil.

La Aix am schimbat diligența și m-am îndreptat către Draguignan. După două ore am oprit vizitiul și am coborît. Eram pe cîmpul de luptă unde, acum douăzeci de secole, Marius [46] a exterminat formidabila gloată de teutoni și cimbri. Erau trei sute de mii.

Este o imensă cîmpie pașnică și liniștită, cultivată cu grijă, plantată cu viță de vie, măslini și duzi, tăiată ici și colo de cursuri de ape, secate în timpul verii. De cele două părți ale ei se tîrîie, la nord și la sud, ultimele vertebre ale Alpilor, formînd două șiruri paralele de dealuri atrăgătoare, destul de înalte ca să agațe norii.

Cerul era acoperit. Neguri încărcate de ploaie se așezau molatic în cheiurile colinelor. În același timp, de cealaltă parte a cîmpiei, raze puternice de soare făceau să strălucească o așezare mare, adunată pe o înălțime. M-am oprit lîngă o fermă prăpădită, la marginea unui pîrîu fără apă. Un țăran în cămașă albastră împingea, în cîmpul vecin, plugul înhămat cu un măgar. O fată cocoțată pe un catîr cu botniță mergea pe drumul către Aix, cu lucrul în mînă. Din partea opusă, o veche căruță, încărcată cu butoaie și mînată de un copil, trecea un pod hurducăindu-se. Curcanii și găinile ciuguleau pămîntul în jurul meu. La cîțiva pași de fermă, o femeie întindea ulciorul la o fîntînă de piatră, împodobită cu un bust cu perucă, al cărui chip, desfigurat cu un ciocan, amesteca urmele lui '93 cu amintirile despre Marius.

Eu îmi storceam mintea căutînd vechile texte și, confruntîndu-le cu împrejurimile, încercam să regăsesc, cînd în amintire, cînd la orizont, posturile de luptă ale legiunilor.

Însă o furtună se apropia. Un nor gros se înfiripa încet pe cea mai înaltă culme ce domina cîmpia la miazăzi. A trebuit să mă urc din nou în diligență. Vîntul sufla atît de puternic, încît un om, ce mergea în țarină cu furca pe spinare, de-abia putea înainta.

Restul cîmpiei l-am privit pe ploaie. Fundamentul calcaros mai ieșea la suprafață ici-colo, străpungînd stratul arabil și formînd plăci de grohotiș ce se întind peste nisipurile și aluviunile acoperite de mărăcinișuri.

Către răsărit am remarcat niște ridicături de o înfățișare ciudată. Negi și cucuie dintr-un pămînt moale și trandafiriu ce ai zice că pe alocuri este umflat și tumefiat cu niște strangulări ; vîntul, ploaia și vîrtejurile le-au modelat cu timpul în loburi și lobulețe săpînd nervuri și formînd tuburi ca de intestin. Dîre de nisip fac vine galbene iar ocrul desenează firicele roșcate. S-ar spune niște ficați și plămîni uriași, răspîndiți, ici și colo, pe pămînt.

Furtuna nu s-a întins pînă la Brignolle. Se culegea via. O mulțime gălăgioasă, unde era tot atîta veselie cît și muncă, mișuna în piață în jurul unui copac gros și al unei fîntîni încîntătoare, lăsată de arhitect goală și tristă și pe care natura a acoperit-o cu frunze și flori, așa cum ar fi făcut Benvenuto sau Jean Goujon. Pînă la Luc, totul era în sărbătoare. Grămezi mari de struguri negri și albi se adunau la marginea drumului. Auzeam cîntece pe sub bolțile de viță.

La Luc era o noapte întunecată. O diligență ce trecea fără lumini s-a lovit cu violență de un teasc ce-i tăia drumul și era cît pe ce să se răstoarne. Vizitiul poștalionului a fost cuprins de o adevărată furie provensală scuipată în înjurături nemaipomenite : Dumnezeul tău de canalie, pungaș și tîlhar. Niciodată nu l-am văzut pe Bunul Dumnezeu condimentat în felul acesta.

Draguignan

Album

4 octombrie.

Consiliul municipal din Draguignan ar merita să fie consiliul municipal al Parisului, atît este de nătîng în materie de artă și istorie. Profită de depărtarea și de lipsa sa de renume ca să dărîme vechile ziduri ale orașului, singurul lucru ilustru și monumental avut de Draguignan. Cu toată noaptea foarte întunecată și ploaia foarte deasă am deslușit, intrînd pe drumul de la Aix, o foarte frumoasă poartă fortificată. Nu mai e mult și n-o să mai fie.

Furtuna a continuat toată noaptea. Drumul traversa o pădure, cred că una din ramificaţiile pădurii de la Estérel. Din timp în timp, pe jumătate adormit, deschideam ochii şi, în rafale de apă şi vînt, zăream în depărtare, printre ramuri, nişte lumini nedesluşite. Pe urmă adormeam din nou iar aceste lumini se amestecau cu visele mele.

Odată — de data asta eram treaz — diligenţa, învăluită pînă atunci de copaci foarte negri, a ieşit brusc dintr-un luminiş. O licărire roşiatică, parcă tîrîndu-se printre tufişuri, m-a făcut să întorc capul.

În mijlocul luminişului ardea un mic edificiu alcătuit din crăci în formă de colibă. În interiorul colibei, era un rug aprins, iar pe vîrf, ca dintr-un enorm bol de punch, ieşe tresăltînd o flacără mare, albastră. Patru oameni, avînd pe cap pălării cu borurile mari, stăteau nemişcaţi în faţa focului, bătuţi de ploaie şi îmbujoraţi de jăratic. Aceste fantome erau pur şi simplu cărbunari.

Chiar pentru cei ce au văzut Elveţia sau Savoia, muntele Fréjus, acoperit de verdele închis al Estérelului, este un lucru frumos. Era ora şase dimineaţa cînd atingeam culmea urcuşului. Soarele urma să răsară, ploaia încetase. M-am aşezat pe o piatră desprinsă din parapet.

În faţa mea aveam o văgăună unde parcă se cufunda un nor, lăsîndu-mă să zăresc doar cîţiva pini de la marginea prăpastiei. Dincolo de pini doar un abur nesfîrşit, alburiu şi fără luciu făcea ca pămîntul să pară prăbuşit dintr-o dată în acest hău, lăsîndu-mă să văd dedesubtul lumii învăluit într-un cer de iarnă.

Din cînd în cînd vîntul mişca norul gros şi muntele din partea cealaltă, cu pădurile şi văile sale, tremura neprecis în ceaţă.

În spatele meu spectacolul era extraordinar.

Un nor uriaş şi negru, conturat cu precizie pe toate părţile, ca un acoperiş, îmi ascundea cerul şi orizontul, şi sub marginea lui inferioară, cîmpurile, marea şi munţii, pădurile, satele şi pînzele, un întreg peisaj magic, albit de lumina răsăritului, îmi apărea ca un decor de teatru întrevăzut pe sub cortina jumătate ridicată.

Încet, încet, norul s-a despicat, o rază de soare s-a împlîntat în spărtură, ca un braţ de aur, împrăştiind ceţurile şi am putut admira fundul văgăunii alcătuit din dealurile în neorînduială.

Cea mai mare parte a acestor dealuri avea o înfăţişare sinistră. Erau acoperite de trunchiuri de pini arşi şi negri, părînd de departe ca părul zbîrlit al unui mistreţ. În această ţară se întîmplă cîteodată ca un cioban să ardă douăsprezece leghe de pădure pentru ca patru capre să poată paşte în voie.

Cîteva bucăţi de granit ruginit şi cîteva ferigi aurite de toamnă ţineau fixată pe marginile văgăunii piatra pe care eram aşezat.

Alpii mor aici cu demnitate. Pinii au înlocuit brazii, stejarii verzi au înlocuit zadele, însă frumoasa linie de granit, cu toate că este tocită, s-a păstrat. Aceste dealuri sînt încă nişte munţi.

Din locul unde mă aflam, zăream vîrfurile crestei secundare, ce merge de la Cannes la Digne şi pe care Napoleon a traversat-o la întoarcerea din insula Elba.

Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi ţesut un fel de armonie misterioasă între acest om şi aceşti munţi. Prima dată a traversat Alpii la Saint Bernard, el în plină ascensiune, munţii în toată semeţia lor ; a doua oară i-a traversat între Cannes şi Digne, ei către împlinirea sfîrşitului, el în declin.

La Saint Bernard el mergea din Franţa în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franţa. La Saint Bernard avea o armată tînără, desculţă, zdrenţăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvîrşească ; la Cannes avea o mînă de veterani, trişti, credincioşi, copleşiţi de lucrurile imense făptuite. La Saint Bernard era Bonaparte prefigurîndu-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Bonaparte. Norocul îi întorsese spatele.

Golful Juan

Album

Am scos capul pe fereastra diligenţei şi, atît de departe cît ochii puteau cuprinde, de la răsărit la asfinţit, de la capul Antibes la capul Roux, priveam minunata mare, martoră a întregii istorii, de la flotele lui Salomon pînă la maşina de război a lui Hannibal, de la galera lui Pompei pînă la bricul lui Napoleon.

Se pare că oceanul este mult prea vast pentru om. Oceanul este plin de mister cînd este acoperit de neguri. Memoria umană nu-l poate pătrunde. El deţinea secretul nedezvăluit al unei lumi, Cristofor Columb a trebuit să-i smulgă acest secret. Mediterana, din contră, este propice civilizaţiei ; este marea ilustră şi scînteietoare, luminată, dintr-o dată şi în toate ascunzişurile, de istorie şi de soare. Toate coastele sale au făcut cîte ceva şi ştiu ce au făcut.

Urmam un drum la jumătatea unei pante de ocru roşu, printre pini şi lăstărişi, traversat din loc în loc de mici torente. Sub noi, valurile se spărgeau în chip măreţ, spumegînd pe stînci sculpturale şi aspre.

Pe mare nu era nici o pînză. Un pescăruş zdravăn pescuia la oarecare distanţă de coastă. Privirea mi se plimba la cîţiva stînjeni mai jos de drum, peste o incintă veche de piatră care era o baterie de coastă. Două tunuri mari de fontă erau culcate pe iarbă, cu gurile îndreptate către mare. O tufă de trandafir de Bengal, încîrcat de flori, astupa gura cuptorului de înroşit ghiulele.

Cîteva clipe mai tîrziu drumul s-a răsucit şi perspectiva s-a schimbat dintr-o dată. Aveam în faţa ochilor golful Juan.

Golful Juan este un golf mic, melancolic şi încîntător, adăpostit la răsărit de capul Antibes, ale cărui far şi biserică veche se contopesc la orizont, la apus de capul Croisette, împovărat la extremitatea lui de ruinele unei fortăreţe prăbuşite, amestecată cu stîncile. Un amfiteatru de coaste înalte şi verzi înconjură golful şi-l închid vînturilor de pe uscat.

M-am oprit şi am contemplat cum marea vine lin să-şi dea sfîrşitul în fundul golfului, pe un pat de nisip, la picioarele măslinilor şi duzilor. Ea l-a adus acolo pe Napoleon. Mai există încă cîteva vechi cocioabe, martorii acestui grandios spectacol, care privesc departe pe mare dacă nu cumva mai vor vedea ceva venind.

Cerul era întunecat. Către Nisa ploua. O corabie mică, cu pînzele strînse, era ancorată chiar în locul unde a tras la ţărm şalupa împăratului. De altfel, nu am văzut nici o suflare omenească. Totul părea pustiu.

Împăratul a debarcat lîngă casa vamei, o clădire înaltă, albă şi pătrată, semănînd cu un turn proaspăt tencuit. Peste două sute de paşi a dat în drumul ce duce la Cannes, drum mic, prost pietruit şi acoperit de arbori. Acolo s-a aşezat sub unul din măslinii seculari ce umbresc drumul.

M-am plimbat mult în acest loc ilustru. Peste drum de acest drumeag, la marginea şoselei spre Cannes, pe un platou mic, în jurul căruia pămîntul s-a scurs, sînt doi duzi. Între ei s-a aşezat împăratul să treacă în revistă acel batalion ce va fi în istorie la fel de mare ca marea armată. Pe urmă s-a îndreptat către apus, a trecut pe lîngă acea veche baterie joasă, tocmai văzută de mine, a traversat torentele traversate de mine şi la o oră după debarcare intra în Cannes.

Acestea s-au petrecut la 24 februarie 1815. Toată scena parcă trăieşte acolo şi acum.

La oarecare distanţă de cei doi duzi s-a construit o cîrciumă unde soldaţii vin să bea şi pe zidul căreia am descifrat această inscripţie, aproape ştearsă de ploaie : *La debarcarea împăratului.*

Ajuns la Cannes, Napoleon a lăsat la stînga cetatea cu întăriturile dărîmate de la Montgrand, al cărei turn pătrat, cu toate că este crăpat de trăsnet, este încă în picioare pe colina ce domină

portul. Cel pe care-l aștepta închisoarea numită insula Sfînta Elena lăsa în spatele lui închisoarea numită insula Sfînta Margareta. Poate că s-a întors un moment, ca în trecere, să acorde un gînd Măştii de Fier, dar era prea preocupat de necunoscutele viitorului ca să zăbovească cu gîndul la cele ale trecutului, aşa că şi-a continuat drumul, a intrat drept printre munţi în pămîntul Franței, şi s-a cufundat cu îndrăzneală în necunoscut.

Necunoscutul pentru Napoleon, la acea vreme, erau trei luni de imperiu, şase ani de captivitate şi un mormînt păzit de un soldat englez.

Timp de două ceasuri am mers pe nisipul unde acest om a călcat în urmă cu douăzeci şi patru de ani, mi-am înmuiat picioarele în valurile în care şi-a afundat gîndurile pline de nelinişti ; marea arunca sub paşii mei trestii şi alge. În spatele unei mici dune am cules o bilă de copil. Ziua se topea iar eu am părăsit această însingurare continuîndu-mi drumul către Antibes.

Ieşind dintre dealurile din jurul golfului Juan, am întîlnit în sfîrşit o ființă omenească. Era o femeie bătrînă ce-şi punea rufele la uscat pe un aloes.

Insula Sfînta Margareta

Note

9 octombrie.

Pădure de pini. — Parfumuri. — Furnicar — Fort modern. Grămezi de ghiulele şi proiectile de tun ; tunuri Ludovic al XV-lea (1746) ; toate turnurile au fost retezate. — Şase camere boltite către mare ale căror şase ferestre pot fi văzute de la Cannes.

Cea de a cincea, închisoarea măştii. Nu are horn. — Loc de uşurare de unde a aruncat farfuria de argint. — Trei rînduri de gratii autentice la fereastra de unde se vede golful Juan şi casa albă. — Grosimea zidului — Porţi *din acea vreme* sfîrtecate de englezi. O bucată tăiată de către caporal. — Închisoare pentru soldaţi. Unul din ei a desenat masca pe un zid. — Micsandre în fereastră — Zid văruit — Inscripţie ştearsă pe zidul din curte.

Vedere minunată la ieşire. Soare în asfinţit în spatele capului Roux. Corabie ancorată.

Mediterana are un flux mic de optzeci de centimetri, puternic unduit de vînt.

Pescarii napolitani se culcă pe vasul lor. — Cazane pentru vopsirea plaselor. — Focuri sub pini. — Lăcuste în stînci. — Un prigor aproape domesticit.

Fréjus

Album

10 octombrie.

Pentru călătorul sosit din direcţia Cannes, Fréjus apare de departe, în mijlocul cîmpiei sale ; era încă port pe vremea lui Cezar, cu toate că începuse deja să se înnămolească, şi îmi amintesc chiar că el a spus undeva : *Portul Fréjus este încă bun.* Astăzi Fréjus înseamnă cîteva case peste care se înalţă două sau trei turnuri mari, de culoare întunecată, dominate şi ele de o clopotniţă ascuţită. Marea este la o jumătate de leghe.

Cîmpia e fermecătoare, atît este de verde şi umbrită. Toţi acei arbori fac cîte ceva pentru om ; ei sînt folositori şi în acelaşi timp frumoşi. Măslinul îşi dă fructul, portocalul dă floarea, dudul frunza, stejarul de plută dă coaja, pinul seva.

Văzut în împrejurimile Marsiliei, unde este menţinut în starea tînără pentru a se putea recolta măslinele cu mîna, măslinul este urît. Un copac mic, rotund, pipernicit, aparent mereu acoperit de praf, murdărind parcă peisajul. Către Antibes şi Nisa, măslinul este un arbore măreţ. Acolo este lăsat să crească în voie. El creşte în păduri înalte, are un trunchi enorm, o coroană ciudată şi burzuluită, nişte frunze fine şi mătăsoase, părînd din depărtare, în pîlcuri, o blană de şinşila. El creşte dramatic pe coaste, ca şi castanul, îşi poartă ramurile şi fructele, ca şi cum ar sta cu braţele întinse, şi oferă, ca şi cedrul şi stejarul, acel amestec de graţie şi maiestate propriu tuturor arborilor cu trunchi întins şi frunze mici.

La trei sferturi de leghe de Fréjus, printre măslini, încep să apară enorme fragmente de ruine. Este apeductul roman.

Apeductul nou şi complet era fără îndoială frumos acum două mii de ani, dar nu era mai frumos decît această uriaşă prăbuşire, răspîndită pe toată cîmpia, alergînd, căzînd, ridicîndu-se, cînd profilînd unul după altul trei-patru arce, pe jumătate înfundate în pămînt, cînd înălţînd către cer un arc izolat şi frînt sau un contrafort monstruos stînd în picioare ca un menhir druidic, cînd înălţînd cu măreţie, la marginea drumului, o boltă mare sprijinită pe două masive cubice şi din ruină transformîndu-se dintr-o dată în arc de triumf. Iedera şi spinii atîrnă de toate aceste măreţii ale Romei şi ale timpului.

Lucru curios ce m-a făcut să visez, este faptul că un ţăran, sprijinit de hîrleţul său, mi-a arătat, spre răsărit, prin deschiderea unuia din acele melancolice arcuri de triumf, pe partea opusă

capului care mărgineşte golful Fréjus, Saint-Raphaël, micul port de unde s-a îmbarcat Bonaparte pentru insula Elba, în 1814, cu cîţiva soldaţi îmbătrîniţi, ca şi generalul lor, căzuţi, ca şi împăratul lor.

Saint-Raphaël este un sat vesel, semănat cu case albe şi înconjurat de pini de Italia, luminînd parcă peisajul cu veredele lor lucitor. Peste drum de Saint-Raphaël marea albeşte de spumă o insuliţă de stînci negre cărora le zice *leul de mare.*

Astfel, am văzut căderea lui Napoleon prin ruinele Romei. Întîmplarea aranjează cîteodată lucrurile mari cu pretenţiile unui artist.

Apropiindu-se de Fréjus apeductul se bifurcă ; o ramură îşi continuă drumul de partea oraşului, cealaltă se înfudă în cîmpie către ţărm.

Acum douăzeci de secole Fréjus era scăldat de o parte de un rîu adus de apeductul său, de cealaltă parte de mare. Marea s-a dus ; rîul a căzut în cîmpie, ca şi apeductul, iar Fréjus este acum pe uscat, ca şi o barcă eşuată pe plajă.

Înainte de a intra în oraş am zărit în mijlocul ogoarelor un fel de turn de piatră, cu un acoperiş conic. Era vechiul far roman, marcînd intrarea în port şi capătul stavilei de piatră. Altădată, îl scălda spuma, acum, îl umbresc măslinii.

Nu puteam petrece decît un ceas în Fréjus. Anemica clopotniţă ascuţită a catedralei lui Massillon nu-mi prea deschidea pofta să vizitez biserica ; m-am dus să văd, la *Hotelul Poştei,* camera unde s-a culcat împăratul în ajunul îmbarcării la Saint-Raphaël, la 26 aprilie 1814.

Este o cameră de han cu două paturi, mobilată cu fotolii cabriolete din timpul lui Ludovic al XV-lea.

Unul din paturi fusese scos. Cel în care a dormit împăratul este mai îndepărtat de uşă şi aşezat în faţa unei ferestre. Este un pat din lemn de cireş sălbatic cu coloane, aşa cum se făceau în timpul imperiului. Patul, ca şi camera erau tapisate cu damasc albastru şi englezii, în trecere prin Fréjus, mi-a spus gazda, l-au tăiat cu evlavie luîndu-l bucăţică cu bucăţică. Astăzi camera are un tapet de hîrtie şi patul are perdele albe. În spatele sobei de care s-a rezemat îndelung Napoleon, este o placă de fontă reprezentînd o păstoriţă, alături de un ghiveci de flori.

Împăratul s-a aşezat, ca să scrie şi să cineze, într-un fotoliu mare, cu braţe, tapiţat cu un material satinat în dungi roşii şi flori. I-a fost prezentată o masă mică din lemn vopsit, existentă şi acum într-un colţ al camerei, dar găsind-o prea îngustă el a scris pe o consolă rotunjită de marmură albastră, de lîngă pat. Deasupra consolei o oglindă cu cadru Ludovic al XV-lea este susţinută

de două braţe de fier. În timp ce scria, generalii Bertrand şi Drouot stăteau în picioare nemişcaţi, lîngă uşă.

Napoleon scria repede şi părea complet absorbit şi nu a aruncat nici o clipă ochii în jurul lui. O singură dată, mi-a povestit gazda, el fusese de faţă, s-a ridicat, a mers pînă la fereastră, pe urmă a revenit să se aşeze şi a reînceput să scrie. Această revărsare de gînduri amare a durat două ceasuri. În două ceasuri a făcut două scrisori, le-a îndoit şi le-a pecetluit singur.

Ce scria şi cui îi scria ? Nimeni nu ştie nici astăzi. Toate astea s-au dus. Cele două scrisori, cuprinzînd poate tot imperiul şi tot împăratul nu mai sînt decît umbre. Cine le-a deschis ? Cine le-a citit ? Unde s-au dus ? Au fost adunate ? Întrebări poate niciodată rezolvate. Însă sufletul îţi este înfricoşat gîndindu-te la toate lucrurile sfîşietoare şi adînci cuprinse între acea dată : *Fréjus, 26 aprilie 1814* şi acea semnătură : *Napoleon.*

Cum spuneam şi adineauri, întîmplarea îşi dă mare osteneală să îmbine cu grijă marile evenimente. Ai zice că parcă ar vrea să-l oblige pe om să gîndească. Nu este ciudat că l-a adus pe împăratul, lipsit de coroană, în cetatea lipsită de întărituri, şi ca ultimă etapă în Franţa i-a fost dat lui Napoleon acest Fréjus, altădată oraş roman şi oraş maritim, de unde Roma s-a retras ca şi marea ?

Din toate locurile pline de amintiri iese un fel de visare, ce te ameţeşte şi te face să mergi pe urmă îndelung la întîmplare. După ce am părăsit Hotelul Poştei m-am găsit dintr-o dată afară din oraş, fără să ştiu prea bine pe ce drum am venit. Două sau trei arhivolte romane înfipte la dreapta mea în spatele unei colibe m-au trezit.

Am avansat sub această boltă şi după cîţiva paşi am intrat într-o incintă vastă, circulară, înconjurată din toate părţile de o îngrămădire măreaţă de trepte de amfiteatru desfundate, de arcade rupte, de intrări şi ieşiri înfundate.

Sînt arenele de la Fréjus.

Între blocurile de piatră tăiată în formă de reţea cresc, unele peste altele, smochini sălbatici şi terebint legate de ghirlande de spini. Cuştile animalelor sălbatice, închise cu împletituri de trestie, adăpostesc astăzi butoaie vechi. Am văzut un ţăran coborînd treptele aproape încă noi ale scării împăraţilor. Mă aflam chiar pe locul unde se vînzoleau, acum două mii de ani, leii, gladiatorii şi tigrii. Acum creşte o iarbă înaltă păscută liniştit de o turmă de cai slabi, cu clopoţei la gît, răzleţită prin circ.

Ce de sînge, şi ce de sînge omenesc sălăşluieşte la rădăcina acestei ierbi !

Un sfert de oră mai tîrziu eram departe de Fréjus, casele păcătoase şi ruinele grandioase dispăruseră în spatele măslinilor ; nu mai vedeam nimic din oraşul mort ; totuşi un zgomot nedesluşit şi dulce mai ajungea încă pînă la mine ; clinchetul clopoţeilor ieşind astăzi din arenele umplute de aclamaţiile mulţimii şi de răcnetele panterelor.

Ronul — Saint-Andéol

pe Ron, 12 octombrie, ora 2 după-amiază.

Adela mea, cum sînt sigur că voi găsi la Chalon o scrisoare dragă de la tine, îţi voi scrie şi eu una la fel. După ce am vizitat Toulon, am mers de la Marsilia la Nisa prin Draguignan şi Antibes. Eram atît de grăbit să mă reîntorc lîngă tine, încît doar am atins Nisa. Sosit pe data de 5 la ora 4 seara, am plecat pe 6 la ora 5 dimineaţa. O vizită la golful Juan, insula Sainte-Marguerite şi insula Saint-Honorat m-a reţinut două zile la Cannes. Alaltăieri, 10, am vizitat Fréjus şi am ajuns la Aix, petrecînd o noapte în poştalion. Ieri, altă noapte în diligenţă şi astăzi dimineaţă la ora 5 am debarcat la Avignon. Acum sînt pe vaporul *Aigle* şi voi urca Ronul pînă la Lyon. Toate diligenţele şi poştalioanele sînt încărcate. Fiecare se grăbeşte ca şi mine să ajungă la Paris.

Voi naviga astăzi 12, mîine 13, poimîine 14 şi pe 15, iar miercuri 16 voi fi la Lyon. A doua zi, pe 17, contez să fiu la Chalonsur-Saône unde sînt nerăbdător să ajung nădăjduind în scrisorile tale.

La Chalon nu voi rămîne decît atît cît să ajung pînă la poştă, şi dacă voi găsi un loc într-o diligenţă oarecare, fie chiar şi pe imperială, cred totuşi că voi putea fi la Paris pe 19 sau 20, cel mai tîrziu. — Iată itinerarul meu, cred bine calculat ; numai vremea l-ar mai putea modifica. — S-a stricat dintr-o dată şi chiar în acest moment o furtună s-a abătut peste acest frumos loc unde nu a mai plouat de opt luni. Duminica trecută, Marsilia era sub o trombă, la Canabière era un lac, iar la Avignon, Ronul a năvălit pe străzi. Ieri erau încă trei picioare de apă, prea mult pentru ca vapoarele să poată trece sub pod, astăzi de dimineaţă însă, Ronul scăzînd puţin, au putut veni să amareze la chei. Cel pe care sînt eu va pleca într-o oră, dar fluviul este atît de repede, încît căpitanul nu contează să poată depăşi podul Saint-Esprit. Va trebui să petrec noaptea pe vapor pe o bancă. O plăcere mediocră. Însă, dacă aş fi aşteptat un loc în diligenţe, aş fi riscat să stau opt zile la Avig-

non. Acum cincisprezece zile coboram Ronul ca o săgeată, îl voi urca ca o broască țestoasă. Inversul lucrurilor rapide este totdeauna lent.

Folosesc, ca întotdeauna, orele de așteptare să-ți scriu. A trebuit să dau la o parte o grămadă de portocale și rodii de pe masa din cabină ; am pus în călimara uscată a căpitanului puțină apă din Ron și acum sînt al tău, Adela mea, primește această scrisoare așa cum ți-o scriu, din toată inima.

M-am gîndit mult la tine zilele acestea ; aveam atîtea griji cu întoarcerea la Paris ; acum sper că ești complet instalată și că nu te vei fi obosit prea tare. Și mai sper ca dragii noștri copii să nu-ți fi oferit decît bucurii ; îmi vei povesti toate astea la sosirea mea, nu-i așa ?

13. — Vom ajunge la Saint-Andéol. Alerg să pun scrisoarea la poștă și te îmbrățișez de mii de ori, și pe voi toți, dragi copii.

Saint-Andéol, 13 octombrie, ora 8 seara.

Dragă prietenă, vei primi această scrisoare, probabil în același timp cu cea dinainte. Vaporul este oprit la Saint-Andéol de Ronul revărsat. Căpitanul nu știe dacă va putea reporni înainte de ora patru dimineața. Le Vésuve, alt vapor, plecat din Avignon alaltăieri, este amarat la chei. Căpitanul nu mai știe dacă va ajunge la Lyon înainte de 18 sau 19. Deci, nu te îngrijora dacă sosirea mea va fi întîrziată cu două sau trei zile. Voi face tot ce va depinde de mine să sosesc cît mai repede. Am atîta nevoie să vă revăd pe toți.

Această întîrziere posibilă mă dezolează. Am făcut trei sferturi de leghe pe jos, pe ploaie, pentru a ajunge la drumul direct spre Paris, sperînd să găsesc un loc în diligențele de Lyon. Toate diligențele au trecut prin fața mea pline. La Montélimar sau la Valence, dacă voi putea să mă așez într-o haraba oarecare, voi părăsi vaporul și, în acest caz, poate că întoarcerea mea nu va fi întîrziată. Dar nu îndrăznesc să sper. Toată lumea se întoarce din vacanță și locurile sînt reținute cu opt sau zece zile înainte.

De altfel, dacă nu aș fi atît de necăjit, aș avea un spectacol admirabil în fața ochilor. Ronul este ca o mare. Cîmpiile sînt pe alocuri acoperite cît vezi cu ochii. Din cînd în cînd zărești trecînd vase răsturnate, purtate la întîmplare de curent.

Apa a săpat cu încetul una din culele podului suspendat de la Roduemaure, podul a căzut și astăzi dimineață am văzut jumătate din podeaua podului tîrîndu-se pe Ron.

Nu am văzut Saint-Andéol decît în trecere și alergînd aiurea. Însă este un oraș pe care l-aș vizita cu plăcere, dacă aș fi în altă stare de spirit. Plictisit și nerăbdător de a fi lîngă voi cum sînt,

lucrurile nu mai au frumusețe pentru mine. Pe curînd, dragă prietenă. Plînge-mă pentru această întîrziere și iubește-mă. Voi lupta din răsputeri împotriva vremii proaste și împotriva ghinionului. În rest, fii complet liniștită. Ronul nu este periculos decît pentru vasele cu fundul plat. Vapoarele nu întîmpină nici un pericol.

Este chiar o cauză a mersului lor încet. Sînt greoaie și mari, valurile le respectă, însă nu fac decît o leghe pe oră. La coborîre ele fac șapte.

Didine, te îmbrățișez, precum și pe Charlot, Toto și Dédé, toți iubiții mei. Pe curînd voi fi lîngă voi și voi fi fericit. Mă înțelegi, Adela mea ? Iubește-mă.

Al tău, Victor.

Album

Saint-Andéol, lîngă Avignon, este un crîmpei de oraș roman și bizantin, în crăpăturile căruia a crescut o sărmană așezare de pescari și luntrași.

Clopotnița păstrează unul dintre cele mai frumoase turnuri romanice octogonale, cu dantelură bizantină, văzut de mine, fără să pierd din vedere Tournus și Saint-Germain-des-Prés. O frumoasă turlă mică, de un gotic tîrziu, se ridică deasupra urîtului portal Ludovic al XV-lea. Interiorul bisericii este groaznic de slutit.

Într-un colț întunecat, la stînga intrării mari unde lumina nu pătrunde niciodată, am văzut un frumos mormînt roman, cu epitaf și basoreliefuri. Din cauza locului unde este situat, epitaful este de necitit, de asemenea și basoreliefurile sînt invizibile. Nu aveam la dispoziție decît o clipă și îmi lipsea timpul pentru a putea aduce o lumină. Mormîntul este alipit, stupid zidit de-a lungul peretelui în așa fel, încît își ascunde două părți din patru. Stă acolo uitat ca un vechi cufăr mîncat de viermi.

Am mai remarcat la Saint-Andéol un frumos luminator de scară din secolul al XV-lea, un turn romanic, pătrat, ciuntit la vîrf și un vechi zid roman în formă de rețea în care se vîrîse o cocioabă locuită.

Album

15 octombrie.

Ieri, urcam Ronul revărsat. Soseam între Pouzin și Voulte. Înaintam încet ; curentul era atît de puternic, încît erau momente cînd vasul, cu tot efortul zbaturilor, rămînea nemișcat în mijlocul

fluviului. Era către seară. Minunata antiteză a lunii şi a soarelui ocupa cele două extremităţi ale cerului. Pereţii înalţi, calcaroşi, de pe malul drept, se ştergeau într-o ceaţă uşoară : frumoase licăriri purpurii se tîrau pe cîmpiile malului stîng şi înroşeau minunat copacii, graţioşi şi superbi.

Ronul, murdar şi galben pînă şi în spumă, curgea furios în jurul nostru cărînd, într-un zgomot lugubru, arbori desrădăcinaţi, mobile rupte şi bărci răsturnate. Pustiirea a cincizeci de sate se rostogolea învălmăşită pe fluviu. În ajun, trei corăbii dispăruseră sub valuri, cu toţi oamenii la bord, chiar în locul unde eram, lîngă gura rîului Ouvèze.

Nu era nici un nor deasupra capetelor noastre. Malul dinspre partea rîului Drôme era încîntător. O căruţă mare, încărcată cu fîn, trecea drumul mărginind Ronul. Biciul căruţaşului trosnea în liniştea cîmpiei gata să adoarmă. O femeie şi un copil se jucau aşezaţi în fîn şi la fiecare zdruncinătură a căruţei cele două chipuri îmi apăreau în licărirea asfinţitului.

Chalon-sur-Saône

Chalon-sur-Saône, 18 octombrie.

Am sosit, am scrisorile tale. Îţi mulţumesc, Adela mea, îţi mulţumesc pentru cea pe care mi-ai scris-o direct aici. Dacă ai fi putut să mă vezi atunci cînd o citeam, ai fi avut inima împăcată şi mulţumită.

După ce mi-ai spus despre toate aranjamentele tale (aprob tot ce ai făcut), suport cu mai puţină nerăbdare întîrzierea adusă întoarcerii mele de superaglomerarea diligenţelor. Mai sînt reţinut aici pentru o zi. Nu am putut găsi un loc decît într-o diligenţă care pleacă mîine dimineaţă şi numai pînă la Dijon. Scrie-mi acum la *Fontainebleau, post-restant.* Cred că voi putea fi la Paris între 23 şi 25.

Totuşi, am urcat Ronul mai repede decît sperase la început căpitnaul vaporului. În fond ne-au trebuit patru zile întregi ca să ajungem de la Avignon la Lyon. Un alt vas cu aburi, *l'Hirondelle,* m-a adus într-o zi de la Lyon la Chalon. Voi profita de şederea mea forţată aici ca să fac o baie, de care am mare nevoie, şi, bineînţeles, să vizitez oraşul.

Am constatat cu bucurie că v-aţi amuzat bine în timpul vacanţei. Mulţumeşte-i din partea mea lui Vacquerie şi minunatei sale familii. Mă gîndesc că i-ai dat scrisoarea mea. Nu te ocupa nici de academie, nici de teatru. Voi vedea eu singur ce este de

făcut cînd voi fi la Paris. Îmi închipui că băieţaşii mei buni s-au reapucat cu curaj de treabă şi că îţi dau deja toate satisfacţiile. Îmbrăţişează-i cu drag din partea mea, de asemenea şi pe bunul tău tată, acum întors acasă.

Am străbătut cu vaporul Ronul împreună cu un bătrîn de treabă, glumeţ, care îi seamănă. Este domnul Boury, fost pastor protestant. A fost odată să ne vadă la Paris, cu o scrisoare de la Lamartine. Eu îl uitasem, el m-a recunoscut. Este un om blînd şi fermecător şi am fost bucuros să-l regăsesc. Mi-a vorbit bineînţeles şi despre tine.

Adio, Adela mea, pe curînd. Scrie-mi încă o scrisoare pe cinste. Sînt însetat să vă revăd şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Al tău, pentru totdeauna

V.

Să mi se păstreze cu grijă scrisorile şi ziarele.

Album

18 octombrie.

Chalon-sur-Saône. — La început puţine lucruri. Cu toate astea trebuie căutat. Strada mare. — Casă zisă *jeu de paume* [47]. Din secolul al XIV-lea. Faţadă frumoasă. În dreptunghiurile superioare ale ferestrelor sînt înscrise, într-un chip graţios, ogive. Astăzi este o cocioabă locuită de tăbăcari. Piei de bou atîrnă de grinzile de sub poarta mare.

Catedrală. — I s-au construit două clopotniţe neogotice împodobite în chip de lucarne cu crucea templierilor de Tivoli de iarnă, strada Grenelle St. Honoré. Interior frumos din secolele XIII şi XIV, oribil zugrăvit, aici în galben, acolo în alb, dincolo în roz etc. Admirabilă tapiserie din secolul al XVI-lea folosită să ascundă lucrările. Patru panouri pe fond albastru cu flori de crin, cu armele Franţei în frunte. Desigur un dar regal. Primul panou : Melchissédech, misterioasă figură pe care biblia de-abia o lasă să se întrevadă, *preot şi rege ;* acoperămînt de cap făcut dintr-un turban, o coroană şi o mitră. Dînd vinul şi pîinea lui *Abraham.* Al doilea panou : Moise şi ploaia de mană peste evrei. Al treilea panou : mielul pascal împărţit tuturor. Al patrulea panou : Isus împărtăşind apostolii, toţi în genunchi împrejurul mesei, în afară de Iuda cînd pleacă cu punga în mînă. [...]

Un urît pod Ludovic al XV-lea, plin de obeliscuri. Dincolo, un nobil pinion din secolul al XIV-lea. Este spitalul miliar, un spital de dorit pentru poeţi. Interior admirabil. Cea mai frumoasă sală de spital văzută de mine. Două rînduri de paturi incastrate în minunate lambriuri Ludovic al XIV-lea, lucitoare ca bronzul. Lucrătura din lemn se continuă şi pe o treaptă purtînd pentru fiecare pat un scăunaş frecat şi strălucitor. Perdele mari, albe ca zăpada. Lîngă pat o uşă făcînd din fiecare alcov o cămăruţă. În fundul navei, capela separată de sală printr-o perdea mare, roşie. Cîteva obiecte frumoase şi severe mobilează spaţiul între cele două rînduri de paturi ; o mare fîntînă lavoar cu bazin de piatră, o sobă largă de aramă, un imens crucifix cu braţele întinse peste cele două rînduri de bolnavi. Un rînd de lămpi distanţate traversează sala în acelaşi sens şi leagă toate aceste obiecte de tavanul cu grinzile ieşite în afară. Pe rîndul din dreapta se reazemă un frumos amvon Ludovic al XIV-lea aproape demn de Verbruggen, susţinut de o figură umană tăiată energic în stejar masiv. Un dublu rînd de ferestre ogivale luminează sala de sus de deasupra paturilor. Două sau trei ferestre cu vitralii s-au păstrat. [...] Capela strălucitoare de curăţenie, pavată cu morminte frumoase, dintre care unul de aramă, strălucind ca aurul. Într-adevăr, el conţine aur, rămăşiţele celor doi binefăcători ai spitalului, un gentilom din Chalon şi soţia lui. Abigael Mathieu. Plăci de aramă pe ziduri. — Bustul lui Pius al VII-lea.

Dijon

Note

19 octombrie.

Totul în Chalonnais, Beaunois, Dijonnais este arhitectură romanică. Deseori, într-o localitate mică un frumos turn bizantin, demn de o metropolă. După Chagny, la marginea drumului, un portal romanic cu această inscripţie : *Vin bun, locuinţă bună.* Vai, aceeaşi casă dădea pe vremuri ospitalitatea sufletelor ! La Chagny o remarcabilă clopotniţă romanică, turn pătrat larg, scund, gras şi superb.

Beaune, o fermecătoare grămadă de case gotice de piatră printre copaci. Turn de pază al oraşului din secolul al XV-lea, frumoasă navă din secolul al XIV-lea cu tindă acoperită de ardezie servind drept şopron diligenţelor. Biserică cu turn romanic, învelit cu un ridicol acoperiş în formă de caschetă.

O vatră mare cu foc în ea. Un bătrîn viticultor îmi explică culesul viei. Bătrîn din Galèse. Butucul de vie tînăr dă mai mulţi struguri, calitatea însă mediocră ; mai tîrziu, sînt mai puţini, dar mai buni ; bătrîn, un ciorchine sau doi, însă excelenţi. Atunci este smuls, viticultorul găsind că nu are suficient profit. Deci butucul se coace ca şi ciorchinele. Să nu se culeagă strugurele în timpul ploii, nici cu rouă ; el va putrezi. Boabele verzi acresc vinul, deci înlăturate imediat, de asemenea boabele putrede pentru gustul rău şi boabele uscate care îl sug. Deci, într-un singur ciorchine, trei elemente rele, din care unul atacă vinul în păstrarea lui, altul în calitate şi cel de al treilea în cantitate.

După Nuits, la stînga drumului, un şir lung de dealuri scunde şi golaşe către vîrf, avînd deasupra podişuri mari, întretăiate de văi înguste, verzi şi adînci. La gura fiecărei văiugi cîte un cătun. Vii peste tot.

Pentru cine soseşte de la Chalon, amplasarea Dijonului aminteşte puţin pe cea a Parisului, dacă soseşti din bariera Maine. Cîmpie mare înconjurată de dealuri, drum mărginit de ulmi, la stînga, două dealuri imitînd, în mic, una muntele Valérien, cealaltă movila Montmartre.

20 octombrie.

Oraş plăcut, de altfel melancolic şi liniştit. Plimbare pe vechile ziduri de apărare. Toamna le avantajează. Anotimp fermecător. Copacii sînt frumoşi ; frunzişul arată ca vara şi ramurile ca iarna.

Saint-Bénigne, catedrală de gradul al treilea. Cu toate acestea ansamblul este frumos. Secolele XIII şi XIV. Drept faţadă, două turnuri. Un turn (de ardezie) pe încrucişare. Ferestrele ce încadrează deschiderile au fost corectate într-un gust îndoielnic. Sub portal, ogiva domnului Soufflot. Era un portal romanic. Nedemn desfigurat.

Interiorul : la dreapta şi la stînga portalului principal, două nobile morminte Ludovic al XIII-lea. Legoux, senior de Bercherie. Bărbatul şi femeia, fiecare cioplit în marmoră, în genunchi pe mormîntul său. Statui frumoase pline de visare. 1631. *Quos edem quondam thalamus, idem quoque tumulus excepit* *.

Interiorul bisericii este astăzi neînsemnat. Nici un tablou de valoare, nici un vitraliu, nici o capelă păstrată.

---

* Pe aceia pe care i-a adăpostit odinioară aceeaşi locuinţă, îi adăposteşte şi acelaşi mormînt (trad. din lat.).

Către 1820, episcopul de atunci, domnul de Boisville, a refuzat mormintele celor doi duci de Bourgogne, aflaţi acum la muzeu, negăsindu-le loc în biserica sa. Sărman om care a expulzat din catedrala sa nu numai pe Filip cel Îndrăzneţ [48] şi Ioan Neînfricatul [49], doi mari prinţi morţi, dar şi pe Jean de la Huerta şi Claus Sluter [50], doi mari artişti, mereu vii.

Lîngă Saint-Bénigne, Saint-Philibert, frumoasă fleşă de piatră din secolul al XIII-lea, astăzi magazie de furaje ; am privit prin gura cheii, în cor, grămadă de fîn.

Saint-Jean, altă magazie de furaje.

La Vieux-Palais, turn din secolul al XII-lea, astăzi casă de amanet ; la parter, Robin, tîmplar.

Poarta fortăreaţă este cazarmă pentru jandarmerie.

Turnul incintei, sală publică de pansamente.

Saint-Étienne, patronul Burgundiei, veche catedrală, navă : hală de grîu. Absida : magazie de decoruri de teatru. Vitraliile atîrnă desfundate.

Notre-Dame, secolele XIII şi XIV. Faţadă remarcabilă, zid înalt făcînd un portic şi avînd în unul din colţuri un orologiu cu figuri mişcătoare în lemn pictat : într-o colivie de fier un ţăran, o ţărancă şi copilul lor. Tatăl, cu un ciocan mare, sună orele, femeia, jumătăţile, şi copilul, sferturile. Pe acest zid, două galerii ogivale, cu colonete suprapuse. În deschiderea din dreapta am văzut *Fecioara neagră,* care a primit toate gloanţele elveţienilor în şorţul său, atunci cînd a fost asediat oraşul. Era îmbrăcată într-o rochie de saten verde, cu un lanţ mare de aur la gît, ce tocmai îi fusese dăruit pentru o minune săvîrşită luna trecută. Sub portic, rămăţişele unui admirabil portal romanic, complet smuls. Clopotniţa principală este chiar pe transept, iar deasupra lui la cele două extremităţi au nişte turnuleţe romanice. Văzută prin absidă, biserica are o înfăţişare frumoasă. Interior foarte devastat, în cor vitralii frumoase ; admirabile ferestre cu vitralii din secolul al XII-lea în partea stîngă a transeptului. Preotul ţinînd o predică învăţată pe de rost ; o lua de la început, reîncepînd aceleaşi fraze etc.

Saint-Michel. — Portic — Renaştere Francisc I. Fermecătoare şi devastată. Faţadă Henri al III-lea, frumoasă şi amuzantă. Portale laterale de un gotic înflorit. Foarte frumoase. Interiorul distrus. Nu mai sînt vitralii.

Palatul ducilor transformat în primărie, nişte resturi admirabile. Văzută din spate oferă privirii patru arhitecturi ca şi curtea castelului Blois, mai puţin remarcabile ; un turn însoţit de un alt turn mai mic din secolul al XII-lea, turnul mare din secolul al

XV-lea, cu un corp de locuințe cu ferestre și cu un acoperămînt gotic înflorit ce i se adaugă ; un corp de locuințe Henri al IV-lea cu o frumoasă poartă, un altul Ludovic al XIV-lea, cu trofee pe partea superioară a construcției, ca și la Invalides. Interior : o curte frumoasă, cu scară din timpul Renașterii, devastată. Se poate citi : *Școală de arte frumoase.*

Muzeu : Cămin 1504, după incendiul din 1502, „făcut de Jean Dangers, zidar, pentru 120 franci cu pietrele deja procurate". Din cei 120 de franci, doi solzi pe zi pentru lucrători. Scene din viața lui Ioan fără Frică incrustate pe cămin. Consolă de piatră cu ariciul lui Ludovic al XII-lea și cornul lui Henri al II-lea susținînd grinzile.

Mormîntul lui Filip cel Îndrăzneț, sfîrșitul secolului al XIV-lea. Pictat și aurit, culcat pe mormîntul său ; doi îngeri la cap, un leu la picioare. Nas cîrn. Mormînt de marmură neagră, figurine de alabastru. Patruzeci de statuete dau ocol mormîntului sub o frumoasă galerie ; naive ; călugăr curățindu-și urechea cu unghia ; călugăr ce-și suflă nasul cu degetele. Rușine ! pare să spună o călugăriță lîngă el. Lucrare de Claus Sluter din Olanda.

Mormîntul lui Ioan fără Frică și al soției sale Margareta de Bavaria. Pictat și aurit. Se aseamănă cu primul, mai înflorat, mai ornat, mai secolul al XV-lea. Patruzeci de figurine, patru îngeri, cu aripile desfășurate, cele două mari statui, doi lei, douăzeci și opt de îngerași ; galeria este o bijuterie de alabastru. A fost plătită 4 000 de livre, adică 28,500 franci aproximativ, lui Jean de la Huerta, zis d'Aroca, din regiunea Aragon, *cioplitor de chipuri.*

Francisc I a cerut să i se deschidă acest mormînt, l-a găsit pe Ioan fără Frică cu craniul larg despicat de lovitura de secure a lui Tanneguy-Duchâtel pe podul Montereau. S-a minunat de mărimea găurii : *„Sire,* i-a spus starețul de la Chatreux, care-l însoțea, *prin această gaură au intrat englezii în Franța"*.

Pe îmbrăcămintea ducelui, *rindeaua* luată de el ca emblemă, ducele de Orléans luînd *un baston noduros.*

Nu sînt decît treizeci și nouă de figurine, cea de a patruzecea fiind înlocuită de un domn în redingotă, cel mai nostim din lume. Cine este acest domn ? În timpul Revoluției, poporul a cerut distrugerea mormintelor. Au fost sparte cu grijă în patru blocuri și au fost ascunse. A fost simplu apoi să fie restaurate. Pot fi urmărite pe marmura neagră urmele faptelor revoluționarilor.

Patru duci de Burgundia. Primul este Filip cel Îndrăzneț, ultimul este Carol Temerarul. Într-adevăr îndrăzneții întemeiază dinastiile, temerarii le duc la pieire.

Carol al X-lea este și el un Carol Temerarul.

Rămășițe romane și romanice sub scara muzeului. În casa scării admirabil mormînt din secolul al XIV-lea, provenit dintr-o biserică dărîmată. Frumoasă tapiserie din secolul al XVI-lea reprezentînd asediul Dijonului de către elvețieni în 1513.

21 octombrie.

Acum o lună, la 21 septembrie, eram la Lausanne. Era ora cinci după-amiază. Urcam încet pe străzile strîmte ale orașului. Ora cinei se apropia pentru burghezii grăbiți să se întoarcă la ei acasă. Vedeam prin lucarnele parterului flăcările în vetrele bucătăriilor, iar gospodinele și servitoarele zorindu-se în jurul cazanelor și frigărilor. Fumul ieșea prin mai multe ferestre și mirosul zemii de sub frigare umplea străzile. Auzeam pe la toate ușile izbucnirile de rîs binevoitor și grosolan al poftei de mîncare.

Un sfert de oră mai tîrziu am ajuns la esplanada înaltă ce înconjură biserica. Tot orașul era la picioarele mele. Fumul se juca pe acoperișuri, o rază a soarelui în asfințit îl străpungea și forma un admirabil nor de aur destrămat în dreptul coșurilor și pinioanelor ca în jurul unor insule. Era un spectacol încîntător și nobil.

Amestecați o idee măreață, luminoasă și sfîntă cu lucrurile vulgare ale vieții, precum soarele cu fumul oalelor voastre, și aceste lucruri vulgare vor deveni niște lucruri sublime.

Sena

Album

21 octombrie.

Val-Suzon ; fermecător și sălbatic, amintește Jura. Platoul Langres, un podiș mare golaș. Saint-Seine, o așezare frumoasă între două coline verzi. Biserică din secolul al XV-lea cu absidă pătrată cu rozasă, lucru rar.

Două leghe mai departe se traversează o altă așezare, la poalele unei alte văi. Acest sat se numește Coursault. O casă destul de mare, ruinată, așezată de-a curmezișul pe fundul rîpei, mărginește drumul. Sub casă este străpunsă o plăpîndă boltă de piatră, lăsînd să treacă un pîrîiaș. Acest pîrîu este Sena. Ea izvorăște la un sfert de leghe de acolo, dintre dealuri. La Coursault ea întîlnește primul ei pod, bolta de sub această cocioabă. Copiii o sar. Un tufiș o ascunde. Abia poți deosebi, între două pante verzi, în umbra

a trei sau patru plopi, subţirele fir de apă ce va avea o lăţime de două leghe la Quilleboeuf.

Şase leghe după Coursault, la Aizay-le Duc, se găseşte al doilea pod. Pîrîiaşul este deja un rîu, şi se presimte că rîul va deveni un fluviu. Al doilea pod are patru arcade. Curentul are douăsprezece picioare adîncime. Niciodată morile nu duc lipsă de apă. Un fluviu mic, ca şi un stejar mic, are imediat ceva voinic.

Să vorbim puţin despre Jean.

Jean este factotum-ul diligenţei ce merge de la Dijon la Châtillon-sur-Seine şi pe care o iei de pe strada Château, la *Clef de France*. Jean cumulează ; este totodată vizitiu, surugiu şi conducător. Voinic, zdravăn, de vreo treizeci de ani, încălţat cu saboţi şi cu capul acoperit de o pălărie plină de panglici şi şireturi de toate felurile ; ţăran la picioare şi lacheu la cap, bînd la toate cîrciumile, înghesuind bucuros de contrabandă sub coviltirul imperialei, dacă întîmplarea îi aduce, şase sau şapte călători, urînd jandarmii, fiindu-i groază de vameşi, altminteri băiat de treabă. Dă brînci cailor, vorbeşte, înjură, improvizează. Nu-i lipseşte o oarecare imaginaţie ; copacii pe care ţi-i arată la capătul orizontului îi aseamănă cu nişte oameni care se ceartă sau cu recruţi mergînd cu raniţa în spate. Îşi botează caii mînaţi cu numele stăpînilor de poştalioane. Vai, domnule, les Bossu nu preţuiesc cît les Chaudron. Moş Chaudron are un aer puţin cam prostănac, dar cumpără cai buni. Pe cînd domnul Bossu nu se pricepe la chestia asta. El a plătit pentru un cal mare roşcovan 500 de franci şi nu face nici 12 scuzi. Are o înfăţişare falnică, stă drept între hulube, merge la trap, dar nu vrea să tragă. Spunînd asta, Jean îşi biciuie caii. Jean dă, una peste alta, zece lovituri de bici pe minut, ceea ce face şase sute de lovituri pe oră, repartizat la trei cai. Caii tropăie trei ore de la un popas de poştă la altul şi primesc fiecare, în felul acesta, şase sute de lovituri de bici. Ei sînt folosiţi de două ori în cursul unei zile, ceea ce le face o raţie de o mie două sute lovituri de bici pe zi. Lui Jean îi trebuie cincisprezece ore să ajungă de la Dijon la Châtillon ; o oră pentru masă, o oră pentru schimbarea cailor. Jean biciuieşte treisprezece ore în şir şi distribuie regeşte şapte mii opt sute de lovituri de bici de la Dijon la Châtillon. A doua zi o ia de la început. Adăugaţi înjurăturile, blestemele şi hu-ho şi dia-hu, şi imaginaţi-vă ce poate deveni creierul lui Jean. Nu mai este o fiinţă omenească, ci o coadă de bici vie. Jean, de cîte ori întîlneşte un căruţaş, îşi manifestă cordialitatea printr-o puternică lovitură de bici, magistral aplicată pe unul din caii de la căruţă. În felul acesta, el face cadou cîte o lovitură de bici fiecărui căruţaş ce trece. Calul nechează, omul salută, lovitura este totdeauna bine primită, iar atenţia, în general, apre-

ciată. Cîteodată căruţaşul replică în aceeaşi clipă printr-o lovitură similară, dată cu tot braţul calului lui Jean înhămat la oişte; cîteodată se mulţumeşte numai cu un surîs amabil adresat lui Jean.

Troyes

ALBUM

Troyes, 22 octombrie.

Am vrut să văd locul unde a fost executat Claude Gueux. Un copil m-a condus la Piaţa Veche numită acum Hala de Grîu.

Este o piaţă triunghiulară lipită de capătul unei străzi lungi, ca şi fierul unei halebarde de capătul cozii. Această formă triunghiulară sugerează ideea groaznică a unui satîr, şi am mai observat că întîmplarea a dat-o mai multor pieţi fatale.

Piaţa Veche este în pantă, pavată cu gresie, ca şi străzile din Paris, înveselită de prăvălii, înconjurată de case vechi cu pinioane ascuţite şi acoperişuri contra vîntului, astupată tocmai la mijloc de o magazie veche de lemn cu o înfăţişare groaznică, la capătul căreia se sprijină un vechi puţ absolut obişnuit, împodobit cu şănţuleţe verticale răsucite. În faţa acestei magazii a fost ridicat eşafodul lui Claude Gueux şi se mai ridică încă pentru alţii, de cîte ori legea îşi comite omorurile la Troyes.

De acolo condamnatul poate distinge, pe faţa de miazăzi a Pieţii Vechi, chipul Sfîntului Nicolae, sculptat în grinzile unei case din secolul al XV-lea. Pe vremea cînd a fost executat Claude Gueux, el putea să vadă, dacă se întorcea puţin, chiar şi biserica Sfîntului Nicolae, a cărei absidă gotică ocupa una din marginile de apus ale pieţii. Astăzi biserica stă ascunsă după o clădire mare şi urîtă a halei de grîu construită acum doi ani ce dă Pieţii Vechi noul său nume, complet albă, după gustul jalnic, oficial, de acum.

Ziua se stingea, am intrat înăuntru, era plină de întunecime; o lampă lumina două sau trei arcuri enorme devorate de umbră la fiecare legănare a micuţei flăcărui pierdută în nava mare. [...]

Cînd am ieşit era o noapte adîncă. Cerul era acoperit de nori, sfera lunii apărea nedesluşit printre nori. M-am întors lîngă vechea magazie, la locul lugubru unde se sprijineau cele patru picioare ale eşafodului ; acolo m-am gîndit îndelung la acel sărman lucrător inteligent şi nobil, mort acum şapte ani în acelaşi loc, din vina unei societăţi incapabile să crească un copil şi să îndrepte un om. O forjă mare căscată, aprinsă într-un parter, la dreapta mea, lumina nedesluşit toată piaţa şi arunca o lumină roşiatică

asupra acelui sinistru caldarîm. Am făcut cîţiva paşi să mă îndepărtez şi, cum plecam, un amestec de lumină de lună şi de reflex al forjei mi-a arătat la colţul unei străzi, dînd în Piaţa Veche, această inscripţie : *Rue des Trois-Têtes* *.

Villeneuve-l'Archevèque

Villeneuve-l'Archevêque, 23 octombrie.

Mă aflu la Villeneuve-l'Archevéque şi sper să ajung la Sens în noaptea asta ; nu fără strădanie, dragă prietenă, pentru că lumea se bate la uşile diligenţelor, îmbulzeala este de nedescris. Adineauri eram cincisprezece pe o îngrozitoare cabrioletă, *şapte pe imperială.*

Socotesc că voi fi la Paris pe 27 sau 28, către ora două după-amiază. Voi face tot posibilul să fie 27, pentru că nu-ţi pot spune cît sînt de nerăbdător să sosesc şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Mă gîndesc cu bucurie că voi găsi la Fontainebleau o scrisoare lungă de la tine şi de la tine, Didina mea, nu-i aşa ?

Dragă prietenă, te rog să ai grijă ca în toate micile tale amenajări interioare să nu se deranjeze nimic în cabinetul meu. Cînd am plecat am pus în dulapurile mele şi în sertare, toate închise, manuscrisele mele, care sînt foi volante, cum prea bine ştii. Am închis într-unul din dulapurile din perete sertarul mesei de scris, cu tot ce conţine. Te rog să ai grijă să nu se deschidă nimic şi să nu se deplaseze nimic pentru că o singură hîrtie pierdută ar fi ceva ireparabil.

Este ultima dată cînd îţi scriu. De acum veştile ţi le voi aduce eu însumi, Adela mea. Deci, vă voi revedea pe toţi, mult iubiţii mei. Fiţi fericiţi, aşa cum sînt şi eu. Pe curînd. Vă îmbrăţişez pe toţi cu duioşie, şi pe tine în primul rînd, dragă prietenă. Al tău.

V.

[...]

---

* Strada celor trei capete (trad. din fr.).

PIRINEII

1843

Loara — Bordeaux

Bordeaux, 20 iulie.

Tu, care nu călătoreşti niciodată altfel decît cu gîndul, mergînd din carte în carte, din gînd în gînd şi niciodată din ţară în ţară, tu, care îţi petreci toate verile la umbra aceloraşi copaci şi toate iernile la colţul aceleiaşi sobe, tu vrei, de cum am părăsit Parisul, să-ţi spun, eu, vagabondul, ţie, singuraticei, tot ce am făcut şi tot ce am văzut. Fie. Mă supun.

Ce am făcut de alaltăieri 18 iulie ? O sută cincizeci şi cinci de leghe în treizeci şi şase de ore. Ce am văzut ? Am văzut Étampes, Orléans, Blois, Tours, Poitiers şi Angoulême.

Vrei şi mai mult ? Doreşti descrieri ? Vrei să ştii ce sînt aceste oraşe, în ce chip mi-au apărut, ce comori de istorie, artă şi poezie am cules de pe drum, pe scurt, tot ce am văzut ? Fie. Mă supun încă o dată.

Étampes. Este un turn masiv întrezărit la dreapta, în amurg, deasupra acoperişurilor unei străzi lungi unde auzi surugii spunînd : *„Încă o nenorocire cauzată de calea ferată !, două diligenţe au fost sfărîmate şi călătorii ucişi. Locomotiva cu aburi a buşit convoiul între Étampes şi Etrechy. Cel puţin, noi, ăştilalţi, nu buşim nimic."*

Orléans. Este o lumînare pe o masă rotundă, într-o sală scundă, unde o fetişcană palidă îţi serveşte o supă chioară.

Blois. Este un pod la stînga, cu un obelisc pompadour. Călătorul bănuieşte că în partea dreaptă pot fi nişte case, poate chiar un oraş.

Tours. Iarăşi un pod, o stradă mare, largă, şi un cadran ce marchează ora nouă dimineaţa.

Poitiers. O supă grasă, o raţă cu napi, ţipari cu sos de vin, un pui fript, peşte fript, fasole verde, o salată şi căpşuni.

Angoulême. Este un felinar luminat cu gaz, cu un zid purtînd inscripţia : CAFÉ DE LA MARINE, şi la stînga un alt zid, împodobit cu un afiş albastru, pe care poţi citi : STRADA LUNII, *vodevil.*

Iată ce este Franţa văzută din poştalion. Ce va fi cînd o vei vedea din tren ?

Am impresia că am mai spus-o şi în alt loc, Loara şi Touraine au fost prea mult lăudate. Este timpul să se facă dreptate. Sena este cu mult mai frumoasă decît Loara ; Normandia este o grădină cu mult mai frumoasă decît Touraine.

O apă lată şi galbenă, maluri joase şi peste tot plopi, iată Loara. Plopul este singurul copac cu alură de prost. El astupă toate orizonturile Loarei. De-a lungul apei, în insule, la marginea zăgazurilor, în depărtări, nu se văd decît plopi. În mintea mea există nu ştiu ce legătură lăuntrică, ce negrăită asemănare, între un peisaj compus din plopi şi o tragedie scrisă în versuri alexandrine. Plopul este ca şi alexandrinul, una din formele clasice ale plictiselii.

Ploua, am petrecut o noapte fără somn ; nu ştiu dacă asta m-a indispus, dar totul pe Loara mi s-a părut rece, trist, metodic, monoton, ţeapăn şi solemn.

Întîlneşti, din cînd în cînd, convoaie de cinci sau şase bărci, urcînd sau coborînd fluviul. Fiecare barcă are numai un catarg şi o pînză pătrată. Cel cu pînza mai mare se află în faţă, trăgîndu-le pe celelalte, iar convoiul este astfel alcătuit, încît pînzele se micşorează la prima barcă şi la ultima, cu un fel de descreştere simetrică, neîntreruptă de nici o proeminenţă şi de nici o fantezie. Fără voie îţi aminteşti de caricatura unei familii engleze şi crezi că vezi plutind, cu toate pînzele desfăşurate, o gamă cromatică. Nu am văzut aşa ceva decît pe Loara, dar prefer, mărturisesc, micile corăbii cu un singur catarg şi ambarcaţiunile normande de toate formele şi de toate mărimile ce zboară ca nişte păsări de pradă, amestecîndu-şi pînzele lor galbene şi roşii, atît pe timp de vijelie cît şi pe ploaie şi soare, între Quilleboeuf şi Tancarville.

Spaniolii numesc fluviul Manzanarès vicontele fluviilor ; eu propun ca Loara să fie numită nobila doamnă a rîurilor.

Loara nu are, ca Sena şi Rinul, mulţimea de oraşe plăcute şi sate frumoase, clădite chiar la ţărmul fluviului, în apa căruia să se oglindească pinioanele, clopotniţele şi faţadele. Loara traversează doar ţinutul numit Sologne, imensa îngrămădire de mîl adusă de inundaţii ; apele ei cară nisipul ce-i astupă şi îi înfundă deseori patul. De aici, în acele cîmpii joase au loc frecvente viituri şi

inundații ce împing în depărtare satele. Pe malul drept ele se adăpostesc în spatele digului, fiind aproape ascunse privirii ; trecătorul nu le vede.

Totuși, Loara are frumusețile ei. Madame de Staël, exilată de Napoleon la cincizeci de leghe de Paris, a aflat că exact la cincizeci de leghe de Paris, pe malul Loarei, se află un castel, numit, mi se pare, Chaumont. Acolo s-a dus, nevrînd să-și mai îngreuieze exilul cu încă un sfert de leghe. Nu o plîng, Chaumont este un lăcaș nobil și seniorial. Castelul, probabil din secolul al XVI-lea, este arhitectonic frumos ; turnurile sînt impozante. Satul, la poalele dealului acoperit de arbori, are o înfățișare aproape unică pe Loara ; aspectul unui sat de pe Rin, un front de case desfășurat la malul apei.

Amboise este un orășel vesel și plăcut, încununat de o construcție minunată. La o jumătate de leghe de Tours, față în față cu cele trei prețioase arcuri ale vechiului pod ce vor dispărea probabil, într-una din zile, în vreo operă de înfrumusețare municipală, se află un lucru frumos și măreț, ruinele mănăstirii Marmoutier. În special, la cîțiva pași de drum, se înalță o construcție din secolul al XV-lea, cea mai originală pe care am văzut-o ; casă, prin dimensiune, fortăreață, prin metereze, primărie, prin turnul de pază, biserică, prin portalul ogivă. Această construcție însumează și face cunoscut ochiului, ca să spun așa, felul de autoritate hibridă și complexă care, în timpuri feudale, era legată de mănăstiri, în general, și de mănăstirea Marmoutier, în special.

Însă ce are Loara mai pitoresc și măreț este imensul zid calcaros, învrîstat cu gresii, cuarțite și argile, ce mărginește și închide malul drept desfășurîndu-se privirii de la Blois la Tours cu o varietate și o veselie de nespus ; cînd stîncă sălbatică, cînd grădină englezească, acoperită de copaci și flori, încununată de viță de vie care ruginește și de hornuri fumegînde, găurită ca un burete și locuită ca un furnicar.

Acolo sînt peșteri adînci, unde se ascundeau falsificatorii de bani, pentru a contraface E-ul monedei din Tours, inundînd provincia cu falsuri. Astăzi, zgrunțuroasele pervazuri ale acestor vizuini sînt închise cu frumoase cercevele, potrivite cu grijă în stîncă, și, din cînd în cînd, zărești prin geam grațiosul profil al unei tinere, cu ceva bizar pe cap, ocupată să pună în cutii anasonul, angelica și coriandrul. Cofetarii au luat locul falsificatorilor de bani.

Și pentru că tocmai înșiram ce are Loara mai fermecător, mulțumesc întîmplării de a mă fi adus să-ți vorbesc și despre fru-

moasele fete care lucrează şi cîntă în mijlocul acestei frumoase naturi.

La terra molle, e lieta, e dilettosa,
Simili a se gli habitatori produce *.

Contrar Loarei, Bordeaux nu a fost destul de lăudat sau cel puţin a fost prost lăudat.

Bordeaux este lăudat tot aşa cum este lăudată şi strada Rivoli ; regularitate, simetrie, faţade mari şi albe şi toate la fel unele cu altele etc., ceea ce pentru un om sensibil înseamnă arhitectură insipidă, oraş plictisitor de văzut. Or, pentru Bordeaux e tot ce poate fi mai inexact.

Bordeaux este un oraş ciudat, original, poate unic. Luaţi Versailles şi amestécaţi-l cu Anvers şi veţi avea Bordeaux.

Ca să fiu drept, trebuie să înlăturăm din amestec cele două mari frumuseţi din Versailles şi din Anvers, castelul unuia şi catedrala celuilalt.

Sînt două oraşe Bordeaux ; cel nou şi cel vechi.

În partea modernă totul respiră măreţia, ca la Versailles, în cea veche, totul aminteşte istoria, ca la Anvers

Fîntînile, coloanele rostrale, aleile întinse şi atît de bine trasate, piaţa Regală, pur şi simplu jumătate din piaţa Vendôme aşezată la marginea apei, podul de o jumătate de sfert de leghe, minunatul chei, străzile largi, teatrul enorm şi monumental, iată lucruri ce nu diminuează nici una din splendorile de la Versailles, dar care înseşi în Versailles ar înconjura cu demnitate marele castel, găzduitor al marelui secol.

Răspîntiile încîlcite, labirintele de străduţe şi clădiri, strada Lupilor, amintind de vremurile cînd lupii veneau pînă în mijlocul oraşului să sfîşie copiii, casele-cetate, altădată bîntuite de demoni atît de supărător, încît o ordonanţă a Parlamentului a declarat, în 1596, că era de ajuns ca o casă să fie bîntuită de diavol, pentru ca învoiala de închiriere să fie reziliată de drept, faţadele culoare de iască atît de fin sculptate de către minuţioasele dălţi ale Renaşterii, portalurile şi scările ornate cu balustri şi stîlpi în spirală, vopsiţi în albastru după moda flamandă, fermecătoarea şi gingaşa poartă Caillau, ridicată în amintirea bătăliei de la Fornoue[51], cealaltă poartă frumoasă de la primărie lăsînd să se zărească turnul de pază atît de mîndru suspendat sub o arcadă perforată, crîmpeie fără formă ale lugubrului fort Hâ, vechile bi-

* Ţinutul blînd şi vesel şi îmbietor
Locuitori aidoma lui naşte (trad. din it.).

serici : Saint-André, cu cele două fleşe, Saint-Seurin, ai căror canonici pofticioşi au vîndut orăşelul Langon pentru douăsprezece mrene pe an, Sainte-Croix, arsă de normanzi, Saint-Michel arsă de trăsnet, toată adunătura de porticuri, pinioane şi acoperişuri vechi, amintiri întrupate în monumente, construcţii consfinţind date, toate acestea ar fi demne, desigur, să se oglindească în Escaut, tot aşa cum se oglindesc în Gironde şi să se afle printre cele mai fantastice căsuţe flamande din jurul catedralei de la Anvers.

Adaugă la asta, dragă prietene, minunata Gironde încărcată de vapoare, un orizont blînd de dealuri verzi, un cer frumos, un soare cald, şi vei iubi oraşul Bordeaux, chiar şi tu cel ce nu bei decît apă şi nu te uiţi la fetele frumoase.

Ele sînt drăguţe aici, cu basmalele lor portocalii şi roşii, ca şi cele din Marsilia cu ciorapii lor galbeni.

În toate ţările femeile, cu instinctul lor, îmbină cochetăria cu natura. Natura le dă părul, dar asta nu le ajunge şi ele îi adaugă pălăria ; natura le dă un gît alb şi mlădios, dar este prea puţin, ele îi agaţă o salbă ; natura le dă un picior mic şi fin, nu este destul, ele îl înalţă cu pantoful. Dumnezeu le-a făcut frumoase, asta nu le ajunge, ele se fac şi mai frumoase.

Şi în spatele cochetăriei există un gînd, un instinct dacă vrei, datînd de la mama noastră Eva. Permite-mi un paradox, un lucru nelegiuit, ce conţine, mă tem, un adevăr : Domnul a făcut femeia frumoasă, însă dracul a făcut-o şi mai frumoasă.

Vai, mi se pare că predic. Asta nu mi se potriveşte, căci iubesc femeia, chiar şi cu ce a adăugat dracul.

Să revenim, dacă nu-ţi e cu supărare, la Bordeaux.

Bordeaux cu dubla lui fizionomie este foarte ciudat ; este opera timpului şi a întîmplării şi nu trebuie ca oamenii să o strice. Ori nu se poate ascunde că mania străzilor bine trasate, cum se spune, şi a construcţiilor de bun gust, cîştigă în fiecare zi teren şi şterge de pe pămînt vechea cetate istorică. Cu alte cuvinte, Bordeaux-Versailles tinde să devoreze Bordeaux-Anvers.

Locuitorii din Bordeaux să ia aminte ! Anvers, la urma urmei, este mai interesant pentru artă, istorie şi gîndire decît Versailles. Versailles nu reprezintă decît un om şi o domnie ; Anvers reprezintă un popor întreg şi mai multe secole. Menţineţi echilibrul între cele două cetăţi ; puneţi capăt gîlcevei între Anvers şi Versailles ; înfrumuseţaţi oraşul nou, păstraţi oraşul vechi. Aţi avut o istorie, aţi făcut o naţiune, amintiţi-vă şi fiţi mîndri !

Gustul de a dărîma este funest şi reprezintă micime. Cine îşi dărîmă casa îşi dărîmă familia, cine îşi dărîmă oraşul îşi dărîmă

patria, cine își distruge locuința își distruge numele. În aceste bătrîne pietre este cuprinsă întreaga glorie străbună.

Toate aceste dărăpănături disprețuite sînt celebre ; ele vorbesc, ele au o voce ; ele dovedesc ceea ce părinții voștri au făcut.

Amfiteatrul lui Gallienus [52] spune : l-am văzut pe Tetricus guvernatorul Galilor proclamat împărat ; l-am văzut pe Ausone născîndu-se, cel ce a fost poet și consul roman ; l-am văzut pe Sfîntul Martin prezidînd primul sinod ; l-am văzut trecînd pe Abdérame [53] ; l-am văzut trecînd pe Prințul Negru [54]. Sainte-Croix spune : l-am văzut pe Ludovic cel Tînăr luînd de soție pe Eléonore de Guyenne, pe Gaston de Foix luînd de soție pe Madeleine de France, pe Ludovic al XIII-lea, pe Ana de Austria. Peyberland spune : am văzut pe Carol al VII-lea și pe Caterina de Medicis. Turnul de pază al orașului spune : Sub bolta mea și-a avut reședința Michel Montaigne, fost primar și Montesquieu, fost președinte. Zidul vechi spune : prin spărtura mea a intrat conetabilul de Montmorency, toate acestea fac cît o stradă trasată cu sfoara ? Ele reprezintă trecutul ; trecutul, un lucru mare, venerabil și fecund.

Am spus, în alt loc, să respectăm edificiile și cărțile ; numai acolo trecutul trăiește, oriunde în altă parte el este mort. Or, trecutul reprezintă o parte din noi înșine, poate cea mai importantă. Tot valul ce ne poartă, toată seva ce ne dă vigoare ne vin din trecut. Ce este un copac fără rădăcină ? Ce este un fluviu fără izvorul său ? Ce este un popor fără trecutul său ? [...]

De la Bordeaux la Bayonne

Bayonne, 23 iulie.

Trebuie să fii un călător călit și îndîrjit ca să te poți simți bine pe imperiala diligenței Dotézac, de pe ruta Bordeaux-Bayonne. În viața mea nu am întîlnit o banchetă îndesată cu atîta cruzime. De altfel acest divan ar putea face un seriviciu literaturii oferind o metaforă nouă celor care au nevoie. Se va renunța la anticile comparații clasice menite de trei mii de ani să exprime duritatea unui obiect. Oțelul, bronzul și inima tiranilor vor fi lăsate să se odihnească. În loc să se spună :

Caucazul mîniat.

Fără milă, ți-a făurit inima mai tare decît pietrele ! poeții vor spune : *Mai tare decît bancheta diligenței Dotézac.*

În plus, nici nu te poți cățăra pe acest loc înalt și aspru, fără oarecare dificultate. Întîi și întîi trebuie să plătești paisprezece

franci, asta fără doar şi poate ; pe urmă trebuie să-ţi spui numele conductorului, ceea ce am şi făcut.

Atunci cînd în birourile diligenţelor sînt întrebat de nume, omit cu bună ştiinţă prima silabă şi răspund „domnul Go“, lăsînd ortografia pradă fanteziei întrebătorului. Cînd sînt întrebat cum se scrie, răspund : „nu ştiu“. De cele mai multe ori răspunsul mulţumeşte pe scribul de la registru ; el apucă silaba încredinţată şi brodează pe simpla temă, cu mai multă sau mai puţină imaginaţie, după cum este un om de gust sau nu. Acest fel de a proceda mi-a dat în diferitele mele plimbări satisfacţia de a-mi vedea numele scris în fel şi chip :

Domnul Go — Domnul Got — Domnul Gaut — Domnul Gault — Domnul Gaud — Domnul Gauld — Domnul Gaulx — Domnul Gaux — Domnul Gau.

Nici unuia dintre redactori nu i-a trecut prin minte să scrie Domnul Goth. Pînă în prezent nu am constatat această nuanţă, decît în satirele domnului Viennet [55] şi în foiletoanele *Constitutionalului.*

Scribul de la biroul Dotézac a scris la început Domnul Gau, pe urmă a ezitat o clipă, a privit numele tocmai scris şi, găsindu-l fără îndoială searbăd, i-a mai adăugat un x. Deci, sub acest nume, Domnul Gaux, m-am urcat pe temutul scăunaş, pe care Domnii fraţi Dotézac îşi plimbă pacienţii timp de cincizeci şi cinci de leghe.

Am mai observat şi altădată că imperiala diligenţelor este dragă cocoşaţilor. Nu vreau să adîncesc aceste potriveli, dar sigur este că, pe imperiala diligenţei de la Meaux, am întîlnit unul şi, pe imperiala diligenţei de la Bayonne, am găsit doi. Ei călătoreau împreună şi ceea ce făcea ca perechea să fie şi mai ciudată, era faptul că unul era cocoşat în spate şi celălalt în faţă. Primul părea să aibă un nu ştiu ce fel de ascendent asupra celui de al doilea, care avea vesta întredeschisă şi în dezordine, iar în momentul sosirii mele, i-a spus cu autoritate : *Dragul meu, încheie-ţi diformitatea.*

Conductorul privea pe cei doi cocoşaţi cu un aer de umilinţă. Acest om cumsecade semăna perfect cu Domnul de Rambuteau [56]. Privindu-l, îmi spuneam că probabil ar fi suficient să fie bărbierit, pentru a face pe prefectul de Sena şi ar fi de asemenea de ajuns ca domnul Rambuteau să nu se bărbierească ca să devină un excelent conductor de diligenţă.

Asimilarea, cum se spune astăzi în vocabularul politic, nu are de altfel nimic supărător, nici jignitor. O diligenţă este mai mult decît o prefectură ; este imaginea perfectă a unei naţiuni cu constituţia şi guvernul său. Diligenţa are trei compartimente ca

şi statul. Aristocraţia este în partea din faţă ; burghezia în mijloc, iar poporul în spate. Regele este conductorul luat adesea drept tiran, primul ministru este surugiul schimbat la fiecare poştă. Cînd poştalionul este prea mult încărcat cu bagaje se aseamănă cu societatea ce pune mai presus de toate interesele materiale şi riscă să se răstoarne.

Pentru că sîntem pe cale să întinerim învechitele metafore eu sfătuiesc pe onoraţii învăţaţi, împotmoliţi atît de des în propriul lor stil, ca în loc de *căruţa statului* să spună de acum încolo *diligenţa statului.* Va fi mai puţin nobil, dar mai exact.

Cît priveşte drumul, era foarte frumos şi înaintam repede. Asta din cauza unei lupte ce se da la un moment dat între diligenţa Dotézac şi o altă diligenţă, numită de oamenii de la Dotézac, cu dispreţ, *concurenţa,* fără să-i spună altfel. Vehiculul mi s-a părut însă bun ; era nou, cochet şi frumos. Din cînd în cînd ne întrecea şi, atunci, mergea la douăzeci de paşi în faţa noastră, timp de o oră sau două, pînă cînd făceam şi noi acelaşi lucru. Era foarte neplăcut. În vechile lupte clasice duşmanul era făcut să muşte pămîntul, în cea de aici se mulţumeau să-l facă să înghită praful.

Landele, de la Bazas la Mont-de-Marsan, nu sînt altceva decît o nesfîrşită pădure de pini, împestriţată ici şi colo de stejari mari şi întretăiaţi de luminişuri întinse acoperind, cît vezi cu ochii, pămînturile verzi, grozama galbenă şi mărăcinişul violet. Prezenţa omului se face simţită şi în părţile cele mai pustii ale acestei păduri prin fîşiile lungi de scoarţă decupată de pe pini, pentru scurgerea răşinii.

Nici un sat, numai din timp în timp cîte două sau trei case cu acoperişuri mari, cu olane scobite, după moda spaniolă, adăpostite sub pîlcuri de stejari şi castani. Cîteodată peisajul se înăspreşte, pinii se pierd la orizont, şi nu rămîne decît mărăciniş sau nisip ; cîteva colibe joase, ascunse sub un fel de blană de ferigi uscate aşezate pe zid, apar ici şi colo, pe urmă nu se mai văd de loc, şi nu mai întîlneşti nimic la marginea drumului decît coliba de pămînt a unui cantonier şi cîteodată cîte un cerc mare de iarbă arsă şi cenuşă neagră, indicînd urma unui foc de noapte.

Tot felul de turme pasc pe pămînturile acoperite de mărăciniş, turme de gîşte şi de porci mînate de copii, turme de oi negre şi roşcate mînate de femei, turme de boi cu coarne mari mînate de bărbaţi călare. Cum e turma şi păstorul.

Fără să-mi dau seama, crezînd că descriu un deşert, am scris o maximă de stat.

Şi apropo de asta, poate nu crezi, dar traversînd Landele totul îmi vorbea de politică. Asta nu se potriveşte cu un asemenea

peisaj, nu-i aşa ? Ei bine, un suflu revoluţionar părea să mişte bătrînii pini.

Era exact momentul în care Espartero [57] se prăbuşea în Spania. Nu se ştia încă nimic, se presimţea totul. Surugiii spuneau conductorului urcîndu-se pe locul lor : *Este la Cadix. — Nu, s-a îmbarcat. — Da, pentru Anglia. — Nu, pentru Franţa. — Nu-i trebuie nici Franţa, nici Anglia. Se duce într-o colonie spaniolă. — Pfii !*

Cei doi cocoşaţi amestecau politica lor cu politica surugiului, şi cocoşatul cu cocoaşa în faţă spunea cu graţie : *Espartero a pris Lafuite et Caillard.*

Pe măsură ce ne apropiam de Mont-de-Marsan, drumurile se acopereau de spanioli călare, pe jos, în trăsuri, călătorind în grup sau singuri. Pe o căruţă, încărcată cu oameni în zdrenţe, am văzut o tînără ţărancă îmbrăcată într-un fel graţios avînd pe capul său serios şi blînd cea mai delicată pălărie posibilă : ceva negru, brodat cu ceva roşu ; era încîntător. Ce politică mai e şi asta ale cărei rafale de vînt sînt în stare să alunge din ţara sa o biată fată frumoasă, atît de bine împodobită ?

În timp ce noii refugiaţi soseau, cei vechi plecau. În două droşte de poştă galopînd în sens invers şi probabil încrucişîndu-se am văzut pe doamna ducesă de Gor mergînd spre Madrid şi pe doamna ducesă de San Fernando mergînd către Paris. Două diligenţe pline de spanioli s-au încrucişat la jumătatea drumului între Captieaux şi Traverses, şi, conform unui obicei al poştalioanelor, în astfel de cazuri, şi-au schimbat caii între ei. Aceiaşi cai care tocmai aduseseră către patrie proscrişii de ieri, duceau în exil proscrişii de azi.

Dar, oricare ar fi fost revoluţia, săvîrşită atît de aproape de noi, ea nu tulbura decît la suprafaţă severa şi liniştita natură. Vîntul ce dislocă puterile şi clatină tronurile nu face să cadă mai repede din pom conul de pin tremurînd la capătul ramurii. Carele, trase de boi, treceau cu gravitate printre poştalioanele puse pe fugă şi diligenţele înspăimîntate.

Nimic mai straniu, fie spus în treacăt, decît aceste care cu boi. Ele sînt din lemn, cu patru roţi la fel de mari, ceea ce înseamnă că nu pot coti fiind obligate să meargă totdeauna drept înainte. Boii sînt acoperiţi în întregime de o pînză mare, albă, ce se tîrîie pe jos ; între coarne au un fel de perucă făcută dintr-o blană de miel şi pe bot un fel de plasă cu franjuri parodiind de minune o barbă. Cîteva ramuri de stejar înfăşurate în jurul capului completează împopoţonarea. Boii, astfel gătiţi, au aerul unor mari preoţi dintr-o tragedie, semănînd pînă la identificare cu fi-

guranţii de la Comedia Franceză, deghizaţi în preoţi romani şi în druizi.

La Bazas, cînd tocmai ne dăduserăm jos, unul din boi a trecut pe lîngă noi cu un aer atît de maiestuos şi pontifical, încît am fost tentat să-i spun :

Preoţii sînt cu totul altceva decît îşi închipuie uşuratica mulţime.

Cred că i-am şi spus-o. Trebuie să adaug, ca să fiu exact, că el nu mi-a mugit nici un răspuns.

Dincolo de Roquefort, landele sînt înveselite de ţiglăriile vizibile ici şi colo, unele foarte vechi şi abandonate, datînd încă din timpul lui Ludovic al XIII-lea, vechime dovedită de cheia de boltă de la ciubucul arcadelor, altele în plină activitate şi în plină producţie, fumegînd din toate părţile, ca vreascurile verzi pe un foc mare.

Acum treizeci de ani, copil fiind, am mai călătorit în această regiune. Îmi amintesc cum căruţele mergeau la pas, roţile fiind înfundate în nisip pînă la butuc. Nu era trasat nici un drum. Din timp în timp, dădeai peste o bucată de drum format din trunchiuri de pin puse alături şi legate împreună ca tablierul unui pod ţărănesc. Astăzi, aceste nisipuri sînt traversate, de la Bordeaux la Bayonne, de un drum lat, mărginit de plopi avînd aproape frumuseţea unei pietruiri romane.

După un anume timp drumul, efort al industriei şi al perseverenţei, va coborî pînă la nivelul nisipurilor unde va dispărea. Pămîntul are tendinţa să se scufunde sub drum şi să-l înghită, tot aşa cum a înghiţit şi drumul militar făcut de Brutus între capul Breton, *Capul Bruti*, la Boies, astăzi Buch, precum şi cealaltă cale, opera lui Cezar, care traversa Gamarde, Saint-Géours şi Saint-Michel din Jourare.

Notez în treacăt că aceste două perechi de cuvinte, *Jovis ara* şi *ara Jovis*, au dat naştere la o mulţime de denumiri de sate, care în ciuda originii etimologice comune, nu mai au astăzi nici o asemănare, precum Jouarre în Champagne, Jouarare în Landes şi Aranjuez în Spania.

De la Roquefort la Tartas pinii cedează loc unei mulţimi de alţi arbori. O vegetaţie variată şi puternică pune stăpînire pe cîmpii şi dealuri şi drumul aleargă printr-o grădină încîntătoare. La tot pasul treci rîuri fermecătoare peste poduri vechi cu arcuri ogivale. Întîi Douze, pe urmă Micou, pe urmă Midouze, format aşa cum arată şi numele din Douze şi Midou, pe urmă Adour. Silaba *dour* sau *dou*, comună în toate aceste denumiri, vine desigur de la cuvîntul celtic *our*, care înseamnă curs de apă.

Toate aceste rîuri sînt adînc zăgăzuite de maluri înalte, sînt limpezi, verzi şi vesele. Tinerele fete îşi spală rufele la malul apei, sticleţii cîntă în tufişuri ; o viaţă fericită respiră în toată această natură blîndă.

Uneori, printre două ramuri îndepărtate glumeţ de vînt se văd în zare mărăcinişurile şi pădurile de pini învăluite în roşeaţa asfinţitului şi-ţi dai seama că eşti în Landes. Te gîndeşti că dincolo de vesela grădină, presărată cu frumoase sate precum Roquefort, Mont-de-Marsan, Tartas, brăzdată de toate aceste ape răcoroase : Adour, Douze, Midou, la cîteva ore de mers este pădurea, şi dincolo de pădure sînt mărăcinişurile, landa şi deşertul, întunecata pustietate unde cîntă greierele, unde pasărea tace, unde orice aşezare omenească dispare, traversată în tăcere, la intervale lungi, de turme de boi mari acoperiţi de linţolii albe ; îţi închipui că dincolo de aceste deşerturi de nisip sînt bălţile, singurătate de ape, Sanguinet, Parentis, Mimizan, Léon, Biscarosse, cu populaţia lor sălbatică de lupi, de dihori, mistreţi şi veveriţe, cu vegetaţia lor încîlcită de stejari, leandri, salcîmi, cist cu frunze de salvie, lauri enormi, moşmoli uriaşi, drobită înaltă de douăzeci de picioare, pădurile virgine unde nu te poţi încumeta fără o secure şi o busolă ; îţi închipui în mijlocul acestor uriaşe păduri marele Cassou, misteriosul stejar a cărui coroană groaznică a scuturat asupra întregii regiuni superstiţii şi teamă, şi te gîndeşti că dincolo de bălţi sînt dunele, munţii de nisip umblător, ce gonesc din faţa lor bălţile, înghit pădurile de pin, satele şi clopotniţele şi cărora vijeliile le schimbă forma ; şi îţi spui că dincolo de dune se află oceanul. Dunele mistuie bălţile şi oceanul mistuie dunele.

Landele, bălţile, dunele, marea, iată cele patru zone străbătute cu gîndul. Ţi le imaginezi în succesiune, una mai sălbatică decît cealaltă. Vezi vulturii rotindu-se deasupra landelor, cocorii deasupra lagunelor şi pescăruşii deasupra mării. Priveşti tîrîndu-se pe dune broaşte ţestoase şi şerpi. Îţi apare năluca unei naturi posomorîte. Visarea îţi cuprinde fiinţa. Peisaje necunoscute şi fantastice tremură şi scînteiază în faţa ochilor. Oameni sprijiniţi pe un lung toiag, cocoţaţi pe picioroange păşesc prin ceţurile orizontului, pe crestele dealurilor, ca nişte păianjeni uriaşi ; ţi se pare că vezi înălţîndu-se, printre mlădierile dunelor, piramidele enigmatice de la Mimizan şi ciuleşti urechea parcă pentru a asculta cîntecul sălbatic şi dulce al ţărăncilor din Parentis, iar privind în depărtări parcă ai vedea, mergînd desculţe pe valuri, frumoasele fete din Biscarosse cu flori pe cap.

Căci gîndul are nălucirile lui. Călătoriile pe care nu le face diligenţa Dotézac le face imaginaţia.

Ajungem la Tartas, fosta reşedinţă a tarasaţilor [58], frumoasă aşezare pe Midouze. În evul mediu ea era una din cele patru pro-

vincii ale ducatului Albret conduse de un seneşal. Celelalte trei erau Nérac, Castel-Moron şi Castel-Jaloux. Trecînd, am salutat la stînga drumului o bucată, încă în picioare, din vechiul zid care a rezistat în 1440 temutului căpitan de Buch şi i-a lăsat timp lui Carol al VII-lea să ajungă. Oamenii din Tartas fac, din zidul ce le-a asigurat o patrie, hanuri şi cîrciumi.

Cum ieşeam din Tartas, un iepure uriaş a ţîşnit dintr-un tufiş învecinat şi a trecut drumul, pe urmă s-a oprit la o bătaie de pistol într-un luminiş şi a privit cu îndrăzneală diligenţa. Această vitejie a iepurilor din regiune este explicată, fără îndoială, de faptul că ei ştiu că au dat numele lor casei de la Albret. Mîndria i-a cuprins şi se comportă, cînd e cazul, ca iepurii gentilomi.

Dar noaptea se lăsa. Înserarea ce i-a prilejuit lui Virgiliu atît de frumoase versuri, toate asemănătoare ca idee, dar diferite ca formă, arunca umbre asupra peisajului şi somn pe pleoapele călătorilor. Pe măsură ce întunecimile se îngroşau şi estompau siluetele informe ale orizontului, mi se părea — sau era o iluzie a nopţii — că regiunea devenea mai sălbatică şi aspră, că pădurile de pini şi luminişurile reapăreau şi că făceam acum în realitate, într-o întunecime adîncă, acea călătorie în Lande făcută de mine în imaginaţie, cu cîteva ore mai înainte ? Cerul era înstelat şi pămîntul nu oferea ochiului decît o întindere întunecoasă unde tremurau, ici-colo, nu ştiu ce licăriri roşietice, ca şi cum focuri ale păstorilor erau aprinse în mărăciniş ; se auzea, fără să se vadă, fără să se deosebească nimic, acel ţiuit subţire şi ascuţit al clopoţeilor, asemănător cu o furnicătură armonioasă, pe urmă totul era cufundat în tăcere şi în noapte. Diligenţa părea că merge orbeşte într-o singurătate întunecată, unde, numai din timp în timp, pete mari de lumină apăreau în mijlocul copacilor negri trădînd prezenţa bălţilor.

Mă simţeam fericit, traversasem de mai multe ori mireasma volburei amintindu-mi de copilărie, mă gîndeam la toţi cei ce mă iubesc, îi uitam pe cei ce mă urăsc şi cu privirea pierdută în întunecime lăsam să se amestece cu visările mele chipurile nedefinite ale nopţii perindate haotic prin faţa ochilor.

Cei doi cocoşaţi m-au părăsit la Mont-de-Marsan rămînînd singur pe banchetă. Frigul m-a cuprins, m-am înfăşurat în haină şi, încet, încet, am adormit.

Somnul într-o diligenţă pornită în galop este limpede şi te lasă să simţi şi să auzi. La un moment dat conductorul a coborît din diligenţă, s-a oprit spunînd : Domnilor călători, iată-ne la podul Dax. Apoi uşile s-au deschis şi s-au închis, ca şi cum călătorii ar fi coborît, pe urmă diligenţa s-a zdruncinat şi a plecat. Cîteva clipe mai tîrziu copitele cailor răsunau ca şi cum ar fi mers pe

lemn ; diligența, dintr-o dată înclinată înainte, a avut o tresărire violentă ; am deschis un ochi ; surugiul, aplecat pe caii săi, privea în față cu o precauție îngrijorătoare. Am deschis amîndoi ochii.

Diligența încărcată greu, trasă de cinci cai înhămați cu lanțuri, mergea la pas pe podul de lemn, un fel de cale îngustă mărginită la stînga de un parapet foarte jos și la dreapta de o îngrămădire de grinzi și cherestea ; sub pod, un rîu destul de larg curgea la o adîncime relativ mărită încă de nesiguranța nopții. În unele locuri diligența se apleca, în altele parapetul lipsea. M-am ridicat în capul oaselor. Eram singur pe imperială, conductorul nu se mai urcase la locul lui, diligența continua să meargă, surugiul, aplecat peste caii de-abia luminați de felinarul cupeului, bombănea nu știu ce fel de exclamații energice. În sfîrșit, caii au urcat o pantă mică, din nou o zdruncinătură a clătinat diligența, pe urmă s-a oprit. Eram pe caldarîm.

Călătorii trecuseră podul pe jos înaintea diligenței și acum își reluau locurile în cele trei compartimente. Tot deschizînd și închizînd ușile l-am auzit pe conductor zicînd : Al dracului pod ! Mereu în reparație ! Cînd o să fie oare întărit ? Poliția nu este bine organizată la Dax. Dulgherii își lasă sculele în calea diligențelor gata să le răstoarne. Am fost la un pas de răsturnarea diligenței în rîu — Nici nu se poate închipui pericolul prin care am trecut. Nu-i așa domnilor călători că am făcut bine că v-am dat jos ?

Spunînd asta s-a urcat și zărindu-mă a tras un țipăt : Vai, domnule ! V-am uitat !

Bayonne — Osuarul

26 iulie.

Am intrat în Bayonne cu emoție. Pentru mine Bayonne înseamnă o amintire din copilărie. Am venit aici pe cînd eram foarte mic, de șapte sau opt ani, prin 1811 sau 1812, în vremea marilor războaie. Tatăl meu își făcea în Spania meseria de soldat al împăratului și ținea la respect două provincii — Ávila și Guadalajara ca și întreg cursul rîului Tajo răsculate de Empecinado [59].

Mama, vrînd să ajungă la el, s-a oprit la Bayonne să aștepte un convoi, căci pe atunci, ca să faci călătoria de la Bayonne la Madrid, trebuia să fii însoțit de trei mii de oameni și precedat de patru tunuri. Într-o bună zi voi scrie despre această călătorie interesantă măcar pentru a oferi istoriei documente.

Mama a luat pe cei doi fraţi ai mei, Abel şi Eugen, şi pe mine, mezinul.

Îmi amintesc că, a doua zi după sosirea noastră la Bayonne, un fel de „signor“ burtos, împodobit exagerat cu brelocuri, bolborosind italieneşte, s-a prezentat în faţa mamei. Acest om, privit prin glasvand, ne-a făcut nouă, copiilor, impresia unui şarlatan de piaţă. Era directorul teatrului din Bayonne.

El venise să o roage pe mama să ia o lojă la teatrul său. Mama a închiriat o lojă pentru o lună. Cam atît cît trebuia să stăm la Bayonne.

Închirierea lojii ne-a făcut să sărim în sus de bucurie. Noi, copiii, să mergem la teatru în fiecare seară, timp de o lună, noi, care nu intrasem într-un teatru decît o dată pe an, şi care nu aveam în minte altă amintire dramatică decît *Contesa d'Escarbagnas*[60] !

Chiar în seara aceea am hărţuit-o pe mama să ne ducă la teatru. Ne-a ascultat, aşa cum fac mamele întotdeauna. Controlorul ne-a instalat într-o lojă măreaţă, centrală, împodobită cu draperii de pînză roşie cu trandafiri galbeni şofran. Se juca *Ruinele Babilonului,* o faimoasă melodramă de mare succes în acel moment în toată Franţa.

Era grandios, cel puţin la Bayonne. Cavaleri în portocaliu şi arabi acoperiţi de zale din cap pînă în picioare se iveau în fiecare clipă, apoi la jumătatea unei fraze teribile se cufundau în ruinele de carton, pline de capcane. Era califul Harun şi eunucul Giafar. Eram plini de admiraţie !

A doua zi, îndată ce a sosit seara, am hărţuit-o din nou pe mama, care iarăşi ne-a dat ascultare. Iată-ne la spectacol în loja noastră cu trandafiri. Ce spectacol va fi ? Eram plini de nelinişte. Cortina se ridică. Apăru Giafar. Se juca *Ruinele Babilonului.* Fie ! Eram mulţumiţi să vedem din nou frumoasa piesă amuzantă pentru noi şi de data asta.

A treia zi, mama a fost minunată, ca întotdeauna, şi ne-am dus din nou la teatru. Se juca *Ruinele Babilonului.* Am văzut piesa cu plăcere, cu toate că am fi preferat alte ruine.

A patra zi, cu siguranţă că spectacolul trebuia să fie schimbat ; am mers din nou ; mama nu s-a opus şi ne-a însoţit zîmbitoare. Se juca *Ruinele Babilonului.* De data asta am adormit.

A cincea zi am trimis de dimineaţă pe Bertrand, valetul mamei, să vadă afişul. Se juca *Ruinele Babilonului.* Am rugat-o pe mama să nu ne mai ducă. A şasea zi se juca iarăşi *Ruinele Babilonului.* Şi aşa a durat toată luna. Într-o bună zi afişul s-a schimbat. În ziua aceea plecam.

Această amintire m-a făcut să vorbesc undeva despre *„ce hasard taquin qui joue avec l'enfant"* ! *

De altminteri, în afară de *Ruinele Babilonului,* îmi amintesc cu bucurie de luna petrecută la Bayonne.

La malul apei, sub copaci, era un loc de plimbare foarte frumos, unde mergeam în fiecare seară. Ne strîmbam cînd treceam pe lîngă teatru, unde nu mai călcam, căci ne inspira un fel de plictiseală amestecată cu groază. Ne așezam pe o bancă, priveam vapoarele și o ascultam pe mama povestind, sfîntă și nobilă femeie, astăzi doar un chip în memoria mea, dar care va străluci în sufletul și asupra vieții mele pînă la sfîrșitul zilelor.

Casa unde locuiam era veselă. Îmi amintesc că de fereastra mea atîrnau niște coceni frumoși de porumb copt. Pe toată durata acestei nesfîrșite luni, nu a existat nici o clipă de plictiseală exceptînd, desigur, *Ruinele Babilonului.*

Într-o zi ne-am dus să vedem un vapor de linie ancorat la gura Adourului. O escadră engleză îl urmărise și după o bătălie de cîteva ceasuri se refugiase acolo, iar englezii îl țineau blocat. Îl am încă prezent, ca și cum ar fi în fața ochilor acest minunat vas vizibil la o jumătate de leghe de coastă, luminat de o rază frumoasă de soare, cu toate pînzele strînse, mîndru sprijinit pe valuri, părîndu-mi-se amenințător, pentru că de-abia ieșise din bătaia focului, urmînd poate să intre din nou.

Casa noastră era alipită de zidurile de apărare. Acolo, pe taluzul de gazon verde, printre tunurile cu țeava răsturnată pe iarbă și mortierele cu gura întoarsă la pămînt, mergeam să ne jucăm dis-de-dimineață.

Seara, Abel, bietul Eugen și cu mine, adunați în jurul mamei, combinînd culorile unei cutii de acuarele, mînjeam care mai de care în chip feroce gravurile unui vechi exemplar din *O mie și una de nopți.* Acest exemplar îmi fusese dat în dar de generalul Lahorie, nașul meu, mort pe cîmpia de la Grenelle, la cîteva luni după întîmplările povestite aici.

Eugen și cu mine cumpăram de la băieții din oraș toți sticleții și presurile aurii aduse de ei. Noi puneam sărmanele păsări în colivii de răchită. Cînd o colivie era plină, cumpăram alta. Aveam astfel cinci colivii pline. Cînd a trebuit să plecăm, am dat drumul tuturor acestor frumoase păsărele. A fost pentru noi o bucurie și o amărăciune în același timp.

Cred că o femeie din oraș, o văduvă, închiriase mamei casa. Ea locuia într-o căsuță vecină cu locuința noastră. Avea o fată

---

* Acest destin ghiduș care se joacă cu copilul (trad. din fr.).

de paisprezece, cincisprezece ani. Memoria mea, după treizeci de ani, nu a pierdut nici o trăsătură din angelicul ei chip.

Încă o mai văd. Era blondă şi zveltă şi mi se părea înaltă. Avea o privire blîndă şi umbrită, un profil virgilian, viziune a mitologicelor Amarylis şi Galateea [61] alergînd să se pitească printre sălcii. Avea gîtul minunat prins de trup şi de o puritate fermecătoare, mîna mică, braţul alb şi cotul puţin roşu din cauza vîrstei, amănunt necunoscut de mine atunci. De obicei purta pe cap o basma de culoarea ceaiului, tivită cu verde, strînsă din creştet pînă în ceafă, în aşa fel, încît să lase fruntea descoperită şi să nu ascundă decît jumătate din păr. Nu-mi amintesc rochia ce-o purta.

Frumoasa făptură venea să se joace cu noi. Cîteodată, Abel şi Eugen, mai mari şi mai serioşi decît mine, şi făcînd pe bărbaţii, cum spunea mama, mergeau pe metereze, să vadă exerciţiile de trageri, sau se urcau în camera lor, ca să studieze pe Sobrino sau să răsfoiască pe Cormon [62]. Atunci, rămînînd singur, simţeam cum mă cuprinde plictiseala, ce să fac ? Ea mă striga şi îmi zicea : *Vino să-ţi citesc ceva !*

În curte cîteva trepte duceau la o poartă închisă cu un zăvor mare şi ruginit. Parcă-l văd încă, un zăvor rotund, cu mînerul răsucit ca o coadă de porc, cum întîlneşti cîteodată prin pivniţele vechi. Pe aceste trepte mergea ea să se aşeze. Eu stăteam în picioare, în spatele ei, cu spinarea rezemată de poartă.

Îmi citea din nu ştiu ce carte, deschisă pe genunchi. Deasupra capului era un cer strălucitor şi un soare frumos umplînd teii cu lumină, schimbînd frunzele verzi în frunze de aur. Un vînticel călduţ trecea prin crăpăturile vechii porţi şi ne mîngîia obrazul. Ea era aplecată pe carte şi citea cu voce tare.

În timp ce citea, eu nu ascultam sensul cuvintelor, ci melodia glasului ei. Uneori ochii îmi coborau şi, privind prin băsmăluţa uşor desfăcută, vedeam, cu o tulburare amestecată de o fascinaţie ciudată, pieptul ei rotund şi alb ridicîndu-se şi coborînd liniştit în umbra uşor aurită de o caldă rază de soare.

Se întîmpla, cîteodată, ca ea să-şi ridice brusc ochii mari albaştri şi să-mi spună : Ei bine, Victor, nu asculţi ?

Eram zăpăcit, mă roşeam, tremuram şi mă făceam că mă joc cu zăvorul mare.

Niciodată nu o îmbrăţişam din iniţiativa mea ; ea mă chema şi îmi spunea : Hai, îmbrăţişează-mă !

În ziua în care am plecat am avut două mari supărări : să o părăsesc şi să dau drumul păsărelelor.

Ce însemnau toate acestea, prietene ? Ce simţeam eu, atît de mic, pe lîngă această fetişcană frumoasă şi inocentă. Nu ştiam, dar de atunci m-am gîndit mereu la acele clipe.

Bayonne a rămas în memoria mea ca un loc înfloritor şi surîzător. Acolo se afla cea mai veche amintire a inimii mele. O, ce epocă naivă şi deja atît de blînd agitată ! Acolo am văzut luînd naştere, în colţul cel mai întunecos al sufletului meu, întîia licărire inexprimabilă, zorii divini ai dragostei.

Nu găseşti, dragă prietene, că o asemenea amintire este o legătură, o legătură ce nu poate să fie distrusă de nimic ?

Ce curios, două fiinţe să-şi înlănţuie vieţile pentru totdeauna, fără ca să-şi lipsească, fără ca să se caute, să fie străini unul pentru altul şi nici măcar să se cunoască ! Lanţul care mă leagă de această dulce copilă nu s-a frînt, dar firul s-a rupt.

De-abia ajuns la Bayonne am făcut înconjurul oraşului, urmînd linia meterezelor, căutînd casa, căutînd poarta, căutînd zăvorul ; nu am regăsit nimic ori cel puţin nu am recunoscut nimic.

Unde este ? Ce face ? A murit ? Mai trăieşte încă ? Dacă trăieşte este desigur măritată şi are copii. Poate este văduvă şi a îmbătrînit la rîndul ei. Cum se poate ca frumuseţea să treacă şi femeia să rămînă ? Oare femeia de acum este una şi aceeaşi cu fetişcana de altădată ? Poate că am şi întîlnit-o ? Poate-i chiar femeia căreia adineauri i-am cerut lămuriri asupra drumului, dar care m-a privit ca pe un străin oarecare.

În toate astea nu-i decît o tristeţe amară ! Noi nu sîntem deci decît nişte umbre. Trecem unii după alţii şi ne risipim ca nişte fumuri în cerul adînc şi albastru al eternităţii. Oamenii în spaţiu sînt ca orele în timp. Cînd au sunat au şi dispărut. Unde se duce tinereţea noastră ? Unde se duce copilăria noastră ! Vai, unde este fetişcana din 1812 ? Unde este copilul de atunci ? În acea vreme ne atingeam poate, ne mai atingem şi acum şi totuşi e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frîntă între ea şi mine. Ea nu ar cunoaşte chipul meu şi eu nu aş recunoaşte sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaşte numele, iar eu nu-l ştiu pe-al ei.

27 iulie.

Am puţine lucruri să-ţi spun despre Bayonne. Oraşul e cît se poate de plăcut, situat în mijlocul dealurilor verzi la confluenţa rîului Nive cu Adour, care face acolo o mică Gironde. Păcat însă că din oraşul frumos şi locul acesta plăcut a trebuit să se facă o fortăreaţă.

Vai de peisajele fortificate ! Am mai spus-o odată și nu pot să mă împiedic s-o mai spun ; ce tristă văgăună este un șanț în zigzag ! Ce urîtă este o colină cu pantă și contrapantă ! Așa arată o capodoperă a lui Vauban[63]. [...]

Catedrala din Bayonne este destul de frumoasă, din secolul al XIV-lea, culoare de iască și complet roasă de vîntul mării. Nicăieri nu am văzut în interiorul ogivelor cercevele mai bogate și mai capricioase. Aici se îmbină toată vigoarea secolului al XIV-lea cu fantezia secolului al XV-lea fără ca ea să fie zgîrcită. Ici și colo mai sînt cîteva ferestre frumoase cu vitralii, aproape toate din secolul al XVI-lea. La dreapta fostului mare portal am admirat un mic ochi de fereastră al cărui desen se compune din flori și frunze, minunat încolăcite într-o rozasă. Ușile au mult stil ; lame mari, negre, presărate de cuie enorme cărora un ciocan de fier aurit le dă și mai multă strălucire. Nu a mai rămas decît un singur ciocan, o minunată lucrătură bizantină.

Biserica este alipită către sud de o mănăstire mare din aceeași epocă. În momentul de față în curs de restaurare cu destulă pricepere. Cîndva comunica cu corul printr-un măreț portal, astăzi zidit și văruit, a cărui ornamentație și statui amintesc prin stilul lor grandios de Amiens, Reims, Chartres.

În biserică și în mănăstire au fost odinioară multe morminte, astăzi distruse.

Totuși, cîteva sarcofage mutilate mai sînt încă prinse de ziduri. Ele sînt goale. Nu știu ce fel de praf, groaznic de privit, a înlocuit pulberea omenească. Păianjenul își țese pînza în întunecatele lăcașe ale morții.

M-am oprit într-o capelă unde nu a mai rămas nici un mormînt, ci numai locul de unde au fost smulse din zid ; și totuși mortul și-a luat toate precauțiile ca să-și păstreze mormîntul. *Acest mormînt îi aparține,* așa cum mai spune încă și astăzi inscripția de pe marmura neagră pecetluită în zid. „La 22 aprilie 1664" dacă dai crezare aceleiași inscripții ce spune textual : „E. Reboul, notar regal și epitrop, a dat lui Pierre de Baraduc, burghez și oștean la castelul vechi din acest oraș, titlul și posesia acestei cripte de care să beneficieze el și ai săi."

Și în legătură cu asta îmi vine în gînd vizita la Saint-Michel de la Bordeaux.

Tocmai ieșisem din biserica din secolul al XIII-lea, remarcabilă mai ales prin portaluri și conținînd o încîntătoare capelă sculptată a Fecioarei, ar trebui de fapt să spun înflorită de minunații meșteri din timpul lui Ludovic al XII-lea. Priveam campanila alături de biserică avînd în vîrf un telegraf. Altădată, era o minu-

nată fleşă înaltă de trei sute de picioare, astăzi este un turn cu un aspect cît se poate de ciudat şi original.

Pentru cei care nu ştiu că un trăsnet a lovit fleşa în 1786 prăbuşind-o într-un incendiu ce a mistuit şi acoperişul bisericii, uriaşul turn militar şi ecleziastic, greoi ca un donjon şi împodobit ca o clopotniţă, este o adevărată dilemă. Ferestrele superioare nu mai au apărători de ploaie. Nu mai sînt clopote, nici carilon, nici talgere, nici ciocane, nici orologiu. Turnul, cu toate că este încă încununat de un bloc cu opt feţe şi opt pinioane, rămîne şters şi ciuntit la vîrf. Trăieşti însă simţămîntul că este decapitat şi mort. Vîntul şi lumina zilei trec prin lungile ogive fără ferestre, fără cercevele la ferestre, ca nişte uriaşe oseminte. Nu este o clopotniţă, ci scheletul ei.

Eram singur în curtea cu cîţiva copaci, unde se înălţa campanila izolată. Curtea este vechiul cimitir. Cu toate că eram puţin jenat de strălucirea soarelui, contemplam posomorîta şi minunata hardughie şi încercam să-i citesc istoria în arhitectură şi nenorocirile în răni. Pe mine un edificiu mă interesează tot atît de mult ca şi un om mare. Într-un fel este o fiinţă şi încerc să-i aflu povestea vieţii.

Eram acolo foarte visător, cînd deodată am auzit la cîţiva paşi de mine : Domnule, Domnule ! Întorc capul. Nimeni. Curtea era pustie. Cîteva vrăbii sporovăiau în bătrînii copaci din cimitir. O voce mă strigase, o voce stinsă, dulce şi spartă, ce răsuna încă în urechile mele.

Fac cîţiva paşi şi aud din nou vocea : Domnule ! De data asta mă întorc repede şi zăresc, în colţul curţii, lîngă poartă, chipul unei bătrîne ieşind printr-o lucarnă. Lucarna, îngrozitor de dărăpănată, lăsa să se întrevadă interiorul unei camere jalnice.

Lîngă bătrînă era un bătrîn.

Perechea aceasta era tot ce am văzut mai învechit în faţa mea. Interiorul cocioabei era văruit, în albul ce aminteşte giulgiul, şi nu vedeam alte mobile decît cele două scăunaşe pe care erau aşezaţi, privindu-mă cu ochii lor mici cenuşii ; două chipuri tăbăcite, zbîrcite, parcă acoperite cu funingine şi smoală, mai curînd înfăşuraţi decît îmbrăcaţi, în vechi giulgiuri cîrpite.

Eu nu sînt ca Salvatore Rosa [64] care spunea :

Me figuro il sepulcro in ogni loco. *

Totuşi, în plină zi, la prînz, sub lumina soarelui cald şi viu, apariţia m-a surprins pentru moment şi mi se părea că sînt strigat din fundul unei cripte antideluviene de către două spectre bătrîne de patru mii de ani.

---

* Peste tot îmi imaginez morminte (trad. din it.).

După cîteva secunde de gîndire, le-am dat cîte 15 bani. Erau pur şi simplu portarul şi portăreasa cimitirului. Philemon şi Baucis.

Philemon, ameţit de moneda de cincisprezece bani, s-a strîmbat de mirare şi bucurie punînd-o într-un vechi buzunar de piele bătut în ţinte pe zid, *autre injure des ans* *, cum ar spune La Fontaine, iar Baucis spuse cu un zîmbet amabil : Doriţi să vedeţi osuarul ?

Acest cuvînt osuar a trezit în mintea mea nu ştiu ce ştearsă amintire despre un lucru pe care într-adevăr credeam că-l ştiu şi am răspuns. Cu plăcere, doamnă. Mi-am închipuit, a reluat bătrîna. Şi a adăugat : Iată-l pe clopotar, el vă va conduce, este foarte frumos de văzut. Vorbind astfel şi-a pus prietenos, pe mîna mea, mîna ei diafană, palpitantă, păroasă şi rece, ca aripa unui liliac.

Noul personaj care tocmai apăruse şi care fără îndoială simţise mirosul monedei de cincisprezece bani, clopotarul, stătea în picioare, la cîţiva paşi, pe scara exterioară a turnului a cărui uşă o lăsase întredeschisă.

Era un tînăr vînjos de vreo treizeci şi şase de ani, robust, gras, îmbujorat şi proaspăt, avînd aerul unuia căruia îi place să trăiască, aşa cum îi stă bine celui ce trăieşte pe spinarea morţilor. Spectrele mele se completau cu un vampir.

Bătrîna m-a prezentat clopotarului cu o oarecare ceremonie : Iată un domn englez care doreşte să vadă osuarul.

Vampirul, fără să spună un cuvînt, a urcat din nou cele cîteva trepte pe care le coborîse, a împins uşa turnului şi mi-a făcut semn să-l urmez. Am intrat.

Fără să spună un cuvînt, a închis uşa în spatele meu. Ne-am pomenit într-o întunecime adîncă. Totuşi exista o candelă pe un colţ de treaptă după o piatră mare. În licărirea ei, l-am văzut pe clopotar aplecîndu-se şi aprinzînd o lampă. Cu lampa aprinsă a început să coboare treptele unei înguste scări în spirală şi eu la fel.

După vreo zece trepte, cred că m-am aplecat ca să trec printr-o uşă ascunsă şi să urc două sau trei trepte, fiind condus tot de clopotar, în sfîrşit nu mai am în minte toate detaliile, căci, cufundat într-un fel de visare, eu mergeam ca prin somn. La un moment dat clopotarul mi-a întins mîna lui mare, osoasă : am simţit că paşii noştri răsunau pe o podea ; ne aflam într-un loc foarte întunecos, un fel de cavou, în beznă.

Nu voi uita niciodată ce am văzut atunci.

** O altă ocară adusă de ani (trad. din fr.).

Clopotarul, mut şi nemişcat, stătea în picioare în mijlocul cavoului, rezemat de un stîlp înfipt în podea, ridicînd cu mîna stîngă lampa deasupra capului. Am privit în jurul nostru. În lumina ceţoasă, difuză şi vagă a cavoului, am desluşit bolta ogivală.

Dintr-o dată, aţintindu-mi ochii pe zid, am observat cá nu eram singuri.

Chipuri ciudate, în picioare și rezemate de zid ne înconjurau din toate părţile. La lumina lămpii le întrezăream nelămurit prin ceaţa, care umplea locurile joase şi întunecoase.

Închipuie-ţi un cerc de arătări înfricoşătoare, în mijlocul căruia mă aflam. Corpurile negricioase și goale se cufundau şi se pierdeau în noapte, dar le vedeam totuşi desluşit ieşind afară din umbră şi aplecîndu-se într-un fel către mine, înghesuite unele într-altele, o mulţime de capete sinistre sau groaznice, chemîndu-mă parcă cu guri mari deschise, însă fără de voce, și privindu-mă cu orbite fără ochi.

Ce erau aceste chipuri ? Statui, fără îndoială. Am luat lampa din mîinile clopotarului și m-am apropiat. Erau cadavre.

În 1793, în timp ce era violat cimitirul regilor la Saint-Denis, a fost violat şi cimitirul poporului la Bordeaux. Regalitatea și poporul sînt două suveranităţi, gloata le-a insultat în acelaşi timp. Ceea ce dovedeşte, fie spus în treacăt, celor care nu ştiu gramatica aceasta, că *popor* și *gloată* nu sînt sinonime.

Cimitirul Saint-Michel din Bordeaux a fost devastat ca şi celelalte. Coşciugele au fost smulse din pămînt, iar tot acel praf aruncat în cele patru vînturi. Cînd sapa a ajuns aproape de fundaţia turnului, spre surprinderea tuturor nu s-au mai întîlnit nici coşciuge putrede, nici vertebre rupte, ci doar corpuri întregi, uscate și conservate de argila acoperitoare de atîţia ani. De aici ideea pentru crearea unui muzeu-osuar. Ideea se potrivea epocii.

Copiii din strada Montfaucon şi din drumul Bègles jucau arșice cu resturile răspîndite prin cimitir. Le-au fost luate din mîini și împreună cu toate oasele ce s-au mai putut găsi s-au strîns și îngrămădit în cavoul inferior al campanilei Saint-Michel. Peste grămada de șaptesprezece picioare, s-a făcut o podea cu balustradă.

Totul a fost încununat cu cadavrele, atît de ciudat de intacte, recent dezgropate. Erau şaptezeci. Au fost așezate în picioare, rezemate de zid, în spaţiul circular rezervat între balustradă şi zid. Această podea răsuna sub paşii mei, pe aceste oase am mers, acestea erau cadavrele care mă priveau.

Clopotarul, numai după ce-şi jucă rolul, căci acest artist regiza melodrame, s-a apropiat de mine şi a binevoit să-mi vorbească. Mi-a dat explicaţii despre aceşti morţi. Vampirul a de-

venit cicerone. Aveam impresia că vorbește un ghid de muzeu. Cîteodată avea limbuția unui ursar. — Priviți-l pe acesta, domnule, este numărul unu. Are toți dinții. Priviți cît de bine este conservat numărul doi, deși are aproape patru sute de ani. În ce privește numărul trei, s-ar spune că respiră și că ne aude. Nu este de mirare. Nu sînt decît șaizeci de ani de cînd a murit. Este unul din cei mai tineri de aici. Mai știu încă persoane din oraș care l-au cunoscut.

Și-a continuat astfel turneul, trecînd cu grație de la un spectru la altul, debitîndu-și lecția cu o memorie imperturbabilă. Dacă-l întrerupeam cu o întrebare în mijlocul unei fraze, îmi răspundea cu vocea sa naturală, pe urmă își relua fraza, exact de unde l-am întrerupt. Ținînd în mînă o baghetă, el lovea din cînd în cînd în cadavrele care răsunau ca pielea unui geamantan gol. De altfel, ce altceva decît un geamantan gol rămîne din trupul unui om, după ce spiritul l-a părăsit ?

Nu cunosc o trecere în revistă mai înfricoșătoare. Nici Dante și Orcagna [65] nu au visat ceva mai lugubru. Dansurile macabre de pe podul din Lucerna și din Campo-Santo din Pisa nu sînt decît umbra acestei realități.

Era o negresă agățată de un cui, cu o frînghie trecută pe sub subțiori, rîzînd hidos. Într-un colț fusese adunată o familie întreagă, care murise otrăvită cu ciuperci ; erau patru. Mama, cu capul plecat, părea că încearcă să aline pe cel mai mic dintre copii, în agonie pe genunchii ei, iar fiul cel mare, al cărui profil păstrase ceva tineresc, își sprijinea fruntea de umărul tatălui. O femeie, moartă de un cancer la sîn, își îndoia în chip ciudat brațul, ca și cum ar fi vrut să-și arate rana, mărită de îngrozitoarea operă a morții. Alături de ea, se ridica un hamal uriaș, care pariase, într-o zi, că va căra două mii de livre de la poarta Caillou la Chartrons. Le-a dus, a cîștigat pariul și a murit. Omul ucis de un rămășag stătea cot la cot cu unul ucis într-un duel. Gaura de sabie, pe unde a intrat moartea, se putea încă vedea la dreapta, pe pieptul lui descărnat.

La cîțiva pași se răsucea un sărman copil, despre care se spune că fusese îngropat de viu. Culmea groazei. Acest spectru suferă. El se luptă încă, după șase sute de ani, împotriva sicriului lui dispărut. Ridică capacul cu craniul și cu genunchiul ; împinge scîndura de stejar cu călcîiul și cu cotul ; cu disperare își rupe unghiile de pereți, pieptul se dilată, mușchii gîtului se umflă într-un fel înspăimîntător, el urlă. Strigătul lui nu se mai aude, dar se vede. Este cumplit.

Ultimul din cei şaptezeci este cel mai vechi. Datează de opt sute de ani. Clopotarul m-a făcut să remarc, cu oarecare cochetărie, dinţii şi părul său. Alături era un copilaş.

Cum reveneam, pe urma paşilor mei, am remarcat una din fantome aşezată pe jos, lîngă uşa de intrare. Avea gîtul întins, capul ridicat, gura lamentabilă, mîna deschisă, o cîrpă în mijlocul corpului, un picior cu laba goală şi din celălalt şold ieşind o tibie dezgolită, aşezat pe o piatră, ca un picior de lemn. Părea să-mi ceară de pomană.

Nimic mai curios şi mai misterios decît un asemenea cerşetor, la o asemenea uşă.

Ce să-i dai ? Ce pomană să-i faci ? Care este banul care le trebuie morţilor ? Am rămas mult timp nemişcat în faţa acestei apariţii şi visarea mea a devenit încet-încet o rugăciune.

Cînd îţi spui că toate aceste larve, astăzi încătuşate într-o tăcere glaciară, într-o atitudine sfîşietoare, au trăit, au palpitat, au suferit, au iubit, cînd îţi spui că au avut spectacolul naturii, arborii, cîmpul, florile, soarele, bolta albastră a cerului, în loc de această boltă palidă, cînd îţi spui că au avut tinereţe, viaţă, frumuseţe, bucurie, plăceri şi că au rîs ca şi noi la petreceri, cu un hohot plin de nesocotinţă şi uitare, cînd îţi spui că şi ele au fost ceea ce sîntem noi şi că şi noi vom fi ce sînt ele, cînd te trezeşti aşa, faţă în faţă cu viitorul, un gînd trist îţi vine în inimă, cauţi în zadar să te agăţi de lucrurile omeneşti dobîndite şi care toate se prăbuşesc ca nisipul, sub mîinile tale, şi te simţi căzînd într-o prăpastie.

Pentru acela care priveşte aceste resturi umane cu ochiul cărnii nimic nu este mai înfricoşător. Giulgiuri în zdrenţe de-abia le acoperă. Coastele apar dezgolite, de-a curmezişul unor diafragme sfîşiate, dinţii sînt galbeni, unghiile negre, părul rar şi creţ, pielea este o meşină roşcată, care secretă un praf cenuşiu, muşchii şi-au pierdut orice relief, viscerele şi intestinele s-au transformat într-o cînepă roşcată, din care atîrnă nişte fire groaznice, care deapănă în tăcere, în această întunecime, invizibilul caer al morţii. În fundul burţii deschise, se zăreşte coloana vertebrală.

— Domnule, îmi spune omul, ce bine sînt conservaţi !

Pentru cel ce priveşte toate astea, cu ochii spiritului, nimic nu este mai formidabil.

Clopotarul, văzînd că visarea mea se prelungeşte, a ieşit în vîrful picioarelor şi m-a lăsat singur. Lampa rămăsese pe jos. Cînd acest om nu a mai fost acolo, mi s-a părut că cineva, care mă încurca, a dispărut. Mă simţeam, ca să spun aşa, în comunicare directă şi intimă cu posomorîţii locuitori ai cavoului.

Priveam cu un fel de ameţeală hora care mă înconjura, nemişcată şi frămîntată în acelaşi timp. Unii îşi lasă braţele să cadă, alţii şi le răsucesc, cîţiva îşi împreunează mîinile. Este sigur că o expresie de groază şi grijă este întipărită pe toate feţele, care au văzut interiorul mormîntului. În orice chip l-ar trata mormîntul, corpul morţilor este teribil.

Pentru mine, aşa cum aţi putut înţelege deja, nu erau mumii, erau fantome. Vedeam toate aceste capete întoarse unele către altele, toate aceste urechi, care păreau să asculte, aplecate peste gurile, care păreau că şoptesc, şi mi se părea că toţi aceşti morţi, smulşi pămîntului şi condamnaţi la dăinuire, trăiau în această noapte o viaţă cumplită şi veşnică, că îşi vorbeau în ceaţa groasă a închisorii lor, că îşi povesteau întunecatele întîmplări ale sufletului, în mormînt, şi că îşi spuneau în şoaptă lucruri de negrăit.

Ce dialoguri înfricoşătoare ! Ce-şi pot spune ? O, abisuri în care se pierde gîndul ! Ei ştiu ce se află în spatele vieţii. Ei cunosc secretul călătoriei. Au depăşit promontoriul. Norul cel mare pentru ei s-a deşirat. Noi sîntem încă pe ţărmul ipotezelor, al speranţelor, al ambiţiilor, al pasiunilor, al tuturor nebuniilor, numite înţelepciune, al tuturor himerelor, numite adevăruri. Ei au intrat pe tărîmul infinitului, al nemişcării, al realităţii. Ei cunosc lucrurile care sînt şi singurele lucruri care ar fi. Toate întrebările ce ne preocupă zi şi noapte pe noi, visătorii, pe noi, filozofii, toate subiectele meditaţiilor noastre fără sfîrşit şi ţel, despre viaţă, obiectul creaţiei, persistenţa eului, starea ulterioară a sufletului, ei le ştiu miezul, toate enigmele noastre, ei le cunosc. Ei cunosc sfîrşitul tuturor începuturilor noastre. De ce au acest aer teribil ? De ce au acest chip disperat şi de temut ?

Dacă urechile noastre nu ar fi prea grosolane pentru a le putea auzi sunetele, dacă nu s-ar fi pus între ei şi noi zidul de netrecut al cărnii şi al vieţii, ce ne-ar putea ei oare spune ? Ce revelaţii ne-ar face ? Ce sfaturi ne-ar da ? Din mîinile lor am ieşi înţelepţi sau nebuni ? Ce aduc ei din mormînt ?

Eram adîncit în acest haos de gînduri. Morţii care se întreţineau între ei nu mă mai înspăimîntau, aproape că mă simţeam în largul meu. Dintr-o dată, nu ştiu cum, mi-am amintit că tocmai în acel moment, în înaltul turnului Saint-Michel, la două sute de picioare deasupra capului meu, deasupra acestor spectre, ce-şi şoptesc în noapte misterios, un telegraf, sărmană maşină de lemn, mînuită de o sfoară, se agita în ceaţă şi arunca unul după altul, prin spaţiu, tot într-un limbaj misterios, aceste lucruri imperceptibile, care mîine vor fi un jurnal.

Niciodată nu am simţit mai bine, decît în acel moment, zădărnicia pasiunilor noastre. Ce poemă acest turn Saint-Michel,

ce contrast şi ce învăţătură ! Pe vîrful său, în lumină şi în soare, în mijlocul cerului albastru, în ochii mulţimii preocupate mişunînd pe străzi, un telegraf gesticulează şi se zbate, ca Pasquin [66] pe scena lui de saltimbanc, spune şi detaliază cu minuţiozitate toate lipsurile întîmplărilor zilei şi ale politicii sfertului de oră, Espartero care cade, Narváez [67] care apare, Lopez [68] care îl goneşte pe Mendizabal [69], marile evenimente microscopice, infuzorii care fac pe dictatorii, volvocinele fac pe tribuni, vibrionii [70] fac pe tiranii, toate micimile din care se compune omul trecător şi clipa fugitivă, şi în acest răstimp, jos, în mijlocul masivului pe care turnul se sprijină, într-o criptă neatinsă de nici o rază, nici un zgomot, un consiliu de spectre, aşezate în cerc, în întunecime, vorbeşte în şoaptă de morminte şi de eternitate.

Biarritz

25 iulie.

Dragă prietene, cunoşti cele trei puncte ale coastei normande, atît de dragi mie, Bourg-d'Ault, Tréport şi Étretat ; Étretat, cu arcurile imense, tăiate în faleză de valuri, Tréport, cu biserica veche, cu bătrîna cruce de piatră şi vechiul său port înţesat de vase pescăreşti, Bourg-d'Ault, cu marea sa stradă gotică, care te duce brusc spre largul mării. Ei bine, adaugă şi Biarritz alături de Tréport, Étretat şi Bourg-d'Ault printre locurile pe care le-aş alege *pour le plaisir de mes yeux* *, cum spune Fénelon.

Nu cunosc loc mai fermecător şi mai minunat decît Biarritz. Unii oameni obişnuiţi să critice totul chiar şi pe bunul Dumnezeu, în ceea ce a făcut mai frumos, spun că nu sînt copaci, însă trebuie să ştii să alegi : ori oceanul, ori pădurea. Vîntul mării seceră copacii.

Biarritz este o aşezare albă cu acoperişuri ruginii şi obloane verzi, unduind peste coame îmbrăcate de iarbă şi tufişuri. Ieşi din sat, cobori duna, nisipul se năruie sub călcîie şi dintr-o dată te găseşti pe un ţărm blînd şi neted, în mijlocul unui fabulos labirint de stînci, de camere, arcade, grote şi peşteri, arhitectură stranie, aruncată de-a valma în mijlocul valurilor, scăldată de albastrul cerului, de lumina şi umbra soarelui, de spuma mării şi freamătul vîntului.

Nu l-am văzut nicăieri pe bătrînul Neptun s-o ruineze pe bătrîna Cibèla [71] cu mai multă forţă, satisfacţie şi măreţie. Întreaga

---

* Pentru plăcerea ochilor mei (trad. din fr.).

coastă este plină de vuiete. Marea Gasconiei o roade și o sfîșie prelungind printre stînci nețărmuritele-i șoapte. Totuși, ori de cîte ori rătăcesc pe acest țărm pustiu, indiferent de momentul zilei, o liniște deplină îmi cuprinde inima. Tumulturile naturii nu tulbură singurătatea.

Nu-ți poți imagina ce viață intensă palpită și veghează în aparenta dezordine a unui mal năruit. O pojghiță de scoici vii acoperă stîncile, zoofitele și moluștele înoată și plutesc, ele însele transparente, în transparența valurilor. Așa se infiltrează, picătură cu picătură, și plouă cu perle mari din bolta peșterilor ; crabii și melcii se cațără printre alge și iarbă de mare, conturînd pe nisipul ud forma valurilor care i-au adus. Deasupra grotelor crește o vegetație ciudată și aproape unică, astragalul de Bayonne, garofița galică, inul de mare, trandafirul cu frunze de sîngerică, gura leului cu frunze de cimbru.

În golfuri înguste, bieții pescari, ghemuiți în jurul unor bărci vechi, despică și curăță, în zgomotul asurzitor al fluxului ce se ridică sau coboară printre stînci, peștele pescuit în timpul nopții. Fetele tinere, desculțe, merg să spele în valuri pieile de focă și de fiecare dată cînd marea albită de spumă se avîntă pînă la ele, ca un leu care se mînie și se întoarce, ele își ridică fustele și se dau înapoi în hohote mari de rîs.

Te scalzi la Biarritz, ca și la Dieppe, ca și la Le Havre, ca și la Tréport, însă cu o anume libertate pe care ți-o inspiră acest frumos cer și pe care ți-o îngăduie climatul atît de blînd. Femei, gătite cu ultimul model de pălărie venit de la Paris, înfășurate din cap pînă în picioare într-un uriaș șal, cu un voal de dantelă pe față, intră cu ochii plecați, într-una din acele barăci de pînză, presărate pe întreaga plajă ; o clipă mai tîrziu, ele ies cu picioarele goale, îmbrăcate numai cu o ușoară cămașă de lînă cafenie, care de multe ori de-abia coboară sub genunchi, și aleargă rîzînd, să se arunce în mare. Această libertate, plăsmuită din bucuria omului și măreția naturii, își are măreția ei.

Fetele din sat și drăguțele lucrătoare din Bayonne se scaldă cu cămășuțe de serj, adesea foarte găurite, fără să se prea sinchisească de ce lasă găurile să se vadă sau de ce ascund cămășile.

A doua zi, ducîndu-mă la Biarritz, cum mă plimbam în timpul refluxului printre grote, căutînd scoici și speriind crabii, care fugeau pieziș, ascunzîndu-se în nisip, am auzit din spatele unei stînci, un glas care cînta următorul cuplet, oarecum în dialect, dar nu destul ca să mă împiedice să-i înțeleg cuvintele :

Gastilbelza, omul cu carabina
Cînta așa :

A cunoscut-o cineva pe dona Sabina,
Cineva de aici ?
Dansați, cîntați, săteni, noaptea pătrunde
Pe Muntele Falù.
Vîntul care vine dinspre munte
Mă va face nebun.

Era o voce de femeie. Am ocolit stînca. Cîntăreața se scălda. O fată tînără și frumoasă, cu cămașă albă și fusta scurtă, înota într-un mic golf prins de două stînci la intrarea unei peșteri. Hainele ei de țărancă zăceau pe nisip în fundul peșterii. Zărindu-mă, a ieșit pe jumătate din apă și a început să cînte a doua strofă și văzînd că o ascultam nemișcat, în picioare pe stîncă, ea îmi spuse surîzînd într-un jargon amestecat francez și spaniol :

— Domnule străin, cunoști dumneata acest cîntec ?

— Cred că da, i-am răspuns. Puțin.

Pe urmă m-am îndepărtat fără ca ea să mă fi gonit.

Nu găsești în asta o anume asemănare cu Ulise ascultînd sirena ? Natura ne reîntoarce și ne redă fără încetare, reîntinerindu-le, nenumăratele teme și motive pe care imaginația oamenilor a construit toate vechile poezii și toate vechile mitologii.

Pe scurt, Biarritz este un loc minunat, cu populația sa prietenoasă, cu casele albe atît de frumoase, dunele mari, nisipul fin, peșterile uriașe, marea strălucitoare.

Nu am decît o singură teamă, să nu ajungă la modă. Deja vine lumea de la Madrid, în curînd va veni și de la Paris.

Atunci Biarritz, acest sat, atît de rustic, de sălbatic și cinstit încă, va fi cuprins de pofta primejdioasă a banilor ; *sacra fames* *. În Biarritz se vor pune plopi pe coline, rampe pe dune, scări în prăpăstii, chioșcuri pe stînci, bănci în peșteri, și pantaloni frumoaselor care se scaldă. Biarritz va deveni pudic și lacom. Smerenia, *qui n'a dans tout le corps de chaste que les oreilles* ** cum spune Molière, va înlocui libera și inocenta familiaritate a tinerelor femei, în jocul lor cu marea. Și pe urmă va exista un cabinet de lectură și teatru. La Biarritz se va citi ziarul, se vor juca melodrame și tragedii. O, Zaïre, ce vrei de la mine ? Seara se va merge la concert, căci vor fi concerte în fiecare seară, iar un cîntăreț cu triluri de privighetoare burtoasă în jur de cincizeci de ani va cînta cavatine de soprane, aici, la cîțiva pași de bătrînul ocean, care cîntă muzica veșnică a fluxurilor, uraganelor și furtunilor.

---

* Sfînta foame (trad. din lat.).

** Care n-are neprihănit în tot corpul ei decît urechile (trad. din fr.).

Atunci Biarritz nu va mai fi Biarritz. Va fi ceva decolorat şi bastard ca Dieppe ori Ostende.

Nimic nu este mai măreţ decît un cătun de pescari, aşezat la ţărmul oceanului, plin de obiceiuri străvechi şi naive ; nimic nu este mai mare decît un oraş, care pare să aibă menirea augustă să gîndească pentru întregul gen uman, şi să propună lumii noutăţile, de multe ori grele şi de temut, pe care civilizaţia le pretinde. Nimic nu este mai mărunt, mai meschin şi mai ridicol, decît un fals Paris.

Oraşele care sînt scăldate de mare ar trebui să-şi păstreze ca pe o comoară înfăţişarea dată de poziţia lor. Oceanul are toate darurile, toate frumuseţile, toată măreţia. Cînd ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul ?

La Biarritz, cîteva simptome par deja să anunţe apropiata transformare. Acum zece ani se venea de la Bayonne pe şa, acum doi ani se venea în cabrioletă, acum se vine în trăsură publică. Acum o sută de ani, ca şi acum douăzeci de ani, se făcea baie în vechiul port, un mic golf străjuit de două turnuri năruite. Astăzi se face baie în noul port. Acum zece ani la Biarritz era doar un han, astăzi sînt trei sau patru „hoteluri".

Asta nu pentru că aş dezaproba trăsura publică, nici portul nou, unde valurile se sparg mai cu putere ca în cel vechi, şi în consecinţă baia este mai eficace, nici „hotelurile" care nu au alt păcat decît că nu au ferestre către mare ; dar mă tem de alte perfecţionări posibile şi aş vrea ca Biarritz să rămînă Biarritz. Pînă acum totul este bine, dar să ne oprim aici.

De altfel trăsura publică de la Bayonne la Biarritz nu se împămînteneşte fără o oarecare rezistenţă. Cabrioleta se luptă cu trăsura, iar cu zece ani în urmă şaua se lupta cu cabrioleta. Toţi cărăuşii din oraş s-au revoltat contra a doi şelari, Castex şi Anatol, inventatorii trăsurilor publice. Este complot, concurenţă, asociaţie. Este o iliadă a birjarilor de trăsuri care expun punga călătorului la nişte tresăriri ciudate.

După ce am sosit la Bayonne, a doua zi am vrut să merg la Biarritz. Necunoscînd drumul, m-am adresat unui trecător, un ţăran navarrez, costumat frumos, pantalon larg de catifea măslinie, brîu roşu, cămaşă cu guler mare desfăcut, prins într-un inel de argint, vestă de postav gros, cafeniu, toată brodată cu mătase maronie, şi o pălărie mică à la Henri al II-lea, tivită cu catifea şi înălţată de o pană de struţ neagră şi ondulată. Am întrebat pe acest falnic trecător despre drumul la Biarritz.

— Luaţi-o pe strada Pont-Mayour pînă la Porte d'Espagne, îmi spuse el.

— Găseşti uşor cu ce să te duci la Biarritz ?

Navarrezul m-a privit, surîzînd grav și îmi spuse, cu accentul regiunii sale, aceste vorbe memorabile, al căror înțeles adînc nu l-am priceput decît mai tîrziu :

— Domnule, este ușor să te duci, mai greu este să te întorci.

Am luat-o pe strada Pont-Mayour.

În timp ce o urcam am întîlnit mai multe afișe de culori diferite, prin care cărăușii ofereau publicului vehicule pentru Biarritz la diferite prețuri cinstite ; am remarcat, în trecere, că toate aceste anunțuri se terminau printr-o invariabilă formulă : Prețurile vor rămîne astfel fixate pînă la ora opt seara.

Am ajuns la Porte d'Espagne. Acolo se grupau și se înghesuiau unele într-altele o mulțime de trăsuri de toate felurile, platforme cu bănci, cabriolete, gondole, calești, cupeuri. Abia am aruncat o privire pe această îmbulzeală de atelaje, că o altă mulțime mă și înconjura. Erau birjarii. În acel moment am fost asurzit. Toate vocile, toate accentele, toate dialectele, toate înjurăturile și toate ofertele deodată.

Unul m-a apucat cu brațul drept.

— Domnule, sînt vizitiul domnului Castex, urcați în cupeu, un loc pentru cincisprezece parale. Celălalt mi-a apucat brațul stîng.

— Domnule, sînt Ruspil, am și eu un cupeu, un loc pentru douăsprezece parale. Un al treilea mi-a ținut drumul.

— Domnule, eu sînt Anatol. Uitați caleașca mea, vă duc pentru zece parale.

Un al patrulea îmi vorbea în urechi :

— Domnule, veniți cu Momus, eu sînt Momus, mergem ca gîndul pînă la Biarritz pentru șase parale.

Cinci parale, strigau alte capete împrejurul meu.

— Vedeți, domnule, trăsura frumoasă : Sultana din Biarritz ! un loc pentru cinci parale !

Primul care mi-a vorbit și care îmi ținea brațul drept a dominat, în fine, tot acest vacarm.

— Domnule, eu v-am vorbit primul. Vă cer să mă preferați.

— Vă cere cincisprezece parale, au strigat ceilalți birjari.

— Domnule, reluă rece omul, vă cer trei parale.

S-a așternut o tăcere deplină.

— Eu am vorbit domnului, primul, adăugă omul.

Pe urmă, profitînd de stupoarea celorlalți combatanți, a deschis repede ușa cupeului împingîndu-mă înăuntrul și, înainte de a avea timp să mă desmeticesc, a închis cupeul, s-a urcat pe capră și a plecat în galop. Trăsura sa era plină. Ai fi zis că mă aștepta numai pe mine.

Trăsura era nouă și foarte bună ; caii excelenți. În mai puțin de o jumătate de oră eram la Biarritz.

Odată ajuns, nevrînd să abuzez de situaţia mea, am scos cincisprezece parale din pungă şi i-am dat vizitiului. Tocmai mă îndepărtam, cînd m-a apucat de braţ.

— Domnule, nu face decît trei parale.

— Nici vorbă, mi-ai spus la început cincisprezece parale, atît rămîne.

— Păi, nu, domnule, am spus că vă voi duce pentru trei parale. Rămîne trei parale.

Mi-a dat diferenţa silindu-mă aproape s-o primesc.

— Pe Dumnezeul meu, mi-am zis îndepărtîndu-mă, iată un om cinstit.

Ceilalţi călători dăduseră ca şi mine numai trei parale.

Toată ziua m-am plimbat pe plajă, şi o dată cu lăsarea serii m-am gîndit să mă reîntorc la Bayonne. Eram ostenit şi-mi reaminteam cu o oarecare plăcere de trăsura excelentă şi de virtuosul birjar care m-adusese. Am început să urc coasta vechiului port. În depărtări, ceasurile din cîmpie băteau ora opt. Nu am luat în seamă o mulţime de plimbăreţi, care alergau din toate părţile şi păreau să se grăbească către intrarea în sat, unde se opreau cărăuşii.

Seara era minunată, cîteva stele începuseră să împungă, cu strălucirea lor, cerul limpede al amurgului, marea încă netulburată avea lucirea opacă şi grea a unei uriaşe pînze de ulei.

În dreapta mea tocmai se aprinsese, pe un promontoriu învecinat, un far cu lumină rotitoare ; strălucea, apoi se stingea, iar se aprindea aruncînd brusc o lumină orbitoare, ca şi cum încerca să se lupte cu veşnicul Sirius strălucitor, în ceaţă, în celălalt capăt al orizontului. M-am oprit din drum şi cîtva timp am contemplat acest melancolic spectacol ce-mi sugera imaginea efortului omenesc [...]

Noaptea se adîncea, deodată contemplarea mea a fost fulgerată de gîndul la Bayonne şi la hanul meu. Am pornit din nou şi am ajuns în piaţa unde de obicei stăteau trăsurile. Nu mai era decît una singură ; un felinar pus pe jos mi-o arăta. Era o caleaşcă cu patru locuri ; trei locuri erau deja ocupate.

În timp ce mă apropiam :

— Hei, domnule, veniţi o dată, îmi strigă o voce, este ultimul loc şi sîntem ultima trăsură.

Am recunoscut vocea birjarului meu de dimineaţă. Reîntîlneam pe acel om de modă veche. Întîmplarea mi s-a părut providenţială. Am binecuvîntat momentul. O clipă mai tîrziu şi aş fi fost obligat să fac tot drumul pe jos.

— Zău că eşti un birjar cumsecade. Mă bucur să te revăd.

— Urcaţi repede, domnule, reluă omul.

M-am instalat în grabă în caleaşcă.

După ce m-am aşezat, birjarul, cu mîna pe clanţă, mi-a spus :

— Domnul ştie că a trecut ora ?

— Care oră ?

— Ora opt.

— Aşa e, am auzit eu ceva bătînd.

— Domnul ştie că după ora opt preţurile se schimbă ? Noi venim aici să luăm călătorii, ca să le facem un serviciu. Obiceiul este să se plătească înainte de plecare.

— Minunat, răspund eu scoţînd punga. Cît face ?

Omul reluă cu blîndeţe :

— Doisprezece franci, domnule.

Am înţeles numaidecît afacerea. Dimineaţa se anunţă că pentru trei parale de persoană, curioşii vor fi duşi la Biarritz ; sînt o mulţime ; seara aceeaşi mulţime este adusă înapoi la Bayonne, pentru doisprezece franci de persoană.

Probasem de dimineaţă rigiditatea stoică a birjarului meu ; nu am replicat nici un cuvînt şi am plătit.

Mergînd către Bayonne în galop, frumoasa maximă a ţăranului navarrez mi-a revenit în minte, şi pentru iniţierea călătorilor am făcut această traducere în limba vulgară : TRĂSURI PENTRU BIARRITZ. Preţ de persoană — la dus trei parale, la întors, doisprezece franci. Nu găseşti că-i sucită bine ?

La o oarecare distanţă de Bayonne, unul din tovarăşii mei de drum îmi arătă în umbră, pe o colină, castelul Marrac sau cel puţin ceea ce a mai rămas astăzi din el.

Castelul Marrac este celebru, pentru că în 1808, în timpul întrevederii de la Bayonne, a fost locuit de împărat. Napoleon a avut cu această ocazie un gînd mare, însă providenţa nu i l-a acceptat ; şi cu toate că Iosif I a cîrmuit Castilia ca un prinţ bun şi înţelept, ideea, atît de utilă pentru Europa, mai ales pentru Franţa şi Spania, de a da o dinastie nouă Spaniei,a fost funestă lui Napoleon, ca şi lui Ludovic al XIV-lea.

Josefina, care era creolă şi superstiţioasă, îl însoţea pe împărat la Bayonne. Ea pare să fi avut nu ştiu ce fel de presentiment şi ca Nuñez Saledo, în romanţa spaniolă, repeta adeseori : *Il arrivera malheur de ceci* *.

Astăzi, cunoscîndu-se cealaltă faţă a acestor evenimente, deja cufundate în istorie de treizeci de ani, distingem în cele mai mici detalii tot ce-au avut mai sinistru, prin fatalitatea care a tras toate sforile.

---

* Din asta o să iasă o nenorocire (trad. din fr.).

Şi iată acel ceva total necunoscut şi care merită să fie pomenit.

În timpul şederii la Bayonne, împăratul a vrut să viziteze lucrările de la Boucaut. Bayonezii, tineri pe atunci, îşi amintesc că împăratul, într-o dimineaţă, a traversat pe jos drumul către mare pentru a ajunge la o corabie mică acostată în port şi care trebuia să-l ducă pînă la gurile fluviului Adour.

Josefina îl ţinea de braţ. Ca peste tot, avea şi aici o întreagă suită de regi care, în această conjunctură, erau prinţii din sud şi Burbonii din Spania, bătrînul rege Carol al IV-lea cu soţia ; prinţul de Asturia, care după ce a fost rege şi s-a numit Ferdinand al VII-lea, don Carlos, astăzi pretendent sub numele de Carol al V-lea.

Toată populaţia din Bayonne era pe străzi înconjurîndu-l pe împărat, care mergea fără pază. Curînd, mulţimea a devenit atît de numeroasă şi stînjenitoare în curiozitatea ei meridională, încît Napoleon a grăbit pasul. Bieţii Bourboni, gîfîind, îl urmau cu greu.

Împăratul a ajuns la barca corabiei atît de precipitat, încît Josefina, la intrare, vrînd să apuce în grabă mîna pe care i-o întindea căpitanul vasului, a căzut în apă pînă la genunchi. În orice altă împrejurare ea ar fi rîs. Ar fi fost pentru ea, îmi spune, doamna ducesă de C..., povestindu-mi întîmplarea, o ocazie să-şi arate picioarele care erau frumoase. De data aceea însă, s-a remarcat că a scuturat trist din cap. Semnul era rău.

Toţi cei care au asistat la această întîmplare au avut un sfîrşit trist. Napoleon a murit proscris. Josefina a murit repudiată. Carol al IV-lea şi soţia au murit detronaţi. Cît despre tinerii prinţi de atunci, unul este mort, Ferdinand al VII-lea ; celălalt, don Carlos, este prizonier. Corabia care l-a dus pe împărat s-a pierdut doi ani mai tîrziu, cu oameni şi bunuri, sub capul Ferret, în golful Arcachon ; căpitanul, care a dat mîna împărătesei şi care se numea Lafon, a fost condamnat pentru acest lucru şi a fost împuşcat. În fine, castelul Marrac, unde locuise Napoleon, transformat succesiv în cazarmă şi seminar, a dispărut într-un incendiu, iar în 1820, în timpul unei nopţi cu furtună, o mînă, rămasă necunoscută, a pus foc la toate cele patru colţuri.

Căruţa cu boi

San Sebastián, 28 iulie.

În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece şi jumătate dimineaţa, cînd să intru în Spania, între Bidart şi Saint-Jean-de Luz, în faţa

porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învîrtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte.

Dragă prietene, să nu zîmbești de grija duioasă cu care înregistrez atît de minuțios această amintire. Dacă ai ști cît de încîntător este pentru mine acest zgomot, îngrozitor pentru alții. Îmi amintește de ani binecuvîntați.

Eram mic de tot cînd am traversat acești munți și cînd l-am auzit pentru prima oară. Ieri, cînd mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte ; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încîntător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri.

Oh, ce timpuri frumoase ! Ce ani blînzi și strălucitori ! Eram copil, eram micuț, eram iubit. Nu aveam experiență și o aveam pe mama !

Călătorii în jurul meu își astupau urechile, eu purtam încîntarea în inimă. Niciodată un cor de Weber, niciodată o simfonie de Beethoven, niciodată o melodie de Mozart nu au făcut să înflorească într-un suflet tot ce a trezit în mine atît de îngeresc, de negrăit, scîrțîitul furios și bizar al celor două roți prost unse pe un drum prost pietruit.

Căruța s-a îndepărtat, zgomotul a slăbit încetul cu încetul, și, pe măsură ce se stingea în munți, strălucitoarea apariție a copilăriei mele se stingea din memoria mea ; pe urmă totul s-a decolorat și cînd ultima notă a acestui cîntec, armonios numai pentru mine, s-a topit în depărtări, m-am simțit readus încet la realitate, în prezent, în viață, în noapte.

Fie binecuvîntat bietul căruțaș necunoscut, care a avut puterea misterioasă de a-mi reînvia amintirile și care fără să știe a săvîrșit această miraculoasă evocare în sufletul meu ! Fie în paza cerului cel ce revarsă o lumină neașteptată în cugetul visătorului !

Dragul meu prieten, această întîmplare mi-a cuprins în întregime sufletul. Nu îți voi mai scrie nimic astăzi.

De la Bayonne la San Sebastián

29 iulie.

Am plecat din Bayonne în zorii zilei. Drumul este fermecător ; aleargă pe un platou înalt, avînd la dreapta Biarritz şi la orizont marea ; aproape un munte şi, mai aproape, o baltă mare, sărată şi verde. Un copil gol, goluţ, adapă o vacă. Peisajul este minunat, cerul albastru, marea albastră, soarele strălucitor. De pe înălţimea unui deal, un măgar priveşte toate astea

În molatica delăsare
A unui mandarin învăţat, care mănîncă scaieţi

O cetăţuie Ludovic al XII-lea, ultima pe care o are Franţa în partea asta, la miazăzi.

La Bidart, se schimbă caii. La uşa bisericii, un fel de idol ciudat, venerat astăzi ca şi pe vremuri. Destinul acestei pietre este să fie adorată ; idol pentru păgîni, sfînt pentru creştini. Fetişurile sînt trebuincioase celor ce nu gîndesc.

Apoi urmează Saint-Jean-de-Luz, sat aruncat într-un cotlon de munte. Braţ de mare în nisipuri. Băltoace de apă verde-albăstruie mirosind a peşte ; spălătorese. Cîntec de bucurie. Un mic palat cu turnuleţe în genul palatului d'Angoulême în Marais, construit fără îndoială pentru Mazarin cu ocazia căsătoriei lui Ludovic al XIV-lea.

Bidassoa, rîu frumos cu nume basc, ţinînd loc de hotar între cele două limbi, ca şi între cele două ţări şi păstrînd neutralitatea între franceză şi spaniolă.

Traversez podul. La capătul de miazăzi, diligenţa se opreşte. Ni se cer paşapoartele. Un soldat, cu pantaloni de pînză zdrenţuiţi şi în haină verde cîrpită cu albastru la cot şi guler, apare la uşa diligenţei .Este santinela ; sînt în Spania.

Iată-mă în ţara unde se pronunţă *b* în loc de *v ;* fapt ce-l extazia pe beţivanul de Scaliger : *Felices populi,* exclamă el, *quibus VIVERE est BIBERE* *.

În insula Fazanilor, un fel de podiş verde, nu sînt fazani. Sînt reprezentaţi de o vacă şi trei raţe, fără îndoială, figuranţi închiriaţi pentru a juca acest rol spre satisfacţia trecătorilor.

Este o regulă generală. La Paris, în Marais, nu există mlaştini ; pe strada celor Trois-Pavillons, nu sînt pavilioane ; pe strada de la Perle, sînt prostituate : în insula des Cygnes naufragiază

---

* Fericite popoarele pentru care a trăi înseamnă a bea (trad. din lat.).

ghete vechi şi cîini morţi. Cînd un loc se numeşte Insula „des Faisans“, acolo găseşti precis raţe. O, călători, curioşi, obraznici, să nu uitaţi acest fapt !

Nu m-am împiedicat totuşi să privesc Insula Fazanilor. Acolo unde Casa de Franţa a luat în căsătorie Casa de Austria, unde Mazarin, campion al vicleniei, s-a luptat corp la corp cu Louis de Haro [72], campion al mîndriei, o vacă paşte iarba. Spectacolul este mai puţin măreţ ? A decăzut poiana ? Machiaveli ar spune da ; Hesiod ar spune nu.

Sîntem la Irún.

Ochii mei îl caută cu nesaţ. Acolo mi s-a înfăţişat pentru prima dată Spania, uimindu-mă atît de mult, cu casele ei negre, străzile înguste, balcoanele de lemn şi cu porţile de cetate, pe mine, copilul francez, crescut în mahonul imperiului. Ochii mei, obişnuiţi cu paturi înstelate, cu fotolii cu mînere în formă de gît de lebădă, cu suporturi pentru susţinerea lemnelor în cămin în formă de sfinx, cu bronzuri aurite şi marmură albastru peruzea, priveau cu un fel de groază sipetele mari sculptate, mesele cu picioare răsucite, paturile cu baldachin, argintăriile schimonosite şi îndesate, geamurile ferecate în plumb, toată această lume veche şi nouă ce mi se înfăţişa.

Vai, Irún nu mai este Irún. S-a transformat, mai mult decît Parisul, în stil empire şi în mahon. Nu vezi decît case albe cu obloane verzi. Se simte că Spania, totdeauna înapoiată, citeşte de-abia acum pe Jean-Jacques Rousseau. Irún şi-a pierdut toată fizionomia. O, sate, care sînteţi înfrumuseţate, ce urîte deveniţi ! Unde este istoria ? Unde este trecutul ? unde este poezia ? unde sînt amintirile ? Irún seamănă cu Batignolles.

Greu mai întîlneşti două sau trei case negre, cu balcon suspendat. Cred că am recunoscut-o şi am salutat-o din adîncul sufletului casa pe care o vedeam din locuinţa mamei, acea veche casă, contemplată cu uimire şi cu un fel de simpatie de mine ceasuri întregi, cu toate că eram copil francez, hrănit în mahon. Casa în care a locuit mama mea a dispărut.

În piaţă mai există o coloană veche cu armele Spaniei, din timpul lui Filip al II-lea. Împăratul Napoleon, trecînd prin Irún, s-a rezemat de această coloană.

Ieşind din Irún, am recunoscut forma drumului cu o parte în suiş şi alta în coborîş. Mi-l amintesc ca şi cum l-aş vedea. Era dimineaţă. Soldaţii din escorta noastră, veseli cum sînt totdeauna soldaţii în timp de război, atunci cînd pleacă cu hrană pentru trei zile, urcau pe drumul de sus, iar noi urmam drumul de jos.

Fontarabie mi-a lăsat o impresie luminoasă. El a rămas în amintirea mea ca silueta unui oraş de aur, cu o clopotniţă ascu-

țită, orizontul îndepărtat al unui golf albastru. Nu l-am mai revăzut ca atunci. Fontarabie este un sat destul de frumos, așezat pe un podiș cu o promenadă umbrită de copaci, cu marea alături, și aproape de Irún, la numai o jumătate de leghe.

Drumul pătrundea în munți, minunați prin formă și încîntători prin verdeață. Dealurile sînt îmbrăcate în catifea verde, uzată ici și colo. Apare o casă, mare, de piatră, cu balcon, cu un blazon mare, luat, la început, drept blazonul Spaniei, atît este de pompos și de imperial bălțat. O inscripție anunță : *Estas armas de la casa Solar. Año 1759* *.

Un torent curge de-a lungul drumului. Foarte des întîlnești poduri cu arcuri acoperite de iederă ce se clatină la trecerea căruțelor cu boi. Țipăt îngrozitor al roților la vale.

De cîtva timp, un om înarmat cu o durdă aleargă lîngă diligență îmbrăcat ca un mahalagiu din Paris, o vestă rotunjită și pantaloni largi de catifea de bumbac în culoarea pielei, cu cartușiera pe burtă, cu pălărie rotundă și ceruită ca a birjarilor de trăsuri, cu inscripția : Cazadores de Guipuzcoa. Este un jandarm. Escortează diligența.

Oare sînt hoți ? Imposibil. Ieșim din Franța. Ridicăm din umeri. Totuși sosim într-un sat. Cum se numește acest loc ? Astigarraga. Ce caută la poarta hanului acea trăsură lungă, vopsită în verde ? Este poștalionul. De ce este oprită, deshămată și descărcată ? Este descărcată pentru că nu mai are încărcătură ; deshămată pentru că nu mai are cai ; oprită pentru că a fost oprită. Oprită ? De cine ? De tîlharii care au ucis surugiul, au luat caii și au jefuit călătorii. Și săracii diavoli, care sînt acolo pe pragul hanului, cu aerul acela vrednic de milă ? Sînt călătorii. Ah, într-adevăr ? Ne trezim. Deci un asemenea lucru este posibil. Sigur vedem că am ieșit din Franța.

Jandarmul ne părăsește. Un altul se prezintă. Cel care ne-a părăsit vine la ușa diligenței și cere de pomană. Este plata lui.

Te gîndești la banii de aur din buzunar și dai un ban de argint. Săracii dau un gologan, avarii o lețcaie. Jandarmul primește peseta, ia gologanul și acceptă lețcaia. Jandarmul nu știe altceva decît să alerge pe drum, să poarte o pușcă și să ceară de pomană. Asta-i toată osteneala lui.

Mi-am pus problema : ce s-ar face jandarmul dacă nu ar exista tîlhari ? Frumoasă întrebare ! S-ar face tîlhar.

Mi-e teamă că-i așa. Și jandarmul trebuie să trăiască ! Două treimi din sate sînt ruinate. „Carliștii“ și „cristinos“. Acum șase

---

* Aceste arme ale casei Solar. Anul 1759 (trad. din sp.).

ani încă mai bîntuia războiul civil [73] în Guipuzcoa şi Navara. În Spania drumul mare aparţinea războiului civil, din timp în timp, iar tîlharilor dintotdeauna. Tîlharii fac parte din decor.

Cînd să intri în Ernani, drumul o coteşte dintr-o dată la dreapta. Trotuarul pentru pietoni, paralel cu drumul. O mulţime de ţărani cu berete, mergînd la tîrg să-şi vîndă vitele.

Cum diligenţa cobora o coastă în galop, un biet bou, înspăimîntat, s-a aruncat în mărăciniş. Un băieţel de patru, cinci ani, care-l mîna, i-a luat capul ascunzîndu-i-l la piept şi mîngîindu-l uşor cu mîna. Îi făcea boului ceea ce îi făcea şi lui, fără îndoială, mama. Boul tremura din toate încheieturile, îşi înfunda cu încredere căpăţîna, împodobită cu coarne uriaşe, între plăpîndele braţe ale copilului, şi arunca pieziş o privire înspăimîntată către diligenţa trasă de şase catîri, cu un zgomot îngrozitor de clopoţei şi lanţuri. Copilul zîmbea şi îi vorbea încetişor. Nimic mai înduioşător şi mai minunat decît să vezi forţa brutală şi oarbă, gingaş liniştită de slăbiciunea inteligentă.

Diligenţa ajunge în vîrful dealului ; spectacol măreţ.

Un promontoriu la dreapta, un promontoriu la stînga, două golfuri ; un istm la mijloc, un munte în mare ; la piciorul muntelui un oraş. Iată San Sebastián.

La prima vedere este minunat, la a doua, amuzant. Un far vechi pe promontoriul din stînga. O insulă în golf, sub far. O mănăstire ruinată. O plajă de nisip. Căruţele cu boi descarcă pe plajă vasele încărcate cu minereu de fier. Portul San Sebastián, curioasă încîlcire de zăgazuri complicate.

La dreapta, valea Loyola, plină de păsărele, unde Urumea, rîu frumos de culoarea oţelului, desenează o potcoavă uriaşă. Pe promontoriul nordic, cîteva bucăţi de ziduri dărîmate, resturile fortului de unde Wellington a bombardat oraşul, în 1813. Marea îşi sparge admirabil valurile.

Intrare în oraş. Pod ridicător. Cetate. Pe poarta oraşului o frumoasă cartuşă deteriorată, din timpul lui Filip al II-lea, conţinînd, fără îndoială, armele oraşului, armele oraşului distruse de vreo revoluţie în stil francez. În interiorul aceleiaşi porţi, deasupra gardianului şi a santinelei, un Crist mare de lemn, pictat, sîngerînd, cu picături mari, de sub coroana sa de spini. Alături, vasul cu agheasmă. Soldaţii de gardă cîntă la chitară şi din castaniete. Un caldarîm îngrozitor, din pietre mici.

San Sebastián are înfăţişarea unui oraş reclădit, regulat şi trasat în pătrate, ca o tolbă de şah.

În timp ce mîncam, am auzit în stradă rîsete şi sunet de castaniete. Ies afară, o ceată de oameni ciudaţi mă înconjură, jerpeliţi, înfăşuraţi în zdrenţe, mîndri şi eleganţi ca şi chipurile lui

Callot [74] ; pălării extravagante din timpul Directoratului, mustăcioare ; aer nobil, spiritual şi îndrăzneţ. În jurul meu se strigă : *los estudiantes ! los estudiantes !* * Sînt şcolarii de la Salamanca în vacanţă. Unul dintre ei se apropie de mine şi îmi întinde pălăria. Arunc o peseta. El se ridică. Toţi strigă : *Viva !* Străbat astfel regiunea cerînd de pomană. Unii dintre ei sînt bogaţi. Acest lucru îi amuză. În Spania cerşitul nu este ofensator. Este un lucru obişnuit.

Intru la un bărbier. Acest artist locuieşte într-un fel de peşteră. Trei pereţi mari şi un tavan, fără ferestre ; în fund o uşă, Locuinţa este mobilată cu o superbă oglindă Ludovic al XV-lea, două gravuri colorate reprezentînd Austerlitz [75] şi Marengo [76], un copilaş şi patru sau cinci roţi, cum probabil existau altădată în locuinţa călăului. Vorbeşte patru limbi, miroase foarte urît şi bărbiereşte admirabil.

Iată povestea lui. S-a născut la Aix-la-Chapelle, drept care vorbeşte germana. Împăratul l-a făcut francez şi imperiul soldat, deci vorbeşte franceza. Spaniolii l-au făcut prizonier în 1811, vorbeşte spaniola. S-a însurat în regiune şi a luat în căsătorie o *basquaise* **, după cum spune el. Vorbeşte basca. Iată ce înseamnă să ai aventuri în patru limbi diferite.

Mănăstire ruinată lîngă San Sebastián. Ruină destul de frumoasă, cel puţin de departe. Biserica este din secolul al XV-lea. Turnul se năruie. Pietrele din boltă se desprind şi cad la picioarele mele în timp ce desenez. O familie sărmană s-a instalat într-un colţ acolo unde a fost o grădină pe vremuri. Ea a zidit pe jumătate intrarea unei capele făcînd un staul. Pe pereţi sînt pictaţi îngeri. Ca şi în scena naşterii se văd ieslea, boul şi măgarul.

Auster Oyarbide, un basc spiritual, se angajează să-mi transporte bagajul. El îl cîntăreşte. — Este greu ! — Cît vrei ? — O peseta. — S-a făcut. Încarcă totul pe creştetul capului şi se preface că geme sub greutate. La poarta oraşului, în timp ce ieşeam. întîlneşte o femeie, bătrînică, desculţă şi deja împovărată. Merge către ea, îi spune ceva în bască ; femeia se opreşte. El îi încarcă toată povara în coşul mare de pe cap, deja umplut pe jumătate, apoi vine lîngă mine. Femeia, cu paşi mărunţi, o ia înainte. Auster, cu mîinile la spate, merge alături de mine şi îmi vorbeşte. Are un cal. Mi-l oferă pentru o excursie la Renteria şi la Fontarabie, o zi opt pesetas. Sosim. Bătrîna depune pachetul la picioarele lui Oyarbide făcîndu-i o reverenţă. Îi dau lui Oyarbide peseta promisă. Îmi zice : Acestei sărmane femei nu-i daţi nimic ?

---

* Studenţii, studenţii ! (trad. din sp.).
** De origine bască (trad. din fr.).

San Sebastián

San Sebastián, 2 august.

Sînt în Spania. Cel puţin cu un picior. Ţară de poeţi şi contrabandişti. Natura este minunată ; sălbatică, cum le trebuie visătorilor, şi aspră, cum le trebuie tîlharilor. Un munte în mijlocul mării. Urmele bombelor pe toate casele, urmele furtunilor pe toate stîncile, urmele puricilor pe toate cămăşile, iată San Sebastián.

Dar sînt într-adevăr în Spania ? San Sebastián ţine de Spania, aşa cum Spania se ţine de Europa printr-o limbă de pămînt. Este o peninsulă într-o peninsulă ; şi aici, ca într-o mulţime de alte lucruri, aspectul fizic este oglinda stării morale. La San Sebastián nu prea eşti spaniol, eşti basc.

Aici este Guipuzcoa, străvechea vatră locuită de judecători, sînt vechile provincii libere vascongadas *. Se vorbeşte într-adevăr puţin castiliana, dar se vorbeşte mai ales *bascuence* **. Femeile poartă eşarfe de dantelă, dar nu au rochii cu volan ; şi chiar această eşarfă, pe care madrilenele o poartă cu atîta cochetărie şi graţie pînă pe ochi, cele din Guipuzcoa o pun pe partea dinapoi a creştetului, ceea ce nu le împiedică de altfel să fie foarte cochete şi foarte graţioase. Seara se dansează pe iarbă bătîndu-se din palme ; nu-i decît umbra castanietelor. Dansatoarele se leagănă cu o supleţe armonioasă, însă fără vervă, fără impeutozitate, fără furie, fără voluptate ; nu-i decît umbra dansului andaluz.

În schimb francezii sînt peste tot, în oraş, din doisprezece negustori care ţin *boticas* ***, trei sînt francezi. Nu mă plîng, constat numai faptul. Bineînţeles, dacă nu ţineam seama decît de moravuri, toate aceste oraşe de aici sau de dincolo, Bayonne şi San Sebastián, Oloron, ca şi Tolosa nu sînt decît ţinuturi mixte. Se simte mişcarea popoarelor care se amestecă. Sînt guri de fluvii. Nu este nici Franţa, nici Spania, nici mare, nici rîu.

Aspect deosebit şi demn de studiu. Mai adaug că, aici, o legătură secretă şi profundă, care nu a putut să fie ruptă de nimic, uneşte, în ciuda tratatelor, frontiere diplomatice, şi în ciuda Pirineilor, frontierele naturale, pe toţi membrii misterioasei familii basce. Vechiul cuvînt *Navarre,* nu este un cuvînt. Te naşti basc, vorbeşti basc, trăieşti basc şi mori basc. Limba bască este o patrie, aproape că am spus o religie. Spune un cuvînt basc

---

* Basce (trad. din sp.).
** De fapt — vascuense — limba bască (trad. din sp.).
*** Prăvălii (trad. din sp.).

unui muntean în munte ; înainte de acest cuvînt de-abia erai om pentru el, după cuvîntul pronunţat, iată-te fratele său. Limba spaniolă este aici o străină, ca şi limba franceză.

Fără îndoială că această unitate vascongada tinde să descrească şi va sfîrşi prin a dispărea. Satele mari trebuie să absoarbă pe cele mici, este legea istoriei şi a naturii. Însă este remarcabil că această unitate, atît de plăpîndă în aparenţă, a rezistat atît de mult timp. Franţa a luat o parte a Pirineilor, Spania pe cealaltă, nici Franţa nici Spania nu au putut dezagrega grupul basc. În timpul noii istorii, care se suprapune de patru secole, este încă perfect vizibil fenomenul, ca un crater sub un lac.

Niciodată legea de unire moleculară, sub imperiul căreia se formează naţiunile, nu a luptat mai energic împotriva a mii de cauze de tot soiul care dizolvă şi recompun aceste mari formaţiuni naturale. Aş vrea, fie zis în treacăt, ca aceia care fac istoria şi aceia care fac tratatele să studieze, mai mult decît au obiceiul, această misterioasă chimie după care se face şi se desface omenirea.

Din această unitate bască rezultă nişte date ciudate. Astfel Guipuzcoa este o veche regiune de comune. Spiritul antic republican din Andorra şi Bagnères s-a răspîndit timp de secole în munţii Jaitzquivel, care sînt într-un fel Jura Pirineilor. Aici se trăia sub o cartă, în timp ce Franţa era sub monarhia absolută prea creştină şi Spania sub monarhia absolută catolică. Aici, din vremuri imemoriale, poporul alege alcadele şi alcadele guvernează poporul. Alcadele este primar, alcadele este judecător şi el aparţine poporului. Preotul aparţine papei. Ce îi rămîne regelui ? soldatul. Dar dacă este un soldat castilian, poporul îl va alunga ; dacă este un soldat basc, preotul şi alcadele îi vor avea inima, iar regele numai uniforma.

La prima vedere s-ar părea că o astfel de naţiune ar fi admirabil pregătită pentru a primi noutăţile franceze. Eroare. Vechile libertăţi se tem de noua libertate. Poporul basc a dovedit-o din plin.

La începutul acestui secol, adunarea reprezentativă din Spania, aproape de orice şi pentru orice traduceri ale Constituantei, decretă unitatea spaniolă. Unitatea bască s-a revoltat. Unitatea bască, afundată în munţii săi, a întreprins războiul nordului contra sudului. În ziua în care tronul a rupt-o cu Adunarea, regalitatea s-a refugiat la Guipuzcoa, speriată şi urmărită. Ţara drepturilor, naţiunea de fueros* a strigat : *Viva el rey neto !* ** [...].

---

* Partidul privilegiilor (trad. din sp.).
** Trăiască regele cel adevărat (trad. din sp.).

În schimb, mica revoluție antiesparteristă, care se numește *el pronunciamiento* *, s-a făcut la San Sebastián în chipul cel mai pașnic din lume. San Sebastián nu se mișca, lăsînd celelalte orașe din provincie să se pronunțe după bunul lor plac. Dintr-o dată, sosește o amenințare de la locuitorii din Pamplona că trebuie negreșit un *pronunciamiento la* San Sebastián, altminteri ei vor coborî. San Sebastián nu cunoaște frica, dar acest sărman oraș este obosit. Războiul civil Espartero, după războiul civil al lui don Carlos, este prea mult. Fruntașii orașului s-au reunit la ayuntamiento ** ; s-au convocat cei doi ofițeri ai companiei miliției orășenești ; într-o sală s-a pregătit o masă cu un covor verde, pe această masă s-a redactat o proclamație oarecare, care a fost pe urmă citită, de la o fereastră, trecătorilor din piață, cîțiva copii, care jucau șotron, s-au întrerupt pentru o clipă și au strigat : Vivat. În aceeași seară evenimentul a fost adus la cunoștința garnizoanei, care era în castillo ***. Garnizoana a aderat la proclamația scrisă pe masa primăriei și citită la fereastra din piață. A doua zi, generalul a luat poșta, iar ziua următoare, șeful politic a luat diligența, două zile mai tîrziu, colonelul a plecat. Revoluția era înfăptuită.

Iată cel puțin povestea, așa cum mi-a fost istorisită.

Eram tovarăș de drum, cocoțat pe imperiala de *las diligencias peninsulares* ****, de la Bayonne, cu un fost căpitan carlist, și traversam acest frumos ținut devastat. Căpitanul era un om cu maniere distinse, tăcut, gînditor. L-am întrebat, pe neașteptate, în spaniolă : *Que pensa usted de don Carlos ?* Ce părere aveți de don Carlos ? El mi-a răspuns pe loc, în franceză : *Este un imbecil.* Imbecil trebuie luat în sensul de *imbecillis,* adică debil. Veți avea o părere justă, care nu va viza omul, ci momentul dat, în care omul a trăit.

Războiul din 1833—1839 a fost sălbatic și violent. Țăranii au trăit cinci ani împrăștiați prin păduri și munți, fără să pună piciorul în casele lor. Triste clipe pentru o națiune, cînd noțiunea de „la tine acasă“ dispare. Unii erau înrolați, alții erau fugari. Trebuia să fii carlist sau cristino. Partidele vor să faci parte dintr-un partid. Cristinos dădeau foc carliștilor și viceversa. Vechea lege, vechea poveste, vechiul spirit omenesc.

Cei care se abțineau erau goniți de carliști și împușcați a doua zi de cristinos. În permanență, la orizont, fumega cîte un

---

* Lovitură de stat militară în Spania (trad. din sp.).
** Primărie (trad. din sp.).
*** Castel mai mic (trad. din sp.).
**** Diligențele peninsulare (trad. din sp.).

incendiu. Naţiunile în război cunosc dreptul oamenilor, în schimb partidele nu le cunosc.

Aici natura face tot ce poate ca să însenineze omul şi omul face tot ce poate ca să întunece natura.

Don Carlos, el însuşi, nu lua în nici un fel parte la război. El stătea cînd la Tolosa, cînd la Ernani. Cîteodată, se ducea dintr-un oraş în altul cu cîţiva curteni trăind după cea mai strictă etichetă spaniolă. Cînd sosea în cîte un sat, în care nu mai fusese, i se alegea cea mai bună casă, mulţumindu-se cu puţin. De obicei, mergea îmbrăcat cu o redingotă de culoare închisă, fără epoleţi şi broderii, cu decoraţiile Lîna de aur şi însemnele lui Carol al III-lea [77]. Fiul lui, prinţul de Austria, purta bereta bască cu multă eleganţă. Don Carlos, prinţesă de Beïra, soţia lui, şi prinţul de Austria călătoreau călare ; prinţesa de Beïra dădea exemplul de curaj, cînd era pericol, şi de veselie, la oboseală. De mai multe ori grupul regal era să fie surprins de Espartero ; prinţesa atunci încăleca repede şi spunea rîzînd : *Vamos* *.

Ferdinand al VII-lea [78] nu-l iubea pe don Carlos şi se temea de el. Îl acuza de uneltiri, în timpul domniei lui, ceea ce nu era adevărat. Cu toate acestea, ultima persoană pe care regele Ferdinand o vedea în fiecare seară, înainte de a adormi, era fratele său. La miezul nopţii, don Carlos intra, săruta mîna regelui şi ieşea, adeseori fără ca cei doi fraţi să fi schimbat vreo vorbă.

Gărzile aveau ordin să nu lase să intre la acea oră în camera regală, decît pe don Carlos şi pe faimosul părinte Cyrillo. Acest părinte Cyrillo avea judecată şi era învăţat. Avea un profil care merita să fie desenat alături de asemenea prinţi şi fraţi. Partidele l-au ponegrit cu o imaginaţie şi cu o furie ciudată.

Erau mulţi englezi printre gărzile personale ale lui Ferdinand al VII-lea. Lor le vorbea regele cu deosebită plăcere, cînd, după slujbă, mergea să joace acea partidă de biliard, principala lui ocupaţie, ce dura aproape toată ziua. Atunci cînd era bine dispus le dădea şi ţigări de foi.

La drept vorbind, don Carlos a fost eliminat ca pretendent în ziua în care Zumalacarragui a murit. Zumalacarragui era un adevărat basc. Era nodul mănunchiului carlist. După moartea sa, armata lui „Carol al V-lea“ nu a mai fost decît un *mănunchi dezlegat,* după spusele marchizului de Mirabeau. În jurul lui don Carlos erau două partide, partidul curţii, *el rey neto,* şi partidul dreptilor, *los fueros.* Zumalacarragui era omul *„dreptilor“*. El neutra-

---

* Să mergem (trad. din sp.).

liza pe lîngă prinț influența preoților ; adeseori, el spunea : *El demonio los frayles !* *. Îi ținea piept părintelui Larranaga, duhovnicul lui don Carlos. Navarra îl adora pe Zumalacarragui. Datorită lui, armata lui don Carlos a numărat, la un moment dat, 30 000 de luptători permanenți și 250 000 de răsculați auxiliari, răspîndiți în cîmpie, în pădure și în munți.

Generalul basc se purta, de altfel, „cu regele său", cu destulă trufie. El era acela ce deplasa, după bunul lui plac, piesa principală a partidei de șah care se juca atunci în Spania. Zumalacarragui scria pe un petec de hîrtie : *Hoy su magestad ira a tal parte !* ** Și don Carlos se ducea.

Războiul Navarrei s-a terminat dintr-o dată, în 1839. Trădarea lui Maroto, plătită, se spune, cu un milion de piaștri, a frînat armata carlistă. Don Carlos, obligat să se refugieze în Franța, a fost condus pînă la frontieră cu împușcături.

În acea zi, cîteva familii din Bayonne s-au dus să petreacă exact în punctul de frontieră unde întîmplarea l-a dus pe Carlos. Ei au fost de față la intrarea prințului și la ultima luptă a micului grup de credincioși care îl înconjurau. De îndată ce prințul a pus piciorul pe teritoriul francez, împușcăturile au încetat.

Era acolo o sărăcăcioasă colibă a unui păstor de capre. Don Carlos a intrat. Intrînd, el spuse prințesei de Beïra, care-l însoțea: V-a fost frică ? Nu, răspunse ea.

Apoi prințul a cerut un scaun și capelanului să-i țină slujba. După ce a ascultat slujba, și-a băut ciocolata și a fumat o țigară.

Mîna de oameni care au luptat pentru el pînă în ultimul moment se compunea numai din navarrezi. Ei au fost înconjurați și prinși de un detașament francez. Bieții soldați au plecat într-o parte în timp ce don Carlos pleca într-alta. El nu le-a adresat nici un cuvînt, nici măcar nu i-a privit. Prințul s-a despărțit de armată, fără să-și fi luat rămas bun.

Elio, care a petrecut șaptesprezece ani în închisoare din ordinul lui don Carlos, făcea parte din acea trupă. Cînd a sosit la Bayonne, generalul Harispe i-a spus : — Generale Elio, am ordin să fac o excepție pentru dumneavoastră. Cereți-mi tot ceea ce vreți. Ce doriți pentru dumneavoastră și pentru familia dumneavoastră? — Pîine și încălțăminte pentru soldații mei, a spus Elio. Și pentru familia dumneavoastră ? — Acum v-am spus. — Nu ați vorbit

---

* La naiba cu călugării (trad. din sp.).
** Azi maiestatea sa o să meargă în cutare loc (trad. din sp.).

decît de soldații dumneavoastră, a reluat generalul Harispe. — Soldații sînt familia mea, a răspuns Elio. Elio era un erou.

San Sebastián a văzut toate aceste evenimente și încă multe altele. El a fost bombardat de francezi în 1719 și ars de englezi în 1813.

Sînt anunțat că pleacă poșta. Arunc într-un plic, fără să recitesc, toate aceste mîzgăleli. Mi se pare că pot să termin scrisoarea printr-un bombardament și un incendiu.

Pasajes

Ieri, la ora fluxului, eram deja plecat din San Sebastián. Am luat-o la stînga, pe podul de lemn de pe Urumea, aflat la capătul promenadei, pod care nu poate fi trecut decît de patru persoane în același timp. A apărut apoi un drum, l-am acceptat la voia întîmplării și m-am dus mai departe. Mergeam în munte fără să știu pe unde mă aflu ; încetul cu încetul, peisajul exterior, pe care de-abia il priveam, a stîrnit în mine celălalt peisaj, pe cel interior, numit visare ; aveam privirea întoarsă și deschisă către mine, și nu mai vedeam natura, îmi vedeam numai spiritul. Nu aș putea spune ce făceam în această stare, care știi că mă cuprinde adesea ; de-abia îmi aduc aminte cum m-am oprit cîteva minute în fața unei volbure pe care mergea, în zigzag, o furnică. În visarea mea, acest spectacol a dat naștere următoarei reflecții : O furnică într-o volbură. Munca și mireasma. Două mari mistere, două mari povețe.

Nu știu de cît timp mergeam așa, cînd, dintr-o dată, un zgomot ascuțit, compus din o mie de țipete ciudate, m-a trezit. Am privit în jur ; eram între două dealuri, avînd la orizont munți înalți, și mergeam drept către un braț de mare la care drumul meu ajungea brusc după vreo patruzeci de metri. Iar în locul unde drumul ajungea, chiar se scufunda în bătaia valurilor, am văzut ceva neobișnuit în mare.

Vreo cincizeci de femei, așezate pe un singur rînd, ca o companie de infanterie, păreau să aștepte pe cineva, și-l strigau, și-l chemau, cu niște țipete ascuțite, formidabile. Lucrul m-a minunat foarte mult, însă ceea ce a dublat mirarea mea a fost faptul că, după cîteva clipe, mi-am dat seama că persoana, atît de așteptată, de chemată și strigată, eram eu. Drumul era pustiu și eram singur și toată această vijelie de țipete mi se adresa într-adevăr mie.

M-am apropiat și mirarea mi s-a mărit și mai mult. Aceste femei îmi aruncau toate deodată cuvintele cele mai colorate și

promițătoare. *Señor frances, venga usted con migo ! — Con migo, caballero ! — Ven, hombre, muy bonita soy !**

Mă strigau cu diferite mimici foarte expresive, dar niciuna nu înainta către mine. Păreau nişte statui vii, înrădăcinate în pămînt, cărora un vrăjitor le-ar fi spus : Faceţi toată larma, faceţi toate gesturile, dar nu faceţi nici un pas. De altfel ele erau de toate vîrstele, de toate înfățișările, tinere, bătrîne, urîte, frumoase ; frumoasele, cochete şi împodobite, urîtele în zdrențe. În acest ținut rustic, femeia este mai puțin fericită decît fluturele de pe cîmp. El începe prin a fi omidă ; aici prin asta femeia se sfîrşeşte.

Toate vorbeau deodată, nu auzeam pe nici una şi mi-a trebuit cîtva timp pînă să înțeleg. În sfîrşit, bărcile legate la țărm, mi-au explicat totul. Eram în mijlocul unui grup de luntraşi, care se ofereau să mă treacă apa.

Dar de ce luntraşii erau femei şi nu bărbați ? Ce însemna această obsesie atît de arzătoare, care părea să aibe o frontieră, pe care nu o treceau niciodată ? Unde vroiau să mă conducă ? Cîte enigme tot atîtea motive ca să înaintezi.

Am întrebat-o de nume pe cea mai frumoasă ; se numea Pepa. Am sărit în barca ei.

În acel moment am zărit un pasager deja instalat în altă barcă; riscam să aşteptăm mult şi bine fiecare în parte ; reunindu-ne puteam pleca îndată. Cum eram ultimul sosit, trebuia să mă alătur celuilalt. Am părăsit deci barca lui Pepa. Pepa a făcut botişor ; i-am dat o peseta ; ea a luat banii, dar a continuat să fie încruntată, ceea ce m-a măgulit în mod special ; pentru că o peseta era, după cum mi-a explicat tovarăşul meu de drum, dublu decît prețul *maxim* pentru o trecere. Deci ea avea banii, fără nici o osteneală.

Părăsisem țărmul şi pluteam într-un golf unde totul era verde, valul şi dealul, pămîntul şi apa. Găoacea noastră era condusă de două femei, una bătrînă şi alta tînără, mama şi fata. Fata, foarte frumoasă şi foarte veselă, se numea Manuela şi era poreclită Catalana. Cele două luntraşe vîsleau în picioare, împingînd apa înainte, fiecare cu o singură vîslă, într-o mişcare înceată, mlădioasă şi grațioasă. Amîndouă vorbeau destul de bine franţuzeşte. Manuela, cu pălăriuța ei de pînză cerată, împodobită cu un trandafir mare, cu coada împletită fluturîndu-i pe spate după obiceiul locului, basmaua de un galben aprins, cu fusta scurtă, piciorul bine făcut, arăta cei mai frumoşi dinți din lume, rîdea mult şi era fermecătoare. În ce priveşte mama, vai, şi ea a fost cîndva un fluturaş.

---

* Domnule francez, veniți cu mine — Cu mine cavalere ! Hai, bre, că sînt drăguță (trad. din sp.).

Tovarăşul meu de drum era un spaniol tăcut, care, găsindu-mă mai tăcut decît el, a luat hotărîrea, aşa cum se întîmplă întotdeauna, să-mi vorbească. A început, bineînţeles, prin a-şi termina ţigara. Apoi s-a întors către mine. În Spania, terminarea ţigării însemna începerea conversaţiei. Eu, cum nu fumez, nici nu vorbesc. Nu am niciodată marele pretext, care face începutul unei conversaţii, terminarea ţigării.

— Seniore, îmi spune omul meu în spaniolă, l-aţi mai văzut?

I-am răspuns în spaniolă :

— Nu, seniore.

Remarcă acest nu şi admiră-l. Dacă aş fi spus : Ce anume ? ceea ce ar fi fost firesc, aş fi avut parte de o explicaţie şi, probabil, aş fi avut de îndată cheia enigmelor mele, or, eu am vrut să păstrez micul meu mister cît mai mult posibil, şi ţineam foarte mult să nu ştie unde mă duc.

— În acest caz, seniore, a continuat tovarăşul meu, veţi vedea ceva foarte frumos.

— Într-adevăr ? am spus.

— Acesta este foarte lung.

— Foarte lung ! mă gîndeam, ce ar putea fi ?

Spaniolul a reluat : Este cea mai lungă din acest ţinut.

— Bine, mi-am spus în sinea mea, acel ceva este de genul feminin.

— Seniore, a continuat tovarăşul meu, aţi mai văzut şi altele?

— Cîteodată, am zis. Alt răspuns în spiritul primului.

— Pariez că nu aţi mai văzut una mai lungă.

— O-ho ! aţi putea pierde.

— Ia să vedem care sînt acelea pe care seniorul cavaler le-a văzut deja ?

Întrebarea devenea apăsătoare. Am răspuns : Cea de la Bayonne, fără să ştiu la ce mă refeream.

— Oh, cea de la Bayonne, a exclamat omul meu, cea de la Bayonne ! Ei bine, domnule, cea de la Bayonne are trei sute de picioare mai puţin decît asta. Aţi măsurat-o ?

Am răspuns cu acelaşi sînge rece : Da, seniore.

— Ei bine, măsuraţi-o pe asta.

— Desigur, o voi face.

— Veţi fi lămurit. Un escadron de cavalerie ar putea sta înşiruit pe o singură linie.

— Imposibil.

— Aşa cum îţi spun cavalere... Văd că seniorul cavaler este un amator.

— Un apucat.

— Sînteți francez, a reluat omul meu și, luminîndu-se la față, a adăugat :

— Poate că veniți din Franța tocmai ca s-o vedeți.

— Exact. Am venit acum.

Spaniolul meu strălucea de bucurie și înveselindu-se a adăugat :

— Ei bine, domnule (a spus cuvîntul domnule în franceză, mare politeță), veți fi mulțumit. Este drept ca un I, este tras cu sfoara, este măreț.

— Drace, m-am gîndit, oare acest frumos golf ar avea ca prelungire o stradă Rivoli ? Ce amară ironie, să fugi de strada Rivoli pînă în Guipuzcoa și să o găsești împlîntată într-un braț de mare, ar fi trist !

Cu toate acestea barca noastră continua să înainteze. A depășit un mic cap dominat de o casă mare, patru pereți găuriți cu locuri de uși, fără uși, și de ferestre, fără giurgiuvele.

Dintr-o dată, ca print-o vrajă, și fără să aud fluierul mașinistului, decorul s-a schimbat și a apărut o priveliște încîntătoare.

O perdea de munți înalți și verzi decupîndu-și vîrfurile pe un cer strălucitor ; la picioarele lor, un rînd de case suprapuse strîns ; toate casele zugrăvite în alb, galben, verde, cu două sau trei etaje, balcoane mari adăpostite de prelungirea acoperișurilor întinse, cu olane ruginii ; la toate balcoanele fîlfîie o mie de lucruri, rufe puse la uscat, plase, zdrențe roșii, galbene, albastre ; la picioarele caselor, marea, la dreapta mea, la jumătate înălțime, o biserică albă; la stînga mea, în primul plan, la picioarele altui munte, un alt grup de case cu balcoanele, care dau către un vechi turn dărîmat : vase de toate formele și ambarcațiuni de toate mărimile orînduite în fața caselor, ancorate sub turn sau mișcîndu-se în golf ; pe toate bărcile, pe turn, pe case, pe zdrențe, pe biserică, pe munți și pe cer o viață, o mișcare, un soare, un azur, o atmosferă și o veselie inexprimabile, iată ce avem sub ochii mei.

Acest loc măreț și fermecător, ca tot ce are dublu caracter de bucurie și măreție, acest loc inedit, care este unul din cele mai frumoase, văzute de mine, și pe care nici un „turist" nu-l vizitează, acest unic colț de pămînt și de apă admirat, dacă ar fi fost în Elveția, și celebru, dacă ar fi fost în Italia, este cunoscut pentru că este în Guipuzcoa, acest mic eden strălucitor, unde am sosit întîmplător și fără să știu încotro mergeam și unde mă aflam, se numește în spaniolă *Pasajes* și în franceză *le Passage*.

Refluxul lasă jumătate din golf pe uscat separîndu-l de San Sebastián, el însuși parcă despărțit de lume. Fluxul restabilește „le Passage" (trecătoarea). De aici îi vine numele.

Populaţia acestei aşezări nu are decît o singură industrie, munca pe apă. Cele două sexe şi-au repartizat munca după puterile lor. Bărbatul are corabia, femeia are barca ; bărbatul are marea, femeia are golful ; bărbatul merge la pescuit şi iese din golf, femeia rămîne în golf şi îi „trece“ pe toţi cei pe care vreo afacere sau vreun interes îi aduce de la San Sebastián. De aici au apărut „bateleras“ *.

Bietele femei au atît de rar cîte un pasager, încît au trebuit să se învoiască între ele pentru trecerea lui. Altminteri, la fiecare pasager s-ar fi devorat şi poate ar fi devorat şi pasagerul. Ele şi-au fixat o limită, pe care nu o depăşesc, şi o cartă, pe care nu o violează. Este un ţinut extraordinar.

De îndată ce creşte fluxul ele îşi aduc bărcile în locul unde drumul se inundă şi se aciuiesc acolo între stînci, torcînd fuiorul, aşteptînd.

De fiecare dată cînd soseşte cîte un străin, ele aleargă la limita fixată încercînd să-şi atragă alegerea celui sosit. Străinul alege. Odată alegerea făcută, se aşterne tăcerea. Străinul care a ales este tabu. Este lăsat celei alese. Trecerea nu costă mult. Săracii dau o para, burghezii un real, seniorii o jumătate de peseta, iar împăraţii, prinţii şi poeţii o peseta.

Între timp barca a ajuns la debarcader. Eram atît de uluit de acel loc, încît i-am aruncat în grabă o peseta Manuelei şi am sărit pe ţărm, uitînd tot ce îmi spusese spaniolul, şi chiar pe spaniol însăşi, care, mă gîndesc acum, trebuie să mă fi privit cu un aer uimit, cum plecasem.

Odată pe uscat, am luat-o pe prima stradă zărită, metodă excelentă ce te duce întotdeauna unde vrei să ajungi, mai ales în localităţi precum Pasajes, care nu au decît o stradă.

Am parcurs această stradă unică pe toată lungimea ei. Se compune din munte la dreapta, iar la stînga din spatele tuturor caselor, care au faţada spre golf.

Aici altă nouă surpriză. Nimic nu este mai vesel şi mai proaspăt decît Pasajes văzut dinspre apă, nimic nu este mai sumbru şi mai sever decît Pasajes văzut de pe partea muntelui.

Casele, atît de cochete, de vesele, de albe şi luminoase către mare, nu mai oferă, văzute de pe strada strîmtă, sucită şi pavată ca un drum roman, decît ziduri înalte, dintr-un granit negricios, străpuns ici şi colo de cîteva ferestre pătrate, impregnate de emanaţiile umede ale stîncii, posomorît şir de clădiri ciudate, pe care se profilează, sculptate în relief, blazoane enorme, purtate de lei

* Luntraşe (trad. din sp.).

și herculi și împodobite cu coifuri uriașe. Din față par *cabane*, din spate, adevărate citadele.

Îmi puneam mii de întrebări. Ce este acest loc extraordinar ? Ce poate să însemne o stradă împodobită cu blazoane de la un capăt la altul ? Asemenea străzi nu se mai găsesc decît în orașele cavalerilor ca Rodos și Malta. De obicei blazoanele nu stau cot la cot. Ele doresc o izolare, au nevoie de spațiu, ca tot ce este mare. Unui blazon îi trebuie un donjon întreg, tot așa cum îi trebuie un munte unui vultur. Ce sens poate avea un sat plin de blazoane ? Din față, cabane, iar din spate, palate, ce poate să însemne asta ? Cînd sosești dinspre mare, ți se umflă pieptul, crezi că vezi o bucolică, exclami : Oh, blîndă, curată la suflet și neștiutoare populație de pescari ! Cum intri, ești la hidalgos, respiri aerul Inchiziției, vezi înălțîndu-se la celălalt capăt al străzii spectrul palid al lui Filip al II-lea. [79]

La cine ești cînd te afli la Pasajes ? Ești la țărani ? Ești la mari seniori ? Ești în Elveția sau în Castilia ?

Locul este unic pe lume, căci în acest colț mic din Spania se întîlnește istoria cu natura și construiesc fiecare o parte a aceluiași oraș, natura cu ce are mai grațios, istoria cu ce are mai sinistru.

Sînt trei biserici la Pasajes, două negre și una albă.

Cea mai importantă, cea neagră, este cu totul ieșită din comun. La exterior este un bloc de piatră, în interior are goliciunea unui sarcofag. Numai că pe aceste ziduri posace, care nu atrag atenția prin nici o sculptură, care nu sînt înveselite de nici o frescă, și traversate de nici un vitraliu, vezi dintr-o dată lucind și scînteind un altar, el însuși cît o întreagă catedrală.

Este o uriașă lucrătură în lemn, aplicată pe zid, cizelată, pictată, subțiată, lucrată, aurită, cu statui și statuete, coloane răsucite, ramuri încolăcite, arabescuri, volute, relicve, trandafiri, lucruri din ceară, sfinți, sfinte, imitații strălucitoare. Totul pleacă de la podea și nu se oprește decît la boltă. Nu este nici o tranziție între goliciunea zidurilor și podoaba altarului. Este o minunată arhitectură înflorată care vegetează, nu se știe cum, în întunericul acestei pivnițe de granit și cînd te aștepți mai puțin face în colțuri întunecoase o încîlcitură de aur bătut cu pietre.

Există patru sau cinci asemenea altare în biserica din Pasajes. Această modă este, de altfel, caracteristică tuturor bisericilor din provincie ; dar la Pasajes contrastul este mai evidențiat.

Primul lucru care mi-a atras atenția cînd am ieșit, a fost un cap sculptat într-un zid, vizavi de portal. Pictat în negru, cu ochi albi, dinți albi și buze roșii, privește biserica cu un aer uimit. Cum

examinam sculptura misterioasă a trecut *el senor cura* * ; s-a apropiat de mine, l-am întrebat dacă ştie ce semnificaţie are această mască de negru, din faţa pragului bisericii lui. Nu ştia nimic şi mi-a spus că nimeni nu a ştiut niciodată.

După două ceasuri, văzînd tot, sau cel puţin aruncînd o privire peste tot, m-am reîmbarcat. Manuela mă aştepta. Căci s-a sfîrşit, a pus stăpînire pe mine, îi aparţineam, eram proprietatea ei.

Cum încălecam marginea bărcii, cineva m-a apucat de braţ ; m-am întors. Era bărbatul acela onorabil cu care trecusem dimineaţa braţul de mare. Uitînd să-i fac portretul, repar acum greşeala ; o pălărie ponosită, înaltă şi cu margini înguste, redingotă albastră uzată la cusături, închisă cu doi nasturi, lanţ gros pentru ceas, cu cheie de cornalină, figură de evreu, fără o para, mijlocind afaceri dubioase. Iată acum dialogul nostru la marginea bărcii. Închipuiţi-l în castiliana cea mai rapidă posibil.

— Ei bine, senior francez ?

— Ei bine ?

— Ce spuneţi ?

— Despre ce ?

— Aţi văzut-o ?

— Ce ?

— Aţi măsurat-o ?

— Ce ?

— Nu este cea mai lungă din ţinut ?

— Din care ţinut şi ce este lung ?

— Doamne fereşte, fabrica de frînghii !

— Care fabrică de frînghii ?

— Fabrica de frînghii pe care tocmai aţi văzut-o. Fabrica de frînghii de aici !

— Este o fabrică de frînghii aici ?

— Ah, seniorul cavaler francez este bine dispus şi vrea să se distreze, dar el ştie bine că există o fabrică de frînghii, pentru că a făcut dinadins două sute de leghe ca să o vadă.

— Eu, în nici un caz.

— Nu-i aşa că este frumos ? trasă cu sfoara ? lungă ? măreaţă ? dreaptă ca un I ?

— Ei asta, reluă omul, privindu-mă direct în ochi, serios, cavalere, precis nu aţi văzut-o ?

— Ce ?

— Fabrica de frînghii ?

* Domnul preot (trad. din sp.).

— Află, seniore, am replicat cu multă prețiozitate, că urăsc în mod special lucrurile lungi, mărețe și trase la sfoară. Și că aș face două sute de leghe ca să nu văd o fabrică de frînghii.

Am spus aceste cuvinte memorabile într-un mod atît de solemn și cu un accent atît de profund, că omul meu s-a dat înapoi. M-a privit cu un aer speriat și, în timp ce barca se îndepărta de țărm, l-am auzit spunînd celorlalte bateleras rămase pe scară, și arătîndu-mă cu o ridicare din umeri : *Un loco !* un nebun.

Întors la San Sebastián, am anunțat la hanul meu că a doua zi mă voi duce să mă instalez în Pasajes.

Această declarație a produs o spaimă generală.

— Ce veți face acolo, domnule ? Este o gaură. Un pustiu. Un ținut de sălbatici. Nu veți găsi nici măcar un han !

— Mă voi instala în prima casă ce îmi va ieși în cale. Se găsește întotdeauna o casă, o cameră, un pat.

— Dar casele nu au acoperiș, camerele nu au uși, paturile nu au saltele.

— Trebuie să fie foarte ciudat.

— Dar ce o să mîncați ?

— Ce voi găsi.

— Nu va fi decît pîine mucegăită, cidru oțețit, ulei rînced și vin în piele de țap.

— Voi încerca din ceea ce se găsește.

— Cum, domnule, sînteți decis ?

— Hotărît.

— Faceți un lucru pe care nimeni nu ar îndrăzni să-l facă aici.

— Într-adevăr ? asta mă tentează.

— Să mergi să te culci la Pasajes, așa ceva nu s-a mai pomenit.

Aproape că se închinau.

Nu am vrut să aud nimic și a doua zi, la ora fluxului, am plecat la Pasajes.

Și acum vreți să cunoașteți rezultatul ? Iată unde m-a condus imprudența.

Încep prin a-ți povesti ce am în fața ochilor, în clipa în care îți scriu.

Sînt pe un balcon lung cu vedere spre mare. Mă reazem de o masă pătrată acoperită cu un covor verde. În dreapta am o ușă cu geam, ce se deschide în camera mea, căci am o cameră și această cameră are o ușă. În stînga este golful. Sub balconul meu sînt ancorate două vase. Unul vechi, în care lucrează și cîntă, de dimineață pînă seara, un marinar din Bayonne. În față, cam la două-

zeci de metri, un alt vas, complet nou și foarte frumos urmînd să plece în India. Dincolo de acest vas, vechiul turn dărăpănat, grupul de case care se numesc *el otro Pasajes* *, și tripla șa a unui munte. De jur-împrejurul golfului, un larg semicerc de coline, ale căror ondulații se pierd la orizont, dominate de culmile descărnate ale muntelui. Arun.

Golful este înveselit de bărcuțele luntrașelor, care se duc și vin încontinuu, strîngîndu-se dintr-o parte în alta, cu chiote asemănătoare unui cîntec de cocoș. Vremea este minunată, cu cel mai frumos soare din lume. Aud cum fredonează marinarul meu, cum rîd copiii, cum se strigă luntrașele, cum lovesc rufele de pietre spălătoresele, după obiceiul locului, carele cu boi scîrțîind în vale, caprele behăind în munți, ciocanele răsunînd pe șantier, cablurile desfășurîndu-se pe cabestane, vîntul care suflă, marea care crește. Toată această rumoare plină de veselie e ca o muzică.

Dacă mă aplec peste balcon, văd la picioarele mele o terasă îngustă de piatră unde crește iarbă, o scară neagră ce coboară în mare și unde fluxul urcă treptele, o ancoră veche înfiptă în mîl, și un grup de pescari, bărbați și femei, în apă pînă la genunchi, care își scot, cîntînd plasele.

În sfîrșit, ca să spun tot, acolo, sub ochii mei, pe terasă și pe scară, constelații de crabi, cu o încetineală solemnă, toate dansurile misterioase visate de Platon.

Cerul are toate nuanțele de albastru, de la peruzea pînă la safir, iar golful, toate nuanțele de verde de la smarald la verdele calcedoniei.

Golful este plin de grație, cînd privesc orizontul care-l împresoară, este un lac, cînd privesc fluxul care crește, este o mare.

Ce ai de spus ? Și referitor la acest subiect, mă gîndesc, și îmi amintești chiar tu, în scrisoare, că de trei săptămîni, de cînd călătoresc, am fost necredincios maniei mele de a-ți descrie priveliștea de la fereastră. Repar de îndată această uitare. La Bordeaux, fereastra mea dădea spre un zid mare ; la Bayonne, pe o stradă plantată cu arbori ; la San Sebastiàn, aveam în față o femeie bătrînă care își omora purecii. Cred că ești mulțumit. Mă reîntorc în grabă la Pasajes.

Casa în care locuiesc este una dintre cele mai solemne, cînd privești strada, și una din cele mai vesele, cînd privești golful. Deasupra acoperișului, văd în stînci scări cățărîndu-se printre tufele de verdeață pînă la vechea biserică albă. Parcă ar fi o junincă sus pe un munte, ce-și clatină clopotul de la gît. Pentru că în bisericile

---

* Celălalt Pasajes (trad. din sp.).

din Guipuzcoa clopotul stă liber, suspendat la marginea acoperişului bisericii sub un fel de arcadă asemănătoare unui jug.

Casa în care mă aflu are două etaje şi două intrări. Este ciudată şi unică între toate, avînd, în mod special, dublul caracter atît de original al caselor din Pasajes, adică monumentalul cîrpit cu rusticul. O cabană vîrîtă şi lipită de un palat.

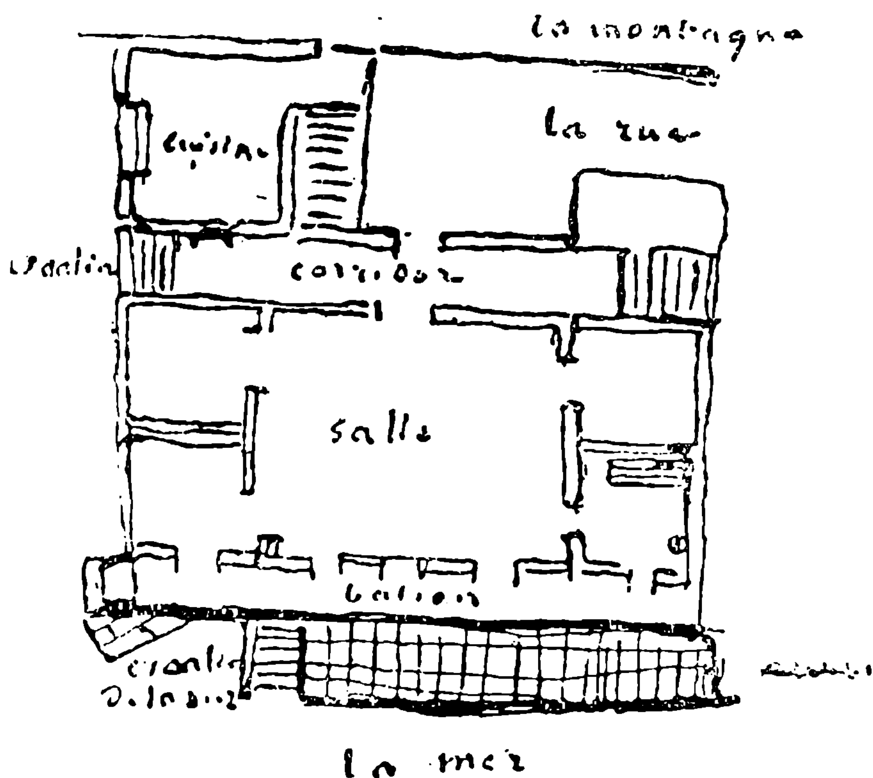
Prima intrare este un portal cu coloane din timpul lui Filip al II-lea, sculptat de minunaţii artişti ai Renaşterii, mutilat de vreme şi de joaca copiilor, ros de ploi, de lună şi de vînturile mării. Ştii că gresia neşlefuită se ruinează admirabil. Portalul are o culoare frumoasă, de piele de căprioară. Stema a rămas, dar anii au şters blazonul.

Împingi uşa cea mică de la dreapta portalului şi găseşti o scară de bîrne şi scînduri, bîrne şi scînduri negre ca şi cărbunele, tăiate grosolan, aproape necioplite. La capătul scării, ale cărei trepte seculare au lipsuri mari, o uşă grea de fortăreaţă, în mijlocul căreia se deschide o îngustă fantă cu zăbrele, scîrţîind pe balamale de fier masiv şi introducîndu-se în locuinţă.

Anticamera este un coridor văruit în alb, capitonată cu uriaşe pînze de păianjen, luminată de o fereastră ce dă pe stradă, căci nu vreau să-ţi ascund nimic. În faţa acestei ferestre, coasta muntelui îşi înalţă, cît vezi cu ochii, un zid uriaş.

Coridorul care ajunge la etajul al doilea este străpuns de două uşi, una la dreapta, ce duce la bucătărie, unde te urci pe două trepte de lemn mucegăit ; cealaltă, la stînga, se deschide pe o sală mare avînd, în cele patru colţuri, patru camere mici, care, împreună cu cele patru cabinete de toaletă şi bucătăria, compun primul etaj al casei. Două din aceste cămăruţe sînt întunecoase şi nu au altă deschidere decît uşa pe coridor. Cu toate acestea servesc la dormit. Celelalte două camere sînt, ca şi sala, pe acelaşi nivel cu balconul cu care comunică prin nişte uşi vopsite în verde, cu ochiuri mici de sticlă apărate de obloane. Fiecare cameră are o asemenea uşă. Sala mare are două, între el deschizîndu-se o frumoasă fereastră aproape pătrată.

Interioarele sînt văruite în alb ca şi faţada dinspre lac ; parchetele sînt negre şi putrede, ca şi scara, se aseamănă cu tablierele de lemn ale unui pod rustic ; uşile sînt ca şi parchetul. O masă rotundă, cîteva sipeturi, cîteva scaune de pai, cam asta ar fi mobilierul sălii mari. Un blazon, foarte puţin heraldic de altfel, este pictat grosolan deasupra uşii din mijloc. Nu există sobe. Din cauza climei nu sînt necesare. Zidurile sînt din piatră şi au grosimea unui donjon.

Eu ocup camera cu balconul din unghiul stîng al sălii. Celelalte cămăruţe sînt celulele diverşilor locatari ai casei, despre care îţi voi povesti de îndată.

Etajul al doilea e la fel cu primul. Numai că în locul bucătăriei este o cameră de dormit. Balconul de la etajul al doilea adăposteşte balconul de la primul etaj şi este el însuşi apărat de streaşina mare a acoperişului, înconjurată şi înveselită de frumoase grinzi cioplite. Balcoanele sînt pardosite cu cărămidă roşie şi vopsite în verde.

Dar ai impresia că totul se va prăbuşi. Zidurile au crăpături, pe unde poţi să admiri peisajul ; prin cărămizile de la balconul de sus se vede balconul de jos ; podelele camerelor tremurau sub picioare.

Deosebit de ciudată este şi scara ce duce de la etajul întîi la al doilea.

Toată scara se clătina de sus pînă jos, spune Régnier despre nu ştiu ce locuinţă. Scara aceasta este în acelaşi timp tremurătoare şi masivă. Dulapii mari de stejar, scîndurile groase, cuiele mari, potrivite şi asamblate într-un chip sălbatic cu trei sute de ani în urmă, tremură de bătrîneţe, dar, în acelaşi timp, au o aparenţă puternică şi de temut. Ameninţare în dubla accepţie a cuvîntului. Nici o ferestruică, cel mult cîte o rază piezişă de sus. Treptele reparate grosolan, cu scînduri de-a curmezişul, ca şi cum ar fi fost puse la întîmplare pentru capcane de lupi. Este în acelaşi timp dărăpănat şi formidabil. Păianjeni uriaşi forfotesc în această încîlceală întunecoasă. O uşă de stejar groasă de patru degete, împodobită cu armături trainice, deşi mîncate de rugină, închide scara şi izolează, în caz de nevoie, etajul al doilea, de primul. Regăseşti mereu fortăreaţa în cabană.

Ce spui de acest ansamblu ? Este trist ? Respingător ? Teribil ? Ei bine, nu, este încîntător.

De fapt nimic nu trebuie să te surprindă căci este o casă cum nu mai vezi nicăieri. În clipa în care te crezi într-o cocioabă, o sculptură, o frescă, un ornament inutil şi distins te avertizează că te afli într-un palat ; te extaziezi asupra acestui detaliu de un lux plin de graţie, zgomotul răguşit al unui zăvor te face să te crezi într-o închisoare ; mergi la fereastră, iată balconul, iată lacul, te afli într-o cabană la Zug sau la Lucerna.

Şi apoi mai are ceva. O lumină strălucitoare pătrunde şi umple această ciudată locuinţă ; împărţeala este veselă, comodă şi originală, aerul sărat al mării o însănătoşeşte ; soarele curat de la amiază o usucă, o încălzeşte şi îi dă viaţă. Totul devine vesel în lumina jucăuşă.

Oriunde în altă parte, praful arată murdăria. Aici praful înseamnă vechime. Praful de ieri este dezgustător, cenuşa de trei sute de ani este venerabilă. Şi, în sfîrşit, ce să-ţi mai spun ? în acest ţinut de pescari şi de vînători, păianjenul care vînează şi îşi întinde pînzele are dreptul să fie burghez. Este la el acasă. Pe scurt, accept această locuinţă aşa cum este.

Am cerut numai să mi se mături camera concediind păianjenii care o ocupau înaintea mea.

Ceea ce completează aspectul ei ciudat este faptul că nu am văzut nici un bărbat. Este locuită de patru femei şi de un copil ; stăpîna casei, cele două fiice ale sale, servitoarea Inacia, o frumoasă fată bască cu picioarele goale, şi nepotul ei, un plod frumos de optsprezece luni.

Gazda, doamna Basquetz, este o femeie minunată, cu ochi spirituali, atrăgătoare, prietenoasă şi veselă, la origine puţin franceză,

dar după inimă este în întregime, vorbind foarte bine franțuzește. Cele două fiice nu vorbesc decît spaniola și basca.

Cea mai mare este o tînără femeie bolnavă, blîndă și gînditoare. Mezina se numește Pepa, ca toate spaniolele. Are douăzeci de ani, talia zveltă, bustul mlădios, mîna bine făcută, piciorul mic, lucru rar întîlnit în Guipuzcoa, ochii mari și negri, părul minunat stînd tristă seara, rezemată pe balcon. Dacă este chemată de mama ei se întoarce cu o iuțeală bucuroasă. Este la vîrsta cînd nepăsarea tinerei fete începe să dispară ușor umbrită de melancolia femeii.

Copilul, care se tîrăște de la un etaj la altul, merge încoace și încolo toată ziua, rîde, umple casa și o încălzește cu inocența, cu grația și naivitatea lui. Un copil într-o casă este o sursă de veselie.

Este culcat lîngă camera mea și seara îl aud gîngurind încetișor, în timp ce toate cele patru femei îl adorm cu un cîntecel.

Ți-am spus că există o altă intrare în casă. O scară fără rampă formată din pietre mari de construcție, care urcă din stradă pînă la bucătărie și de acolo merge să întîlnească alte scări de piatră care străbat muntele pe sub frunzișuri.

Casa este așezată de-a curmezișul străzii ca și castelul Chenonceaux pe rîul Cher. De fapt strada trece pe sub un fel de arc lung de pod, îngust, boltit și întunecos. Noaptea arde un felinar, într-o mică ocniță, lîngă o răsuflătoare, închisă cu un grilaj din secolul al XV-lea, pîlpîie o lumînare binecuvîntată luminînd următoare inscripție ce stă în atenția bieților mateloți :

VNA LIMOSNA PARA
ALVMBRAR AL S C
D.BVEN BIAJE
AÑO 1756

[...]

Acum cunoști casa și pe locuitorii ei. Ți-am spus unde este camera mea, dar nu ți-am spus ce este.

Închipuiește-ți patru pereți albi, două scaune de paie, un spălător pe un trepied, o pălărie de copil împodobită cu pene și mărgele, atîrnată de un cui, o măsuță pe care sînt cîteva borcănașe de cremă și trei volume desperecheate de Jean-Jacques Rousseau, un pat cu un vechi baldachin persan, două saltele tari ca marmura și un căpătîi de lemn pictat, cel mai frumos din lume, o oglindă înclinată, cu ramă minunată, agățată de zid, și o ușă de pivniță, care nu se deschide niciodată. Iată camera mea. Mai adaugă ușa cu geam, de care ți-am mai vorbit, și masa mea, care este pe balcon. Din pat văd marea și muntele.

Deci, în ciuda tuturor pronosticurilor sinistre ale oamenilor civilizaţi din Saint Sebastiàn, am reuşit să mă găzduiesc la neciopliţii din Pasajes.

Dar cum am reuşit să trăiesc ? Apreciază.

Pe masa cu covor verde din balcon, graţioasa Pepa, care se trezeşte o dată cu zorile, vine să pună, către ora zece, un ştergar alb, pe urmă îmi aduce stridii dezlipite chiar în acea dimineaţă de stîncile golfului, două cotlete de miel, un peşte fript, delicios, ouă ochiuri cu zahăr, cremă de ciocolată, pere, piersici, o ceaşcă de cafea foarte bună şi un pahar de vin de Malaga. De altfel eu beau cidru, neputînd să mă obişnuiesc cu vinul păstrat în burduf de piele de ţap. Acesta este dejunul.

Iată şi cina, care are loc seara către ora şapte, după ce m-am întors din drumurile mele din golf sau de pe coastă. O supă excelentă, puchero * cu slănină şi mazăre mare, fără şofran şi ardei, bucăţi de peşte prăjit în ulei, un pui fript, o salată de creson culeasă din pîrîul în care se spală rufele, mazăre mică cu ouă tari, o prăjitură de porumb cu lapte şi flori de portocal, piersici, fragi şi un pahar de vin de Malaga.

În timp ce Pepita, agitîndu-se în jurul meu, mă serveşte cu toate aceste lucruri care stîrnesc pofta mea de mîncare de muntean, soarele apune, luna răsare, o barcă de pescuit iese din golf, toate priveliştile oceanului şi ale muntelui se desfăşoară în faţa mea înmănunchiate cu toate priveliştile cerului. Cu Pepita vorbesc spaniola şi basca. Îi spun poveşti de necrezut cu vrăjitori, pe care le inventez avînd aerul că le şi cred, ea rîde şi încearcă să mă convingă că sînt numai poveşti, în depărtare aud cîntînd luntraşele şi nu îmi dau seama că porţelanul este faianţă şi că argintăria este de cositor.

Totul mă costă cinci franci pe zi.

Cei din San Sebastián mă cred probabil mort de foame şi devorat de sălbateci.

De altfel nimic nu a fost mai uşor decît să mă instalez aici. Am întrebat-o pe Manuela dacă cunoaşte la Pasajes o casă unde aş putea să mă găzduiesc pentru cîteva zile. Ideea a surprins-o la început, dar am insistat şi m-a condus aici, unde sînt. Demna doamnă Basquetz m-a primit cu un surîs ; i-am dat preţul pe care mi l-a cerut. Este foarte simplu, după cum vezi.

Golful Pasajes, adăpostit din toate părţile şi de toate vînturile ar putea fi un port extraordinar. Napoleon s-a gîndit la asta şi, cum era un foarte bun inginer, a schiţat el însuşi un plan de lucrări ce ar trebui făcute. Golful are un contur de mai multe leghe

* Tocană (trad. din sp.).

şi intrarea în mare este atît de îngustă, încît nu poate trece decît un singur vas. Această trecere, strînsă între două stînci înalte, este ea însăşi împărţită în trei bazine mici, despărţite de gîtuiri uşor de fortificat şi de apărat.

În secolul al XVI-lea compania din Caracas, fuzionată de atunci cu cea din Filipine, avea antrepozitele şi magaziile la Pasajes. Ea a construit, ca să protejeze golful, frumosul turn rămas astăzi ca ornament. Acest turn a fost dărîmat acum cîţiva ani de către carlişti.

Carliştii, fie spus în treacăt, au lăsat urme destul de triste la Pasajes. Au dărîmat şi au ars mai multe case. Cea în care locuiesc nu a fost decît prădată. Ce mare fericire ! îmi spunea gazda mea, împreunîndu-şi mîinile.

Englezii au ocupat şi ei Pasajes în diverse epoci, şi chiar destul de recent.

Ei au construit, pe înălţimile coastei, cîteva forturi, astăzi distruse. Ele au fost arse de locuitori. Şi, dacă trebuie să spui tot, aceste incendii au fost focuri de bucurie. Englezii nu sînt iubiţi în Guipuzcoa. Debarcarea lordului Wellington, cu portughezii, în 1813, dăinuie ca o sinistră amintire pentru basci. Inima acestor munteni are, ca şi munţii, lungi şi profunde ecouri, iar bombardamentul de la San Sebastián mai răsună încă.

Englezii nu au lăsat în orăşelul Pasajes alte urme decît două silabe OLD şi COLD, rămăşiţe ale unor firme de negustori, ce mai pot fi citite lîngă portalul lui Filip al II-lea, de pe zidul casei în care locuiesc.

Acum portul Pasajes este aproape pustiu. Au rămas numai vasele pescăreşti. Armatorii din Bayonne construiesc sub nume spaniole, împrumutate la Bilbao sau la Santander, vase destinate comerţului Spaniei, şi care nu ar fi putut beneficia de scutiri de impozite, dacă nu ar fi fost construite în Spania. Pasajes este folosit în acest scop. Şi iată pentru ce a fost construită în 1842, cred, Fabrica mare de frînghii, situată în şantierul naval, atît de mult dispreţuită de mine. Fabrica de frînghii este un maţ lung, dar ca fabrică este frumoasă. Pînă la urmă am vizitat-o. Vezi că am început să mă civilizez.

Astăzi, drept apărare militară, portul nu are decît o mică fortăreaţă instalată pe o stîncă în vecinătate, la intrarea celei de a doua articulaţii a cheilor. La rîndul ei, fortăreaţa este apărată de o mulţime de purici precum şi de cîţiva soldaţi.

Pasajes, de altfel, s-ar apăra aproape singur. Natura l-a întărit minunat. Intrarea în port este de temut. În fiecare an dispar cîteva vase. Anul trecut, un vas încărcat cu scînduri, în valoare de cincizeci de mii de franci, încercînd să se refugieze în timp de

furtună, a fost prins de-a curmezişul în momentul în care intra în cel de al doilea bazin al strîmtorii şi aruncat de un val pe o stîncă, la mai mult de şaizeci de picioare deasupra mării. Nu a mai căzut de acolo. Ghearele stîncii l-au înşfăcat din toate părţile. O cruce de fier, ce tremură în vînt, marchează locul unde marele vas a rămas pironit.

Vrei să ştii acum viaţa pe care o duc aici ? Nu închid nici fereastra, nici uşa şi atunci mă trezesc în zori, soarele care străluceşte şi copilul care gungureşte. Aici nu am cîntecul cocoşilor, în schimb am strigătele luntraşelor, ceea ce este aproape acelaşi lucru. Dacă este flux, cînd mă scol, le văd de la balconul meu cum se grăbesc către capătul golfului.

Ele sînt întotdeauna cîte două în barcă, poate şi din cauza lestului, dar mai ales din cauza geloziei soţilor şi a amanţilor. Se formează perechi, fiecare cu numele ei ; Catalana şi mama ei, Maria Juana şi Maria Andres, Pepa şi Pepita, las campaneras şi las evaristas. Evaristas sînt foarte frumoase. Ofiţerii din garnizoana San Sebastián se lasă bucuroşi plimbaţi de ele, dar ele sînt cuminţi şi, într-adevăr, numai îi plimbă pe ofiţeri. Au întotdeauna un buchet de flori pe pălăriuţa lor cerată şi cînd se apleacă pe vîslă, fusta scurtă de ţesătură neagră, cu cute mari, lasă să se vadă piciorul bine făcut şi bine încălţat. Ele fac parte din puţinele care poartă ciorapi ; sînt aristocraţia luntraşelor.

Pepa şi Pepita, cele două surori, sînt poate şi mai frumoase decît celelalte.

Nimic nu este mai viu şi mai curat decît acest golf în lumina dimineţii. Aud răsunînd în spatele meu clopotele de la cele trei biserici ; soarele accentuează crăpăturile bătrînului turn. Fiecare barcă brăzdează pe apele golfului tîrînd parcă un brad lung de argint, cu toate ramurile lui.

Înainte de prînz dau un ocol în sat, sau în orăşel, cum doreşti să-i zic, pentru că nu ştiu ce nume să dau acestui loc cu totul aparte. De fiecare dată descopăr cîte ceva nou, nevăzut în ajun. Sînt magazii construite sub stînci care străpung strada şi se deschid între case. În aceste magazii este adăpostită provizia de lemne, buturugi zbîrlite ca nişte castane coapte, rupturi de corăbii, schelete de vase. O femeie toarce în faţa porţii ; firul pleacă din mîna ei, se înalţă pînă la acoperişul casei, de unde cade, avînd la capăt fusul, care atîrnă în faţa torcătoarei. Obloane orientale acoperă ferestrele gotice, iar în spatele ochiurilor mici de lemn negru se văd chipuri poaspete. Sînt fetişcane, cu picioarele goale deja bronzate de climă, care dansează şi cîntă :

Gentil muchacha,
Toma la derecha.
Hombre de noda,
Toma la izquierda.

Ceea ce aş traduce bucuros astfel, mai mult după sens decît după cuvinte :

Fată deşteaptă
Ia-o la dreapta.
Bărbat nătîng
Ia-o la stînga.

La Pasajes se lucrează, se dansează, se cîntă. Cîţiva muncesc, mulţi dansează şi toţi cîntă.

Ca în toate locurile primitive şi rustice, la Pasajes nu există decît tinere fete şi femei bătrîne, mai bine zis, flori şi... caută celălalt cuvînt din Ronsard. Femeia propriu-zisă, acel trandafir minunat deschis de la douăzeci şi cinci de ani la patruzeci de ani, este un produs ales şi rar al civilizaţiei perfecte, al civilizaţiei elegante şi nu există decît în oraşe. Pentru a forma femeia este necesară cultura, trebuie, scuză-mi expresia, acea operaţie de grădinărie numită de noi spiritul societăţii.

Acolo nu există un spirit al societăţii, nu vei găsi femeia. Vei avea o Agnès, o Gertrude, dar nu o vei avea pe Elmire.

La Pasajes există mereu fete care spală şi rufe care se usucă, fetele spală în rîu, iar rufele se usucă pe balcoane. Asta înveseleşte ochiul şi urechile.

Balcoanele sînt cele mai curioase lucruri de privit şi de studiat din lume. Nu îţi poţi închipui tot ce există pe un balcon la Pasajes, în afară de rufele puse la uscat în bătaia vîntului.

Numai balustrada în sine, aproape întotdeauna veche, adică răsucită şi cizelată, merită să fie privită şi studiată mai de aproape. Pe urmă, de tavanul balconului, pentru că orice balcon are un tavan, format de balconul superior sau de streaşina acoperişului, se leagănă undiţe, verşe, plase, legături de frînghii, bureţi, un papagal într-o colivie de lemn, lăzi agăţate, pline de garoafe roşii sub care se încîlcesc noduri de frînghii, mici grădini suspendate, care te fac să te gîndeşti la Semiramis. Pe perete, între ferestre, se agaţă buchete de imortele legate în cruce, zdrenţe, haine vechi brodate, cîrpe şi lucruri fantastice a căror utilitate n-o poţi bănui, existente acolo numai ca podoabă, patru scînduri legate într-un pătrat, un fir de fier făcut cerc, o tobă bască, spartă. Cîteva desene măzgălite cu cărbunele pe zidul văruit, hîrdaie cu cercuri de fier

lucitor pentru scoaterea apei și o tînără fată rezemată de balustradă, completează mobilierul balconului.

În vechiul Pasajes, de cealaltă parte a golfului, am văzut o casă din secolul al XV-lea, al cărei balcon gemea de lucruri, fiind mai încărcat decît o ogradă din Normandia. Este încadrat între două profiluri aspre de cavaleri, sculptate pe scînduri mari de stejar.

În ziua în care am sosit, o fustă veche, compusă din mai multe feluri de zdrențe de toate culorile, cusute împreună, fîlfîia ca un steag, la unul din aceste balcoane, cu un aer sărbătoresc arborat parcă anume în cinstea mea.

Această bălțătură strălucitoare se umflă în vînt cu o mîndrie și o pompă de nedescris. Nu am văzut niciodată un costum de arlechin mai minunat.

La amiază, soarele împrăștie, pe sub toate acoperișurile și pe sub toate balcoanele, fîșii late de umbră orizontală, ce scot în evidență albeața fațadelor și fac ca orașul, văzut de departe, să se detașeze pe fondul verde și întunecat al muntelui și să pară că trăiește o viață luminoasă, extraordinară.

În special piața este strălucitoare. Pentru că există o piață la Pasajes, care, ca toate piețele spaniole, se numește *plaza de la Constitucion.* În pofida acestui nume parlamentar și ploios, piața din Pasajes strălucește și scînteiază cu o vervă admirabilă. Ea nu este decît prelungirea străzii, lărgită și deschisă către mare. Cîteva din casele înalte, care o înconjură, sînt cocoțate pe niște arcade uriașe. La parter sînt magazine. Casa centrală poartă pe fațadă blazonul colorat al orașului.

În anumite duminici, orașul își face singur cinste cu o luptă de tauri, și atunci piața îi servește de amfiteatru, faptul remarcîndu-se și din asamblarea de grinzi, înfipte în caldarîm, în lungul parapetului. Piața taurilor, sau piața constituției, în sfîrșit, repet, este spectacolul cel mai vesel, mai ciudat și mai captivant posibil pentru ochi.

Viața clocotitoare ce animă satul Pasajes se limitează la această piață, atingînd aici paroxismul. Luntrașele stau de-o parte majos * și mateloții pe cealaltă parte ; copii se tîrăsc, se cațără, merg, se clatină, strigă și se joacă pe tot caldarîmul ; fațadele zugrăvite etalează toate culorile papagalului, galbenul cel mai țipător, verdele cel mai crud, roșul cel mai aprins. Magazinele și încăperile sînt ca peșterile pline de un clarobscur magic, unde întrezărești printre licăriri și reflexe de toate felurile, un mobilier

* Filfizoni (trad. din sp.).

fantastic, cufere cum nu se văd decît în Spania, oglinzi, cum nu se întîlnesc decît la Pasajes.

Chipuri cinstite şi prietenoase înfloresc pe toate pragurile.

Adineauri ţi-am vorbit de *Vechiul Pasajes,* care se mai numeşte *el otro Pasajes.* Există într-adevăr două Pasajes, unul tînăr şi unul bătrîn. Tînărul are trei sute de ani. Este cel în care locuiesc.

Deunăzi, am vrut să trec apa şi să văd pe cel vechi. Este un fel de Bacharach meridional.

Acolo, ca şi la Bacharach, cel de pe Rin, „străinul este străin". Copii scofîlciţi şi bătrîne străvezii te privesc trecînd, cu uimire.

Una mi-a strigat, cînd m-am oprit în faţa casei sale : *Hijo, dibuja eso. Viejas cosas, hermosas cosas.* (Fiule, desenează asta. Lucruri vechi, lucruri frumoase.) Casa era într-adevăr o minunată cocioabă din secolul al XIII-lea, una dintre cele mai dărăpănate, văzute vreodată, gata să se surpe.

Strada din vechiul Pasajes este o adevărată stradă arabă ; case albe, masive, zdruncinate şi de-abia străpunse de cîteva găuri. Dacă nu ar fi fost acoperişurile, te-ai fi putut crede la Tétuan. Această stradă, unde iedera trece dintr-o parte în alta, este pavată cu dale, solzi mari de piatră, care ondulează ca pe o spinare de şarpe.

Biserica strică tot acest ansamblu. Este modernă şi reconstruită în ultimul secol. Pentru o jumătate de peseta mi-a fost deschisă. O inscripţie de orgă indică data, care, de altfel este prea evidentă în arhitectură :

MANUEL MARTIN
Carrera me hizo
Año 1774

Construcţia este posomorîtă, vechiul Pasajes trist. Total nepotrivit, căci posomoreala este tristeţea celui umil, or vechiul Pasajes are măreţie.

Drag prieten, după cum vezi, plimbarea mea de dimineaţă este fructuoasă. Odată terminată, mă reîntorc, prînzesc şi o pornesc pe drumuri de munte. Dimineaţa o consacru oraşului, după-amiaza muntelui.

Urc muntele pe scări verticale, cu trepte foarte înalte şi înguste, trainic zidite în coasta abruptă şi amestecate cu vegetaţia aspră a stîncii. Ajuns la capătul unei scări, găseşti alta. Astfel se înnădesc cap la cap, şi se înalţă către cer, precum înfricoşătoarele scări pe care le vezi tremurînd în arhitectura imposibilă şi misterioasă a lui Piranesi. Totuşi scările lui Piranesi se pierd în infinit, pe cînd scările lui Pasajes au un sfîrşit.

Ajuns sus, la capătul scărilor, găsesc de obicei o cornişă, o potecă de capre, un fel de jgheab, scobit de torenţi şi ploi formînd brînă. Merg pe acolo cu riscul de a pica pe acoperişurile satului, ori, printr-un coş, direct într-o oală, şi astfel să mă adaug ca o mirodenie în plus vreunei *olla-podrida.* *

Vîrfurile munţilor sînt pentru noi un fel de tărîmuri necunoscute. Acolo vegetează, înfloreşte şi palpită o natură refugiată trăind o viaţă aparte. Acolo se împerechează, într-un fel de nuntă misterioasă, înfricoşătorul cu încîntătorul, sălbaticul cu paşnicul. Omul este departe, natura este liniştită. O încredere care *modifică omul* şi linişteşte instinctul animalelor, nu ca în cîmpie unde răsună paşii omului. Natura aici nu mai este speriată şi neliniştită. Fluturele nu mai fuge, lăcusta se lasă prinsă, şopîrla, care este pentru pietre ceea ce pasărea este pentru frunze, iese din ascunzătoarea ei şi te priveşte trecînd. Nici un alt zgomot, decît vîntul, nici o altă mişcare decît pe jos iarba şi sus norii. Pe munte sufletul se înalţă, inima se purifică ; gîndul îşi are partea lui din această pace profundă. Ai impresia că simţi prin apropiere ochiul deschis al lui Jehova.

Munţii de la Pasajes au pentru mine două atracţii speciale. Prima, că ating marea şi în fiecare clipă fac din văile lor golfuri şi din coastele lor, promontorii. A doua, că sînt din gresie.

Gresia este destul de dispreţuită de geologi, care o clasează, cred, printre paraziţii regnului mineral. În ceea ce mă priveşte, fac mare caz de ea.

Ştii, dragă prietene, că, pentru spiritele gînditoare, toate părţile naturii, chiar cele mai desperecheate la prima vedere, se leagă între ele printr-o mulţime de armonii secrete, fire invizibile ale creaţiei, pe care visătorul le zăreşte, făcînd din marele tot o reţea încîlcită, trăind o singură viaţă, hrănindu-se dintr-o singură sevă, unul în diversitate, şi care sînt, ca să vorbesc aşa, rădăcinile aceleiaşi fiinţe. Astfel, pentru mine, este o armonie între stejar şi granit, care trezeşte, unul în regnul vegetal, celălalt în cel mineral, aceleaşi idei ca şi leul şi vulturul, între animale, putere, măreţie, forţă, perfecţiune.

Pentru mine există încă o armonie între ulm şi gresie, mai ascunsă, dar tot atît de evidentă.

Gresia este piatra cea mai amuzantă şi cea mai ciudat frămîntată, fiind printre stînci ceea ce ulmul e printre arbori. Ea îmbracă toate hainele, îşi permite toate capriciile, îşi împlineşte toate visele, luînd toate înfăţişările posibile şi strîmbîndu-se în

* Mîncare (ghiveci) — (trad. din sp.).

toate chipurile. Pare să fie animată de un suflet generos. Iartă-mi acest cuvînt.

În marea dramă a peisajului, ea joacă rolul năbădăios, cîteodată mare și aspru, cîteodată măscărici, se apleacă ca un luptător, se ghemuiește ca un clovn, este burete, budincă, cort, cabană, buturugă, apare pe cîmp, prin iarbă, la rasul solului, ca niște mici cocoașe roșcate și flocoase, imită o turmă de oi adormită ; uneori, chipul ei rîde, ochii privesc, fălcile par să muște și să pască feriga ; alteori, apucă buruienile ca un pumn de uriaș ieșit brusc din pămînt. Antichitatea iubitoare de alegoriile complete ar fi trebuit să facă statuia lui Proteu din gresie.

O poiană presărată de ulmi nu este niciodată plictisitoare, un munte de gresie este întotdeauna plin de surprize și de interes. De cîte ori natura moartă pare să trăiască, ea ne mișcă cu o emoție ciudată.

Seara, îndeosebi la ceasul neliniștitor al amurgului, începe să prindă formă înfățișarea sa fantomatică. Sumbră și misterioasă transfigurație.

Ai remarcat la căderea nopții, pe drumurile mari din împrejurimile Parisului, profilurile monstruoase și supranaturale ale ulmilor cum îți apar și dispar din față în galopul trăsurii ? Unii cască, alții se răsucesc către cer ca o fiară ce urlă îngrozitor, iar alții rîd cu un rîs înfricoșător și hidos, caracteristic tenebrelor ; vîntul îi agită. Îi vezi cum se răstoarnă înapoi cu zvîrcoliri de osîndiți ori se aplecă unii către alții spunîndu-și încetișor la urechile lor uriașe de frunziș cuvinte din care auzi, în treacăt, doar cîteva silabe ciudate. Sînt unii care au sprîncene din cale afară de stufoase, nasuri caraghioase, pieptănături zbîrlite, ori peruci formidabile, asta neștirbindu-le cu nimic din aspectul lugubru și înfricoșător al prezenței lor fantastice. Par caricaturi, dar rămîn spectre. Unii sînt grotești, dar aproape toți te îngrozesc. Visătorul crede că vede aliniindu-se la marginea drumului în șiruri amenințătoare și diforme larvele necunoscute și posibile ale nopții care se apleacă la trecerea lui.

Ești tentat să te întrebi dacă nu cumva sălășluiesc acolo acele ființe misterioase care au drept mediu întunericul și se compun din umbre, după cum crocodilul se compune din piatră, iar colibriul din aer și soare.

Toți gînditorii sînt visători ; visarea este gîndul în stare fluidă și mobilă. Nu există nici un spirit mare pe care să nu-l fi chinuit, încîntat, speriat sau cel puțin mirat nălucirile stîrnite de natură. Unii au vorbit și au prezentat în lucrările lor, pentru dăinuirea în veci a trăirii nemuritoare a stilului și a gîndirii lor, formele extraordinare și efemere, lucrurile fără nume întrezărite „în

obscuritatea nopţii." *Visa sub obscurum noctis.* Cicero le numeşte *imagines,* Cassius, *spectra,* Quintilinus, *figurae,* Lucreţiu *effigies,* Virgiliu, *simulacra,* Carol cel Mare, *masca.* În Shakespeare, Hamlet îi vorbeşte lui Horaţiu. Gassendi s-a preocupat şi el de asta, iar Lagrange[81] le-a visat după ce l-a tradus pe Lucreţiu şi l-a aprofundat pe Gassendi.

Dragul meu prieten, tu îmi inspiri gînduri înalte. Trec de la o idee la alta şi mă las dus. Eşti bun şi simpatic şi indulgent. Te-ai obişnuit cu ritmul meu şi mă laşi să-mi dau frîu liber gîndurilor. Dar iată-mă destul de departe de gresie, cel puţin în aparenţă. Revin.

Aspectele prezentate de gresie, copiile ciudate făcute miilor de lucruri au această particularitate că lumina zilei nu le alungă şi nu le şterge. Aici la Pasajes, muntele, sculptat şi lucrat de ploi, mare şi vînt, este populat de gresie cu o mulţime de locuitori de piatră, muţi, nemişcaţi, nemuritori şi aproape înfricoşători. Un pustnic cu glugă, aşezat la intrarea golfului, în vîrful unei stînci inaccesibile, cu braţele întinse, care după cum este cerul, albastru sau furtunos, pare să binecuvînteze marea sau să înştiinţeze mateloţii. Sînt pitici cu pliscuri de pasăre, monştri cu forme omeneşti cu două capete din care unul rîde şi altul plînge, în apropierea cerului, pe un platou pustiu, în ceaţă, acolo unde nimic nu te face să rîzi, unde nimic nu te face să plîngi. Sînt membre de uriaşi, *disjecti membra gigantis,* aici genunchiul, dincolo trunchiul şi omoplatul, capul ceva mai departe. Un idol burtos, cu bot de bou, cu coliere la gît şi două perechi de braţe scurte, în spatele cărora se agită mărăcinişurile ca şi cum ar goni muştele. O broască uriaşă, ghemuită pe vîrful unui deal, marmorată de licheni, cu pete galbene şi vineţii, deschide o gură groaznică gata să sufle furtuna peste ocean.

NOTE

Pasajes. Seara, dansuri, rîsete, chitare. Dintr-o dată un sunet de clopoţel şi o voce care spune : *paralme almas del purgaterio* *. Toată lumea cade în genunchi.

Duminica, muzică plătită de oraş. Doi bieţi lăutari în zdrenţe cîntă la vioară şi bat într-o tobă bască. Aceeaşi cadenţă ; dansul urşilor. Pe această muzică dansează într-o beatitudine serioasă şi profundă cele mai frumoase fete din lume, Pepa şi Pepita, cele două luntraşe, cele două surori, frumoase, amîndouă avînd ceva

* Suflete ale purgatoriului (trad. din sp.).

pur și nobil. Cea mai mare are un aer cast, mezina un aer virginal. Parcă ai vedea dansînd o madonă față în față cu o diană.

Păstori frumoși, pescari frumoși, bruni, bronzați, robuști. Respectuoși și tandri în gesturile lor cu aceste fete pudice. Acest dans seamănă totuși cu dansurile noastre interzise.

Copiii dansează și ei ; pici de doi ani bălăngănindu-se într-un fel care ar speria și pe sergenții de stradă parizieni.

Acești țărani dansînd astfel cu costumele lor pitorești, cămăși albe, centuri roșii, berete albastre, haină pe umăr, sînt frumoși, nobili, grațioși, aproape antici.

Gnomi burtoși, cu fețe largi și plate, în redingote și jobenuri, îi privesc cu un aer disprețuitor. Sînt burghezii.

Plimbare pe munte. Scris în mers

3 august — ora 3 după-amiaza

Plimbîndu-mă în rada portului, am zărit un fel de ruină sus pe un munte. Ea nu are înfățișarea unei ruine vechi. Este o dărîmătură modernă și probabil recentă. Englezii, în timpul șederii lor la Pasajes, carliștii și cristinos în timpul ultimului război, au construit forturi pe înălțimi ; desigur, unul dintre aceste forturi a fost dărîmat. Îl voi vizita.

Escaladez muntele. Se pare că există o cărare, însă eu nu o cunosc. Merg la întîmplare printre flori. Urcușul este lung, foarte înclinat, destul de greu. La jumătatea drumului mă așez între gresii.

Orizontul s-a ridicat, marea a reapărut acolo jos, clinchetul de clopoțel al caprelor care pasc în prăpastie ajunge pînă la mine. Văd lîngă piciorul meu un frumos gîndac, verde, smălțuit cu pete de aur.

Reiau urcușul muntelui, vîrful se rotunjește, drumul devine mult mai ușor.

Sosesc la ruină. Un coș de piatră, înnegrit de fum, se ridică deasupra zidului.

Grămadă uriașă de pietre din dărîmături. Șanț de moloz. Încalec pietrele. Sînt amestecate cu țigle și cărămizi sparte. Mă aflu pe platou.

Drumul de tras tunurile este pavat cu dale, complet nou, ca și cum ar fi fost ieri construit. Totuși iarba crește în rosturile dintre dale.

Intru în prima cocioabă. — Cameră pătrată din piatră. — Ziduri groase. — În ele, trei deschizături mici pentru lansarea proiectilelor asupra caselor din Pasajes. — În mijloc un cămin enorm din piatră și cărămidă, cel căruia i-am zărit coșul, complet

prăbuşit şi foarte ciudat. — Mai multe compartimente cubice şi circulare din cărămidă, probabil un cuptor pentru înroşirea ghiulelelor. Interiorul nu este decît o grămadă de dărîmături. Nici un zgomot omenesc nu ajunge pînă aici. Nu se aud decît vîntul şi marea. Începe să plouă. Pietrele se rostogolesc sub picioarele mele. Ies cu greutate.

A doua cameră pătrată, de aproximativ zece picioare în ambele sensuri, este asemenea celei dintîi. Alte ferestruici de tragere asupra satului. O fereastră către mare. Rămăşiţa unei grinzi în dreptul unei deschideri ; este putredă ; iau o bucată. Alte două camere mici fără fereastră ; una complet înnegrită de fum. Desenez planul, rezemat de partea superioară a zidului. Lemn ars, amestecat cu dărîmăturile. Cele trei camere nu mai au acoperiş ; n-a rămas nici măcar o urmă.

Intru în a doua cocioabă. O cameră mare cu mai puţine ruine şi o mică vatră de fund. Alături, o cameră mai micuţă, ambele pătrate. Totul este smuls, distrus, năruit. Insecte hidoase mişună sub pietrele pe care le ridic cu vîrful bastonului. Ploaia se înteţeşte. Ceaţa acoperă marea şi muntele. Voi coborî.

Mă decid să mă sui şi pe restul ruinei. Aglomerare de pietre, probabil al treilea corp de casă. În spatele acestei grămezi, un mic cîmp cultivat, de douăsprezece picioare pătrate, acoperit de bucăţi de lemn ars. Şanţul mărgineşte cîmpul şi înconjură cele trei cocioabe. — Plouă torenţial. Se lasă un fel de noapte. Ceaţa se îndeseşte din ce în ce. Totul dispare în jurul meu. Nu mai văd decît cocioabele, drumul pietruit şi platoul. Nu voi mai putea să-mi recunosc drumul şi mă voi pierde printre rîpe. Mă las în paza Domnului !

Un fluture minunat, gonit de ploaie, a venit să se refugieze în spatele meu, pe o piatră. Îi este mai puţin frică de mine decît de furtună. Are dreptate, îl las în pace. Cobor la întîmplare. S-a luminat puţin. Ploaia s-a rărit. Ziua a revenit. — Zăresc micul port. — Este populat de luntrile pescăreşti cu patru vîsle care aleargă pe apă. De la înălţimea unde sînt, rada plină de aceste luntre pare o băltoacă acoperită de păienjeni de apă.

4 august, pe munte, ora 2 şi jumătate.

Natură jalnică. — Vînt puternic. — Un golf mic strîns între cele două capete ale satului. Marea îşi sparge valurile cu furie de stîncile ce închid pe jumătate golful. În larg marea este agitată şi neagră. Cer de plumb. Soarele şi umbra rătăcesc pe valuri. În depărtare o barcă din Fontarabie avînd cele două pînze desfăşurate în vînt se luptă să intre în port. Se îndreaptă către strîmtoare. Ta-

lazurile o scutură din față către spate. Cu puțin înainte, un păstor de la munte mi-a spus : *Iguraldia gaiztoa* *. Iată barca ; ea aproape că atinge stîncile pline de spuma mării. Trece. A trecut. — Un greiere cîntă în iarbă alături de mine.

ora 3, pe panta prăpastiei

Stînci costelive ca niște capete de mort. Mărăciniș. Înfig bastonul în pămîntul moale, el rămîne în picioare. Flori peste tot și lăcuste în mii de culori și cei mai frumoși fluturi din lume. Din prăpastie răzbat rîsete de tinere fete, dar de văzut nu le văd.

Una din stîncile din fața mea are un profil uman. Îl desenez. Obrazul pare să fi fost devorat, la fel și ochiul și urechea și ai impresia că vezi dezgolit interiorul pavilionului trompei.

În fața acestei stînci, o alta reprezintă un cîine. Ai spune că latră către largul mării.

ora 5

Mă aflu pe un vîrf de stîncă la capătul unui promontoriu. M-am învîrtit în jurul ei urcînd povîrnișul. Pentru a mă cățăra am pus mîinile și picioarele în ciudatele găuri aidoma unor urme lăsate de tălpi uriașe care ciuruiesc stîncile acestui mal. Am ajuns pe un fel de consolă cu spătar proeminînd deasupra prăpastiei. Mă așez, picioarele îmi atîrnă în gol.

Mare, numai mare. — Minunat și nemuritor spectacol ! Acolo, jos, ea albește stîncile negre. Orizontul este încețoșat, cu toate că soarele mă dogorește. Vîntul puternic nu a încetat. — Un pescăruș trece maiestuos deasupra golului, la o sută de stînjeni sub privirea mea. — Zgomotul este continuu și grav. Din cînd în cînd se aud vuiete neașteptate, un fel de căderi iuți și îndepărtate, ca și cum ceva s-ar prăbuși, pe urmă sînt zgomote nedeslușite semănînd cu o sumedenie de voci omenești ; ai impresia că auzi o mulțime vorbind.

O panglică de argint, subțire și strălucitoare, șerpuiește cît vezi cu ochii la poalele coastei. În spatele meu, o stîncă mare, în picioare, întruchipează un vultur uriaș, care se apleacă către cuibul său, cu cele două gheare înfipte în munte. Întunecată și minunată sculptură a oceanului.

---

* Timp rău (trad. din bască).

Ora 6.

Iată-mă chiar pe vîrful unui munte semeţ, pe piscul cel mai înalt pe care l-am atins astăzi. Şi aici a trebuit să mă caţăr cu mîinile şi cu genunchii.

Descopăr un orizont imens. Toţi munţii pînă la Roncevaux. Toată marea de la Bilbao la stînga, toată marea de la Bayonne la dreapta. Scriu aceste rînduri rezemat de un bloc în formă de creastă de cocoş, care formează muchia cea mai înaltă a muntelui. Pe această stîncă au fost cioplite adînc cu un piolet trei litere la stînga :

L.R.H.

şi două litere la dreapta.

V.H.

Împrejurul acestei stînci este un mic platou triunghiular acoperit de pămînt sterp şi înconjurat de un fel de şanţ foarte abrupt. Cu toate acestea, într-o crăpătură zăresc un mic mărăcine roz, înflorit. Îl culeg.

Ora 7.

O fortăreaţă mult mai mare decît cea de ieri. Mii de insecte mă necăjesc. Mă aflu în incintă, după ce am escaladat şanţul. Un pătrat mare de ziduri de piatră, peste care se ridică un zid de pămînt, încă în picioare, ici şi colo acoperit cu iarbă. Patru păstori basci, cu berete şi haine roşii, dorm la umbră în şanţ. Un cîine mare alb doarme sus pe zid.

Urme de încăperi. Într-una din ele se vede încă foarte bine locul de unde a fost smuls un coş. În mijlocul incintei mari, una mai mică cu un colţ ars şi înnegrit de fum. În spatele acestei mici incinte o terasă la care te conduce o scară de patru trepte.

Unul din păstori s-a trezit şi s-a apropiat de mine. I-am spus cu un aer serios : Jaincoa berorrecrequin *. Se îndepărtează mirat. — I-a trezit şi pe ceilalţi ; — îi văd printr-o deschidere cum mă privesc într-un fel neobişnuit. Îngrijorare ? ameninţare ? nu ştiu ; poate şi una şi alta. Nu am altă armă decît bastonul. S-a trezit şi cîinele şi mîrîie.

* Expresie de salut în dialect basc.

Un covor minunat de iarbă verde, deasă ca o blană, smălţuită de mii de părăluţe şi muşeţel în floare îmbracă toată ruina pînă la ultimul colţişor. Mă urc pe terasă.

Am ajuns. Mă aşez în partea de sus a zidului de cărămidă necimentată. În spatele meu marea, în faţa mea o cunună de munţi. La stînga, zăresc în depărtare, pe o muchie care atinge norii, fortul năruit vizitat ieri ; la dreapta şi ceva mai departe, fortul Wellington, şi vechiul turn al farului, dincolo de San Sebastián. Într-o adîncitură, valea Loyola ; în altă adîncitură, valea Ernani.

Unul din păstori s-a mai apropiat şi mai mult de mine ; l-am privit fix, a luat-o la fugă strigînd : — Ahuatlacouata ! ahuatlacuata ! *

Voi coborî.

La coborîre.

Spectacolul cel mai straniu din lume. Un mic triunghi de apă într-un uriaş cerc de munţi, în această apă cîţiva puricei. Apa este golful, puriceii, vapoarele.

5 august, la prînz.

Urmînd în continuare drumul la jumătatea pantei, după ce am trecut de fortăreaţă, de gheretea sa şi de santinelă, întîlnesc un loc de spălat rufe.

Acest „spălător" este cea mai fermecătoare peşteră existentă. O stîncă uriaşă, una din crestele ascuţite ale muntelui, se prelungeşte pe deasupra capului meu şi formează aici un fel de peşteră naturală. Prin crăpăturile tavanului se scurge, picătură cu picătură, apa unui izvor puternic. Parcă ar fi o ploaie de perle. Intrarea în peşteră este căptuşită cu o vegetaţie atît de bogată şi deasă alcătuind o enormă arcadă de verdeaţă plină de flori. În mijlocul crăcilor şi al frunzelor, un fir lung de iarbă formează un fel de apeduct microscopic conducînd un firicel de apă. Ea îl parcurge pe toată lungimea şi cade la capăt, rotunjindu-se pe fundalul întunecat al peşterii, ca un fir de argint. O pînză de apă limpede, îndiguită de un parapet, umple toată peştera. Pietrele, necimentate, lasă apa să se scurgă printre ele.

Cărarea trece la o oarecare distanţă de parapet, despărţită de o peluză lată şi proaspătă de creson. Vezi apa printre frunze şi

* Expresie în dialect basc.

auzi murmurul izvorului pe sub verdeață. Dacă te întorci, zărești golful Pasajes, iar la orizont largul mării.

Trei femei, cu picioarele în apă pînă la genunchi, își spală rufele, la „spălător". Nu se poate spune că le bat, dar le lovesc. Procedeul lor este să biciuiască violent piatra parapetului cu rufele. Una dintre femei e bătrînă. Celelalte două sînt fetișcane. Ele se opresc cîteva clipe, mă privesc, apoi își reiau treaba.

După puțină tăcere : — Domnule, îmi spuse bătrîna, vorbind prost franțuzește, veniți de la munte ? Eu îi răspund într-o bască mediocră : — Buy, bicho nequesa. Fetișcanele se privesc pe sub sprîncene și încep să rîdă.

Una e blondă, alta e brunetă. Blonda este cea mai tînără și cea mai frumoasă. Părul ei, împletit într-o singură coadă, lăsată pe spate după portul locului, devine roșcat spre creștetul capului, ca și jurubițele de mătase lăsate la lumină și a căror culoare s-a fanat. De altfel tînăra spălătoreasă e plină de grație, cu fusta ei roșie și bluza albastră, cele două culori preferate ale bascilor.

Mă apropii de ea și încep să-i vorbesc în spaniolă :

— Cum te numești ?

— Maria Juana, gata să te slujesc, cavalere.

— Cîți ani ai ?

— Șaptesprezece ani.

— Ești din partea locului ?

— Da, seniore.

— Ești fiică de burghez ?

— Nu, seniore, sînt luntrașă.

— Luntrașă ! și nu ești pe mare ?

— Este reflux. Și pe urmă mai trebuie să-ți speli și rufele.

Deodată, codana prinse curaj și continuă de la sine :

— Eram pe mal, cavalere, în ziua cînd ați sosit. V-am văzut. Ați luat-o întîi pe Pepa, ca să vă treacă apa, însă cum erați cu seniorul Leon, și dînsul era deja în barcă, și cum Manuela, catalana, era luntrașa lui, ați trecut și dumneavoastră la Manuela. Săraca Pepa ! Totuși i-ați dat un bănuț. — Îți mai amintești, spuse ea întorcîndu-se către tovarășa ei, îți mai amintești Maria-Andres ? Seniorul cavaler a ales-o întîi pe Pepa.

— Și pentru ce am ales-o ?

Tînăra fată m-a privit cu ochii ei mari și naivi și mi-a răspuns, fără nici o ezitare :

— Pentru că e cea mai frumoasă.

Apoi a reînceput să-și bată rufele. Bătrîna, care își terminase treaba și pleca, a spus, pe cînd trecea pe lîngă mine :

— Muchacha * are dreptate, seniore.

Şi spunînd asta şi-a pus coşul jos şi s-a aşezat pe marginea drumului aţintindu-şi asupra celor două fete şi asupra mea, ochii săi mici şi cenuşii, sfredeliţi ca de un burghiu în mijlocul zbîrciturilor.

— Vreţi să vă ajut să vă puneţi coşul pe cap ?

— Mii de mulţumiri, cavalere, nimeni nu m-a ajutat ieri, nimeni nu mă va ajuta mîine, este mai bine ca nimeni să nu mă ajute nici astăzi.

— Cum numiţi această iarbă în spaniolă ? i-am spus arătîndu-i cresonul cu vîrful bastonului.

— Verros, seniore.

— Şi în bască ?

Ea mi-a răspuns cu un cuvînt foarte lung, de care nu îmi amintesc suficient pentru a-l putea scrie.

M-am întors către fete :

— Maria Juana, cum se numeşte drăguţul tău ?

— Nu am.

— Dar Maria Andres ?

— Maria Andres are unul.

Fetişcana spune asta cu hotărîre, fără să şovăie, fără să pară surprinsă de întrebare nici încurcată de răspuns.

— Cum se numeşte drăguţul Mariei Andres ?

— O, este un pescar, un biet adolescent. E foarte gelos. Uitaţi-l în golf, în barca sa, îl putem vedea de aici.

Bătrîna reluă din nou.

— Şi din fericire el nu vă vede pe dumneavoastră ! Ar fi mulţumit să o vadă pe Maria Andres rîzînd şi discutînd cu seniorul ! Să vorbeşti cu un francez, Isuse Cristoase ! Mai bine ar fi să sporovăieşti cu cei patru draci, de la răsărit şi asfinţit, de la miazănoapte şi miazăzi.

A trecut un soldat ; le-am făcut fetelor un semn de salut cu mîna ; ele mi l-au întors cu un surîs şi mi-am urmat drumul.

6 august, ora 3.

Auzeam un cocoşel cîntînd în depărtare şi continuam să merg. Am ajuns aici pe un drum abrupt, tăiat în stîncă pentru carele de boi, pînă la o văgăună ciudat de sălbatică. Stîncile care ies dintre

* Fata (trad. din sp.).

mărăcinişuri pe pantele repezi ale muntelui întruchipează nişte capete uriaşe ; sînt capete de mort, profile egiptene, bărboşi care rîd în iarbă, trişti cavaleri cu măşti severe. Aşa e pînă la Odry, care chihoteşte sub o perucă de mărăcini.

Prin spărtura dintre doi munţi, la dreapta, zăresc un braţ de mare, trei sate, două ruine, dintre care o mănăstire, o vale minunată, vîrfuri înalte acoperite de nori.

Satul Leso, cel mai apropiat dintre cele trei sate, are o frumoasă biserică gotică, masivă, dar simplă şi grandioasă, s-ar spune o fortăreaţă. În această ţară războiul nu s-a stins niciodată într-un colţ al orizontului fără să nu se aprindă într-altul ; [...]

Ora 5 şi jumătate.

Aici spectacolul este de o măreţie nemaipomenită. Orizontul este alcătuit din două părţi, mare şi munte. Ţărmul se prelungeşte în faţa mea cît vezi cu ochii. Are forma unei imense pante ale unui uriaş meterez, acoperit de mărăciniş.

Înspre ţărm marea asediază cu furie şi sparge acest meterez, pe coama căruia natura a aşezat un parapet, trasat parcă cu un echer. Meterezul se prăbuşeşte ici şi colo în mari felii căzînd ca un bloc unitar în ocean. Închipuie-ţi plăci de ardezie lungi de optzeci de picioare. În locul unde mă aflu asaltul a fost cumplit şi distrugerile teribile. A rămas o spărtură înspăimîntătoare.

Stau la capătul stîncii pe surplomba ce domină spărtura. O pădure de ferigi acoperă partea de sus a prăbuşirii. O mulţime de stejari pitici, seceraţi de vîntul mării la înălţimea ierbii, creşte împrejurul meu. Rup o frunză roşie, frumoasă.

Jos, în prăpastia de la picioarele mele, plutesc, de-abia zărite, bărci pescăreşti ; scrumbiile şi sardelele strălucesc în soare, pe fundul bărcilor, ca o grămadă de stele. Norii dau mării reflexe arămii.

Ora 7.

Soarele apune. Cobor. Un copil cîntă pe munte. Îl văd cum trece printr-o viroagă, mînînd în faţa lui şase vaci. Umbrele crenelate ale crestei muntoase se decupează pe un cîmp roşcat, unde pasc oile.

Marea are o culoare verde de calcedonie. Ea devine tot mai întunecată. Cerul se stinge.

Leso

8 august.

De mai multe zile am remarcat între munţi un sat cu o înfăţişare ciudată şi severă. Cred că se numeşte Leso. Este aşezat în extremitatea braţului de mare de la Pasajes, într-un loc care rămîne uscat după retragerea lui. Ieri, în timp ce soarele apunea, am luat-o pe la jumătatea dealului pe un drum de care ce te duce acolo.

Drumul deseori foarte abrupt, este pavat pe alocuri cu dale de gresie şi dale de marmură, tăiat ici şi colo de un fel de scări înclinate formate din dalele prăbuşite. În rest drumul aleargă pe pantele celor doi munţi acoperiţi de mărăcini violeţi şi grozamă galbenă care, în acest moment, îmbracă muntele cu o uriaşă glugă de flori.

Am lăsat în dreapta mea o fermă mare, clădită din piatră, cu o poartă ogivală ; apoi, la stînga, o strîmtoare foarte sălbatică, unde un torent îşi face loc atît de mînios şi ciudat printr-o cocioabă, care a fost cîndva o casă. Am trecut torentul pe un mic pod aruncat şi am urcat pe povîrnişul celuilalt munte.

Femeile cîntau, copiii se bălăceau în ochiuri de apă ; muncitorii francezi veniţi de la Bayonne, constructorii clădirii din golf, treceau într-o vale, cărînd, toţi şapte, o grindă lungă ; auzeam tălăngile vitelor şi foşnetul copacilor ; peisajul era nemaipomenit de vesel ; vîntul făcea totul să trăiască ; soarele aurea totul.

Am întîlnit mai multe ruine la dreapta, la stînga, în spatele unui pîlc de arbori şi dintr-o dată m-am trezit la cîţiva paşi de sat.

Folosesc în chip nepotrivit cuvîntul „ruină“ ; n-ar fi trebuit să folosesc decît cuvîntul cocioabă. Aceste „ruine“ se compun, de obicei, din patru pereţi găuriţi de cîteva ferestre, marea majoritate astupate de un şorţ de cărămizi, transformate în metereze, peste tot cu urme de foc, iar înăuntru cîte o vacă sau o capră păscînd netulburată iarba de pe caldarîm şi iedera de pe zid. Aceste cocioabe sînt opera ultimului război.

În timp ce intram în sat, o cerşetoare cu o înfăţişare solemnă, cel puţin centenară, s-a ridicat la colţul unui zid şi mi-a cerut de pomană, cu un minunat gest protector. Am dat un ban acestui secol.

Am intrat pe o stradă lugubră, mărginită de case mari, negre, toate din piatră, unele cu balcoane de fier masiv, cu lucrătură veche, altele cu uriaşe blazoane sculptate în relief la mijlocul faţadelor.

Feţe palide, parcă trezite brusc din somn, apăreau pe praguri la trecerea mea. Aproape toate ferestrele aveau, în loc de perdele,

uriașe pînze de păianjen. Prin aceste ferestre lungi și înguste, priveam în case și vedeam interioare de morminte.

Într-o clipă, la toate ferestrele a apărut cîte un cap, dar un cap mult mai bătrîn decît fereastra. Toate aceste capete posomorîte, cadaverice, orbite parcă de o lumină prea puternică, se agitau, se aplecau, șușoteau. Venirea mea a pus întregul furnicar de spectre în mișcare. Mi se părea că sînt într-un sat de larve și monștri, și că toate umbrele priveau cu înciudată groază un om viu.

Strada pe care am intrat era întortocheată și tăiată, ca să spun așa, în două etaje. Partea dreaptă se rezema de munte, partea stîngă se înfunda în vale.

Erau multe case din secolul al XV-lea, cu două porți mari ; pe cheia bolții primei porți era sculptat, într-un chip nespus de delicat și elegant, numărul casei amestecat cu cîteva semne de credință, o cruce, un porumbel, o ramură de crin ; pe cheia bolții celei de a doua porți erau cizelate în piatră atributele meseriei celui care o locuia, o roată pentru rotar, secure pentru tăietor de lemne. În acest sat totul avea o întunecată și ciudată măreție. O firmă era un basorelief.

Era o sărăcie cumplită, însă nu o sărăcie vulgară. Era o sărăcie în case de piatră cioplită, o sărăcie care avea balcoane de fier, lucrate ca și cele de la Luvru, și steme pe bucăți de marmură, ca și la Escurial. O mulțime de nobili în zdrențe, în cabane de granit.

Nu vedeam nici o fată tînără afară de niște copii în zdrențe care mă urmăreau de departe, și care, cum mă întorceam, se dădeau înapoi ca niște lupi tineri, înfometați.

Din două în două case era cîte o ruină, de cele mai multe ori acoperită de iederă și astupată de mărăcini, cîteodată veche, de cele mai multe ori recentă.

Încălecînd peste un zid, am ajuns pînă la o casă care părea nelocuită. Toată fațada, dinspre partea a ceea ce a fost o stradă, avea aspectul trist al unei case fără stăpîni, ușile închise cu grijă, la ferestre obloanele verzi din lemn lucrat de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea, erau blocate. Am sărit peste o mică împrejmuire pentru a da roată casei, găsind-o deschisă, în partea opusă, însă deschisă într-un chip îngrozitor, deschisă de sus în jos prin smulgerea unei întregi fațade al cărei zid zăcea la pămînt într-o singură bucată, pe un cîmp de porumb strivit. Am mers pe acest zid ca pe un caldarîm și am intrat în casă.

Ce pustiire ! Dintr-o singură privire vedeam cele patru etaje spintecate. Scara a fost arsă. Casa scării nu mai este decît o gaură mare în care răspund toate camerele. Zidurile înroșite și hidoase arată peste tot urmele flăcărilor.

Nu am putut parcurge decît parterul, scara lipsind.

Casa era foarte mare şi înaltă ; ea nu mai este susţinută decît de cîţiva stîlpi şi grinzi subţiate de foc. Le vedeam atîrnînd şi tremurînd deasupra capului meu ; din cînd în cînd, cîte o piatră, o cărămidă sau o bucată de moloz se desprindeau şi cădeau la picioarele mele, zgomot sinistru de viaţă într-o casă moartă. La etajul trei o scîndură pe jumătate arsă, a rămas agăţată de un cui ; vîntul o agită şi o face să scrîşnească trist. Revedeam în camere obloanele bine ferecate. Mai erau cîteva fîşii de tapet pe pereţi. O cameră este zugrăvită în roz. În bucătărie, într-un loc acum inaccesibil, am remarcat pe pervazul alb al căminului înalt un vaporaş desenat cu cărbune de o mînuţă de copil.

Dintr-o ruină seculară ieşea sufletul înălţat şi dilatat. Dintr-o ruină de ieri ieşea inima strînsă. În ruina antică îmi închipui fantoma ; în ruina recentă mi-l închipui pe proprietar. Fantoma este mai puţin tristă.

O biserică uriaşă de granit, înaltă şi lugubră, domină acest sat neînsufleţit.

De departe nu pare o astfel de construcţie, ci un bloc. Apropiindu-te, se disting cîteva găuri în zid, iar la absidă trei sau patru ogive din secolul al XV-lea. Considerîndu-se probabil că prin ele intra prea multă lumină în cutia de piatră, au fost zidite şi în centrul fiecăreia a fost lăsată numai o mică ferestruică. Zidul este roşcat, aspru şi ros de licheni.

Faţada este un zid mare croit pătrat, fără rosasă, fără fereste, oferind ochiului numai o deschidere, aceea a portalului, care este scund şi trist, cu două coloane şterse şi fronton simplu. Două şiruri lungi de pietre negre smulse, cresteează faţada de sus în jos. Ea se sprijină la dreapta de un turn lung şi îngust ce depăşeşte cu puţin coama edificiului.

În jurul bisericii, stăteau ghemuite şapte sau opt bătrîne hidoase, izolate una de alta. Nu ştiu dacă acest aranjament era o pură întîmplare, dar fiecare dintre ele făceau pereche cu garguiele ce-şi întindeau gîtul deasupra capului lor, la marginea acoperişului. Cîteodată bătrînele îşi aţinteau ochii în sus, spre cer, schimbînd parcă priviri duioase cu ele.

Una din aceste cerşetoare sălbatice aţinti asupra mea o privire mai fixă şi mai fioroasă decît a celorlalte. Am mers drept la ea, ceea ce a cam mirat-o, pe urmă i-am arătat biserica şi i-am spus : *Guiltza,* în bască însemnînd cheie. Garguia vie, îmblînzită de acest cuvînt magic şi de un bănuţ pe care i l-am aruncat în poală, s-a ridicat în picioare şi mi-a spus : Buy, adică da. Imediat a dispărut în spatele bisericii.

Am rămas singur în faţa uşii. Celelalte s-au ridicat şi s-au adunat într-un colţ, de unde mă priveau.

Cîteva clipe mai tîrziu, cea care s-a îndepărtat a reapărut, ţinînd o cheie. A deschis uşa bisericii şi am intrat.

Era ora tîrzie sau apropierea nopţii ? starea mea sufletească sau suflul însuşi al clădirii ? niciodată nu m-a trecut un fior mai rece decît atunci cînd am pătruns în această biserică.

Era o navă înaltă, goală pe dinăuntru, tot aşa cum era şi pe din afară, întunecată, rece, sărăcăcioasă şi mare, abia luminată de palide luciri pămîntii ale unei zile în amurg.

În fund, în spatele tabernacolului, pe o estradă de piatră, se desfăşura de la podea pînă la boltă o uriaşă cupolă de altar, încărcată de statui şi basoreliefuri aurite, acum ruginite, etalînd în trepte, pe o suprafaţă de şaizeci de picioare înălţime, năprasnicii sfinţi ai Inchiziţiei, amestecaţi cu arhitectura tragică şi sinistră a lui Filip al II-lea. Acest altar, întrezărit în lumina mohorîtă, avea ceva nemilos şi crud.

Bătrîna a aprins o feştilă, ce scînteia într-o lampă mare de metal, de bun gust, atîrnată în faţa altarului. Feştila nu reuşea să spargă întunericul, dar amplifica groaza.

Preotul urca la acest altar pe trepte spaţioase, închise de o rampă de piatră masivă admirabil lucrată în gustul mohorît şi elegant al lui Carol Quintul, corespunzînd la ceea ce numim noi, în Franţa, stilul Francisc I, iar în Anglia, arhitectură Tudor.

Am urcat această scară, şi de acolo am privit biserica, care este într-adevăr maiestuoasă şi funebră.

Bătrîna se afla pe undeva, printr-un colţ întunecos.

Uşa rămăsese întredeschisă şi vedeam în depărtare cîmpia deja acoperită de umbră, cerul întunecat, braţul de mare, imensa plajă uscată în acest moment ; în primul plan, o ruină care era o cabană ; în planul al doilea, o ruină care era o primărie, în fund, o ruină, care era o mănăstire. Cabana ruinată, primăria ruinată, mănăstirea ruinată, cerul din care fuge lumina, plaja de unde se retrage marea, nu reprezintă un simbol complet ? Mi se părea că din fundul acestei misterioase biserici vedeam nu o cîmpie oarecare, ci însăşi chipul Spaniei.

În acel moment un zgomot ciudat ajunse pînă la mine. Am ascultat, neputînd să dau crezare urechilor şi din nou am ascultat. Lucru surprinzător şi care prevesteşte cît de adîncă este deja revoluţia care se face în această ţară ; ceata de copii, care m-a urmărit de departe, a văzut uşa bisericii deschisă ; s-au instalat la intrare şi copiii cîntau cît îi ţinea gura, în derîdere şi cu lungi hohote de rîs, slujba şi vecernia, imitîndu-l cu gesturi schimonosite pe preot în altar şi pe cantori în cor. [...]

Era noapte cînd am ieşit din biserică. Toate ferestrele şi toate uşile erau ferecate în sat. Nici o lumină, nici un locuitor. S-ar putea spune că mormintele s-au reînchis şi că spectrele au readormit.

Totuşi, într-o piaţă am zărit o licărire. M-am îndreptat într-acolo. Un oblon era întredeschis la parter şi am văzut, într-o cameră joasă, o femeie bătrînă stînd pe vine, nemişcată, rezemată de un zid proaspăt văruit. Deasupra capului ei ardea o lampă agăţată de un cui, vechea lampă spaniolă, care are forma unui felinar de mormînt. Am crezut că o văd visînd pe lady Macbeth.

Licărirea lămpii mi-a permis să citesc pe uşa casei din faţă această inscripţie :

POSADA
LHABIT

Mă aşteptam la orice, afară de faptul că aş putea găsi acolo un han.

Luna se ridica în spatele munţilor Jaitzquivel, tocmai cînd plecam din sat. Mi-a fost uşor să-mi regăsesc drumul. Cu toate că în starea de spirit în care mă lăsase vizita prin aceste locuri ciudate îmi era greu să recunosc cîmpia care mă fermecase cu cîteva ceasuri mai devreme. Acel peisaj, atît de vesel în soare, devenise lugubru la lumina lunii. Singurătatea nopţii umplea orizontul.

Mă apropiam de Pasajes. Cîţiva trecători începuseră să se arate pe drum.

Aveam privirea aţintită pe ruina unei cetăţui, care se desena în depărtare, în lumina lunii, pe culmea unui munte destul de înalt, în fundul unei văi înguste, sălbatice şi pustii.

Ceea ce mă preocupa era o lumină care tocmai apăruse în această ruină, la extremitatea pinionului. Ea avea ceva inexplicabil şi bizar, întîi, din cauza locului unde strălucea, pe urmă, din cauza felului în care strălucea. Ea se comporta ca un far, aprinzîndu-se, stingîndu-se şi iar reaprinzîndu-se. Apoi dintr-o dată strălucea ca o mare stea. Ce era acest foc şi ce semnificaţie avea ?

Cum am ajuns la cheiurile unde este podul, o cerşetoare ce obişnuia să stea la intrarea fabricii de frînghii, şi căreia îi dau o pomană aproape în fiecare dimineaţă, trecea drumul pentru a se duce acasă la jumătatea dealului. Zărindu-mă, s-a întors, a făcut semnul crucii şi mi-a arătat lumina spunîndu-mi : Los demonios *. Am trecut mai departe.

---

* Diavolii (trad. din sp.).

Puţin mai încolo, la începutul pantei cu lespezi care coboară în Pasajes, un bărbat, un pescar, stătea în picioare pe un bloc de marmură roşie şi, ca şi bătrîna, privea lumina. Que es eso ? * i-am spus eu apropiindu-mă. Omul nu a pierdut nici un moment lumina din ochi, şi mi-a răspuns : Contrabandistas **.

Cum am urcat scara, gazda mea, excelenta madame Basquetz, a venit către mine :

— Ah, domnule, cît de tîrziu aţi sosit. Aţi cinat oare ? De unde veniţi ?

— De la Leso.

— Ah, aţi mers la Leso ?

— Da, doamnă.

Un moment mai tîrziu, ea a repetat cu un aer gînditor :

— De la Leso ?

— Da, desigur, am reluat eu. Dumneavoastră nu aţi fost niciodată acolo ?

— Nu, domnule.

— De ce ?

— Pentru că aici, la noi, nu se merge niciodată la Leso.

— Şi pentru ce nu se merge ?

— Nu mai ştiu.

Pamplona

11 august.

Sînt la Pamplona şi nu aş putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraş, dar mi se părea că recunoşteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare uşă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca şi în ziua cînd am auzit trecînd prima căruţă cu boi, treizeci de ani se şterg din viaţa mea ; redevin copil, micul francez, el niño, el chiquito frances, cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezeşte, retrăieşte şi mişună în memoria mea. O credeam aproape ştearsă şi iat-o mai strălucitoare ca oricînd.

Aceasta este, cu siguranţă, adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarîmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pînză, case pictate cu ornamente pretenţioase şi dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce

* Ce e asta ? (trad. din sp.).
** Contrabandişti (trad. din. sp.).

dă pe o mică scară ; am cumpărat, într-o duminică, mergînd la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atîrnau piei de ţap pentru transportul vinului ; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sînt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.

Există ziduri cu postamente colorate marmorat şi extravagant care îmi încîntă inima. Am petrecut două ore faţă în faţă cu un oblon vechi, verde, cu panouri mici ce se deschide în ambele părţi, în aşa fel încît să formeze o fereastră, dacă se deschide pe jumătate, şi un balcon, dacă se deschide în întregime. Acest oblon se găsea, de treizeci de ani, într-un colţ ascuns al memoriei fără să fi bănuit măcar. Am spus : Ia te uită ! Iată bătrînul meu oblon !

Ce mister mai este şi trecutul ! Şi cît de adevărat este că lăsăm o parte din noi în obiectele care ne înconjură ! Le credem neînsufleţite, dar ele totuşi trăiesc ; trăiesc din viaţa misterioasă pe care le-am insuflat-o. În fiecare fază a vieţii noastre ne despuiem fiinţa în întregime şi o uităm în cîte un colţ de lume. Tot acest ansamblu de lucruri negrăite, care au făcut parte din noi, rămîn în umbră, făcînd una cu acele lucruri pe care ne-am lăsat pe nesimţite pecetea. Într-o zi, dintr-o întîmplare, revedeam aceste lucruri, ele răsar în faţa noastră, şi iată-le dintr-o dată, cu toată puterea realităţii, ne dau înapoi trecutul. Este ca o lumină neştearsă, neaşteptată ; ne recunosc, le recunoaştem, ne aduc, întreg şi strălucitor, sacul amintirilor noastre şi ne redau o încîntătoare fantomă a noastră înşine, copilul care se juca, tînărul care iubea.

Am părăsit, deci, ieri San Sebastián.

Munţii dau naştere la două feluri de drumuri : cele care şerpuiesc pe pămînt, ca viperele, şi cele care şerpuiesc ondulîndu-se prin tresăriri, ca şerpii boa. Treci cu vederea aceste două comparaţii, care îmi sensibilizează gîndirea. Drumul de la San Sebastián la Tolosa este din ultima categorie, cel de la Tolosa la Pamplona este din prima. Adică drumul de la San Sebastián la Tolosa urcă şi coboară pe spinarea dealurilor şi drumul de la Tolosa la Pamplona urmează şerpuirea văilor. Unul este încîntător, altul este sălbatic.

Plecînd din San Sebastián am aruncat o ultimă privire peninsulei, mării, care spumega atît de frumos pe nisipul muntelui Urgoll, şi celor trei mănăstiri de la porţile oraşului arse, una de către cristinos şi două de către carlişti.

Ernani nu are monumente [...] o primărie neînsemnată, dar Ernani are o vedere minunată şi o stradă, care valorează cît o

catedrală. Strada mare din Ernani, mărginită de blazoane în relief, de balcoane ca nişte bijuterii, de portaluri senioriale, închisă de o veche portiţă ruinată, care are în acest moment, în loc de creneluri, tufe de călţunaşi înfloriţi, este o carte minunată, unde poţi citi pagină cu pagină, casă cu casă, arhitectura a patru secole.

Am regretat, traversînd oraşul, că nimic nu indica trecătorului casa în care s-a născut Juan de Urbuta, acel căpitan spaniol, căruia i-a fost hărăzit, în ziua de la Pavia [82], să aibă onoarea de a-l face prizonier pe Francisc I. Urbuta a făcut acest lucru ca un gentilom, iar Francisc I s-a supus ca un rege. Spania îi datorează lui Urbuta o placă de marmură, pe strada mare din Ernani.

De altfel aceşti munţi sînt plini de nume celebre. Motrico este patria lui Churruca [83], mort la Trafalgar. Sebastian de Elcano, care a făcut ocolul lumii în 1519 (notaţi data !) şi Alonzo de Ercilla [84], care a făcut un poem epic, s-au născut, unul la Guetaria, celălalt la Bermeo. Valea Loyola l-a văzut născîndu-se, în 1491, pe Ignaţiu [85], care din paj s-a făcut sfînt, şi portul Loredo a văzut debarcînd pe Carol Quintul, care venea din Germania, ca să meargă la San Juan, şi care din împărat s-a făcut călugăr.

Tolosa, vechea Iturissa, are mai multă graţie decît Ernani, şi mai multă viaţă şi bogăţie, dar mai puţină măreţie şi solemnitate.

Cu toată ploaia măruntă, ce cădea încă din zori, am văzut tot oraşul. Cîteva case vechi, dintre care una construită în timpul lui Alfonso Înţeleptul [86], regele astronom ; o biserică destul de frumoasă, transformată în pătul pentru nutreţ ; cele două rîuri frumoase Oria şi Araxa, iată ce am avut pentru osteneala mea.

Pe faţada unei case de pe strada mare, la primul etaj, există o inscripţie pe marmură neagră, care începe cu *Sic visum superis* * şi care se termină cu *el emperator le armo caballero* **. Începusem să o copiez, însă acest fapt neobişnuit a produs o asemenea învălmăşeală în jurul meu, că am renunţat la inscripţie. În acest moment, cînd primăriile tremură ca frunza, mi-a fost teamă ca, fără voie, să nu provoc o revoluţie la Tolosa.

Ernani, pe unde am trecut fiind copil, şi a cărui amintire nu mi s-a şters, are fizionomia spaniolă mai mult decît Tolosa. Cele paisprezece diligenţe care pleacă zilnic din Tolosa iau cu ele, în fiecare dimineaţă, cîte ceva din vechile obiceiuri, din vechile gînduri, din vechile datini, din ceea ce este, în fond, alcătuită vechea Spanie.

---

* Aşa au hotărît cei de sus (trad. din lat.).
** Împăratul l-a făcut cavaler (trad. din sp.).

Dar se mai şi lucrează la Tolosa. Este fabrica de pălării de la Urbieta, o manufactură de hîrtie, mai multe curelării, mai multe fabrici de cuie, de potcoave, de tingiri din fier ciocănit, de zăbrele de balcon din fier lustruit, de săbii şi de puşti ; tot muntele este plin de forje. Or, dacă ceva poate să deformeze Spania, asta este numai munca.

Spania este prin excelenţă un popor de gentilomi care, timp de trei secole, s-a lăsat hrănită, fără să facă nimic, de India şi de America. De aici străzile cu blazoane. În Spania erau aşteptate corăbiile, tot aşa cum în Franţa se votează bugetul. Tolosa, cu activitatea ei, cu industria, morile, torenţii, cu zonele umbroase, cu nicovalele şi zgomotele lor, seamănă mai mult cu un orăşel francez frumos. Se pare că prin zumzetul ei a stingherit pe vecina ei, Castilia Veche şi că aceasta a fost, nu numai o dată, tentată să se întoarcă, aşa cum era pe jumătate, şi să-i spună : Ia mai taci din gură !

În momentul în care coboram la Tolosa, sub poarta de la fonda, un stol de servante cu fuste scurte şi picioare goale, pline de rîvnă, prietenoase şi cîte unele chiar frumoase, m-au înconjurat, şi mi-au înhăţat bagajele. Toate încercau să-mi spună cîteva cuvinte în franceză.

Astăzi de dimineaţă, la ora trei, deci, după cum vedeţi, înainte de mijirea zorilor, m-am instalat în cupeul diligenţei *Coronilla de Aragon* şi am plecat din Tolosa.

Am traversat strada şi podul şi am ajuns la drumul mare pe o noapte neagră şi în galopul furios a opt catîri grăbiţi, excitaţi, biciuiţi, îmboldiţi, împinşi, exasperaţi de trei oameni.

Unul din cei trei era un copil, dar el singur făcea cît ceilalţi doi.

Nu părea să aibă mai mult de opt, nouă ani. Acest puşti sălbatic pe care l-am întrezărit înainte de a pleca sub lămpaşul de la grajd, cu pălăria à la Henric al II-lea, cu bluza de măscărici şi ghetrele din piele, avea un profil arab, ochii migdalaţi şi cea mai graţioasă înfăţişare din lume. Imediat ce a încălecat, s-a transfigurat ; mi s-a părut că am văzut un duh transformat în vizitiu. Pe catîrul lui mare, mărunţel cum era şi parcă înşurubat în şa, învîrtea deasupra capului un bici îngrozitor, ţinut de micuţa lui mînă, iar la fiecare lovitură făcea să salte atelajul şi, încovoiat din mijloc cu capul plecat înainte, zvîrlea parcă în neguri tot acest echipaj sunător, zdruncinat, săltat, care se rostogolea peste poduri şi drumuri cu zgomotul unui cutremur de pămînt. Era ca o muscă nepoftită, dar ce muscă formidabilă !

Închipuie-ţi un diavol trăgînd după el un tunet.

Mayoralul * — bățos, stătea pe capră în dreapta serios ca un episcop, scuturînd ca pe un sceptru un bici uriaș al cărui vîrf atingea cel de al optulea catîr, tocmai la extremitatea atelajului, și a cărei înțepătură părea de foc. Din timp în timp el striga : *Anda niño !*, haide, copile, și micul surugiu se îndoia furios pe catîrul lui și totul sălta, ca și cum diligența urma să-și ia zborul.

La stînga mayoralului stătea un mare coate-goale, de vreo douăzeci de ani, aproape la fel de fantastic ca și surugiul. Era *sagalul* **. Ciudatul voinic, încins cu o frînghie, îmbrăcat cu o zdreanță, încălțat cu niște rupturi, și pe cap cu o bască, își risca viața de douăzeci de ori pe oră : la fiecare minut se zvîrlea la pămînt, sărea dintr-o dată în fruntea echipajului, insulta catîrii, îi striga pe numele lor cu țipete groaznice : *La capitana ! la Gaillarda !, la generale ! Leona ! la carabinera ! la collegiana ! la carcera !* biciuia împungea, ciupea, mușca, lovea cu pumnul și cu picioarele, antrena într-un triplu galop diligența, pe care părea că nici nu o mai poate urmări, și care îl depășea cu iuțeala fulgerului, iar în clipa în care îl credeai la o leghe în urmă, în clipa cea mai vijelioasă a cursei, un om parcă lansat de o bombă, cădea deodată pe capră alături de mayoral. Era sagalul care se reașeza. Dar cum ? cel mai liniștit din lume, fără să fie emoționat, fără să gîfîie, fără o picătură de nădușeală pe frunte. Un zgîrcit care tocmai a dat un bănuț unui sărac fără îndoială își pierde mai mult răsuflarea. Cine nu a văzut alergînd un sagal navarrez pe drumul Tolosa—Pamplona, nu știe tot ce conține faimosul proverb : *a alerga ca un basc.*

Aveam capul îngreuiat de acel soi de somn în care se cufunda călătorul prins de oboseala unei nopți proaste, aerul proaspăt al dimineții și hurducuiala diligenței. Cunoașteți acel fel de somnolență în același timp opacă și transparentă în care spiritul plutește, pe jumătate înecat, unde realitățile pe care le percepi confuz, tremură, se măresc, se clatină, se înspăimîntă, își devin vise, în același timp rămînînd lucruri reale. O diligență devine un vîrtej și rămîne o diligență. Gurile oamenilor, care vorbesc, sună ca niște trîmbițe ; la popasul de poștă, felinarul diligenței strălucește ca Luceafărul ; umbra proiectată pe caldarîm pare un uriaș păianjen, care apucă diligența și o scutură între antene. Prin acest vis ce se amplifică, îmi apăreau cei opt catîri și cei trei surugii.

Nu se întîmplă însă cîteodată ca halucinațiile să pară raționale și visele să conțină și adevăruri ? și stările ciudate ale sufletului nu sînt cîteodată pline de revelații și ele ?

---

* Surugiu (trad. din sp.).
** Ajutorul surugiului (trad. din sp.).

Ei bine, îţi voi putea spune ? în această situaţie în care atîţia filozofi au încercat în zadar să se studieze pe ei înşişi, nişte îndoieli neobişnuite, nişte întrebări ciudate şi noi au răsărit în mintea mea. Mă întrebam : ce se poate petrece şi ce se petrece în aceşti sărmani catîri, care în felul acela de somnambulism în care trăiesc, de-abia luminaţi de nişte licăriri pîlpîinde ale instinctului, asurziţi de sute de clopoţei la urechi, aproape orbiţi de apărătoarea de la ochi, încătuşaţi de hamuri, îngroziţi de zgomotul lanţurilor, al roţilor, al caldarîmului, care îi urmăresc neîncetat, simt că se înverşunează împotriva lor, în această beznă şi agitaţie, trei demoni, pe care nu-i cunosc, nu-i văd, dar pe care îi aud ? Ce înseamnă pentru ei acest vis, această nălucire, această realitate ? Este o pedeapsă ? dar nu au făcut nici un fel de crimă. Oare ce gîndesc ei despre om ?

Dragă prietene, zorile au început să se ivească ; un colţ de cer se albea de acea albeaţă sinistră a primelor licăriri ale dimineţii ; tot ce trăia, cu o viaţă curată şi adevărată, dormea încă, în cuiburile pierdute pe sub frunziş şi în adăposturile ascunse în pădure ; dar mi se părea că natura nu dormea ; copacii întrezăriţi în întuneric, ca nişte fantome, se desprindeau, încetul cu încetul, de brumele din cheile adînci de la Tolosa şi apăreau deasupra noastră la marginea cerului, ridicîndu-şi capetele deasupra culmilor dealurilor ; ierburile se înfiorau la marginea drumului ; pe stînci mărăcini negri şi încîlciţi se răsuceau parcă cu disperare ; nu auzeam nici un zgomot, nici o voce, nici un vaiet ; însă îţi spun, mi se părea că natura nu dormea ; mi se părea că încetul cu încetul se trezeşte în jurul nostru şi că, în aceşti copaci, în acele ierburi, în acei mărăcini, era ea, mama tuturora, care se apleca cu o durere nespusă, cu o milă de nedescris, de la marginea drumului, şi din culmile munţilor, ca să vadă trecînd şi suferind acei sărmani catîri înfricoşaţi, acele animale abandonate şi nenorocite, care sînt copiii ei ca şi noi, şi care trăiesc mai aproape de ea decît noi.

Oh, prietene, dacă natura, într-adevăr ne priveşte în anumite ceasuri, dacă vede ce acţiuni sălbatice săvîrşim fără să fim siliţi, aproape din plăcere, dacă ea suferă din cauza lucrurilor rele pe care oamenii le fac, de aceea purtarea îi este de nepătruns şi cumplită îi este tăcerea.

Nimeni nu a cercetat aceste întrebări. Filozofia omenească s-a ocupat prea puţin de om în afara omului şi nu a examinat decît superficialul şi aproape cu un surîs de dispreţ raporturile omului cu lucrurile şi cu animalele, care în ochii lui nu sînt decît lucruri. Nu sînt astea abisuri pentru cugetător ?

Înseamnă oare că eşti nebun dacă ai sădit în suflet sentimentul milei universale ? Nu există anumite legi misterioase de

dreptate, care se desprind din ansamblul lucrurilor și care sînt rănite de actele de violență stupide și inutile făcute de om animalelor ? Cert este că superioritatea omului asupra lucrurilor nu poate fi negată, însă... [...]

În ce mă privește, eu gîndesc că mila este o lege, ca și dreptatea, că bunătatea este o datorie, ca și cinstea. Cel slab are dreptul la bunătatea și mila celui puternic. Animalul este slab pentru că e lipsit de inteligență. Să fim deci cu el buni și miloși.

În raporturile omului cu animalele, florile, cu obiectele creației, există o morală profundă, de-abia întrezărită, dar care va reuși să se afirme devenind corolarul și complementul moralei umane. Admit excepțiile și restricțiile, care sînt nenumărate, însă pentru mine este sigur că în ziua în care Isus a spus : Să nu faci altuia ce nu vrei să ți se facă ție, în gîndul său *„altuia"* era ceva imens, *„altuia"* depășea omul și îmbrățișa universul.

Scopul principal pentru care a fost creat omul, țelul său măreț, menirea sa mare, este să iubească. Înțelegerea vine după aceea. [...] Omul care nu iubește este sub omul care nu gîndește. Cu alte cuvinte, egoistul este inferior imbecilului, omul rău este pe scara omenească mai jos decît idiotul.

Fiecare lucru în natură îi dă omului rodul pe care-l poartă, binefacerea pe care o generează. Toate lucrurile servesc omului după niște legi care îi sînt proprii ; soarele își dă lumina, focul își dă căldura, animalul, instinctul, floarea, parfumul. Este felul lor de a iubi omul. Își urmează legile proprii, nu refuză și nu se dau în lături, niciodată ; omul trebuie să se supună legilor sale. El trebuie să dea umanității și să restituie naturii lumina lui, căldura, simțăminte și parfumul, cu alte cuvinte dragostea.

Fără îndoială, era prima lui îndatorire — cu asta ar fi trebuit să înceapă, iar diferiții legiuitori ai spiritului omenesc au avut dreptate să-i omită orice alt aspect de aceea trebuia civilizat omul pe latura omeniei. Această sarcină este deja avansată și face progrese în fiecare zi. Însă trebuie civilizat omul și față de natură. Aici este încă mult de făcut.

Iată cugetarea mea. Ia-o așa cum este, însă, orice ai zice, eu declar că ea vine dintr-un sentiment profund, pe care-l am în mine. Acum să gîndim și să nu mai vorbim. Trebuie să arunci sămînța și să lași brazda să o dezvolte.

12 august.

Ce aș putea să-ți spun ? sînt fermecat. Este un ținut minunat, foarte frumos și foarte curios și foarte amuzant. În timp ce la

Paris te plouă, eu beneficiez de soare aici, şi cerul este albastru, şi exact atîţia nori cît să facă munţii să fumege.

Totul este aici capricios, contradictoriu şi deosebit, este un amestec de obiceiuri primitive şi de obiceiuri degenerate ; naivitate şi corupţie ; nobleţe şi corcire ; viaţă pastorală şi război civil ; cerşetori care au aere de eroi şi eroi care au mutre de cerşetori ; o veche civilizaţie, care este pe cale să-şi desăvîrşească putrezirea, în mijlocul unei naturi tinere şi a unei naţiuni noi ; este vechi şi nou, rînced şi proaspăt, este inexprimabil. Şi mai ales este amuzant.

Este o ţară unică unde incompatibilul se potriveşte în orice moment, la orice cap de ţarină, la orice colţ de stradă. Servitoarele de la han se apleacă asemenea unor ducese pentru a primi nişte bănuţi. Priveşte această fată de la ţară care tocmai trece ; este frumoasă ca o minune, pieptănată încîntător, cochetă şi împodobită ca o madonă, coboară-ţi ochii, vei vedea o fustă zdrenţăroasă, îngrozitoare, de sub care ies nişte picioare mari, urîte şi murdare. Madona se termină în catîrcă. Vinul este mizerabil, miroase a piele de ţap ; uleiul este scîrbos, miroase a nu ştiu ce ; firmele tuturor prăvăliilor îţi oferă vin şi ulei : *Vino y aceyte.* Drumurile mari au trotuare, cerşetorii au bijuterii, colibele au blazoane, populaţia nu are pantofi. Toţi soldaţii cîntă la chitară în toate corpurile de gardă. Preoţii se caţără pe imperială, fumează ţigări, privesc picioarele femeilor, mănîncă ca nişte tigri şi sînt slabi ca nişte piroane. Toate drumurile sînt semănate de pungaşi pitoreşti.

O, Spanie decrepită ! O, popor nou ! Istorie mare ! trecut glorios ; viitor mare ! prezent slut şi păcătos ! O, ticăloşii ! O minune ! Eşti respins şi în acelaşi timp atras. Îţi spun, este ceva inexprimabil.

Seara, revezi pe aceiaşi pungaşi, în picioare, pe culmile dealurilor, cu o puşcă pe spate, decupînd pe cer siluete.

La urma urmei este o ţară admirabilă.

Cheile care te conduc de la Tolosa la Pamplona ar fi celebre dacă s-ar vedea. Dar este unul din acele drumuri pe care nimeni nu-l ia. O călătorie în zigzag în Spania ar fi o călătorie de descoperiri. Există şapte sau opt drumuri mari, toată lumea merge pe ele. Nimeni nu cunoaşte locurile intermediare.

De altfel Europa este ameninţată de un lucru asemănător. Ocolirea regiunilor intermediare este unul din rezultatele posibile şi de temut ale drumului de fier. Civilizaţia va găsi desigur un remediu, dar pentru asta trebuie să-l caute.

Există o categorie de oameni, de minţi, dacă vrei, care sînt obosiţi şi depăşiţi de entuziasm, şi o scot la capăt în faţa tuturor

frumuseţilor artei sau creaţiei, cu această frază gata ticluită : „Mereu acelaşi lucru". Pentru aceşti profunzi contemplatori ce este marea ? O faleză ori o dună şi o linie mare albastră sau verde, foarte monotonă. Ce este Rinul ? Apă, stîncă şi o ruină ; apoi apă, stîncă şi o ruină ; şi aşa mai departe de la Maienţa la Colonia. Ce este o catedrală ? O fleşă, un arc butant, ogive şi vitralii. Ce este o pădure ? Copaci şi iar copaci. Ce sînt nişte chei ? Un torent între doi munţi. „Mereu acelaşi lucru".

Imbecili de treabă, care nu bănuie rolul imens pe care-l joacă în lumea asta detaliul şi nuanţa. În natură e viaţă, în artă e stilul. Mîndri nătărăi, dispreţuitori, care nu ştiţi că aerul, soarele, cerul cenuşiu sau senin, o adiere de vînt, o scînteiere de lumină, o licărire, anotimpul, [...] fantezia poetului, fantezia peisajului sînt adevărate lumi. Acelaşi subiect îl reprezintă şi golful Constantinopol şi golful Napoli şi golful Rio de Janeiro. Acelaşi schelet o susţine şi pe Venus şi pe Sfînta Fecioară. Toată creaţia, de fapt acel spectacol bogat, variat, strălucitor şi melancolic, pe care toţi gînditorii îl studiază de la Platon şi pe care toţi poeţii îl contemplă de la Homer, se poate reduce la două lucruri : la verde şi la albastru. [...] Cu verde s-a făcut pămîntul şi cu albastru cerul.

Cheile de la Tolosa sînt nişte chei ca toate cheile „mereu la fel", un torent între doi munţi, dar acest torent mugeşte atît de îngrozitor, aceşti munţi au o atitudine atît de mîndră, încît omul, pătrunzînd în inima lor, se simte mic şi neputincios. O pădure se amestecă printre stînci şi întinse suprafeţe de stîncă, presărate de stejari uriaşi, coboară, aproape inexplicabil, din vîrfurile cele mai înalte. Vezi copacul, vezi stînca şi te întrebi unde este rădăcina şi din ce se hrăneşte.

Ca peste tot unde natura creează locuri înfricoşătoare sînt şi colţuri încîntătoare cu păşuni şi pîrîiaşe, care se desprind din torent şi care murmură alături, ciripind cu acele sunete pe care trebuie să le scoată puii de vultur în cuibul părintesc ; pajişti pline de flori şi de miresme, mii de locuri plăcute şi odihnitoare pentru ochi şi pentru minte. Numai, singur, omul, rămîne posac. Ţăranii care trec par să aibă un aer visător ; nu sînt sate ; ici şi colo case înalte din piatră, găurite de trei sau patru ferestruici, care şi aşa, părîndu-li-se oamenilor că sînt prea mari, au fost zidite pe jumătate.

În acest ţinut, sînt obligat să o repet, fereastra nu mai este fereastră, este un meterez. Casa nu mai este casă, este o fortăreaţă. La fiecare pas cîte o ruină. Pentru că, de patru secole, toate războaiele civile ale Navarrei s-au desfăşurat în această vale, amestecate cu torentul. Şi de multe ori această apă, învolburată, înălbită de spumă, a fost înroşită de sînge. Iată, poate, de ce to-

rentul urlă atît de sfîşietor. Şi iată, desigur, de ce este şi omul atît de visător.

Un munte înalt, un urcuş pieptiş, după limbajul călătorilor, o coastă rea, după limbajul surugiilor, taie în două aceste cheiuri. Drumul, foarte frumos de altfel, se răsuceşte, ajungînd pînă la marginea prăpastiei după ce face nişte cotituri înfricoşătoare. La cei opt catîri ai diligenţei noastre, au fost adăugaţi doi boi şi, remorcată cu acest imens atelaj, diligenţa urca la pas. În mijlocul urcuşului, o bornă mare de piatră te anunţă că eşti la şase leghe de Pamplona, *seis leguas a Pamplona.* Munţii formează în jurul prăpastiei minunate îngrămădiri de stînci. În fundul ei, cosaşi, mari cît nişte furnici, îşi coseau grîul.

Am coborît din diligenţă şi, tot mergînd aşa, în zgomotul lanţurilor de la boi şi catîri, am cules un buchet de flori sălbatice. Sus, în munte, am întîlnit un cerşetor şi i-am dat un real. Pe urmă am întîlnit o mică cascadă şi mi-am aruncat buchetul în ea. Trebuie să fii milostiv şi cu naiadele.

Acolo, m-am urcat din nou pe imperială. Boii au fost desjugaţi. În acea clipă, cei şase catîri, simţindu-se liberi, au luat-o la galop. Cei trei surugii au pornit, înjurînd, după catîri lăsînd pe loc diligenţa. Dar diligenţa stătea încă pe un platou foarte înclinat. Cei doi catîri rotaşi, rămaşi singuri, nu au mai avut puterea să reţină diligenţa şi au început să dea îndărăt, iar diligenţa a început să alunece încetişor către prăpastie. Călătorii foarte înspăimîntaţi au început să-i strige pe conducători, care nici nu-i mai auzeau. Roata dindărăt era la cîteva degete de marginea prăpastiei, cînd cerşetorul, sărman bătrîn, încovoiat tot şi aproape paralitic, s-a apropiat şi a împins o piatră cu piciorul. Atît a fost de ajuns. Piatra a constituit un obstacol pentru roată şi diligenţa s-a oprit.

Alături de mine, pe banchetă era un preot. Şi-a făcut semnul crucii şi mi-a spus : Domnul a salvat douăzeci de suflete. Eu i-am răspuns : Cu ajutorul unei pietre şi a unui bătrîn.

Conducătorii au readus catîrii, care ajunseseră deja departe.

O oră mai tîrziu, ieşeam din strîmtoare, între două promontorii uriaşe, ultimele turnuri ale muntelui pe această parte înainte de cîmpia de la Pamplona.

Pamplona este un oraş care oferă mai mult decît promite. De departe, dacă înalţi capul, nu vezi apărînd nici un profil monumental ; cînd eşti în oraş însă, îţi schimbi impresia. Pe străzi interesul ţi se stîrneşte la fiecare pas. Pe zidurile de apărare eşti încîntat.

Poziţia este minunată. Natura a făcut o cîmpie rotundă ca un circ şi a înconjurat-o de munţi ; în mijlocul acestei cîmpii, omul a făcut un oraş. Este Pamplona.

Oraş vascon, după unii, cu numele antic de Pampelon, oraş roman, după alţii, avînd pe Pompei[87] ca fondator. Pamplona este astăzi o cetate navarreză, din care Casa d'Evreux[88] a făcut un oraş gotic, Casa de Austria[89], un oraş castilian şi soarele face aproape un oraş oriental.

De jur-împrejur, munţii sînt golaşi şi cîmpia uscată. Un rîu frumos, Arga, hrăneşte cîţiva plopi. Unduirile molcome care se ridică de la cîmpie către munte sînt acoperite de fabrici. Nu este numai o cîmpie vastă, este şi un peisaj măreţ.

Văzut de aproape, oraşul are aceleaşi caracteristici. Străzile cu case negre, înveselite de picturi, balcoanele, perdelele fluturînde, toate laolaltă sînt surîzătoare şi în acelaşi timp severe.

Un minunat turn pătrat din cărămizi necimentate, cu linie simplă şi totuşi semeaţă, domină promenada plantată cu copaci. Este arhitectura secolului al XIII-lea modificată de gustul arab, tot aşa cum în Germania şi în Lombardia este modificată de gustul bizantin. Un portal, în stilul lui Filip al IV-lea, împodobeşte bogat partea inferioară a acestui turn, care, fără el, ar fi fost puţin cam golaş. Acest portal, care nu are nimic ţipător sau de prisos, este adăugat acolo în chip fericit. Este aproape rococo, şi totuşi este încă Renaştere.

De altfel rococoul spaniol este un rococo înapoiat, ca tot ce produce Spania ; el ia ceva secolului al XVI-lea, păstrînd, din secolul al XVII-lea pînă în secolul al XVIII-lea, micimea coloanelor şi spărtura complicată a frontoanelor, acea graţie deosebită a stilului lui Henric al II-lea. Aceste forme ale Renaşterii, amestecate cu stilul rocaille, dau rococoului castilian un fel de originalitate, care se compune din nobleţe şi fantezie.

Acest turn măreţ este o clopotniţă. Biserica veche de care era legat a dispărut. Cine a distrus-o ? Nu cumva a fost incendiată într-unul din numeroasele asedii la care a fost supus Pamplona ?

Îmi puneam asemenea întrebări cînd tocmai un colţ al clopotniţei, unde o spărtură adîncă părea săpată de bombe, îmi confirma în minte această ipoteză. Am împins o uşă la baza turnului şi am intrat într-o construcţie îngrozitoare ce vroia să fie de bun gust, în stilul cel mai anemic şi sărăcăcios, gen Madeleine şi al corpului de gardă din bulevardul cu Temple. Am rămas nedumerit. Oare nu pentru a construi o asemenea platitudine împodobită cu ornamente de friză dorică şi archivolte a fost dărîmată vechea biserică, jumătate romană, jumătate maură din secolul al XIII-lea ?

Din păcate „şcoala bună" a pătruns pînă în Spania, şi această ispravă este demnă de ea. Ea a reuşit să sluţească bătrînele ce-

tăţi mai mult decît toate asediile şi incendiile. Aş dori unui monument mai curînd o ploaie de bombe, decît mîna unui arhitect din această minunată şcoală. Fie-vă milă, bombardaţi vechile edificii, nu le restauraţi ! Bomba nu este decît brutală, zidarii clasici sînt proşti. Venerabilele noastre edificiii înfruntă cu mîndrie obuzele, grenadele, ghiulelele şi rachetele, dar se cutremură pînă în temelii în faţa domnului Fontaine. Cel puţin detonatoarele, ghiulelele, grenadele şi obuzele nu sculptează capiteluri corintiene, nu scobesc caneluri pe pilaştri şi nu fac să înflorească în jurul unui arc în plin cintru roman, ove proaspăt cioplite însoţite de un ciubuc compus dintr-un şir de mărgele mari.

Saint-Denis tocmai a fost restaurată şi nu mai este Saint-Denis. Partenonul a fost bombardat şi continuă să fie Partenon.

Casele, aproape toate, clădite din cărămizi galbene, acoperişurile teşite din olane scobite, praful care pluteşte în aer, cîmpiile roşcate şi, la orizont, munţii arşi dau acestui oraş un fel de înfăţişare prăfoasă, care la prima vedere îţi întristează ochiul, însă, aşa cum îţi spuneam, în oraş totul îl încîntă. Acest gust ciudat pentru ornamente, specific popoarelor meridionale, îşi ia revanşa pe faţadele tuturor caselor. Împestriţarea zugrăvelilor, veselia frescelor, grupurile de femei frumoase, pe jumătate aplecate peste stradă şi conversînd prin semne de la un balcon la altul, expunerea variată şi bizară a magazinelor, zgomotul vesel şi îmbulzeala continuă de la răscruci, au ceva viu şi strălucitor.

În fiecare clipă descoperi acel gust, în acelaşi timp sălbatic şi elegant, specific naţiunilor pe jumătate civilizate. Un puţ obişnuit, ale cărui ghizduri de piatră, de-abia cioplite, suportă şase colonete de marmură albă, peste care se ridică o cupolă care serveşte de piedestal pentru statuia unui sfînt ; este o madonă păpuşă, pictată, încărcată cu tot felul de flecuşoare, de zdrăngănele şi de paiete, aşezată sub un baldachin de damasc roşu, situată în colţul unui loc de plimbare, acoperit cu arcade văruite.

Acest gust îşi pune pecetea în decorarea şi mobilarea bisericilor ; dă o notă de graţie şi lumină. La Pamplona arhitectura exterioară a monumentelor fiind foarte austeră, încearcă în interior să nu fie plicticoasă. În ce mă priveşte, eu îi sînt recunoscător şi, după părerea mea, cel mai mare merit al artei rocaille, şi pentru care trebuie să i se ierte toate păcatele, este efortul continuu pe care îl face de a place şi de a amuza.

Lăsînd de o parte catedrala, despre care îţi voi vorbi de îndată, bisericile din Pamplona, cu toate că aproape toate au navele vechi, au păstrat puţine urme despre originea lor gotică. Cu toate acestea am remarcat într-una din ele, în mijlocul unui zid înalt, deasupra unei uşi, un basorelief din secolul al XIV-lea, repre-

zentînd un cavaler care pleacă într-o cruciadă. Omul şi calul aproape dispar sub veşmintele de război. Cavalerul, mîndru, cu coiful pe cap, cu crucea pe scut, îşi îndeamnă calul, care se grăbeşte şi merge înainte. În spatele baronului, pe un deal, se zăreşte castelul cu turnurile crenelate, cu grilajul încă ridicat, cu poarta încă deschisă, pe care de-abia a ieşit şi poate că nici nu se va mai întoarce vreodată. Deasupra donjonului este un nor des, întredeschis, ce lasă să treacă o mînă, atotputernică şi fatală, al cărui deget întins îi arată cavalerului drumul şi ţelul. Castelanul îi întoarce spatele acestei mîini nevăzute, dar ghiceşte că o simte. Ea îl împinge, îl ţine. Acest lucru este plin de mister şi măreţie. Am crezut că retrăiesc, viguros şi minunat cioplită în piatră, frumoasa romanţă castiliană ce începe aşa : „Bernard, cu lancea în mînă, urmează alergînd, malurile Arlanzei. A plecat spaniolul voinic, viteaz şi hotărît."

[...] Pamplona este cel mai vechi oraş creştin din Spania, de care este foarte mîndră, dacă asta poate vreodată să constituie o mîndrie. Aceste două nume : Saturnin şi Firmin nu sînt numai în toate bisericile, dar sînt şi pe toate prăvăliile. La fiecare colţ de stradă poţi citi : SATURNINO ROPERO *, FIRMIN SASTRE **.

Există, nu îmi mai amintesc pe care stradă, un portal de hotel, ce mi-a atras atenţia. Închipuie-ţi o arhivoltă mare în jurul căreia se tîrăsc, se caţără şi se răsucesc, ca o vegetaţie de piatră, toate lalelele ciudate şi toţi lotuşii extravaganţi, pe care rococoul le amestecă cu scoici şi volute, fac acum să iasă din aceşti lotuşi şi lalele, în loc de sirene solzoase şi de nimfe goale, toboşari, cu tricornuri pe cap şi halebardieri mustăcioşi, înveşmîntaţi ca infanteriştii cavalerului de Folard [90] ; adaugă pietricele şi ghirlande, din mijlocul cărora tunarii îşi încarcă tunurile şi arabescuri, care poartă delicat, la extremitatea lor, tobe, baionete şi grenade care explodează ; şi mai adaugă, acestui ansamblu, stilul rotunjit şi masiv, dar destul de suplu din timpul lui Carol al III-lea, şi vei avea o sumară idee despre micul poem militar şi pastoral cizelat pe această uşă. Este o eglogă ornată cu ghiulele de tun.

Primul lucru, pe care îl cauţi cu privirea cînd vezi pentru prima dată un oraş, este catedrala. Sosind la Pamplona, am zărit din depărtare două îngrozitoare clopotniţe din timpul lui Carol al III-lea, epocă, corespunzînd la noi cu cel mai urît Ludovic al XV-lea. Aceste două turnuri, cu intenţia de-a fi fleşe,

* Negustor de haine „de gata" (trad. din sp.).
** Croitor (trad. din sp.).

sînt identice. Dacă ţii neapărat să realizezi mintal una dintre aceste fleşe, imaginează-ţi patru mari sfredele, suportînd un fel de vas burtos şi umflat, încununat de una din acele oale clasice, numite vulgar urne, care au aerul de a se fi născut din încrucişarea unei amfore cu un ulcior. Toate din piatră. Eram de-a dreptul furios.

Cum se poate, îmi spunea, iată ce au făcut din această catedrală aproape romană din Pamplona, care a văzut construindu-se cetatea lui Filip al II-lea, care a văzut o archebuză franceză rănind pe Ignaţiu de Loyola, şi pe care Carol d'Evreux, regele Navarrei, a găsit-o atît de frumoasă, încît a vrut să-şi aşeze mormîntul.

Eram tentat să nu o vizitez. Însă, ajuns la Pamplona şi zărind la capătul unei străzi aspectul vrednic de milă al celor două turnuri, m-a cuprins o remuşcare şi m-am îndreptat către portal.

Văzut de aproape este şi mai groaznic. Cele două excrescenţe, tăiate ca nişte cotoare de varză şi împodobite cu numele de fleşă pe care ţi le-am schiţat, sînt susţinute de o colonadă, care nu poate fi comparată cu nimic sau cel mult cu colonada de la Saint-Denis du Saint-Sacrement, de pe strada noastră, Saint-Louis, de la Paris. Şi aceste ruşini sînt prezentate în şcoli drept artă grecească şi romană. O, dragă prietene, cît de urît poate fi urîtul, cînd are pretenţia de-a fi frumos.

M-am dat îndărăt în faţa acestei arhitecturi şi eram să las acolo biserica, cînd, întorcîndu-mă la stînga, am zărit în spatele faţadei, zidurile înalte şi negre, ogivele ferestrelor strălucitoare, turnuleţele delicate, contraforţii puternici ai venerabilei catedrale din Pamplona. Am recunoscut biserica visată.

Ea stătea acolo, ca şi cum ar fi ispăşit nu ştiu ce pedeapsă, ascunsă, întunecată, tristă, umilită, în spatele odiosului portal, cu care a împopoţonat-o „bunul gust". Ce mască această faţadă ! Ce căciulă de măgar aceste două turnuri !

Împăcat şi mulţumit, am intrat în clădire printr-un portal lateral, din secolul al XV-lea, simplu, puţin împodobit, dar elegant. Uşile sînt presărate de cuie şi flori de crin, iar ciocanul de fier, compus din dragoni care se muşcă, are o frumoasă formă bizantină.

Interiorul ei m-a încîntat. Este gotic, cu imense vitralii.

Îţi vorbeam adineauri de intrarea unui hotel, care este un mic poem frumos. Catedrala din Pamplona este şi ea un poem, însă un poem mare şi frumos şi, pentru că am ajuns să fac această asimilare, născută atît de firesc între lucrurile din arhitectură şi cele din poezie, permite-mi să adaug că acest poem este în pa-

tru cînturi, pe care le-aş intitula : altarul, corul, galeria acoperită care înconjura curtea interioară şi sacristia.

În momentul în care pătrundeam, era puţin peste ora cinci dimineaţa. Tocmai se deschisese, dar era încă pustie şi întunecată. Primele raze ale soarelui care răsărise traversau orizontal vitraliile navei înalte şi aruncau, de la o ogivă la alta, grinzi de aur, decupîndu-se clar pe fondul închis şi strălucind în întuneric. Un preot bătrîn, gîrbovit, oficia prima slujbă în faţa altarului. [...]

Corul catedralei din Pamplona, înaltă şi întunecată zidărie din secolul al XVI-lea, se compune din două rînduri de strane, care ocupă cele trei laturi ale unui patrulater lung, cea de a patra latură fiind completată şi închisă de o grilă de fier, minunată lucrătură de lăcătuşărie din aceeaşi perioadă. În spatele fiecărei strane este sculptat în masivul stejarului cîte unul din sfinţii liturghiei. Tot acest lemn este tăiat de dalta suplă şi spirituală a Renaşterii. În mijlocul laturii mici a dreptunghiului din faţa grilei şi în consecinţă a altarului, se înalţă tronul episcopului, acoperit de o mică turlă perforată. Actualul episcop de Pamplona, care trăia în dezacord cu Espartero, se află în acest moment în Franţa, cred că la Pau, unde s-a refugiat de doi ani.

Totă dimineaţa am umblat şi, fiind obosit, m-am aşezat pe acest tron vacant. Un tron ! nu găseşti acest loc de odihnă ciudat ales ? Şi totuşi l-am ales.

Grilajul corului, pe care îngerii zboară şi şerpii se încolăcesc ca într-un frunziş magic, e faţă în faţă cu grilajul de la altar. Arta secolului al XV-lea şi arta secolului al XVI-lea sînt de faţă, amîndouă cu caracterele lor cele mai hotărîte şi mai contrare, una mai delicată, cealaltă mai îmbelşugată ; nu ştii care este mai încîntătoare.

În mijlocul corului, alt grilaj de fier, semănînd cu o mare colivie, acoperă şi protejează, lăsînd totuşi să fie văzut cenotaful lui Carol al III-lea d'Evreux, rege al Navarrei.

Este un mormînd minunat din secolul al XV-lea, care ar fi fost demn să fie la Brugge, alături de mormintele Mariei de Flandra şi Carol Temerarul, la Dijon, de mormintele ducilor de Bourgogne, sau la Brou, de mormintele ducilor de Savoia. Tema ornamentală este mereu aceeaşi, însă foarte simplă şi frumos executată. Regele cu leul său, regina cu ogarul sînt culcaţi unul lîngă altul, cu coroanele pe cap, pe un pat de marmură, înduioşător pat conjugal, în jurul căruia se învîrteşte, sub mici edificii minunat lucrate, o procesiune de figurine îndurerate. Această parte a mormîntului este îngrozitor de mutilată. Aproape toate statuetele sînt din două bucăţi.

Şapte sau opt uriaşe cărţi de liturghie, de acel format infortiat, care i-a dat prilejul lui Boileau pentru o rimă atît de frumoasă şi un vers atît de încîntător, legate în pergament şi întărite cu colţuri de aramă, sînt orînduite în jurul cenotafului şi aşezate pe pămînt ca nişte scuturi ale unor soldaţi la odihnă. Se pare că nu întîmplător s-au sprijinit cărţile de mormînt.

Orga, foarte bogat decorată în gustul secolului trecut şi puternic aurită, domină corul. Deasupra se poate citi acest verset care de altfel este scris pe aproape toate orgile în Spania : *Laudate Deum in chordis et organo.* Mai jos este data : AÑO 1742.

Capelele care înconjură altarul şi corul sînt decorate, s-ar putea spune chiar încărcate, de acele acoperăminte de altar sculptate şi aurite, care au fost totdeauna iubite de această veche ţară catolică. Moda este în stilul vechi. Am văzut într-una din capele unul din aceste acoperăminte de altar care era din secolul al XV-lea şi, într-un colţ mai ferit, un altul din secolul al XIII-lea. În mijlocul acestei catapetesme stătea atîrnat în trei cuie, un Crist bizantin, înnegrit, cu barba buclată şi coaste proeminente, împopoţonat cu o fustă largă de dantelă albă. Unde dracu se va mai cuibări dantela ?

Steaguri bisericeşti aplicate pe ziduri, madone aşezate în nişe căptuşite cu damasc roşu şi morminte sculptate în zid, la diverse înălţimi, completează decorarea.

Ieşind din cor, un fel de efect de clarobscur m-a atras spre dreapta, către uşa laterală, vizavi de cea prin care am intrat, şi m-am găsit, dintr-o dată, într-una din cele mai frumoase curţi interioare pe care am văzut-o în viaţa mea.

Este un vast patrulater înconjurat de ogive, ai căror montanţi şi traverse desenează bogate şi solide ferestre din secolul al XIV-lea. Cîte una din aceste ogive poartă numele unor restaurări recente, dar inteligente, mă grăbesc să spun asta. Deasupra galeriei ogivale se află o a doua galerie, mai joasă, cu grinzi sculptate, susţinînd acoperişul cu olane scobite, de unde se înalţă, ici şi colo, turnuleţe de piatră neagră, încîntătoare ca formă. Curtea galeriei este de fapt o grădină foarte bine întreţinută, unde buxuşi tăiaţi formează acele graţioase arabescuri ale grădinilor din secolul al XVII-lea.

Totul este frumos în această curte interioară, dimensiunea şi proporţia, forma şi culoarea, ansamblul şi detaliul, umbra şi lumina ; apar cînd o veche frescă ce animă şi face să trăiască zidul, cînd un mormînt de marmură, ros de ani, sau o uşă de stejar, reparată şi cîrpită în aşa mod, că face să se amestece curios toate felurile de lucru în lemn din toate epocile.

În timp ce treceam, vîntul clătina, pe împrejmuirea de fier a grădinii, vechi flori de crin navarrezi, pe jumătate smulse, lîngă care înfloreau în toată splendoarea şi cu toate miresmele, nemuritoarele flori de crin [...]

Pardoseala pe care se merge este formată din dale lungi de piatră neagră. Fiecare dală poartă un număr şi acoperă un mort. Ce stupid şi ostil fel de a eticheta morţii. Accept să devin pulbere, cenuşă, o umbră, dar îmi este silă să devin o cifră. Neantul fără poezia lui ; prea mult neant.

Într-unul din unghiurile galeriei, cîteva ogive alungite, în parte zidite, se desfăşurau în jurul unui fel de camere misterioase. Era o capelă. Dar de ce să fi fost separată de biserică ?

Nu am văzut decît o mobilă destul de delabrată, un crucifix, un altar din lemn, o lampă din tinichea, imprimată în relief. Admiram grilajul de fier, care închide cele două laturi ale capelei deschise către curtea cu galerie, preţioasă mostră a lăcătuşeriei viguroase şi complicate a secolului al XIV-lea. Acest grilaj este curiozitatea capelei şi prin lucrătură şi prin materialul folosit. Cu toate că nu este decît fier, este un fier vestit.

La bătălia de la Tolosa, comandantul a înconjurat cîmpul de luptă cu un lanţ de fier pe care regele Navarrei l-a sfărîmat cu o lovitură se secure. Ca şi părul Berenicei care a luat loc printre stele, acest lanţ a devenit una din constelaţiile blazonului. Ea a compus stema regatului Navarrei şi odinioară avea încă jumătate din scutul Franţei. Or, tocmai cu fierul acestui lanţ a fost făcut grilajul. Iată cel puţin ce i se descoperă trecătorului şi ce afirmă într-o inscriere plasată deasupra grilajului acest catren, într-o latină puţin barbară şi enigmatică : CINGERE QUE CERNIS CRUCIFIXUM FERREA VINCLA BARBARICAE GENTIS RUPTA MANENT.

SANCTIUS EXUVIAS DISCERPTAS VINDICE FERRO HUC, ILLUC SPARSIT STEMATA FRUSTA PIUS.

ANO 1212 *

Nu am nimic de replicat acestui catren, decît cel mult că lucrătura grilajului dă pe faţă arta secolului al XIV-lea şi nicidecum a secolului al XIII-lea.

Ceea ce aparţine tot secolului al XIV-lea pe de-a întregul este portalul interior prin care am intrat [...] în curtea interioară.

---

* Lanţurile de fier pe care le vezi că înconjură crucifixul rămîn rupte de pieirea unui neam barbar. Rămăşiţele sfîşiate de fierul răzbunător le-a împrăştiat bucăţile cu sfinţenie, încoace şi încolo (trad. din lat.).

Acolo, timpanele, arcurile bolţii, capitelurile, colonetele, medalioanele, statuetele sînt din cel mai frumos stil al acelei frumoase epoci. Adaugă la astea că, apărat de galeria grădinii interioare, contra acţiunii aerului, şi de întîmplare, contra zugravilor, acest portal a conservat în toată strălucirea şi aproape în toată prospeţimea, aurăria şi pictura timpului. Eram uimit. [...]

Oh, într-adevăr era acolo o sacristie după inima unei frumoase credincioase spaniole. Închipuie-ţi un imens budoar rocaille aurit, deformat, înflorat, cochet, parfumat, încîntător. Tapetul imită damascul pe care l-a înlocuit ; pardoseala, în cărămidă şi piatră, imită mozaicul. Peste tot crişti frumoşi de fildeş, Magdalene leşinate, oglinzi înclinate, canapele cu perne umflate, toalete cu picioare de ţap, colţare cu poliţe din spărturi de Alep, o lumină strălucitoare, unghere misterioase, mobile necunoscute şi variate ; un du-te-vino de preoţi ; patrafire sclipitoare în sertare întredeschise ; un nu ştiu ce fel de parfum de marchizi, un nu ştiu ce fel de parfum de călugăr, iată sacristia din Pamplona.

Un demn episcop, cardinalul Antonio Zapata, a făcut acest cadou catedralei. Tranziţia este bruscă, aproape un şoc. Dante este în curtea interioară, doamna de Pompadur în sacristie.

La urma urmei, şi acolo un lucru completează pe altul iar armonia se află la mijloc. Sacristia te invită la păcat, curtea interioară la pocăinţă.

Deja se ţineau slujbe în toate capelele şi biserica se umplea de credincioşi, în special de femei. Am înconjurat-o pentru o ultimă dată.

Dinspre partea marelui portal, corul este apărat de un zid gros, de care este alipit un mormînt de marmură albă. Epitaful, cu litere de aur aproape şterse, arată că acolo sînt rămăşiţele viteazului Jean Bonaventure Dumont, conte de Gages, care a bătut în o mulţime de ocazii pe soldaţii imperiului germanic şi pe domnul de Savoia în persoană.

Una din aceste întîlniri a fost o foarte frumoasă bătălie, care se vede sculptată în basorelief deasupra epitafului. Sînt acolo tunuri îndreptate către cîmpul de luptă, cai care se cabrează, ofiţeri care comandă batalioane compacte ce-şi încrucişează suliţele şi care seamănă cu nişte tufişuri zăpăcite de un vînt furios. Este atît de stranie această încăierare pietrificată şi mută, nemişcată pentru totdeauna în această biserică întunecată, unde se aude din cînd în cînd morişca slabă şi intermitentă a copilului care-l ajută pe preot la oficierea slujbei.

Marele tumult creat de bătălie și tăcerea deplină creată de mormînt îți sădește în inimă o gravă povață. Iată ce înseamnă gloria războinicilor în moarte ! Ea tace. Gloria poeților și a gînditorilor cîntă și vorbește în eternitate.

Pe cînd nici eu nu mai știu ce visam în fața acelui mormînt, un zgomot de orgă și un cîntec violent, lugubru și sălbatic răsunînd dintr-odată, la stînga mea, într-o capelă învecinată, m-au făcut să întorc capul.

Un coșciug, care tocmai fusese adus; era așezat pe jos, pe dale. Se vedea lemnul, abia ascuns de o pînză neagră și găurită. Patru lumînări ardeau în preajmă, trei pîini rotunde erau așezate pe jos, pe o scîndură, lîngă capul sicriului. La cîțiva pași, către dreapta, ardeau patru torțe mari de rășină, a căror sclipiri îmi arătau confuz, într-o capelă întunecată, pe preotul cu patrafir negru, cu cruce albă, recitînd slujba morților. Cîntecul de orgă venea de sus, ca un zgomot supranatural. Nu se putea distinge de unde pleca. În jurul meu o mulțime de femei de toate vîrstele, așezate într-un fel de semicerc la oarecare distanță de sicriu, toate grațios coafate și înfășurate în eșarfe de mătase neagră, stînd pe vine pe pardoseala bisericii, după moda spaniolă, în molatica și fermecătoarea atitudine a femeilor de serai, cu privirea mai mult ridicată decît plecată, își făceau vînt cu evantaiul, ascultau slujba și priveau trecătorii.

Urmăream, pe rînd, cînd mormîntul contelui de Gages, cînd această sărăcăcioasă înmormîntare a unui necunoscut, două neanturi, unul onorat, altul disprețuit. Oh, dragă prietene, dacă lucrurile pe care noi le numim neînsuflețite ar putea dintr-o dată vorbi, ce dialog între acest mormînt de marmură și acest sicriu de brad !

Seara m-am plimbat pe zidurile de apărare, singur și gînditor.

Sînt zile în viață care mișcă în noi tot trecutul. Eram plin de idei inexprimabile. Iarba de pe fortificații agitată de vînt șuiera ușurel la picioarele mele. Tunurile își arătau gîturile între creneluri, ca și cum ar fi vrut să privească cîmpia. Munții de la orizont, estompați de asfințit, luaseră forme mărețe ; cîmpia era întunecată ; Arga încrețită de mii de reflexe luminoase aluneca sub copaci, ca o șopîrlă de argint.

Trecînd prin fața intrării orașului, am auzit scîrțîitul lanțurilor podului ridicător și zdruncinătura surdă a grilajului care cădea. Tocmai se închidea poarta. În acel moment se ridica luna. Atunci, iartă-mi ridicolul de a mă cita pe mine, căci aceste versuri pe care le-am scris acum cincisprezece ani mi-au revenit în minte:

Totdeauna gata de luptă, întunecata Pamplona,
Înainte de a adormi în razele lunei,
Își închide salba de turnuri.

August.

În orașele spaniole sînt multe *ventas,* adică multe cabarete, cîteva *posadas,* adică cîteva hanuri, și foarte puține *fondas,* adică hoteluri. La San Sebastian nu era decît *fonda Isabel,* numit astfel pentru a se deosebi de hoteluri „à la française", ținut de un vrednic, numit Laffitte. La Tolosa și la Pamplona, *fonda* nu are nici nume și nici firmă. Se numește pur și simplu fonda, ceea ce spune clar că este unicat.

Camera pe care o ocup în fonda din Pamplona, *al segundo piso,* la al doilea etaj, are două ferestre mari, care dau spre piața mare.

Această piață nu are nimic deosebit. În acest moment, la una din extremități, la est, se construiește ceva hidos, nu știu ce, care seamănă cu un teatru, și va fi din piatră cioplită. Recomand această construcție primului om cu minte, care va bombarda Pamplona.

Iartă-mi, prietene, această lugubră glumă. Nu o șterg, pentru că ea reiese din însăși natura lucrurilor. Nu este destinul tuturor orașelor din Spania să fie periodic bombardate ? Anul trecut Espartero a bombardat Barcelona. Anul acesta, Van Halen a bombardat Sevilla. Unde va mai bombarda anul viitor și ce va mai bombarda ? Nu știu. Dar fii sigur că va fi un bombardament. Așa fiind situația, mă rog pentru locuitori, pentru case, și pentru catedrale, dar cum și bombele trebuie să aibă partea lor, le las cu bucurie toate copiile întîlnite de mine ale urîtei și idioatei noastre Burse de la Paris.

Acestea fiind zise, să ne reîntoarcem la Pamplona și să ne urcăm în camera mea.

Este un fel de hală văruită, cu două paturi, dintre care unul lat, pe care servitoarele îl numesc *el matrimonio* *. Pe perete cîteva cadre colorate reprezentînd niște amanți surîzători și soți bosumflați. O masă mică, două scaune de paie, o ușă uriașă din panouri, întărită cu un schelet de stejar, cu zăvoare de pușcărie și cu închizătoare de cetate.

Se pare că în Spania, cazul unui asalt este prevăzut la fiecare etaj al fiecărei case. Să-ți înarmezi fereastra și balconul cu obloane cu ochiuri strînse, pentru ca să-ți aperi nevasta de galanți,

* Pereche conjugală (trad. din sp.).

și ușa cu ferecături solide, pentru ca să-ți aperi casa de jaf, iată dubla grijă a burghezilor în Spania ; gelozia face fereastra și teama face ușa.

Jumătate din piața mare din Pamplona este ocupată în acest moment, mai bine zis năpădită de o uriașă schelă, ridicată pentru cursele de tauri, care trebuie să aibă loc peste zece zile, și care neliniștește întreg orașul. Această *coridă* * va dura patru zile de la 18 la 22 august. În prima zi va fi o cursă de *novillos* ** și în ultima zi o *espada* *** renumită în tot ținutul, cînd Muchares va ucide taurul.

Amfiteatrul este pătrat, el acoperă parterele de pe cele două laturi ale pieții, făcînd din balcoane și ferestre, în ziua în care se va desfășura *corrida,* tot atîtea loji de rangul întîi și doi ; podurile vor fi paradisul. Acest teatru, pentru că este într-adevăr unul, este construit numai din schelet de lemn cu numeroase trepte acoperite cu scînduri, cele mai rudimentare posibil, iar de la fereastra mea, pot distinge numerotarea scîndurilor.

La acest ansamblu adaugă două sau trei diligențe deshămate și un corp de gardă, al cărui soldat se plimbă în fața *fondei,* și vei avea „peisajul" ce se va vedea de la fereastra mea.

Primăria din Pamplona este o construcție elegantă din timpul lui Filip al III-lea. Fațada ți se oferă ca un eșantion curios al felului de ornamentație specific secolului al XVII-lea în Spania. Sînt arabescuri și volute plate, decupate parcă pe piatră. Am mai văzut o casă în acest stil, în curioasa și sinistra localitate Leso și în Guipuzcoa. Frontonul acestei primării este înălțat de lei, clopote și statui, producînd ochiului o amuzantă combinație.

Nu mai puțin m-a distrat tîrgul, care se ține în acest moment, într-o mică piață, exact în fața primăriei. Dughenele în aer liber sînt pline de fleacuri și jucărele, vînzătoarele, pline de glume, trecătorii, înghesuiți și izbiți, cumpărătorii, ocupați, tot acest vîrtej de țipete, rîsete, injurii și cîntece, care se numește tîrg, are, sub soarele Spaniei, mult mai multă veselie și zgomot decît în alte părți.

În mijlocul mulțimii, stătea în picioare, sprijinit de un stîlp al primăriei, un nemaipomenit vlăjgan. Picioarele lui mari și goale ieșeau din niște jambiere roșii tricotate ; o *muletă* **** de lînă albicioasă cu dungi roșcate îi acoperea capul și îl învăluia în cutele ei sculpturale, lăsîndu-i afară numai fața negricioasă cu pomeții pro-

---

* Luptă de tauri (trad. din sp.).

** Taurean (trad. din sp.).

*** Termen ieșit din uz, avînd semne de obidă (trad. din sp.).

**** Muletă (băț pe care matadorul întinde pînza roșie) — pînză (trad. din sp.).

eminenţi, nasul pătrat, fălcile colţuroase, bărbia ieşită înainte, barba neagră şi ţepoasă ; figură de bronz florentin, cu ochi de pisică sălbatică. În mijlocul acelei forfote şi acelui zgomot, acest om rămînea nemişcat, serios şi tăcut. Nici nu mai era un spaniol, era deja un arab.

La doi paşi de această statuie, un italian schimonosit, cu nişte ochelari mari pe nas, manevra nişte marionete şi bătea pe o tobă cîntînd în acelaşi timp de pe scena lui de saltimbanc această veche cadenţă de Polichinelle, *Fontoccini, burattini, puppi,* care la noi în Franţa s-a transformat în următoarea poezie pastorală :

Pantalonul
Lui Toinon
Nu are fund.

Pantalonul şi Sălbaticul se priveau fără să se înţeleagă, ca doi locuitori de pe alte lumi.

Nu străbaţi un tîrg şi mai ales acesta, fără să nu cumperi ceva. M-am lăsat antrenat şi am deschis baierele pungii, trimiţînd la *fonda* tot ce mi s-a vîndut.

La întoarcere, am găsit pe masă o grămadă întreagă, demnă de un vînzător ambulant ; amulete de Zaragoza în aur, în argint aurit, în filigran, jartiere din Segovia cu inscripţii, vase pentru agheasmă din sticlă de Bilbao, candele de tinichea din Cauterets, o cutie cu chibrituri chimice de la Ernani, o cutie cu bastonaşe de răşină, care ţin loc de lumînări la Elizondo, hîrtie de Tolosa, un brîu de muntean din trecătoarea Pantacose, un baston de lemn cu vîrf de fier, pantofi de sfoară şi două *muletas* de Pamplona, care sînt dintr-o lînă nemaipomenită, lucrate grosolan, totuşi deosebite.

În afară de acest tîrg şi cîteva răscruci, Pamplona rămîne plicticos şi tăcut toată ziua, dar cum vine seara şi soarele se duce la culcare, de cum se aprind ferestrele şi felinarele, oraşul se trezeşte, viaţa pulsează peste tot, veselia străluceşte, este un stup plin de zgomote. O fanfară din trompete şi ţimbale răsună în piaţa mare, sînt muzicanţii garnizoanei care oferă o serenadă oraşului. Oraşul răspunde. La toate etajele, la toate ferestrele, la toate balcoanele se aud cîntece, voci, sunete de chitare şi castaniete. Fiecare casă răsună ca o puzderie de zurgălăi. Adaugă dangătul tuturor clopotelor din oraş.

Crezi poate că tot acest ansamblu este discordant şi că din amestecul de concerte nu iese decît un uriaş tărăboi foarte reuşit. Nici vorbă. Cînd un oraş se transformă în orchestră, rezultă totdeauna o simfonie. Vîntul îmblînzeşte sunetele ţipătoare, spaţiul stinge sunetele false, totul se topeşte în ansamblu şi rezultatul este armonios. În mic ar fi un vacarm ; în mare este o muzică.

Această muzică înveseleşte populaţia. Copiii se joacă în faţa prăvăliilor ; locuitorii ies din case ; piaţa mare se acoperă de plimbăreţi ; preoţii şi ofiţerii intră în vorbă cu femeile cu eşarfe de dantelă ; conversaţiile se ascund în spatele evantaielor ; sub arcade *catîragii* * tachinează servitoarele de la han ; o lumină învăluitoare venind de la cele o sută de ferestre larg deschise şi viu colorate, luminează de-abia piaţa. Mulţimea se duce încolo şi încoace, ce încrucişează în această penumbră şi nimic nu este mai plăcut decît discreta amestecătură de feţe frumoase, de-abia întrezărite şi de rîsete vesele înăbuşite.

Felul de comportare mai liber al preoţilor în acest admirabil climat nu trebuie să scandalizeze cu nimic. Este un fel de familiaritate admisă de obiceiuri. Cu toate acestea, de la fereastra mea, de unde observam totul, auzeam trei preoţi acoperiţi de nemaipomenitele lor sombreros ** şi înfăşuraţi în pelerinele lor mari negre, discutînd în faţă la fonda şi trebuie să mărturisesc că unul dintre ei pronunţa cuvîntul *muchachas* *** într-un fel care l-ar fi făcut să surîdă pe Voltaire.

Către ora zece seara, piaţa se goleşte şi Pamplona adoarme Dar zgomotele nu se sting dintr-o dată, ele se prelungesc şi nu se termină cu somnul care începe. S-ar spune că în primele ceasuri, acest somn mai vibrează încă de toate bucuriile serii.

Dar pe la miezul nopţii se aşterne tăcerea şi nu se mai aud decît vocile paznicilor care strigă ora şi care, în momentul cînd urmează să adormi, răsună dintr-o dată pe turnul vecin, apoi se repetă în depărtare, mai slăbite, pe un alt turn de la capătul pieţei, iar apoi se îndepărtează tot mai slab din turn în turn şi se topesc în noapte.

Cabana din munţi

Soarele era în asfinţit, ceaţa începea să se ridice din torenţii care se auzeau fremătînd intens în văgăuni pierdute. Trecătoarea devenea din ce în ce mai sălbatică. Nici o urmă de casă. Eram rupt de oboseală. Am zărit la dreapta, la cîţiva paşi de potecă, la picioarele unei stînci abrupte, un bloc de marmură albă, pe jumătate înfipt în pămînt. Un brad mare, uscat de bătrîneţe şi căzut de pe povîrniş, s-a rostogolit şi s-a proptit de bloc, acoperindu-l cu ra-

---

* În fr. muletier — proprietar de catîri.
** Pălării (trad. din sp.).
*** Fete (trad. din sp.).

murile sale uscate și urîte. Așa cum eram zdrobit de oboseală, acest bloc și arbore mort, pe care în gîndul meu întindeam cuverturi și mulete în chip de cort, mi s-au părut că reprezintă o cameră de culoare destul de confortabilă.

Mi-am chemat tovarășii de drum, care erau cu vreo douăzeci de pași înaintea mea, și le-am explicat arhitectura nocturnă, declarîndu-le că intenția mea era să poposim aici. Azcoaga a început să rîdă. Irumberri, drept răspuns, și-a privit fumul de la țigară cum se ridică către soare. Escumuturra el Puno (pumnul) mi-a luat mîna :

— Vă gîndiți serios, senior francez ? sînteți hotărît ?

— Nu sînt hotărît, i-am spus, sînt istovit.

— Vreți să vă culcați acolo ?

— Mă resemnez să mă culc acolo.

— Nu se poate, priviți din ce va fi formată locuința dumneavoastră. Numai morții se culcă în camere din marmură și brad.

Muntenii ca și marinarii sînt superstițioși. Or, declar că la munte sînt muntean și pe mare sînt marinar, adică sînt superstițios în ambele cazuri, și, fără să judec, superstițios pur și simplu, în același fel în care sînt și cei din jurul meu. Reflecția sepulcrală a lui Escumuturra m-a pus pe gînduri.

— Haideți, a reluat el, numai cîțiva pași prietene. Jur, seniore, că la o optime de leghe vom găsi un culcuș bun.

— O optime de leghe spaniolă, am exclamat eu. Este ora șase seara, vom sosi la miezul nopții.

Escumuturra îmi răspunse cu seriozitate :

— Vom sosi la miezul nopții, dacă dracul lungește drumul, și în douăzeci de minute, dacă francezul lungește pasul.

— *Andamos* *, am spus.

Caravana se puse în mișcare.

Soarele a apus, s-a lăsat înserarea, totuși, trebuie să mărturisesc, că dracul nu a lungit drumul. De o jumătate de oră urcam o potecă anevoioasă, care șerpuia între blocuri de granit, semănate pe coasta muntelui parcă de vreun uriaș. Dintr-o dată se ivi o poiană, poiana cu iarba cea mai moale, cea mai proaspătă, cea mai plăcută piciorului și cea mai neașteptată.

Escumuturra s-a întors către mine.

— Iată-ne ajunși, îmi spuse el.

Priveam în fața mea, pentru a vedea unde am ajuns, și nu vedeam nimic altceva decît conturul întunecat și gol al muntelui. Poiana era strînsă, ca un drum între două ziduri de piatră, neobservate la început.

---

* Să mergem (trad. din sp.).

În acest timp tovarăşii mei de drum au iuţit pasul, am făcut şi eu ca ei.

În curînd am văzut ridicîndu-se încet, încet, ceva din pămînt ; pe cerul luminos al amurgului se desena un fel de cocoaşă colţuroasă şi întunecată semănînd cu un acoperiş peste care se ridica un coş.

Era într-adevăr o casă ascunsă într-o cută a muntelui.

Mă apropiam, privind-o. Lumina zilei nu era încă stinsă. Făceam ceea ce se numeşte în strategie o recunoaştere.

Casa era destul de mare şi construită, ca şi îngrăditura poienii, cu zidărie de piatră, amestecată cu blocuri de marmură ; acoperişul de paie era tăiat ca să imite o scară. Am reîntîlnit această modă în cătunele sărace din Pirinei.

La baza zidului, către panta muntelui, era o gaură pătrată pe unde ieşea o mică pînză de apă limpede şi proaspătă ce cădea pe stîncă şi se pierdea în vale cu zgomot zglobiu şi vesel.

Poarta masivă şi joasă era închisă. Lîngă ea uşa nu era decît o fereastră, foarte îngustă şi astupată pe trei sferturi cu cărămizi zidite grosolan.

Acest sărman sălaş avea, ca toate locuinţele izolate din Guipuzcoa şi din Navarra, un aer de fortăreaţă ; dar îţi inspira mai mult neîncredere decît siguranţă, pentru că acoperişul de paie era atît de jos, că te puteai rezema de el şi puteai chiar să-l faci să elibereze locul, să se predea, fără altă artilerie decît un chibrit.

De altminteri dinlăuntrul casei nu răzbătea nici o lumină, nici o voce, nici un pas, nici un zgomot, era o masă neagră, mută şi moartă ca un mormînt.

Escumuturra a descălecat, s-a apropiat de poartă şi a început să fluiere încetişor prima parte a unei melodii ciudate şi drăguţe, pe urmă s-a oprit dintr-o dată şi a aşteptat.

Nimic nu a mişcat în cabană. Nici măcar o răsuflare nu a răspuns. Noaptea, care cuprinsese totul, adăuga ceva, un nu ştiu ce de tristeţe şi jale, la această tăcere atît de misterioasă şi adîncă.

Escumuturra şi-a reînceput melodia ; ajungînd la aceeaşi notă s-a oprit. Cabana îşi păstra tăcerea. Escumuturra a reînceput pentru a treia oară, şi mai încetişor, fluierînd pierdut.

Eram toţi, patru aplecaţi către poartă şi trăgeam cu urechea. Mărturisesc că îmi reţineam răsuflarea şi că îmi bătea puţin inima.

Şi deodată, în timp ce Escumuturra termina melodia sa, se auzi, de cealaltă parte a porţii, restul melodiei, însă fluierată atît de încet şi atît de slab, încît era şi mai ciudată, şi mai înfiorătoare decît tăcerea. Încercînd să fie cît mai înceată, ajungea să fie tristă. Ai fi spus cîntecul unui spirit într-un mormînt.

El Puno bătu de trei ori din mîini.

Atunci o voce de bărbat se auzi din cabană, şi iată dialogul laconic şi iute, care s-a schimbat în umbră, în limba bască, între această voce care întreba şi Escumuturra care răspundea :

— *Zuce ?* (Voi ?)

— *Guc* (Noi)

— *Nun ?* (Unde ?)

— *Emen* (Aici)

— *Cembat ?* (Cîţi ?)

— *Lau* (Patru)

O scînteie străluci în interiorul casei, o lumînare se aprinse şi uşa se deschise. Lent, dar zgomotos, pentru că era baricadată.

Un om apăru în pragul uşii.

El ţinea în mînă şi ridica deasupra capului un sfeşnic mare de fier în care ardea o torţă de răşină.

Era o faţă din aceea negricioasă şi arsă, fără vîrstă ; putea să aibă treizeci de ani, putea să aibă şi cincizeci. De altfel, dinţi frumoşi, privirea vioaie şi un surîs plăcut, pentru că surîdea. O batistă roşie îi încingea fruntea, după moda catîragiilor aragonezi, şi îi strîngea pe tîmple părul negru şi des. Avea creştetul capului ras ; o muletă mare albă îl acoperea de la bărbie pînă la genunchi, un pantalon scurt de catifea măslinie, jambiere de lînă albă cu cheotori negre, pantofi din sfoară şi fără ciorapi.

Feştila mare de răşină agitată de vînt deplasa repede umbra şi lumina pe această faţă. Foarte ciudat acest surîs prietenesc, sub această licărire sinistră.

Dintr-o dată m-a zărit şi surîsul lui dispăru, ca şi cum s-ar fi stins o lampă în care sufli. Sprîncenele i s-au încruntat, cu privirea fix aţintită spre mine. Nu pronunţa nici un cuvînt.

Escumuturra i-a atins umărul cu mîna şi i-a spus cu voce scăzută, arătîndu-mă cu degetul :

— *Adisquidea.* (Un prieten)

Omul se trase la o parte ca să mă lase să intru, dar surîsul nu-i mai apăru.

Între timp, Azcoaga şi Irumberri au împins catîrii în cabană. Escumuturra şi gazda discutau într-un colţ cu voce scăzută. Uşa se închisese şi Irumberri a refăcut baricada cu grijă, ca şi cum era obişnuit cu acest lucru ; şi, în timp ce Azcoaga descărca catîrul său, m-am aşezat pe o boccea, de unde priveam interiorul locuinţei.

Casa nu avea decît o cameră, însă această cameră conţinea o lume.

Era o cameră mare, joasă, al cărui tavan era compus din şipci şi leaţuri, sprijinite, ici şi colo, pe grinzi, ca pe nişte stîlpi, lăsînd

să treacă şi să atîrne fire din fînul care umplea podul, sub coama acoperişului. Nişte despărţituri cu zăbrele, semănînd mai mult a împletituri, desenau în această cameră compartimente fanteziste.

Unul din ele, la stînga uşii, cuprindea un colţ al camerei, fereastra, soba enormă, peştera de piatră înnegrită de foc, şi patul, adică un fel de coşciug în care se strîmbau cele o mie de cute ale unei saltele de paie, de culoarea funinginei, şi a unei cuverturi roşcate. Era camera de dormit.

Peste drum de ea, un alt compartiment conţinea un viţel, culcat pe bălegar şi cîteva găini adormite, într-un fel de cutie. Era grajdul.

În colţul opus, într-un al treilea compartiment, se îngrămădeau, într-o piramidă informă, rădăcini zburlite şi legături de mărăcini, provizie de lemne pentru iarnă. Cîteva burdufe de vin şi hamurile catîrilor erau aranjate cu oarecare grijă lîngă legăturile de mărăcini. Era pivniţa.

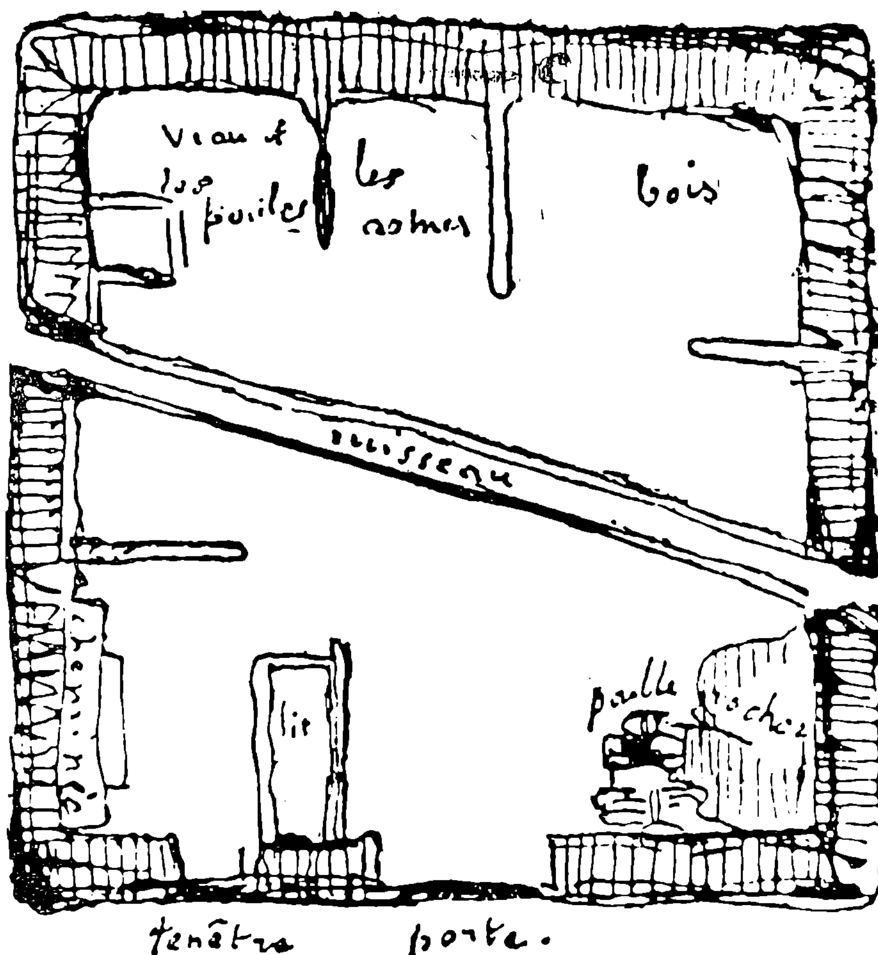
În colţul peretelui, vecin cu fereastra, era o puşcă, însă între pivniţă şi grajd, într-un ultim compartiment încărcat cu o îngrămădeală de tot felul de lucruri, mulete vechi, coşuri vechi, o tobă bască, spartă, o chitară fără corzi, am văzut strălucind, sub o coşarcă de zdrenţe, mînerul unui briceag subţire, negru, încărcat de aramă ca şi mîneca unui andaluz. Alături, am desluşit în umbră două sau trei ţevi de carabine ascunse sub zdrenţe şi un fel de trompă de metal, evazată şi largă, luînd-o, la început, drept extremitatea unei goarne de munte, dar care în realitate era un tromblon. Această grămadă de cîrpe era arsenalul.

Un bloc mare de stîncă ce umplea colţul din dreapta uşii, şi pe care era zidit peretele, forma o pantă de granit în interiorul cabanei şi servea drept căpătîi la cîteva legături de paie aruncate pe jos. Fără îndoială acolo era hotelul.

Un copil, complet gol, care dormea probabil pe paie şi care la sosirea noastră s-a trezit, se ghemuise pe panta de granit, cu braţele încrucişate, pe genunchii strînşi la piept, privindu-ne cu ochii înfricoşaţi. În primul moment l-am luat drept spiriduş, pe urmă am recunoscut că era o maimuţă, şi în final am descoperit că era un copil.

Două fiare înalte de cămin, lucrate, ruginite de foc şi ploaie, apăreau în vatră, în picioare, pe cele patru labe masive şi ridicînd la capătul gîturilor lor lungi, două guri deschise. S-ar fi putut spune că sînt cei doi dragoni ai căminului gata să latre şi să muşte.

De altfel nu era în cabană altă unealtă de bucătărie decît o tigaie agăţată în sobă şi care împreună cu sfeşnicul de fier, fiarele din cămin şi patul, compuneau tot mobilierul.

Un chiup cu ulei era lîngă pat și alături de ușă alt chiup plin cu lapte. De marginea chiupului cu lapte era agățată o cupă de lemn de cea mai pură și elegantă formă. Era aproape o cupă etruscă.

Două pisici galbene și slabe pe care le trezisem, ca și pe copil, ne dădeau tîrcoale cu un aer amenințător. Din felul în care ne priveau era limpede că n-ar fi dorit altceva decît să fie tigri.

Am o oarecare impresie că un porc guița într-un colț întunecos.

Casa avea un miros dulceag şi searbăd, aşa cum duhnesc toate casele spaniole.

În rest nu mai era nimic ; nici masă, nici scaune. Cine intra acolo rămînea în picioare sau se aşeza pe jos. Cine avea o boccea se aşeza pe ea. În această casă expresia *a te aşeza la masă* nu avea nici un sens ; am rămas cîteva clipe cufundat în aceste reflecţii melancolice. Muream de foame.

În asemenea situaţii gîndurile triste vin din stomac.

Un mic zgomot plăcut, un fel de murmur discret şi continuu, pe care l-am auzit de la intrarea mea în cabană, m-a scos din visare. Cînd nu ai ce mînca, ce să faci într-un sălaş decît să priveşti ? Am privit deci, dar nu puteam descoperi de unde venea zgomotul.

În fine, cum ochii mei se aplecau spre pămînt, am distins în întuneric, un fel de freamăt metalic, o linie cu ape luminoase şi am recunoscut că un pîrîiaş traversa cabana dintr-o parte în alta.

Acest pîrîiaş, care curgea repede pe un plan oblic şi înclinat, pe o grindă scobită aşezată la rasul pămîntului, intra în cabană printr-o gaură făcută în perete şi ieşea prin peretele opus. Acolo făcea în vale mica cădere de apă pe care o remarcasem la sosire.

O cameră ciudată în care muntele se simţea acasă şi intra familiar ; stînca se adăpostea, pîrîiaşul trecea.

În timp ce făceam aceste observaţii, în atitudinea elegiácă a unui visător nemîncat, catîrii, descărcaţi şi deshămaţi, smulgeau liniştiţi firele lungi de fîn ce atîrnau din tavan.

Văzînd acest lucru, Escumuturra a făcut un semn gazdei, care i-a împins către fundul cabanei, aruncîndu-le la fiecare cîte un braţ de fîn.

În acest timp, tovarăşii mei s-au instalat, care pe cîte o boccea, ca mine, care pe cîte o şa pusă pe jos. Azcoaga s-a culcat cît era de lung, învelit în muletă.

Gazda a clădit în vatră două braţe de grozamă pe o grămadă de ferigi uscate, şi-a apropiat feştila de răşină şi într-o clipită un foc mare şi jucăuş s-a înălţat în vatră cu vîrtejuri de scîntei şi lumină frumoasă, strălucitoare şi rumenă, umplînd camera şi făcînd să iasă în relief, pe scobiturile întunecate, crupele catîrilor, cuşca cu găini, viţelul adormit, armele ascunse, stînca, pîrîiaşul, firele de paie atîrnînd din tavan, ca nişte fire de aur, figurile aspre ale tovarăşilor mei şi ochii rătăciţi ai copilului înfricoşat.

Cele două fiare negre cu guri de monştri se detaşau pe un fond de jar şi păreau doi cîini ai infernului gîrîind în pălălaie.

Însă nimic din toate acestea, mărturisesc, nu-mi atrăgeau atenţia ; ea era în întregime în altă parte.

Un mare eveniment tocmai se săvîrşea în cabană.

Gazda a desprins din cui tigaia !

Note despre Spania

Paşaportul. În Spania se fac întotdeauna două călătorii. una singur şi una pe care o face paşaportul dumneavoastră. Oh, ce cumplit călător este un paşaport în Spania ! Nu poate să rămînă nici un moment liniştit. În fiecare clipă îşi ia zborul din buzunarul dumneavoastră, se despătureşte şi dispare. Alergaţi după el.

Este la *gefetara ?*

pe urmă *la politica ?*

pe urmă la *casa del alcade !*

pe urmă *la alyuntamiento*

pe urmă *la referendacion*

De fiecare dată o *jumătate de peseta.* Aţi plătit deja pentru Spania 1 franc la Paris, 5 franci la Bayonne pentru consul, 2 franci la Irún ca să intraţi. Acum plătiţi zece centime jandarmului de cîte ori se mişcă şi trebuie vizat paşaportul în fiecare oraş, pentru fiecare poartă de intrare. Dacă vă răzgîndiţi şi schimbaţi poarta, altă călătorie a paşaportului. Zece centime. Se plătesc zece centime în fiecare moment în Spania. Ieri am fost arestat de un sergent de stradă şi tîrît prin tot oraşul pînă la primar. Recunoscut nevinovat, sergentul mi-a cerut pentru osteneala dată şi onoarea făcută *zece centime.*

Săracă şi nobilă Spanie ! Adineaori un ticălos, cu o mască de carnaval, m-a urmărit pe stradă, strigînd după mine : Caballero ! señor caballero ! Mă întorc, zăresc pe nenorocit, mă scotocesc în buzunar şi îi întind un ban. Îmi ia banul şi îmi cere paşaportul. L-am luat drept un cerşetor, era un funcţionar public, profesiunea îl face pe om.

Dar era şi un cerşetor. Pentru că a luat banul. Îmi cerea paşaportul, însă nu refuza pomana.

Preot spaniol care se încăpăţînează să-mi vorbească franţuzeşte. Îngrozitoare bolboroseală. La un anume moment mă întreţinea despre gramatică şi lingvistică, dar nu înţelegeam nici un cuvînt. Auzeam revenind în fiecare clipă această frază deloc clară : *les tigres morts au logis.* Îmi spărgeam capul să înţeleg. După oarecare timp mi-am dat seama că bunul părinte vroia să spună *etimologie.*

La han stătea scris în cartea călătorilor : Gîndeşte-te aici, o muritorule, căci mort vei fi mîncat de viermi.

Am luat pana şi am adăugat : *şi că viu eşti mîncat de purici.*

CATÎRI ŞI CATÎRAGII

Catîri tunşi pînă aproape de coadă pentru a se face un T pe crupa animalului.

Catîri cu plăci de aramă pe bot, împopoţonaţi cu cioltare de lînă cu ciucuri roşii, purtînd peşti uriaşi, toni sau sturioni, a căror coadă atîrnă sub husă. Acest peşte transportat încetişor în soare, pe munte, trebuie să ajungă proaspăt.

Catîragii. Capete tunse. O batistă legată împrejur.

Mai la sud, capete rase şi batista devine turban.

Cea mai bună soluţie căci altfel năduşeala ar curge din păr pe ochi.

Primul catîragiu. — Pantaloni scurţi, ciorapi albaştri, haină de catifea, pălărie mare rotundă cu boruri largi. Macat alb cu carouri roşii pe umăr. Espadrile.

Al doilea catîragiu. — Pălărie de paie cu panglică neagră, pantalon scurt, ciorapi albi cu desene în relief. O boccea la capătul unui baston. Muleta de pe umăr, o bălţătură de galben, albastru, verde şi roşu.

Pantalonii descheiaţi către jumătatea gambei lasă să se vadă spatele genunchiului spartan şi păros.

Catîragii basci, cărora mă alătur.

Trecerea nemaipomenită. Cotitură înspăimîntătoare. Potecă îngustă, presărată cu mici pietre rotunde, al cărei cot se decupează abrupt, atît pe prăpastie, cît şi pe cer. Catîrul s-a oprit dintr-o dată şi îl simţeam tremurînd sub mine din toate mădularele. Însă trebuia mers înainte. *And'usted* *, îmi strigă Escumuturra. Împing catîrul, el se propteşte pe picioarele dindărăt, îşi ia avînt, pietrele se rostogolesc sub picioarele lui în prăpastie ; trece dintr-o săritură.

BUCĂTĂRIA

Nu se ştie ce fel de carne mănînci. Este roşie, subţire şi tare. Este de vacă, de porc, de oaie, de cîine, de cal, de cămilă, de urs ? — Este de viţel.

Pamplona. — Ce este asta ? strigai cu groază. Mi se răspunse cu calm : *de la langosta* **. Mi-am adus atunci aminte că fluxul vine cu catîrul.

* Haideţi ! (trad. din sp.).
** Langustă (trad. din sp.).

O chestie cu ulei. Mesteci. Dinţii ţi se încîlcesc în păr. Perucă cu umplutură de ierburi.

Ierburi cu gust de farmacie, gătite cu ulei rînced în loc de fasole verde pregătită englezeşte.

Fără zahăr. Un fel de zahăr galben, rafinat o singură dată, amestecat cu furnici şi muşte.

În timp ce iei masa, servitoarea, cu picioarele goale, goneşte muştele cu un băţ ornat cu pene.

Fără unt. Nici lapte. Nici cafea posibil de băut. Şi asta în cele mai bune hanuri.

Peste tot şofran, ardei iute, scorţişoară şi piper. Mereu porc sub toate formele.

LOCUITORII

Multe fete frumoase, nu femei frumoase. Femei aragoneze. Faţa tuciurie. Basma pe cap de o albeaţă strălucitoare. Haină bărbătească de catifea verde către bronz cu mîneci strîmte. Fustă neagră de postav, o mie de cute în jurul taliei. Ciorapi albaştri în relief.

Cînd intri aici într-o casă şi-i vezi interiorul sărac şi gol, dacă arunci o privire în jur şi vezi această natură minunată dînd totul din belşug, grîu, porumb, vii, meri, stejari, ulmi, pini, munţi, fluvii, torente, golfuri, mine de aur, de argint, de plumb, de fier, cariere de gresie, de var, de gips, de granit, de marmură, te întrebi cum de a reuşit omul să extragă, din atîta bogăţie, atîta mizerie !

Oh, dacă această mare naţiune ar găsi un om mare, ce lucruri mărețe ar face ! ce mizerie ! să ai nevoie de un Napoleon şi să cazi peste un Espartero !

Aceşti ofiţeri cocheţi şi încorsetaţi iubesc prea mult podoabele ca să nu iubească şi gloria.

De la Bayonne la Pau

NOTE

14 august.

Ora patru dimineaţa. Imperială. Ceţuri. Cîmpii întinse. Soarele în ochi. O dîră de aburi marchează la dreapta, torentul de la Pau. Către prînz nu mai puteai distinge Pirineii decît după nişte linii albe la orizont, ca şi cum rochia albastră a cerului, roasă

pe alocuri, lasă să i se vadă urzeala de argint. La o aşezare mare, cred că la Bianvos, un deal cu o ruină frumoasă. Mai departe Peyrehorde. Numele pare să indice o veche vergea de ceas solar, poate un peluvan a cărui umbră, învîrtindu-se, indica ora.

Orthez. Frumos şi înalt turn pătrat al unor vechi viconţi. Oraş vesel şi deschis soarelui. La intrarea în oraş, ţărăncile mergînd la piaţă, îşi puneau, cu naivitate, ciorapii pe stradă.

Într-o vale frumoasă şi pustie, două femei mînau la păscut o turmă compusă dintr-o singură gîscă. Fiecare dintre ele părea foarte preocupată să-şi păzească jumătatea. Gîsca, zeflemitoare, avea aerul să-şi bată joc de ele.

Pau. Castelul. Nu se văd decît trei sau patru săli, mediocru restaurate, însă admirabil mobilate cu sipeturi vechi şi tapiserii minunate, provenite din rezerve de mobile păstrate. Cum este aşteptat domnul duce de Montpensier, sălile au fost frecate. Un servitor, însărcinat să apere parchetul, vrea să mă împiedice să merg în salonul mare de la primul etaj să văd o statuie a lui Henric al IV-lea.

Mă răstesc la servitor şi mă duc totuşi să văd statuia. Frumoasă, fină, spirituală şi delicată sculptată din secolul al XVI-lea. Totuşi este deja sfîrşitul secolului. Se face simţit deja stilul greoi Ludovic al XIII-lea.

Cu forţa cer să mi se deschidă turnul cel mare. De pe platformă, o vedere admirabilă. Toţi Pirineii. Tot oraşul. Acoperişuri de ardezie. O tînără doamnă, englezoaică, pe care au luat-o în turn împreună cu persoanele ce o însoţesc, dintre care un locuitor al oraşului, privea cu multă curiozitate o casă joasă, ferecată, izolată într-o grădină. Nici o fereastră deschisă. Viţa şi iedera acopereau zidurile. Un bărbat lucra în grădină. Era casa călăului din Pau. Omul din grădină era călăul. Localnicul spunea că este un om bogat.

Uşa de la capelă, gen Renaştere ; restaurată încîntător, complet, deosebit. Sluţită totuşi de o cruce de prost gust, care înlocuieşte rozosa de pe impostă. Admirabile scări în spirală, bine restaurate.

Leagănul lui Henric al IV-lea. Carapacea de broască ţestoasă este roasă pe margini. O fi autentică ? *(a se vedea cartea Saget).* Ridicol împopoţonat, cu un mănunchi de suliţe din lemn aurit şi de o cască de carton cu pene albe, stil Ludovic al XVIII-lea. O relicvă din secolul al XVI-lea şi regalismul cu flori de crin burtoase din 1814. O întîlnire ţipătoare şi supărătoare.

Pau, oraş vesel, frumos, curat. Puţin prea refăcut şi modificat. Şi-a pierdut aerul istoric. Numai săpătura pe care o face vechiul

şanţ de-a curmezişul oraşului este singura care dă oraşului Pau înfăţişarea de pe vremea lui Antoine de Bourbon. Vechi case de ardezie. Zdruncinate, tăiate de curioase accidente de arhitectură şi expunînd la toate etajele negii originali şi ciudaţi ai zidăriei domestice din secolul al XV-lea.

De la Pau la Cauterets

Ora şase dimineaţa. Plouă. Ploaia de sus, torentul de jos îşi amestecă zgomotele. Drum pitoresc, umbrit, verde şi vesel, cu tot timpul prost. Pirineii la orizont. Vîrfuri sparte, mîncate, sucite, frămîntate, încîlcite de mîna formidabilă a unui uriaş. În găuri mici, lacuri glaciale.

Aici nu se mai aud strigătele răsunătoare aruncate în mers de catîragii, catîrilor : *la generala ! la capitana !* Vizitiul bearnez, le spune iepelor sale în dialect şi cu voce molcomă, cînd zeflemitor, cînd dezmierdător : *yo grisa ! yo blonda !*

Într-un sat următoarea inscripţie pe o poartă :

LO QUE HA DE SE NE PUEDE FALTAR *

Se simte vecinătatea Spaniei.

Aici peste tot acoperişuri de ardezie ; acoperişuri ascuţite, înclinate pentru scurgerea zăpezilor şi a ploilor. Faceţi cîteva leghe, traversaţi aceşti munţi şi veţi găsi acoperişuri plate, olane. Aici satele Ardenilor ; acolo satele Calabriei. Nordul este pe un versant al Pirineilor, sudul pe celălalt.

St-Pé-Oraş simpatic, cu urme ale secolului al XV-lea şi al XVI-lea. Ţărăncile ies de la biserică în şiruri lungi, înveşmîntate în negru, cu capişoane cenuşii, albe sau roşii. S-ar putea spune nişte procesiuni de călugăriţe din toate ordinele (La Cauterets efectul este şi mai straniu. Au capişoane cenuşii şi sînt desculţe. Sus, St-Antoine, şi Goton, jos.)

Lourdes, — Sosire magică. Magnific donjon din secolul al XIII-lea, aşezat pe o stîncă. Torentul de o parte, oraşul de cealaltă. În fund munţii înalţi, abrupţi, tăiaţi de spărturi adînci, de unde se ridică ceţurile, vîntul şi zgomotul.

La Lourdes încep cheile mari ale Pirineilor Înalţi, care se deschid la Vidalos, se îndepărtează şi se împart în patru văi for-

---

* Ceea ce trebuie să fie nu poate să lipsească (tr. din sp.).

mînd acea uriaşă labă de gîscă al cărei mijloc este Argelès şi ale cărei patru gheare ating la apus Arbeost prin valea Estrem de Salle şi Aucun, prin valea Azun, la miazăzi Cauterets prin strîmtoarea Pierrefitte şi la răsărit Barèges, prin defileul Luz. Cheile începînd de la Lourdes la Argelès sînt ca un fel de mîner. Ca braţul mîinii deschise.

Lourdes este poarta Pirineilor Înalţi. În 1755 a resimţit consecinţele cutremurului de pămînt de la Lisabona.

Reţeaua centrală a Pirineilor era păzită în evul mediu. Fiecare articulaţie de vale îşi avea castelul propriu. El zărea cele două castele din văile vecine corespunzînd cu ele prin semnale de foc. Astăzi se mai văd ruinele adăugînd peisajului un şi mai mare interes ; ce poate fi mai sfîşîietor decît ruinele omului amestecate cu ruinele naturii.

Donjonul de la Lourdes vede cele trei turnuleţe ale castelului de la Pau, care la rîndul său zărea turnul pătrat de la Vidalos, care putea să comunice prin semnale cu anticul *Castrum Emilianum*, construit de romani, şi ridicat de Carol cel Mare pe dealul Saint-Savin, legat, de-a curmezişul munţilor, de fortăreaţa feudală Beaucens. Semnalele se înfigeau astfel, din turn în turn, din valea Luz pînă la castelul Sainte-Marie, şi în valea Gavarnie pînă la fortăreaţa cavalerilor Templieri. Castelanii din Pirinei, ca şi burgravii de pe Rin, se avertizau unii pe alţii. În cîteva ceasuri tribunalul era pregătit, muntele în flăcări.

Ţăranii, un lucru cu totul remarcabil şi pur local, nu urau aceste castele. Ei aveau sentimentul că fortăreţele, cu toate că îi dominau şi chiar îi asupreau, protejau frontiera. Populaţia de munteni a dat unuia dintre aceste castele de lîngă pasul Ossau numele de *Bon-Château*, numele se păstrează încă şi azi : *Castelloubon.*

Cauterets

LUI LOUIS B.

Îţi scriu, dragă Louis, cu cei mai proşti ochi din lume. A-ţi scrie însă este un plăcut şi vechi obicei, pe care nu vreau să-l pierd. Nu vreau să las să cadă nici măcar o singură piatră din prietenia noastră. În curînd vor fi douăzeci de ani de cînd sîntem fraţi, fraţi prin suflet, fraţi prin gîndire. Vedem creaţia cu aceiaşi ochi şi arta cu acelaşi spirit. Îl iubeşti pe Dante, aşa cum îl iubesc eu

pe Rafael. Am trecut împreună o mulţime de zile de luptă şi de încercări, fără ca simpatia noastră să diminueze, fără să dăm înapoi măcar un pas în devotamentul nostru. Să rămînem pînă în ultima zi ceea ce am fost din prima zi. Să nu schimbăm nimic din ce a fost atît de bine şi plăcut. La Paris să ne strîngem mîna, în absenţă să ne scriem.

Cînd sînt departe de tine, simt nevoia ca o scrisoare să vină să-ţi spună cîte ceva din ceea ce văd, gîndesc sau simt. De data aceasta, ea va fi mai scurtă, adică mai puţin lungă decît de obicei. Ochii mei mă obligă să-ţi cruţ ochii. Nu te plînge, vei avea mai puţină mîzgăleală, dar tot atîta prietenie.

Vin de la mare şi sînt în munţi. Ca să spun aşa, nu înseamnă că schimbi emoţiile. Munţii şi marea vorbesc aceleiaşi laturi ale sufletului.

Dacă ai fi aici (nu mă pot împiedica să visez mereu) ce viaţă încîntătoare am duce împreună ! ce tablouri ai duce în gînd, ca să le redai pe urmă artei, încă mai frumoase decît natura ni le-ar fi putut da.

Închipuie-ţi, Louis, că mă scol în fiecare dimineaţă la ora patru, şi la această oră, întunecată şi luminoasă în acelaşi timp, mă duc în munţi. Merg în lungul unui torent, mă înfund într-una din cele mai sălbatice chei, care poate exista, şi sub pretextul de a mă muia în apă caldă şi de a bea pucioasă, am în fiecare zi un spectacol nou, neaşteptat şi minunat.

Ieri, noaptea a fost ploioasă, aerul rece, brazii uzi erau mai negri decît de obicei, ceţurile se ridicau din toate părţile văilor ca fumurile din crăpăturile unei mine de pucioasă ; un zgomot groaznic şi înfricoşător ieşea din întunecimile adîncurilor, din prăpastia de sub picioarele mele ; era ţipătul de mînie al torentului ascuns de ceaţă. Ceva nelămurit, supranatural şi imposibil se amesteca cu peisajul, totul fiind mohorît şi parcă gînditor în jurul meu, nălucile uriaşe ale munţilor îmi apăreau prin spărturile norilor ca printr-un giulgiu zdrenţuit. Amurgul nu lumina nimic ; numai printr-o spărtură, deasupra capului meu, zăream în depărtare, în infinit, un colţ de cer albastru, palid îngheţat, lugubru şi falnic, tot ce puteam distinge de pe pămînt, stînci, păduri, cîmpii, gheţari, se mişcau de-a valma în aburi şi păreau să fugă, luaţi de vînt, printr-o uriaşă reţea de nori.

Spre dimineaţa, noaptea a fost senină. Cerul înstelat, dar ce mai cer şi ce mai stele ! cunoşti acea răcoare, acea graţie, acea transparenţă melancolică şi inexprimabilă a dimineţii, stelele luminoase pe cerul alburiu, o boltă de cristal semănată cu diamante. De această boltă luminoasă se sprijineau, din toate părţile, munţi

uriaşi, negri, păroşi, diformi. Cei de la răsărit, pe partea cea mai luminoasă a zorilor, decupau la vîrfuri brazii, care se asemănau cu acele frunze mîncate de păduchii de copac ce lasă numai fibrele şi dantelează restul. Cei de la apus, negri la bază, ba chiar aproape pe toată înălţimea, aveau pe vîrfuri o lumină rozalie. Nici un nor, nici un abur. O viaţă întunecată şi graţioasă însufleţea coasta mohorîtă a muntelui ; se zărea iarba, florile, pietrele, mărăcinişul într-un fel de mişunare uşoară şi veselă. Zgomotul torentului nu mai era înspăimîntător, devenise o şoaptă prelungă, împletită cu tăcerea profundă. Nici un gînd trist, nici o nelinişte nu se iveau din acest ansamblu plin de armonie. Toată valea era ca o urnă uriaşă în care cerul, în timpul orelor sfinte ale zorilor, picura pacea sferelor şi strălucirea constelaţiilor.

Mi se pare, dragă prietene, că aceste lucruri sînt mai mult decît nişte peisaje. Este natura întrezărită în anumite momente misterioase cînd totul pare o visare, aproape aş putea spune o cugetare, cînd, copacul, stînca, norul, tufişul trăiesc mai intens decît la alte ore şi par să tresară la bătaia surdă a vieţii universale.

Viziune stranie, dar pentru mine este foarte aproape să devină o realitate, căci, în clipele în care ochii omului sînt închişi, ceva necunoscut apare în creaţia divină. Nu o vezi ca mine ? Nu s-ar spune că în timpul somnului, atunci cînd gîndirea încetează la om, ea începe în natură ? Oare liniştea este mai adîncă, tăcerea absolută, singurătatea mai completă şi atunci visătorul care veghează poate mai bine să sesizeze, în acele detalii subtile şi minunate, actul extraordinar al creaţiei ? Or, într-adevăr există o revelaţie, o oarecare manifestare a măreţei inteligenţe intrînd în comunicare cu totul absolut, o atitudine nouă a naturii ? Natura se simte mai la largul ei atunci cînd noi nu sîntem acolo ? se desfăşoară mai liber ?

Este sigur, cel puţin în aparenţă, că există o viaţă crepusculară şi una nocturnă şi pentru lucrurile pe care noi le numim neînsufleţite. Această viaţă nu există poate decît în mintea noastră, realităţile sensibile ni se prezintă, în anumite momente, sub o înfăţişare cu totul neobişnuită, ele ne mişcă ; înlăuntrul nostru se creează un fel de miraj şi luăm ideile noi pe care ni le sugerează drept o viaţă nouă pe care de fapt o au.

Iată întrebările. Hotărăşte. În ce mă priveşte eu mă mărginesc să visez. Îmi închin spiritul contemplării lumii şi studierii misterului. Îmi petrec viaţa între un semn de exclamare şi un semn de întrebare.

Marginile torentului din Marcadau

CARNETE

18 august, Cauterets.

Prăbuşire uriaşă. Pietrele împrăştiate s-au rostogolit pînă în torent. Încă se menţine toată dezordinea căderii. Ai putea crede că a fost ieri, dacă n-ar fi roase de licheni. Una dintre ele, cea mai mare, este despicată la mijloc. Un păstor visează între stînci, în zgomotul naturii dezlănţuite. Caprele behăie şi stau atîrnate. Prind o lăcustă verde, care nu se opune. O aşez pe o stîncă, ea rămîne liniştită unde am pus-o. Dintr-o crăpătură iese o şopîrlă. Lăcusta şi şopîrla se privesc. Şopîrla se apropie. Lăcusta îşi ia zborul, ca o pasăre, planează şi cade, mai departe, printre ierburile înalte.

Trec puntea de lemn la confluenţa celor două torente, Marcadau şi Laitour. Un miros de pucioasă iese din torent. Aici este înfricoşător. Este o prăbuşire de zăpadă lichidă. Zgomot turbat. Pe margini florile cresc puzderie ; braţele mici ale torentului cad în cascade microscopice de pe pietre. Sînt mici ochiuri liniştite de apă, cu fundul pardosit cu pietre, parcă ar fi un aranjament de copil pentru grădiniţa lui. O rază de soare se filtrează printre nori şi face din fiecare picătură de apă o scînteie. Frumoase băltoace verzi. Toate nuanţele de verde. Verde luminos, verde negru. Granitele şi marmurile cu pete trandafirii, care se zăresc prin apa verde-albastră, cu vine de lumină, seamănă cu nişte agate uriaşe.

Am ieşit pe un soare arzător şi iată că un nor gros, cenuşiu şi greu, a năpădit tot cerul. Va ploua. Mă adăpostesc sub poarta băilor din fîneaţă. O bătrînă care tricota m-a văzut cum intru bombănind. Imagine hîrbuită şi mizerie cruntă, figură fleşcăită sub o manta zdrenţuită. Văzînd că mă încăpăţînez să rămîn şi că am luat un scaun, se ridică, se tîrăşte, rezemată pe două bastoane, către un coridor întunecos şi pleacă. Culeg dintr-o crăpătură a zidului exterior o floare frumoasă, galbenă, cu formă de lalea şi miros de caisă.

Furtuna se apropie. Picături mari, sonore, cad pe stînci şi copaci. Bubuitură de tunet. Un tunet în această strîmtoare nu este numai o bubuitură de tunet, este o lovitură de pistol, însă o lovitură de pistol monstruoasă, care trosneşte în nori, cade pe vîrful învecinat sărind apoi din munte în munte cu un zgomot scurt, sinistru şi năprasnic. Iată că acum plouă îndrăcit. Totul a dispărut, în afară de norii groşi şi ploaia. Este un fel de noapte palidă, întretăiată de fulgere, în care nu se mai aud decît două mugete, to-

rentul care urlă continuu şi tunetul care răbufneşte din cînd în cînd. Mă gîndeam la acest zgomot dublu şi îmi spuneam : torentul seamănă cu turbarea și tunetul cu furia.

NOTE

23 august, ora 3. — După două ore de urcuş, o cîmpie întinsă cu două sau trei cabane sărăcăcioase în ale căror grădini creşte o salată firavă, dar are împrejmuirea din marmură. La dreapta un torent. În fața mea un bloc uriaş de marmură albă şi o bătrînă buturugă uscată. În jurul meu munţi minunaţi. Razele soarelui decupează ferăstraie mari de umbră şi lumină. Printre colţuri, aproape de cer, mici lacuri de zăpadă. Acolo, în soare, strălucesc prăbuşiri uriaşe de ardezie, strălucirea este alta decît a apei, alta decît a zăpezii. Este ca spinarea unui imens balaur. Pulpane mari de întuneric și lumină. Planuri vaste și simple. Patru munţi umplu orizontul. Nimic altceva decît o iarbă scurtă şi rară şi puţin mărăciniş. Ea formează totuşi un gigantic veşmînt verde, care acoperă muntele pînă în locul în care se ridică trecătorile. Torentul curge pe pămînt, aproape liniştit, pe fundul văii. Nici un zgomot. Nici o voce. Cer albastru. Linişte adîncă. Singurătate absolută. Nu am văzut încă ceva mai frumos şi mai măreţ în Pirinei.

24. — Două torente formează un Y. Pe acest Y se află un pod circular, cu triple articulaţii de brazi, aruncaţi din stîncă în stîncă. Pe primul torent, alte patru poduri formate din trunchiuri de copaci atîrnate pe patru platforme ale muntelui. Prăbuşire de stînci. Torent de apă pe un torent de pietre.

Primul pod. Brazi uscaţi cu crăcile rupte scurt ; urşii se pot servi ca de nişte catarge. Într-unul din aceşti brazi, care este găunos, s-a făcut focul. Hornul este încă destul de mare. Licheni pletoşi trăiesc pe aceste schelete. Mai multe straturi de vegetaţie. Toate florile de munte.

Apă verde şi liniştită, într-un ochi de apă de sub cascadă cu brazi uscaţi, care atîrnă deasupra.

Al doilea pod. Doi pereţi negri. Lumina se agaţă de orice ieşitură şi face mici terase strălucitoare, acoperite de iarbă şi flori. Apa este luminoasă, lumina este apoasă. Între cei doi pereţi negri, torentul alb. În fund o cascadă cu patru trepte. Copaci tăiaţi de tăietori de lemne. Pădure. Deasupra, munţi uriaşi.

Al treilea pod. Altă cascadă. Curcubeu. Torentul cade pe o platformă, pe urmă se aruncă în abis. Cobor, ţinîndu-mă de rădăcinile copacilor, pînă la o stîncă, care iese în afară. Podul este

deasupra capului meu. Stînca, care primeşte toate împroşcăturile cascadei, este găurită ca un burete. Ceaţă şi ploaie.

Urc înapoi. Crăcile putrede se rup uşor.

Lacul Gaube. O sută treizeci de picioare. Bătrîna noastră Notre Dame s-ar îngrămădi de şase ori în ea însăşi înainte ca balustrada înaltă a turnurilor să ajungă la suprafaţa apei. S-ar putea scufunda piramida cea mare a lui Keops, s-ar pune peste Keops catedrala de la Strasbourg şi peste catedrală fleşa de la Anvers şi chiar şi atunci extremitatea fleşei ar răsări deasupra lacului, ca vîrful catargului unui vas naufragiat.

Vale foarte sălbatică. Pădure de pini strivită de un munte prăbuşit.

Copaci cu vîrfurile tunse, copaci morţi. Aici, singurii tăietori de lemne sînt anii care se scurg, trăsnetele şi avalanşele.

Lacul ; ora patru după-amiază. — O băltoacă cu apa cea mai verde, cea mai graţioasă, cea mai frumoasă, cea mai veselă, înconjurată de stînci hidoase, sfîrtecate, deforamte, prăvălite, înspăimîntătoare. În depărtare, zăpezile de la Vignemale, cel mai înalt munte francez, formează un uriaş Y răsturnat către răsărit. La mal, o transparenţă sub care se văd stîncile de granit ce dispar repede în adîncuri. Umbrele mari ale stîncilor cad pe coasta dinspre apus ca nişte umbre de creneluri.

Primul plan. — Cabana unde se bea kirsch, un coteţ plin de găini ; raţe ; stîncă formînd o mică peninsulă. Se vede un fel de mormînt de marmură albă, înconjurat de un grilaj. Este mormîntul unor englezi care s-au înecat aici şi care au următorul epitaf :

În memoria lui William Henri Patisson, avocat la Lincoln's Inn, în Londra, şi a lui Sarah Frences, soţia lui, în vîrstă, unul de 31 de ani, altul de 26 de ani, căsătoriţi numai de o lună. Un groaznic accident i-a răpit de la părinţii şi prietenii lor incontestabili. Au fost înghiţiţi de apele acestui lac la 20 septembrie 1842. Rămăşiţele lor au fost transportate în Anglia şi se odihnesc la Wilham, în comitatul Essex.

Apa glacială. Cine cade moare. De nouăzeci de ani, de cînd bătrînul pescar se afla acolo, nu a văzut pe nimeni, atît de îndrăzneţ, scăldîndu-se în ea. Ca să intri în îngrăditura mormîntului, trebuie să plăteşti trei parale de persoană. De pe granitul, surplombat peste lac, am cules nişte cinerarii. Am alunecat şi era cît pe-aci să cad în lac. Asta ar fi făcut al doilea mormînt. S-ar fi perceput şase parale.

Cauterets, 26 august. — Valea este paşnică, coastele abrupte sînt tăcute. Vîntul a încetat. Dintr-o dată, la un cot al muntelui,

apare torentul. Este zgomotul unei învălmăşeli, dar şi aspectul. Combatanţii urlă de furie şi ţi se pare că vezi zburînd proiectile. Te apropii. Pîlnii uriaşe formează cuve enorme, în care apa saltă şi fierbe, acoperită de spumă ca într-o oală enormă, încălzită de un foc ce nu se stinge niciodată.

Buturugi monstruoase, rădăcini hidoase, descărnate şi diforme se rostogolesc în torent ca nişte schelete de hidre. Acolo oroarea este peste tot.

Caii de munte sînt minunaţi, răbdători, blînzi, ascultători şi plini de instincte diverse. Urcă scări şi coboară trepte. Merg pe iarbă, pe granit, pe gheaţă. Merg pe buza prăpăstiilor. Merg uşor şi cu înţelepciune, ca pisicile. Adevăraţi cai de burlan.

Calul meu era ciudat şi original. Se pare că îi plăceau emoţiile. Îşi alegea totdeauna drumul de pe marginea îngustă a tuturor prăpăstiilor întîlnite. Avea aerul să-şi zică : acest domn este un artist, un amator. Trebuie să-i arătăm totul. Ah ! doreşti puhoaie, pariziene ! vrei torente, cascade, prăpăstii, adîncuri, emoţii ! ei bine, eşti servit. Uite priveşte, apleacă-te aici şi aici şi colo. Ţi-ajunge ?

Tropăiam astfel aproape surplombant, pe coaste de opt sute de picioare adîncime, avînd sub ochi, în fundul abisului, un torent mic, albastru şi întunecat. La început am încercat să-l fac să ia o direcţie mai puţin pitorească, dar el se încăpăţîna, şi cînd am văzut că asta este plăcerea lui, şi cum aveam prea mare interes să fiu în relaţii bune cu el, l-am lăsat să facă ce vrea.

Luz

Luz, încîntător oraş vechi, lucru foarte rar întîlnit în Pirineii francezi, are o aşezare minunată, într-o vale adîncă, triunghiulară. Trei fîşii mari de lumină pătrund prin cele trei ferestre lăsate de cei trei munţi.

Cînd bandiţii spanioli şi contrabandiştii soseau din Aragon prin spărtura lui Roland şi pe drumul trist şi urît din Gavarnie, zăreau dintr-o dată, la capătul cheilor întunecate, o lumină mare, aşa cum li se pare celor dintr-o pivniţă, cînd zăresc ieşirea. Ei se grăbeau şi găseau un tîrg mare, luminat de soare şi plin de verdeaţă. Această aşezare au numit-o *Lumină,* Luz.

Castelul Sainte-Marie. Am făcut patru desene.

Biserică ridicată de Templieri ; foarte aparte şi ciudată ; în acelaşi timp cetate şi biserică ; împrejmuire crenelată, intrare-donjon.

M-am învîrtit împrejur. [...] Acolo este cimitirul semănat cu plăci mari, unde crucile şi numele de munteni scrijelite cu un cui se şterg sub ploaie, zăpadă şi paşii trecătorilor.

În cimitir poarta guşaţilor ; zidită ; guşaţii erau paria. Aveau poarta lor. Joasă, atît cît îţi poţi da seama după linia nelămurită pe care o desenază pietrele din care este făcută.

Vasul de agheasmă de afară este un mic mormînt bizantin delicat, cu două capiteluri aproape romane, ce mai stau încă lipite de el. Acolo se ascunde cheia cimitirului, pentru ca străinii să plătească ca să-l vadă. Căci totul se plăteşte.

Inscripţia de pe mormînt ; neciteaţă, ştearsă de vreme, rasă cu cuţitul, acoperită de praf. Se pot desluşi cîteva cuvinte spaniole : *Aqui* *. *Abris* **. Cu toate că *filla de*... pare să fie în dialect. Am descifrat aproape ultimul rînd, care, de altfel, nu are nici un sens :

SUB DESERTA LO FE

Corbii de pe zidul exterior al absidei au desene curioase Portalul principal, care-l reprezintă pe Isus între cele patru animale simbolice, este romanic ; poate cel mai frumos, viguros, solid, puternic şi aspru din cîte am văzut. Pe zid, resturi de picturi figurează mozaicuri şi clădiri. Interiorul bisericii este un hambar oarecare.

Sub bolta portalului de la turnul de intrare, picturi bizantine, restaurate şi pe jumătate acoperite de var pierzînd astfel mult din specificul lor. În cheia bolţii Christos cu coroana imperială. Dedesubt, îngerii judecăţii de apoi, suflînd din trompete următoarea inscripţie :

SVRGYTE-MORTVÝ — BENYTE — AD — JVDYCIVM. ***

La cele patru colţuri cîteva urme ale celor patru evanghelişti. Boul cu inscripţia SANC — LUC. Vulturul cu SANC... Mucegaiul a făcut un fel de ceaţă în care restul se pierde. Leul înaripat, în stil foarte frumos, cu inscripţia SANT-MARC. În umbră, un cap de înger cu această urmă de inscripţie : ... CTE MYCHAEL.

---

* Aici (trad. din sp.).

** Deschideţi (trad. din sp.).

*** Sculaţi-vă morţilor, veniţi la judecată (trad. din sp.). Corect ar fi SURGITE MORTUI, VENITE AD IUDICIUM.

Gavarnie

După ce ai trecut podul Dourroucats şi nu mai ai decît un sfert de oră pînă la Gèdre, doi munţi se dau dintr-o dată la o parte, dezvăluind un lucru neaşteptat, indiferent cum ţi-ai imaginat apropierea de Favarnie.

Poate că ai vizitat Alpii, Anzii, Cordilierii ; de cîteva săptămîni ai Pirineii sub ochi ; indiferent ce ai fi văzut, ceea ce zăreşti acum nu seamănă cu nimic ce ai fi putut întîlni în alte locuri. Pînă acum ai văzut munţi, ai contemplat ridicături de toate formele, de toate înălţimile ; ai explorat şei verzi, pante de gnais, de marmură sau de şist, prăpăstii, vîrfuri rotunjite sau dantelate, gheţari, păduri de brad amestecate cu nori, ace de granit, ace de gheaţă, însă, repet, nu ai văzut nicăieri în altă parte ce vezi în acest moment la orizont.

În mijlocul unor curbe capricioase de munţi zbîrliţi, de unghiuri obtuze şi ascuţite, apar dintr-o dată linii drepte, simple, calme, orizontale sau verticale, paralele sau întretăindu-se în unghiuri drepte şi combinate în aşa fel, încît, din ansamblul lor, reiese chipul strălucitor, real, pătruns de albastru şi soare al unui lucru neverosimil şi extraordinar.

Este oare un munte ? Însă ce munte a prezentat vreodată aceste suprafeţe rectilinii, aceste planuri regulate, acest paralelism riguros, aceste simetrii ciudate, acest aspect geometric ? Este un zid ? Iată într-adevăr turnuri care îl proptesc şi îl sprijină, iată creneluri, iată cornişele, arhitravele, rîndurile de pietre pe care privirea le distinge şi ar putea aproape să le numere, iată două spărturi, net decupate şi care parcă trezesc în minte gînduri de asedii, de tranşee şi de asalturi ; dar iată şi zăpezi, fîşii mari aşezate pe rîndurile de pietre, pe creneluri, pe arhitrave şi pe turnuri ; sîntem în inima verii şi a sudului ; sînt, deci, zăpezi veşnice ; s-a ridicat vreodată un zid, arhitectură omenească pînă la nivelul înfricoşător al zăpezilor veşnice ? Babelul, rodul efortului unei întregi omeniri, s-a prăbuşit înainte de a-l fi atins.

Ce este acest obiect inexplicabil, care nu poate să fie un munte, dar are înălţimea munţilor, care nu poate să fie un zid, dar are forma zidurilor ?

Este în acelaşi timp un munte şi un zid ; este edificiul cel mai misterios al celui mai misterios dintre arhitecţi, este coloseumul naturii ; este Gavarnie.

Închipuie-ţi această siluetă măreaţă aşa cum se înfăţişează la început de la o distanţă de trei leghe ; un zid lung şi întunecos, la care toate ieşiturile, toate cutele sînt subliniate de linii de zăpadă şi ale cărui platforme poartă gheţari. Către mijloc, două turnuri mari ; unul la răsărit, pătrat cu un colţ îndreptat către Franţa ; celălalt la apus, ferăstruit, nu ca un turn, ci ca un mănunchi de turnuleţe ; amîndouă acoperite de zăpadă. La dreapta, două tăieturi adînci, spărturile care decupează pe zid parcă două vase umplute cu nori, în fine, la dreapta şi la extremitatea de apus, un fel de prag uriaş cutat cu mii de trepte, oferind ochiului, la dimensiuni monstruoase, ceva ce se numeşte în arhitectură cupa unui amfiteatru.

Închipuie-ţi totul aşa cum mi-a apărut : zidul negru, turnurile negre ; zăpada strălucitoare, cerul albastru ; ceva desăvîrşit, mare pînă la gigantic, senin pînă la sublim.

Se degajă de aici o senzaţie care nu seamănă cu nici o alta, atît de deosebită şi în acelaşi timp atît de puternică, încît şterge tot restul şi devii, pentru cîteva clipe, chiar atunci cînd apariţia magică a dispărut la o cotitură a drumului, indiferent pentru tot ce nu face parte din ea.

Peisajul înconjurător este şi el minunat ; intri într-o vale unde eşti învăluit de toate măreţiile şi harurile. Sate pe două etaje, precum Tracy-le-Haut şi Tracy-le-Bas, Gèdre-Dessus şi Gèdre-Dessous, cu pinioanele lor în scări şi vechea biserică a Templierilor, se ghemuiesc şi se desfăşoară pe coasta celor doi munţi, de-a lungul unui torent, alb de spume, sub tufele vesele şi nebune ale unei vegetaţii fermecătoare. Totul este viu, încîntător, fericit, minunat ; sînt Elveţia şi Pădurea Neagră amestecate dintr-o dată cu Pirineii. Nenumărate zgomote vesele sosesc ca vocile şi cuvintele acestui blînd peisaj, cîntec de păsărele, rîsete de copii, murmurul torentului, foşnetul frunzelor, adieri molcome ale vîntului.

Nu vezi nimic, nu auzi nimic ; abia dacă percepi, din tot acest graţios ansamblu, cîteva impresii incerte şi confuze. Apariţia circului Gavarnie îţi este în permanenţă în faţa ochilor şi străluceşte în gîndul tău, ca acele orizonturi supranaturale ivite cîteodată din străfundul viselor. Seara, întorcîndu-mă de la Gavernie, un moment minunat. De la fereastra mea, un munte mare umple pămîntul, un nor mare umple cerul. Între nor şi munte o fîşie subţire de cer crepuscular, senin, viu, limpede şi Jupiter strălucind, piatră de aur într-un rîu de argint. Nimic mai melancolic, mai tihnit şi mai frumos decît acest mic punct de lumină între două blocuri de întuneric. [...]

De la Auch la Agen

4 septembrie.

Noapte. Diligența mergea repede. Eu dormeam. Cu toate acestea percepeam, în chip confuz, zgomotul roților și galopul cailor. Pe urmă somnul a devenit profund. O zdruncinătură m-a trezit. Am întredeschis ochii.

La dreapta mea era o prăpastie. Ca pămînt nu vedeam decît marginea drumului. Cerul mi-a apărut sub o înfățișare atît de ciudată, încît, pe jumătate cufundat în vise, pentru o clipă nici nu îmi dădeam seama bine ce vedeam. La dreapta aburii dimineții se ridicau la orizont, cîțiva nori negri, deșirați, se învălătuceau. Un fel de lumină compusă din luna, care apunea, și zorile, care se ridicau plutea peste tot. La început, am luat cerul marmorat de nori negri și cețuri albe, din care nu vedeam decît un colț prin geamul îngust al portierei, drept un munte uriaș ale cărui coaste se pierdeau în infinit. Pe această pantă vastă, stelele păreau focuri de păstori, aprinse ici și colo.

Pe urmă, m-am trezit de-a binelea și am ieșit din această stranie iluzie optică, dar ca spectacol a rămas în continuare minunat.

La orizont, vedeam culcîndu-se constelațiile, pe care în mod obișnuit nu le priveam decît în ceasurile cînd sînt deasupra capului nostru. Ursa mare, deja învăluită de cețuri, devenise uriașă. Cele șapte stele ale sale străluceau ca niște luni și acest car imens înclinat drept spre pămînt, în spatele căruia urma să dispară splendidul său atelaj, dădeau cerului întreg un aer extraordinar și fantastic.

Efect al ceții. Încă adormit, sosind la Agen, am crezut că văd marea. Garona mă păcălea astfel.

Périgueux — Saintes

5 septembrie.

Sf. Front (catedrală). Un prim turn pătrat servea drept tindă. Astăzi este pitit de un pîlc de case. Este locuit de un brutar, care închiriază cele patru etaje unor familii sărmane, care își usucă rufele la ferestrele construite de Templieri. Biserică-cetate într-o curte îngustă, unde se ridică clopotnița. Minunat turn romanic. Pilaștri aproape romani. În vîrf, un brîu de colonete, strînse unele într-altele, este încununat de o tiară de piatră. Formă aspră, originală și rară. În interior, [...] la stînga, un minunat altar de lemn din timpul lui Ludovic al XIII-lea. [...] Coloane răsucite, pe care

se caţără, înălţîndu-se în spirale, îngeri, păsări, veveriţe, vulturi, o întreagă lume fantastică.

Totul este văruit. Coloane corintiene din secolul al IX-lea. Patru stîlpi mari, pătraţi, arhivoltaţi, între care se deschid culoare în cruce, susţin cupola centrală, ovală, ca în orient.

Construcţia are forma unei cruci greceşti cu cinci cupole.

În cor, sub pupitru, este piatra de mormînt a lui Saint-Front. Pupitrul permite să se poată citi primele cuvinte ale epitafului :

SEPVL
CHRVM
BEATI
FRON

şi le ascunde pe următoarele. Saint-Front a fost primul apostol din Perigord.

Urcîndu-te în turn trebuie să te opreşti la jumătatea drumului pentru a vizita ceea ce se află deasupra bolţii. Foarte curios. Şarpante. Praf. Ascunzişuri. Sculpturi şterse, coloane ciuntite semănînd cu nişte mumii ce stau în picioare în învelişul lor, sprijinite de zid. Scări. Găuri pătrate, alveole vechi ale unor clopotniţe rase din temelie. Cele cinci cupole erau descoperite. În secolul trecut s-a construit deasupra unui acoperiş. De aici acest interior ciudat, amestec de arhitectură şi de întîmplare, care aminteşte de coşmarele lui Piranesi. (Ultimul episcop, Gousset, astăzi arhiepiscop de Reims, a dărîmat corul roman ca să-şi mărească grădina.)

De la înălţimea turnului se vede întregul oraş, un morman de pinioane şi turnuleţe, unul din acele labirinte de acoperişuri ascuţite, unde apare, în toată fantezia, genul năbădăios şi bogat al secolului al XV-lea. Peisajul se împarte în două, un oraş roşiatic şi o cîmpie verde. Isle, un rîu frumos, este hotar de despărţire ; un cerc de coline mărgineşte şi închide bazinul. În fund se zăreşte, la capătul unei străzi, care se numeşte strada Vechilor Cimitire, turnul Vésune, vechi templu al lui Venus, iar pe o înălţime, contururile nedefinite ale taberei lui Cesar.

Acoperişul, construit în ultimul secol, ascunde cupolele şi strică silueta construcţiei. Iarba creşte pe clopotniţă. Te urci din scară în scară pînă la brîul de colonete. Cîte unele sînt din marmură. Afară, timpul a săpat în piatră vase de agheasmă, pe care ploaia are grijă să le ţină pline.

Sub biserică se află o criptă plină de oseminte.

Turnul Vésune. — Templul lui Venus, din care evul mediu a făcut un loc pentru spînzurătoare. Acolo erau spînzuraţi criminalii. Un turn uriaş zidit din pietre mici. Avea o îmbrăcăminte de marmură, care a căzut. Acest turn spintecat la răsărit, perpendicular

ca şi cetăţile ale căror întărituri erau dărîmate de cardinalul de Richelieu, este atît de mare, încît ai putea spune că este un mic circ. Se află într-o vie, unde se intră printr-o poartă, ce pune un clopoţel în mişcare. În felul acesta, proprietarul mai cîştigă cîţiva bănuţi. Tronsoane de coloane romane. Cîmp de porumb. Butuci de viţă. Livadă. În interiorul turnului am găsit nişte încîntătoare resturi din timpul Renaşterii, amestecate cu dărîmături antice. Iarbă. O mică ridicătură înierbată unde se punea spînzurătoarea. Patru plafoane, aşa după cum se văd urmele smulgerii din zid, s-au prăbuşit pe rînd. Chiar pe locul pe care a fost spînzurătoarea, lîngă o piatră ce seamănă cu un altar roman, zace o încîntătoare rămăşiţă a Renaşterii, pe care întîmplarea a spart-o în formă de cruce. Salamandra este în mijloc şi doi îngeri se roagă de o parte şi de alta. Deci, secolul al XVI-lea a construit, fără îndoială, ceva, o capelă sau un altar, chiar lîngă turnul Vésune. Iarba este acoperită de cucute şi sipică înflorite. În jurul restului de turn, rămas în picioare, erau nouă deschideri arhivoltate, care au fost zidite cu cărămidă.

Castelul Barrières. Lîngă turnul Vésune. O ruină frumoasă. Interior drăguţ. Secolul al XV-lea. Resturi romane. Antablament. Coloane scobite, din care s-au făcut jghiaburi pentru rezervor. Capiteluri romane drept scaune. Iedera ţine loc de tapiţerie. Pervazul înalt al unei sobe mari cu colonete. Un altar roman într-o intersecţie. O uşă frumoasă cu un postament împodobit. Urme de săpături. Pardoseală de cărămidă. Această ruină pare să aparţină unui proprietar inteligent.

După Périgueux. Castelul Evéque, încîntător mic castel din secolul al XV-lea. Reşedinţa de vară a episcopilor de Périgueux. Aparţine unui avocat.

Angoulême. Zărit numai. Răsăritul soarelui. Ora cinci dimineaţa. În centrul oraşului un castel din secolul al XIII-lea şi al XV-lea. Serveşte la ceva. Un soldat de gardă. Cu atît mai bine, nu va fi dărîmat. Catedrală romanică. Un minunat portal cu cinci etaje de basoreliefuri, zid încărcat cu arabescuri şi statui, stricat de un oblon albastru aşezat în mijloc. O frumoasă clopotniţă romanică cu cinci etaje, ca şi portalul.

După Angoulême. Jarnac. Nici o urmă a localităţii istorice. Un tîrg, lung, alb cu acest afiş galben lipit pe un zid : *Bal la domnul Baraud.* — Îmi aduc aminte că am văzut, în 1821, în anticamera ducelui de Rohan la Laroche — Guyon, un tablou frumos şi rar, pictat pe lemn, reprezentînd duelul dintre Jarnac şi Châtaigneraye.

Cognac. Vechi oraş, ciudat, destul de bine păstrat.

Saintes. Vechiul pod şi-a pierdut tot farmecul. Tăiat şi rostuit. În acest moment se dărîmă arcul de triumf, pentru a fi transportat

în altă parte, cel puţin aşa se spune. Lucrare barbară şi făcută în bătaie de joc. Podul este încărcat de resturile arcului de triumf, făcut praf. Am văzut cum se transporta piatra numerotată cu numărul C 5 ; o zdruncinătură era cît pe-aici să răstoarne căruţa. Puţin mai lipsea ca piatra să nu cadă pe caldarîm şi să nu se sfarme în bucăţele, aşa cum s-a întîmplat şi cu două treimi din monument. Nu au mai rămas decît cele două arcuri de jos. Lucrătorii deasupra, şarpanta deasupra şi împrejur, o macara suspendată. Vechile pietre roase de vreme şi mîncate de ploaie, sînt zdrobite sub presiunea scărilor. Acolo, în colţ la dreapta, o coloană angajată, cu caneluri, va fi desigur refăcută sau va lipsi. Asta se numeşte a salva un monument. Podul, după cum se pare, stînjenea navigaţia. La vremea cînd a fost construit, după cum îmi spunea un bătrîn marinar, *marea era prezentă* la Saintes mai mult decît acum. Acuma pilonii au rămas în afară cu trei, patru picioare. S-a încercat să fie tăiaţi sub o boltă. Însă este o construcţie atît de iscusit îmbinată, încît totul se susţine. Nu s-ar fi putut tăia într-un loc, fără să se pătrundă tot restul. De aici, această regretabilă dărîmare.

La Saintes sînt trei clopotniţe foarte frumoase, una romanică, pe malul drept. Celelalte două, gotice, pe malul stîng. Dintre aceste două clopotniţe, prima este cea mai puţin veche. Este din secolul al XV-lea, foarte bogată şi măreaţă, dar din păcate a fost acoperită cu o cupolă urîtă. Face parte din biserica Saint-Pierre, care are un portal frumos. Nu sînt vitralii, zidurile sînt zugrăvite şi în fundul absidei se află o frumoasă capelă în stilul Renaşterii. Pe zidul exterior, al părţii rotunde a corului, acest anunţ : *Bossuet, aprod.* Cealaltă biserică, Sainte-Eutrope, este din secolul al XIV-lea şi se află în afara oraşului. Pe aproape este un circ roman (nu l-am văzut).

Rîul Charente, între Saintes şi Rochefort, este tot ce poate fi mai încîntător. Rîu îngust, limpede şi repede. Pajişti şi dealuri. Vechi castele, ca Tailleborg, vechi oraş, ca Saint-Savinien. Cîteva leghe mai departe, acest rîu ajunge în mlaştini şi devine un smîrc de noroi pe care fluxul îl mişcă şi îl face puturos.

Insula Orléron

8 septembrie.

Închipuie-ţi o oglindă aşezată pe pămînt şi pe această oglindă culcată o scară sau, şi mai bine zis, o fereastră cu cercevea cu tot şi cu geamuri ; dă-i acestei ferestre un înconjur de un sfert de leghe

şi vei avea imaginea unui bazin, din care se extrage sarea. Cînd oglinda îşi pierde lustrul, înseamnă că s-a ales sarea.

Îţi poţi imagina o limbă de pămînt lungă, netedă, îngustă, care apare privirii din văzduh, acoperită de aceste uriaşe ferestre ce de-abia lasă între ele mici fîşii înguste de pămînt la rîndul lor acoperite cu pipirig şi tamarin ; ici şi colo cîteva fînaţuri şi puţină vie, care este îngrăşată cu iarbă de mare şi care dă un vin uleios şi amărui, cîteva pîlcuri de copaci, cîteva drumeaguri ; din loc în loc, cîteva aşezări albe de-a lungul coastei ; spre partea franceză, o salbă de fortificaţii, spre ocean o rîpă, numită coasta sălbatică, în partea de miazăzi a limbii de pămînt, dune presărate cu pini vestesc apropierea pămînturilor sterpe ; învăluie acest loc cu ceţuri cenuşii şi murdare, care se ridică din mlaştini, din toate părţile, şi vei avea imaginea insulei Oléron.

Dacă, după ce ai contemplat ansamblul, mai iei în considerare şi detaliul, tristeţea începe să crească cu fiecare pas pe care îl faci şi te simţi cuprins de o îndurerată strîngere de inimă.

Un ţărm de noroi, un orizont pustiu, două sau trei mori învîrtindu-se greoi ; vite slăbănoage, într-o păşune firavă ; pe marginea mlaştinilor grămezi de sare, conuri cenuşii sau albe, după cum sînt acoperite cu paie, pentru timp de iarnă, sau expuse la soare, pentru a se usca ; pe pragul caselor, tinere frumoase şi palide, copii gălbejiţi, bărbaţi istoviţi şi cuprinşi de friguri, puţini bătrîni, friguri peste tot, iată mica lume tristă în care te afunzi.

Nu se ajunge uşor la insula Oléron. Trebuie să vrei acest lucru. Călătorul este condus cu băgare de seamă pas cu pas, dîndu-se parcă timp de gîndire şi de răsgîndire.

De la Rochefort este condus la Marennes cu un fel de omnibus, ce pleacă din Rochefort de două ori pe zi. Este o primă iniţiere.

Trei leghe printre mlaştinile sărate. Cîmpii întinse unde se ridică, ca două obeliscuri într-un cimitir, cele două clopotniţe englezeşti, cu fleşă de piatră, de la Moise şi Marennes ; de-a lungul drumului, băltoace de apă verzuie ; la toate cîmpurile, care sînt de fapt mlaştini, uriaşe împrejmuiri ferecate ; nici un trecător ; din timp în timp cîte un vameş, cu puşca la umăr, în picioare, în faţa bordeiului de pămînt şi mărăcini, cu o faţă galben-vînătă şi încremenită ; nici un pom ; nici un adăpost contra vîntului şi ploii, dacă este iarnă, contra soarelui, dacă este caniculă, un frig glacial sau o căldură de cuptor ; în mijlocul mlaştinilor, cătunul nesănătos Brouage, închis în pătratul zidurilor, cu ruinele sale din timpul războaielor religioase, cu casele joase, spoite ca şi mormintele de care vorbeşte biblia, şi cu stafiile sale, tremurînde din faţa porţilor, în plină amiază. Aceasta este prima parte a călătoriei.

Dacă ţii neapărat să continui la Marennes, un vizitiu de haraba pune mîna pe tine, te introduce într-un recipient făcut să conţină

cel mult şase persoane, dar acum are cincisprezece, şi, aceşti cincisprezece răbdători în interior şi un munte de bagaje pe imperială se urnesc în pasul şchiopătat şi nesigur al unicului cal, de-a curmezişul pămînturilor sterpe, pînă la Pointe.

Acolo, dacă tot mai vrei, eşti debarcat sau îmbarcat, alege cuvîntul, într-unul din acele vase plutitoare şi nesigure pe care localnicii le numesc *riscă-tot*. Trei mateloţi, patru vîsle, două catarge şi două pînze, din care una se numeşte taie-vînt. Sînt de făcut două leghe pe acest fel de plută. Marinarii care încarcă vasul încep prin a pune în siguranţă, în cel mai bun loc, boii, caii, căruţele, apoi se găsesc locuri pentru bagaje şi la urmă în spaţiile care mai rămîn, între coarnele unui bou şi roţile unei căruţe, sînt vîrîţi călătorii.

Acolo poţi visa, fiind la bunul plac al vîntului, soarelui sau ploii. În timpul călătoriei auzi horcăind călătorii atinşi de friguri şi mugind strîmtoarea de la Maumusson, care se află la capătul insulei şi pe care marinarii o ascultă pe o rază de cincisprezece leghe. Pentru a te distra ţi se explică natura acestui zgomot.

Strîmtoarea de la Maumusson este unul din buricele mării. Apele rîurilor Seudre, Gironde, curenţii mari ai oceanului şi curenţii mai mici ai extremităţii meridionale a insulei apasă, din patru părţi diferite, pe nisipurile mişcătoare pe care marea le-a îngrămădit pe ţărm şi fac din această masă un vîrtej. Nu este un abis, marea pare plană şi netedă la suprafaţă şi numai o uşoară mlădiere dacă se observă, dar sub această apă liniştită se aude un zgomot asurzitor.

Orice vas care atinge strîmtoarea este pierdut. Pur şi simplu se opreşte, pe urmă se afundă încet, continuu, descreşte în înălţime puţin, cîte puţin. Sabordul dispare repede scufundîndu-se sub valuri, apoi verga şi platforma din jurul catargelor. Nu se mai distinge decît vîrful catargului. Se mai face o mică cută pe mare şi totul a dispărut. Nimic nu poate opri în mişcarea înceată, dar cumplită, înfricoşătoarea spirală care a cuprins vasul.

Cu toate acestea vasele, care dislocă puţină apă, traversează cu îndrăzneală strîmtoarea. Fără pericol, spun marinarii. O clipă după aceea adaugă : totuşi Monier, care era pilotul castelului, abia de-a avut timp, într-o zi, să se arunce în mare, lăsînd să i se scufunde barca şi a înotat patru ore pînă a putut ieşi din strîmtoare.

Printre aceste povestiri, sosim. Este coborîtă pînza taie-vînt, aruncată parîma şi aşezată puntea.

La dreapta o fortăreaţă, închisoarea la stînga, o plajă îngrozitoare, care înseamnă friguri ; se debarcă între amîndouă.

Servitoare frumoase din Charente, cu nişte pălării albe, mari, pe care le poartă cu graţie, te aşteaptă la capătul zigzagului, îţi iau valiza şi sacul de noapte şi te conduc, mergînd înainte.

Mergi de-a lungul unor întărituri la baza cărora mişună, în toate atitudinile de muncă, cîteva sute de oameni îmbrăcaţi în cenuşiu, scofîlciţi, tăcuţi, păziţi de jandarmi, săpînd nişte şanţuri, într-un mîl infect. Sînt cei condamnaţi la ghiulea, soldaţi sărmani, marea majoritate dezertori din cauza dorului de ţară, pe care legea nu-i înfierează, un cod excepţional îi pedepseşte aspru ; şi care vin să moară acolo, deşi nu sînt condamnaţi la moarte.

În timp ce faci aceste reflecţii, ajungi la *Calul bălan,* hanul de acolo. Este într-adevăr un han bun. Eşti introdus într-o cameră mare, văruită, în mijlocul căreia înaintează un pat mare cu baldachin, ca un promontoriu, după moda secolului al XVII-lea. Pereţii sînt albi, cearşafurile albe, hangiul este prietenos, hangiţa plăcută, totul este îmbietor şi plăcut în acest han. Numai să nu priveşti apa care ţi s-a pus în cană, numită în partea locului apă dulce.

În seara în care am sosit la Oléron, eram copleşit de tristeţe.

Această insulă mi se părea dezolantă, dar nu îmi displăcea. Mă plimbam pe plajă, mergînd printre ierburile de mare ca să evit noroiul. Mergeam de-a lungul şanţurilor castelului. Condamnaţii tocmai se întorseseră. Se făcea apelul şi auzeam vocile lor răspunzînd pe rînd ofiţerului inspector, care le pronunţa numele. La dreapta, mlaştinile se întindeau cît vedeai cu ochii, la stînga, marea, de culoarea plumbului, se pierdea în ceţurile care ascundeau coasta.

În toată insula nu vedeam altă fiinţă omenească decît un soldat de pază, nemişcat, pe colţul cel mai proeminent al unui meterez, desenîndu-se pe ceaţă. Greu zăream în depărtare, la orizont, mica fortăreaţă, izolată în mare, între pămînt şi insulă, care se numeşte „pîlcul". În larg nici un zgomot. Nici o pînză. Nici o pasăre... Acolo unde cerul se uneşte cu pămîntul, la asfinţit, apărea o lună enormă şi rotundă, care părea, în aceste ceţuri palide, stafia înroşită, dar lipsită de poleială, a celei adevărate.

Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumînarea.

NOTĂ

La 8 septembrie Victor Hugo scria :

„Aveam moarte în suflet" — „În această seară totul era pentru mine funebru" — „Mi se părea că această insulă era un mare sicriu culcat în mare".

A doua zi, Victor Hugo, fugind din insula nesănătoasă în care a trăit sub această apăsare, se afla la Rochefort. Aşteptînd plecarea diligenţei, a intrat într-o cafenea unde a cerut o bere. I-a căzut un ziar sub ochi.

Dintr-o dată, martorul l-a văzut îngălbenindu-se, ducîndu-şi mîna la inimă, ca şi cum ar fi împiedicat-o să nu plesnească, şi ridicîndu-se, a ieşit din oraş, mergînd ca un nebun, de-a lungul întăriturilor.

Ziarul pe care îl citise povestea despre catastrofa de la Villequier.

Cu cinci zile mai devreme, la 4 septembrie 1843, fiica sa Léopoldine, a pierit într-o plimbare pe Sena.

Era măritată de-abia de cinci luni cu Charles Vacquerie, care, neputînd-o salva, a vrut să moară cu ea.

Sînt înmormîntaţi la Villequier în acelaşi sicriu.

Astfel a fost întreruptă călătoria în Pirinei. Nenorocitul părinte s-a întors în grabă la Paris.

S-a citit şi se va citi în veci în Contemplaţii, *minunatele şi îndureratele poeme intitulate PAUCA MEAE*.*

---

* Cu această notă a ediţiei franceze se încheie ciclul de *Scrisori din călătorie.*

NOTE

1. LE DAIN sau LE DAIM (Olivier Hecker), bărbier şi confident al lui Ludovic al XI-lea, folosit de rege în diverse misiuni. Sub Carol al VIII-lea, Le Dain este spînzurat ca urmare a modului abuziv în care a acționat în strîngerea impozitelor.

2. K a r n a c, vechea denumire a comunei Carnac, situată în Morbihan (Franța), şi celebră prin monumentele sale megalitice (mileniul al treilea î.e.n.).

3. d o l m e n (din fr. dolmen), monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră aşezată orizontal pe alte două dispuse vertical (În bretonă : toal, tol = masă ; men = piatră).

4. p e u l v a n (din fr. peulven, cuvînt de origine bretonă, sinonim cu mehnir), bloc de granit izolat ; menhir (cuvînt de origine bretonă, men = piatră ; hir = lungă), monument megalitic, piatră lungă ridicată vertical.

5. c r o m l e h (cuvînt de origine galică și bretonă), monument megalitic, alcătuit din mai multe pietre verticale, dispuse în cerc, la distanțe egale, în jurul unei pietre mari.

6. l e s L o g e s, peluză în centrul pădurii Saint-Germain, în fața casei numite „Maison des Loges". În urma Războiului de 100 de ani acestea au fost înlocuite cu o mănăstire și reședință regală. În 1644, Ana de Austria ridică un nou lăcaş care devine loc de pelerinaj. Napoleon a făcut din acesta Casa Lojelor (1811).

7. CONTELE D'ARTOIS, titlu acordat pentru prima dată de Ludovic al IX-lea fratelui său Robert I. Robert al III-lea, destituit din drepturi, își ia titlul de conte d'Eu. Ultimul titlu de conte d'Artois l-a purtat Carol Filip, devenit ulterior regele Carol al X-lea al Franței. Ultimul titlu de conte d'Eu l-a purtat Gaston

d'Orleans (1608—1660), fiul lui Henric IV şi al Mariei de Medicis ; acesta, după moartea lui Ludovic al XIII-lea, devine locotenent-general al regatului (persoană învestită în mod special cu autoritatea regală) se amestecă în intrigile Frondei (mişcare care urmărea limitarea puterii regale) şi este exilat la Blois, unde moare.

8. LONGUEVILLE — ANNE GENEVIÈVE DE BOURBON, ducesă de — (1619—1679), fiica lui Henric al II-lea (prinţ de Condé) şi Charlottei de Montmorency. În 1642 devine ducesă de Longueville prin căsătoria cu Henric al II-lea, duce de Dunois, d'Estouteville şi Longueville. Duşmancă declarată a lui Mazarin, ea a fost sufletul primei Fronde, negociind cu Parlamentul, determinînd retragerea Curţii la Saint-Germain, colaborînd la semnarea tratatului de la Rueil din 11 martie 1649 dintre Curte şi Frondă. În timpul celei de a doua Fronde o duce destul de greu, iar, apoi, în urma arestării soţului şi fraţilor săi, se refugiază în Olanda (1650). De acolo i se alătură lui Turenne, la Stenay, determinîndu-l să trateze cu Spania. Se întoarce la Paris. Ca urmare a nenumăratelor neînţelegeri dintre membrii Frondei se retrage la Bordeaux unde încearcă să agite populaţia. Se stabileşte la Montreuil-Bellay, rămînînd departe de Curte. Deşi a avut o viaţă foarte aventuroasă îşi sfîrşeşte zilele în cucernicie.

9. *Piranesi,* GIOVANNI BATTISTA (1720—1778), gravor şi arhitect italian ; după ce a studiat arhitectura cu unchiul său, inginerul Lucchesi, s-a dus la Roma (1740), unde Giuseppe Vasi l-a instruit în tehnica de acvaforte. Înapoiat la Veneţia, în 1743, şi-a început activitatea ce l-a consacrat printre cei mai mari acvafortişti. I se atribuie mai mult de 2 000 de piese, dintre care 1 000 semnate. Definitiv fixat la Roma în 1745, a gravat, între 1745—1764, celebrele sale suite „Prisons" şi „Vues de Rome antique". Ca arhitect, este citat numai pentru participarea sa la reconstruirea în stil baroc, a bisericii Santa Maria del Priorato din Roma (1764—1765) Planşele sale de artă decorativă, apărute în 1768, au contribuit la propagarea gustului neoclasic în Europa.

10. LENOIR, ALEXANDRE (1761—1839), arheolog francez. În timpul Revoluţiei franceze a strîns la Paris toate lucrările de artă din mănăstirile care urmau să fie desfiinţate ; ulterior, lucrările au ajuns în muzeul particular al Josefinei Bonaparte.

11. DUBAN — FELIX-LOUIS-JACQUES — (1797—1870), arhitect francez. A restaurat, printre altele, Saint-Chapelle din Paris, castelul Blois şi castelul Dampierre. A transformat curtea de onoare a Şcolii Superioare Naţionale de Arte Frumoase (1833), a reînălţat porticurile de la Anet şi Gaillon, a înălţat clădirile de pe

Quai Conti. Arhitect al Luvrului, a reconstituit în special galeria lui Apolo. În 1854 a devenit inspector general al clădirilor civile.

12. VIGNOLA — IACOPO-BAROZZI, zis și il- (1507—1573), arhitect italian. A publicat *Tratatul celor cinci ordine ale arhitecturii,* inspirat după Virtruve a cărui influență a fost considerabilă. Printre construcțiile mai importante menționăm pe cea a palatului Banchi la Bologna.

13. Referire la FRANCES TROLLOPE (1780—1863), romancieră și autoare a unor cărți de călătorie, dintre care amintim *Moravurile domestice ale americanilor* (1832) ; a scris peste o sută de volume; mama cunoscutului romancier Anthony Trollope (1815—1882), autor, printre altele, al ciclului *Cronicile din Barset.*

14. „LE CONSTITUTIONEL", cotidian înființat în timpul celor „O sută de zile". Organ de presă al independenților, suprimat și reapărut de cinci ori cu titluri diferite : „L'independant", „Journal de commerce", „Le constitutionel" etc. În acest ziar Sait-Beuve a publicat „Causeries de lundi" pînă în 1852. Publicația a apărut pînă în 1914.

15. BERANGER, JEAN PIERRE DE (1780—1857), poet francez, autor al unor cîntece cu largă popularitate. În perioada Restaurației este socotit ca un veritabil poet național. S-a manifestat ca spirit liberal. Opera : *Chanson* („cîntece"), 4 volume.

16. VAN DER MEULEN, ANTOINE-FRANÇOIS (1634—1690), pictor flamand. Le Brun l-a prezentat lui Colbert, care l-a introdus în serviciul lui Ludovic al XIV-lea. Muzeul Luvru deține 23 tablouri ale acestui pictor.

17. TIRCIS, numele unui păstor din „Pastorala a VIII-a" a lui Virgiliu, ale cărui cîntece alternau cu cele ale lui Corydon.

18. Cygne de Cambray, Cygne de... : se spune despre unii poeți, literați sau muzicieni celebri pentru grația și puritatea stilului lor. Despre Fénelon se spune Cygne de Cambray. *Télémaque* — operă a lui Fénelon.

19. Bătălia de la Denain — La 24 iulie 1712 trupele franceze, sub comanda mareșalului Villares (1653—1734), obțin victoria prin atac la baionetă asupra trupelor austriece conduse de Eugen de Savoia.

20 DAMPIERRE-AUGUSTE-HENRI-MARIE-PICTO, marchiz de (1756—1793), general francez. În bătălia de la Valmy a fost comandantul unei divizii. După dezertarea lui Dumouriez a comandat armata belgiană. A fost rănit mortal în încrederea de despresurare a lui Condé (8 mai 1793).

21. POTTER, PAUL (1625—1654), pictor olandez, cunoscut în special prin pictură animalieră şi peisaje.

22. TENIERS — DAVID, zis „Le Vieux“ (1582—1649), pictor flamand, a pictat cu predilecţie scene de moravuri ; — David, zis „le Jeune“ (1610—1694), fiul lui Teniers le Vieux. A fost căsătorit cu Anne Brueghel fiica lui Brueghel „de Velours“ (Brueghel cel „de mătase“). A pictat cu predilecţie scene populare.

Din context nu reiese la care dintre cei doi se referă Victor Hugo.

23. *Les Voix Intérieures (Vocile Lăuntrice)* — volum de versuri de V.H., apărut în 1837.

24. MAERTEN DE VOS (1532—1603), pictor flamand ; s-a perfecţionat în Italia, apoi a revenit la Anvers şi a fost primit la Academia de Pictură în 1558.

25. VENIUS OTTO (1556—1629), pictor flamand, elev al lui Isaac Claesz Swanenburg, a fost puternic influenţat de arta italiană în urma călătoriei la Roma în 1575. Este numit pictorul lui Alexandro Farnese şi se instalează la Bruxelles. Este profesorul lui Rubens, care îi va deveni colaborator. Rubens a resimţit foarte adînc, de o manieră durabilă şi pe tot parcursul învăţăturii influenţa lui.

26. BACKER, JACOB DE (1540—1600), pictor flamand de subiecte mitologice şi religioase, foarte apreciat în vremea sa. A pictat pentru Notre Dame d'Anvers tripticul Judecata de Apoi.

27. DULAURE, JACQUES-ANTOINE (1775—1835). Deputat în Convenţie, suferă soarta girondinilor ; fuge în Elveţia. Este rechemat şi numit membru al Consiliului celor 500. După 18 Brumar a renunţat la activitatea politică pentru a ocupa un loc în Administraţia financiară. A publicat studii istorice.

28. Lîna de aur ; lîna berbecului înaripat din legendele greceşti pe care Phrixos, după ajungerea în Colchida, îl jertfeşte oferind această lînă regelui Aetes. Ulterior, lîna de aur, păzită de un balaur, este furată de Iason. Legenda spune că, după înapoierea din Colchida cu nava Argo, Iason s-a căsătorit cu Medeea ; Ordinul „Lîna de Aur“, creat în 1429 de către ducele de Burgundia, Filip al III-lea cel Bun, a fost acordat cavalerilor pentru a unifica nobilimea în jurul ducelui de Burgundia. Sub împăratul Maximilian al III-lea al Austriei (duce de Burgundia), a trecut la austrieci, iar sub Carol Quintul, în Spania.

29. REGNARD, PAUL (1850—1927), medic şi fiziolog francez. Profesor la Institutul Naţional Agronomic, apoi director al Institutului Oceanografic.

30. COLIN, GUSTAVE (1828—1911), pictor francez. A debutat în 1863 la Salonul — deja celebru — al refuzaţilor cu tabloul „Joueurs de pelote". La Expoziţia universală din 1889 de la Paris a primit medalia de argint.

31. Pompadour, ca stil, referitor la artele decorative — cu precădere la decoraţii interioare şi mobilier ; trecerea de la stilul Ludovic al XV-lea, cu fresce sinuoase, rotunjite şi decoraţia roccaille a stilului rococo, la stilul Ludovic al XVI-lea, cu linii drepte şi motive ornamentale luate din repertoriul antichităţii clasice.

32. BOTANG BAY, golf în Oceanul Pacific, în apropiere de Sydney.

33. Bătălia de la Crécy (26 august 1346) a avut loc între armata engleză condusă de Eduard al III-lea şi farncezi conduşi de Filip al VI-lea.

34. Oficleid, instrument de suflat din alamă inventat către 1800 pentru a înlocui rusticul şarpe de lemn care în biserică acompania pe cîntăreţi.

35. Este vorba de scriitorul şi filozoful iluminist JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712—1779). Autor, printre altele, al cărţilor *Emile, Du contrat social, Confessions, Nouvelle Héloise*. Pregătitor al Revoluţiei franceze el este, totodată, un deschizător de drumuri în variate domenii ale gîndirii şi ale creaţiei literare.

36. BOSSUET — JACQUES BÉNIGNE — (1627—1704), prelat scriitor şi orator francez. Lucrările sale istorice şi polemice au făcut din el unul din scriitorii clasici *(Oraisons funebres, Sur la mort, Sur l'éminente dignité des paurres* etc).

37. Bătălia de la Morat (localitate în Elveţia — în germană Murten — din cartierul Fribourg, pe malul lacului Morat). La 22 iunie 1476 armatele lui Carol Temerarul sînt învinse de cele ale confederaţiilor elveţieni.

38. *Moloch horidus* — reptilă fam. Aganudae, şopîrlă care trăieşte în regiuni aride şi nisipoase, răspîndită mai ales în Australia Occidentală ; corp masiv, acoperit de solzi mari prevăzuţi cu tuberculi spinoşi.

39. HORUS, divinitate din mitologia egipteană reprezentat ca un şoim sau ca un om cu cap de şoim.

40. Epifan, supranume al diverşilor zei binefăcători. În mitologia greacă ; în perioada elenistică, supranume divin al regilor în Asia şi Egipt.

41. AMON-RA, zeul soarelui, venerat ca principala zeitate a Egiptului.

42. POUSSIN, NICOLAS (1594—1665), pictor clasicist francez, renumit prin echilibrul şi seninătatea creaţiei, a lucrat în Italia pen-

tru protectorul său, cardinalul Barberini. Se întoarce în Franța și, la recomandarea cardinalului Richelieu, pictează pentru Ludovic al XIII-lea. Ultima perioadă a vieții o petrece tot în Italia.

43. BRUNÉ, GUILLAUME-MARIE-ANNE (1763—1815), mareșal al Franței. Numit general în 1796. S-a remarcat în bătălia de la Bergen (Olanda), 1799, și în cea de la Marengo (Italia), 1800. Mareșal în 1804. În timpul celor 100 de zile a luptat contra ducelui d'Angoulême și a fost victima terorii albe, la Avignon, în 1815.

44. FIDIAS, sculptor grec din secolul al V-lea î.e.n. personalitate de frunte a artei clasice grecești. Sub administrația lui Pericle conduce construcțiile de pe Acropola Atenei și participă direct la decorarea Partenonului (suita de metope). Operă monumentală, caracterizată prin echilibru, armonie și măreție. Statuile : „Athena Promachos", „Athena Parthenos", „Zeus din Olimpia" — sînt păstrate doar în copii. Cîteva piese, certe sau încă discutabile, se găsesc la Britisch Museum, Londra (de ex : un fronton al Partenonului — Teseu).

45. MANDRIN, LOUIS (1724—1755), bandit și contrabandist francez. A furnizat cai Armatei din Italia. Condamnat și ars de viu la Valencia, în 1755.

46. MARIUS, CAIUS (157—86 î.e.n.), general și om politic roman. Provenit dintr-o familie modestă se impune ca un conducător al poporului fiind ales consul și însărcinat să-l înlocuiască pe Metellus în fruntea armatei din Africa în războiul contra lui Jugurta. Popularitatea sa a crescut în urma victoriilor repurtate asupra teutonilor, la Aix, și a cimbrilor, la Verceil.

47. Jeu de paume (lat. palma), joc în care se trimite o minge cu ajutorul unei palete sau rachete ; este cunoscut ca unul din cele mai vechi jocuri și sporturi în aer liber. Homer, într-un cînt din *Odiseea* povestește despre o partidă la care participă Nausicaa. În secolul al XIV-lea, acest joc se practica la curtea Franței, dar în locuri închise (săli). Popularitatea acestui joc a slăbit după ce Ludovic al XIV-lea a adoptat biliardul.

48. FILIP AL III-LEA cel Îndrăzneț (1245—1285), fiu și succesor al lui Ludovic al IX-lea, rege al Franței între 1270—1275. A alipit la regatul Franței comitatul Toulouse.

49. IOAN NEÎNFRICATUL (1371—1419), fiu al lui Filip cel Îndrăzneț, duce de Burgundia (1404—1419).

50. SLUTER, CLAUS, sculptor flamand și reprezentant al școlii de la Dijon (sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea). A executat principalele lucrări la Champmol.

51. Fornoue, denumirea franceză a localității italiene Fornovo

di Taro, din regiunea Emilia. Aici s-a dat bătălia dintre cavaleria franceză a lui Carol al VIII-lea şi armatele confederaţilor din Sfînta Ligă (Sainte Ligue), la 6 iulie 1495. Această bătălie face parte din aşa-numitele Guerres d'Italie, războaie purtate între anii 1494—1559 pentru hegemonia şi stăpînirea asupra Italiei.

52. GALLIENUS — MARCUS PUBLIUS LICINIUS (218—268), împărat roman (253—268), fiul lui Valerian.

53. ABDÉRAME, deformare occidentală a numelui Abd-al-Rahman purtat de emirii Cordobei între anii 756—961 (în 756 Abd-a-Rahman I înfiinţează emiratul omeyad al Cordobei).

54. PRINŢUL NEGRU, EDOUARD LE PRINCE NOIR, fiul cel mare al lui Eduard al III-lea, prinţ al Ţării Galilor (1330—1376). Excelent militar, şi-a dovedit vitejia în Franţa, unde a cîştigat bătălia de la Poitiers (1356), apoi în Castilia (victoria de la Najera — 1367). Tatăl său l-a numit guvernator pe viaţă al Aquitaniei.

55. VIENNET — JEAN PONS GUILLAUME — (1777—1868), om politic şi scriitor francez. Membru al Academiei franceze din 1830.

56. RAMBUTEAU — CLAUDE PHILIBERT BARTHELOT — compte de (1781—1869), şambelan al lui Napoleon (1809), prefect (1811 şi 1814), administrator de departament, deputat al opoziţiei (1827) şi prefect de Sena (1833—1848), timp în care a efectuat lucrări de înfrumuseţare a oraşului Paris (asanări, terminarea Arcului de Triumf, luminatul străzilor cu gaz).

57. ESPARTERO (BALDOMERO), prinţ de Vergara, general şi om de stat spaniol ; în timpul reginei Isabela a II-a, a învins pe carlişti cu care a încheiat Convenţia de la Vergara.

58. Vechi locuitori ai zonei landelor, anteriori cuceririi romane.

59. EMPECINADO-DIER, JUAN MARTIN, zis EL Empecinado (1775—1825), general spaniol conducător al luptătorilor din gherila spaniolă, în 1808, contra invaziei franceze, primeşte de la junta din Madrid gradul de general.

60. Comedie în proză, într-un act, de Moliere (1672).

61. Numele unor ciobăniţe în poemele pastorale din *Bucolicele* lui Virgiliu.

62. CORMON — PIERRE *ETIENNE PIESTRE*, zis Eugène — (1811—1903), autor dramatic francez, a scris peste o sută de piese (drame, comedii, librete de operă), cel mai adesea în colaborare (de ex. „Cele două orfeline", în 1874, cu Dennery).

63. VAUBAN — SEBASTIEN LE PRESTRE DE — (1633—1707), mareşal al Franţei. Sub Ludovic al XIV-lea a fost comisar general al fortificaţiilor (1678) avînd şi misiunea de a acoperi frontierele

64. ROSA, SALVATORE (1615—1673), pictor, poet şi muzician italian.

65. ORCAGNA — ANDREA DI CIONE ARCANGELO, zis Orcagna — pictor, sculptor şi arhitect care a lucrat la Florenţa între 1343 şi 1368. Între 1352—1359 a realizat, ex-voto, după epidemia de ciumă, marele tabernacol policrom de la Orsammichele, apoi marele poliptic de la Santa Maria Novella şi nava bisericii Santa Croce.

66. Pasquin, tip de valet în comedia italiană, emul al lui Brighella (brighella = servitorul şiret din commedia dell'arte) şi Scaramouche, obraznic, lacom, mincinos, flecar. Din latinescu Pasquino, numele dat unei statui din epoca elênistică (secolul al III-lea î.e.n.), găsită la oma şi pe care se lipeau epigramele. În literatura clasică : scriere satirică, epigramă răutăcioasă.

67. NARVÁEZ ROMÓN MARIA (1800—1868), duce de Valencia general şi om de stat spaniol. Partizan al reginei Maria-Cristina, îl va elimina pe Espartero în 1844 şi va ajunge preşedinte al Consiliului.

68. LOPEZ, DOMINGUEZ — JOSE — (1829—1911), general şi om de stat spaniol. A luat parte la revoluţia care a detronat-o pe Isabella a II-a (septembrie 1868), dar s-a raliat apoi regelui Alfonso al XII-lea, devenind şeful partidului de stînga dinastic (1881), ministru de război şi preşedintele senatului (1905), prim-ministru (1906).

69. MENDIZABAL — JUAN ALVAREZ — (1790—1853), om de stat spaniol. În timpul reacţiunii absolutiste din 1823, s-a refugiat la Londra. Ministru de finanţe, progresist, în 1835, apoi preşedinte al guvernului.

70. Infuzori, clasă de protozoare cu corpul acoperit de cili ; volvocinae — fam. de infuzori ; cibrioni — gen de bacterii patogene.

71. CIBÈLA, divinitate antică din Asia Mică, zeiţă a naturii, identificată în Grecia cu Rhea, mama zeilor.

72. HORO — DON LOUIS DE — (1599—1667), ministru spaniol. Evenimente mai importante la care a participat : recunoaşterea definitivă a independenţei Provinciilor Unite (1648), încheierea păcii cu Franţa (Tratatul Pirineilor — 1659).

73. Războiul civil al lui Don Carlos (Carol de Burbon, 1788—1855, al doilea fiu al regelui Carol al IV-lea). Sprijinindu-se pe Legea Salică (cutumă a francilor salieni sub Clovis, prin care se excludeau femeile de la succesiunea tronului), reven-

dică succesiunea fratelui său Ferdinand al VII-lea contra fiicei acestuia, Isabella a II-a. Carliştii — tradiţionalişti şi conservatori — provoacă un război civil care se termină în defavoarea lor. Carol de Burbon se refugiază în Franţa şi renunţă, în 1844, în favoarea fiului său cel mare, Carol.

74. CALLOT, JACQUES (1592—1635), gravor francez. Nedorind să îmbrăţişeze cariera bisericească, pleacă la 11 ani de acasă şi pe drum este luat de o şatră de ţigani cu care ajunge la Roma. Acolo, în Atelierul gravorului francez Philipe Thomasian, învaţă tehnica burin (daltă pentru gravură), apoi aqua-forte (gravură cu apă tare), pe care din 1617 le înlocuieşte cu tehnica veenis (lac folosit de gravori pentru protejarea plăcilor de cupru contra apei tari), care se păstrează pînă în zilele noastre. În 1625, răspunde chemării infantei Isabela Clara Eugenia, se duce în Flandra unde gravează „Asediul de la Breda". Se întîlneşte cu Van Dyck la Anvers. Este apreciat de Richelieu, dar refuză cererea regelui Ludovic al XIII-lea de a grava „Asediul Nancy-ului. În muzeele din diverse ţări ale lumii se găsesc 334 gravuri executate de Callot.

75. Bătălia de la Austerlitz (în cehă Slavkov, localitate lîngă Brno). La 2 decembrie 1805 (aniversarea unui an de la încoronare), Napoleon învinge armatele austro-ruse, ceea ce are ca rezultat destrămarea celei de a treia coaliţii, compusă din Anglia, Austria şi Rusia.

76. Bătălia de la Marengo (Piemont-Italia). La 14 iunie 1800, Napoleon obţine o importantă victorie asupra armatei austriece. O contribuţie importantă au avut-o cavaleria lui Kellermann şi, în special, trupele lui Desaix, care va muri chiar în această bătălie.

77. CAROL AL III-lea (1716—1788), rege al Spaniei, fiul lui Filip al V-lea şi al Elisabetei Farnese. Datorită mamei sale a domnit asupra ducatului de Parma sub numele de Carol I, apoi a cucerit Napoli şi Sicilia unde a domnit sub numele de Carol al VII-lea. La moartea fratelui său vitreg Ferdinand al VI-lea, devine rege al Spaniei. Influenţat de enciclopediştii francezi a făcut o reformă a finanţelor, a dezvoltat agricultura şi comerţul, a fundat Banca Spaniei, a creat şcoli militare, a înfrumuseţat Madridul şi i-a expulzat pe iezuiţi (1767).

78. FERDINAND AL VII-LEA (1784—1833), rege al Spaniei, fiul cel mare al lui Carol al IV-lea. Cînd era încă prinţ, a căutat sprijinul lui Napoleon pentru a-şi asigura tronul. În 1808, după răscoala din Aranjuez, ajunge rege, dar trupele lui Napoleon conduse

de Murat ocupă Madridul. Napoleon trimite toată familia regală la Bayonne, obţine abdicarea lui Carol al IV-lea în favoarea lui Ferdinand al VII-lea, a acestuia în favoarea lui Carol al IV-lea, şi din nou a lui Carol al IV-lea în favoarea sa. Ferdinand e trimis prizonier la Valenccy de unde îl eliberează în 1813. Reîntors în Spania, în martie 1814, aboleşte constituţia liberală şi îşi persecută adversarii, reprimă, cu ajutorul trupelor franceze trimise de Sfînta Alianţă, revoluţia cortesurilor ; reinstaurează monarhia absolută ; în vremea domniei sale s-a desfăşurat Războiul de eliberare a coloniilor spaniole din America Latină (1810—1826).

79. FILIP AL II-LEA (1527—1598), rege al Spaniei. Fiul lui Carol Quintul şi al Isabellei de Portugalia. După abdicarea lui Carol Quintul a devenit rege al Spaniei. În intervenţia contra Angliei flota sa — Invincibila Armada — a fost nimicită. În 1580 a anexat Portugalia.

80. GASSENDI, PIERRE (1592—1655), filozof, astronom şi fizician francez. În prima sa lucrare, critică pe Aristotel ; apoi reia teoria atomistă a antichităţii (pe care încearcă totuşi să o concilieze cu creştinismul) şi a moralei epicuriene. În 1625 îi scrie lui Galileo Galilei pentru a-şi dezvălui admiraţia ce i-o poartă. Contra lucrării lui Descartes „Meditaţii" scrie „Obiecţii" ridicîndu-se împotriva idealismului. A scris despre sateliţii lui Jupiter, a descris mai multe eclipse, a făcut studii relative la planeta Mercur. În domeniul fizicii a studiat căderea corpurilor.

84. LAGRANGE — JOSEPH LOUIS, conte de — (1736—1813). În 1758, fundează la Torino o societate ştiinţifică care, ulterior, a devenit Academia de Ştiinţe. În 1787 a acceptat invitaţia lui Ludovic al XVI-lea şi s-a stabilit definitiv la Paris. Este numit secretar şi făcut conte de către Napoleon. Lucrarea principală : „Mecanica analitică". Rămăşiţele sale pămînteşti au fost depuse la Panteon.

82. Bătălia de la Pavia, francezii, care reocupaseră Milano, sînt învinşi, la 24 februarie 1525, iar Francisc I e luat prizonier de Carol al V-lea (Carol Quintul) şi dus în Spania. Se spune că Francisc I i-ar fi scris mamei sale, Luiza de Savoia, „Dintre toate lucrurile nu mi-a rămas decît onoarea şi viaţa care este salvată".

83. CHURRUCA Y ELORZA — CÔME DAMIERE de (1761—1805), marinar spaniol. Pentru cunoştinţele sale în astronomie a fost ales să facă parte din expediţia care urma să stabilească harta strîmtorii Magellan. Explorează Ţara de Foc, relatînd rezultatele

în cartea Relation (Madrid, 1793). A ridicat harta golfului Mexic a coastelor Cubei, Haiti, Puerto-Rico etc. Moare în bătălia de la Trafalgar (1806) unde flotele unite franco-spaniole au fost înfrînte de englezi.

84. ALONSO DE ERCILLA Y ZUNIGA, poet spaniol (1533—1594), autorul epopeii l'Araucana, cel mai renumit poem epic spaniol.

85. Ignatiu de Loyola (în spaniolă Ingo Lopez de Loyola) fundează, în 1540, Ordinul religios al iezuiţilor. Ordinul îşi declara apostolatul sub deviza *Ad majorem Dei gloriam* servind însă papalitatea în lupta ei împotriva Reformei.

86. ALFONSO AL X-LEA CEL ÎNŢELEPT (1221—1284), rege al Castiliei şi Leonului. Unul din cei mai luminaţi monarhi ai timpului său. Animator al întregii mişcări intelectuale din Spania secolului al XIII-lea. A scris diverse lucrări : de istorie (un eseu referitor la istoria Spaniei), de drept („Siete Partidas") şi astronomie („Tablele Alfonsine"). În 1902, în Spania, se înfiinţează Ordinul civil „Alfonso al X-lea cel Înţelept", care se atribuie pentru cercetări ştiinţifice, literatură şi artă.

87. POMPEI — CNEIUS POMPEIUS MAGNUS (106—48), general şi om politic roman. Lichidează armatele lui Spartacus, după înfrîngerea acestora de către Crassus, apoi piraţii din Mediterana, supune o parte din Orientul Apropiat. Reîntors la Roma, formează primul triumvirat cu Crassus şi Cesar. După moartea lui Crassus, Senatul îi acordă depline puteri *(consul sine collega)*. Cesar este demis din funcţiile lui şi i se cere să vină la Roma fără armată, dar acesta trece Rubiconul cu legiunile sale şi astfel începe războiul civil. Pompei fuge în Grecia, este învins în bătălia de la Pharsala (Tesalia), se refugiază în Egipt, unde este asasinat din ordinul lui Ptolomeu al XIII-lea.

88. Casa d'Evreux; Ducele de Normandia a constituit din domeniile sale comitatul d'vreux, cedat apoi Franţei, în 1198.

89. Casa de Austria a fost reprezentată de două dinastii : de Babenberg — între 976 şi 1246 (între 976—1156 erau marigrafi, iar din 1156 au devenit duci), primul mari-graf fiind Leopold I (976—994) ; de Habsburg — de la 1271 (1274) pînă la 1918, o dată cu Rudolf I de Habsburg, devenit şi primul Habsburg ajuns împărat al Sfîntului Imperiu romano-german.

90. FOLARD — JEAN-CHARLES CAVALER de — (1669—1754), ofiţer francez, a participat la războaiele din ultima perioadă a

domniei lui Ludovic al XIV-lea, apoi a trecut în serviciul regelui Carol al XII-lea al Suediei.

91. AMALTEIA, nimfa care l-a ascuns pe Zeus de furia lui Cronus şi care l-a crescut, hrănindu-l cu laptele unei capre. Zeus îi va dărui un corn al caprei devenit „Cornul abundenţei", putînd oferi celui care-l are orice şi-ar dori ; după altă legendă, chiar capra care l-a hrănit pe Zeus cu laptele ei.

POSTFAȚĂ

Ca și Rinul, *care relata periplul renan al poetului din anii 1838—1839, impresiile de călătorie, grupate sub titlul* Franța și Belgia *și* Alpi și Pirinei, *se situează cronologic în perioada 1834—1837 și, respectiv, 1839—1843. Este epoca în care Hugo, turist de vocație, străbate în fiecare vară, dimpreună cu iubita sa, Juliette Drouet, un spațiu care se întinde de la Anvers și Rouen la Avignon, de la Berna la Biarritz și Pampeluna.*

Spre deosebire de Rinul, *care a apărut în 1842, cele două memoriale de călătorie au rămas inedite în timpul vieții poetului apărînd postum :* Alpi și Pirinei *în 1890,* Franța și Belgia *în 1892. Deosebirile nu se opresc doar aici :* Rinul *își propunea să fie o meditație politică și morală asupra relațiilor dintre Franța și Germania și să schițeze soluții originale pentru dialogul dintre cele două națiuni în concertul european.* Franța și Belgia, Alpi și Pirinei *rămîn doar simple note de călătorie, sub forma epistolară, fără un plan și intenții predefinite. În sfîrșit, dacă materia* Rinului *era mai omogenă și mai severă, periplul întreprins de Hugo pe meleaguri normande și bretone, valone și flamande, elvete, provensale, basce și spaniole permite o încîntătoare diversitate de notații.*

Hugo este într-adevăr un turist de vocație. Mai întîi, pentru că dispune de o condiție fizică excepțională. O călătorie, mărturisea el, nu poate fi gustată din plin decît dacă o faci pe jos. Poetul străbate astfel zilnic kilometri întregi, cu ardoarea unui infanterist. O masă copioasă și un somn adînc îi refac imediat forțele. A doua zi o ia de la capăt cu aceeași bună dispoziție. Călătorește pe vreme bună, ca și pe vreme rea ; arșița, ploaia sau frigul îl lasă indiferent. Nimic nu-l poate împiedica să cunoască locuri, oameni, situații. Puterea sa rămîne intactă pînă la adînci bătrîneți. Reîntors în Franța, octogenarul glorios lua încă diligența din mers, ieșea

iarna fără palton și cu capul descoperit, urca trei sau patru etaje fără să obosească. O durere de dinți, pe la 70 și ceva de ani, l-a lăsat perplex prin noutatea ei... Dintre toți marii creatori ai veacului trecut, Hugo se aseamănă poate cel mai mult cu universul natural. Coordonatele lor sînt identice sau similare : aceeași vitalitate extraordinară, crescută din furtuni și hrănită de liniști adînci ; aceeași longevitate care devine, prin creație, eternitate ; aceeași unitate percepută în diversitatea ei infinită ; aceeași aspirație către opera totală, prin lupta elementelor și contopirea lor.

Cu acest temperament de faun, Hugo este un reporter înnăscut, căruia îi place și care știe să vadă. Notele sale de călătorie, precum volumul de față, ca și admirabila proză din Lucruri văzute, *o dovedesc din plin. Universul senzorial și moral se organizează într-o viziune antitetică, tipic hugoliană, în care notația faptului real este corelată cu semnificații mai profunde și tainice. Călătorul nostru este totodată un realist și un vizionar, un moralist și un povestitor, un liric și, uneori, un umorist. În relatarea hugoliană, accentul cade mai ales pe descrierea orașelor, a monumentelor și peisajelor și mai puțin pe evocarea oamenilor, care sînt totuși prezenți, dar pe un plan secundar, de fundal. Procedeul favorit al poetului este să surprindă, printr-un racursiu bazat pe valori antitetice, profilul obiectului care i-a reținut atenția. Avem astfel de-a face cu microportrete, care se repetă în infinita lor varietate. Grandoarea fascinantă a Muntelui Saint-Michel este, bunăoară, redată prin cîteva rînduri definitive : „Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pămînt și de la cincisprezece de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată unde fiecare temelie este o stîncă uriașă modelată de ocean sau o locuință înaltă sculptată de evul mediu, și acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deșert de nisip, ca și Cheops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife". Vraja pe care o resimte în minunata, unica Grand' Place din Bruxelles face de asemenea obiectul unei notații sintetice : „Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleșa de la Chartres : o uluitoare fantezie de poet țîșnită din capul unui arhitect. Și pe urmă piața care o înconjură este o minune. În afară de două-trei case pe care niște pedanți moderni le-au denaturat, nu-i fațadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aș fi vrut să le desenez pe toate, una după alta". În puritatea sa senină, Avignon este comparat cu Roma și Atena : De departe, minunatul oraș, avînd ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatra aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sînt ca un reflex al frumuseții grecești. Ca și Atena, Avignon are o acropolă ; castelul papilor este Partenonul său". Comparația antitetică este folosită și pentru a evoca vechiul*

şi noul Bordeaux : „Bordeaux este un oraş ciudat, original, poate unic. Luaţi Versailles şi amestecaţi-l cu Anvers şi veţi avea Bordeaux... În partea modernă totul respiră măreţia, ca la Versailles, în cea veche, totul aminteşte istoria, ca la Anvers." Procedee similare revin pentru majoritatea oraşelor vizitate : Malines, Gand, Dijon sau Sens. Alteori, ca în cazul Genevei, observaţia lui Hugo devine mult mai critică, comparaţiile lirice lăsînd locul unor intuiţii exacte şi lucide : „Geneva este totuşi un oraş situat admirabil, cu multe femei frumoase, cîteva inteligenţe alese şi o mulţime de plozi încîntători, ce se joacă sub copaci pe malul lacului. Cu asta îi poţi ierta conducerea meschină, nătîngă, ridicolă şi cicălitoare, păcătosul şi caraghiosul control al paşapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălţată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, şi galbenul ei şi albul, şi ipsosul şi creta sa. Totuşi încă puţin şi Geneva va deveni un oraş plictisitor".

Cum era de aşteptat, pentru călătorul romantic natura constituie o temă predilectă de contemplaţie. În special marea, marea infinită, marea calmă, cenuşie sau verde, dar şi marea brăzdată şi chinuită de valuri, deasupra cărora zgomotul vîntului se desfăşoară ca o imensă perdea. „Nimic nu lasă sufletului — mărturiseşte Hugo — o impresie mai nedeslușită şi mai sfîşietoare decît visele desprinse din realitate. Mergi deasupra şi ele plutesc în jurul tău".

Alteori, cum i se întîmplă la Berna, la Lucerna sau la Zürich, Hugo ajunge la porţile cetăţii după căderea nopţii. Configuraţia oraşului capătă proporţii şi semnificaţii inedite, sub imperativul misterios al întunericului. Funcţiunea nopţii, de transfigurare poetică a realităţii, este surprinsă cu o remarcabilă putere de discernămînt : „Nu-mi displace acest fel de a sosi în oraşe. Cînd vii într-un oraş noaptea, te primeşte un amestec de întuneric şi sclipiri de lumini, care-ţi arată lucrurile şi umbrele pe care le ascund, de unde rezultă o privelişte exagerată şi himerică, ce are farmecul său. Este un amestec de cunoscut şi necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sînt banale, în umbra nopţii cîştigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor creşte, iar ziua devine plat."

Este cunoscută pasiunea lui Hugo pentru corpul sonor al cuvintelor, pentru rima rară şi perfectă, pentru termenii exotici sau arhaici. Călătorul de pe meleagurile Elveţiei germanice nu scapă nici el unor astfel de tentaţii, cînd acumulează cu o vădită satisfacţie toponime cu o rezonanţă cam barbară : Titlis, Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Mutthorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock, Brünig...

Un aspect emoționant al memorialului de călătorie din Franța și Belgia îl constituie referirile la Napoleon. Ca multe alte spirite din generația romantică, Hugo a rămas marcat toată viața de personalitatea uriașă a celui care, pînă a o duce la prăbușire, adusese Franței o glorie incontestabilă. Chiar și după 1852, cînd ideile sale politice aveau să se constituie într-un crez democratic și republican, Victor Hugo nu se va putea împiedica să nu proslăvească legenda lui Bonaparte. Figura idealizată a împăratului îi va servi de altfel în lupta pe care, vreme de aproape două decenii, poetul exilat o va duce împotriva celui de-al doilea imperiu și a lui Napoleon-cel-mic. Călătorul din anii '30—40, fără a se mai declara bonapartist, rămîne sensibil la amintirea lui Napoleon. Așa bunăoară, contemplarea Alpilor maritimi îl face să mediteze asupra sorții lui Napoleon și a rolului misterios pe care muntele l-a avut în viața acestuia. Pasajul, construit pe tehnica racursiului antitetic, este remarcabil prin sugestivitate și putere emotivă : „Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi țesut un fel de armonie misterioasă între acest om și acești munți. Prima dată a traversat Alpii la Saint-Bernard, el în plină ascensiune, munții în toată semeția lor ; a doua oară i-a traversat între Cannes și Digne, ei către împlinirea sfîrșitului, el în declin. La Saint-Bernard el mergea din Franța în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franța. La Saint-Bernard avea o armată tînără, desculță, zdrențăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvîrșească. La Cannes avea o mînă de veterani, triști, credincioși, copleșiți de lucrurile imense făptuite. La Saint-Bernard era Bonaparte prefigurîndu-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Buonaparte. Norocul îi întorsese spatele." Ducîndu-se la Bruxelles, Hugo refuză să meargă și la Waterloo. Patriotismul lui exacerbat nu-i permite să aducă acest omagiu lui Wellington. Pentru poet, bătălia de la Waterloo este triumful incontestabil și absolut al mediocrității asupra geniului.

Dacă evocarea melancolică și pasionată a lui Napoleon adăuga o dimensiune paseistă memorialului de călătorie, Hugo rămîne un spirit deschis noului, gata să înțeleagă marile prefaceri tehnice ale civilizației veacului al XIX-lea : „M-am împăcat cu căile ferate, e un lucru foarte frumos... Este o cadență minunată și ca să poți să-ți dai seama trebuie să o fi simțit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sînt flori, sînt numai pete sau mai curînd linii roșii sau albe ; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii ; lanurile de grîu par cosițe mari galbene, cele de lucernă par niște șuvițe verzi ; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont..."

Oamenii ocupă, cum am mai spus, un loc secundar în aceste impresii de călătorie, iar cînd apar, într-un han sau o diligență, portretul lor este doar schițat. Face poate excepție o relatare, inserată în periplul elvețian, și intitulată „Saltimbancii". Povestea tragică a rivalității dintre două femei, una tînără și alta bătrînă, în jurul bărbatului iubit se constituie ca o mică schiță romantică demnă de autorul lui Notre-Dame de Paris *prin culoare, patetism și mișcare.*

Paginile care și-au păstrat însă întreaga prospețime sînt cele în care imaginile călătorului din 1843, ajuns în sud-vestul Franței, la Bayonne, încep să se suprapună peste amintirile copilului din 1811. Mai bine de treizeci de ani separă notațiile scriitorului adult de gîndul reînviat al copilului de altădată trăind pe aceleași meleaguri. Observatorului atent și imaginativ i se adaugă astfel un „poet al memoriei", ceea ce dă o tonalitate nouă, mai caldă și plină de melancolie, discursului hugolian. Călătoria devine pelerinaj.

Bayonne a rămas în memoria poetului ca un loc înfloritor și surîzător ; acolo se află cea mai veche amintire a inimii lui. Chipul blond și suav al adolescentei de cincisprezece ani de care se îndrăgostise copil — model probabil al Pepitei din Arta de a fi bunic *— îi prilejuiește o meditație asupra scurgerii inexorabile a timpului și imposibilității de a regăsi fericirea de odinioară : „Oamenii în spațiu sînt ca orele în timp. Cînd au sunat au și dispărut. Unde se duce tinerețea noastră ? Unde se duce copilăria noastră ? Vai, unde este fetișcana din 1812 ? Unde este copilul de-atunci ? În acea vreme ne atingeam, ne mai atingem poate și-acum, și totuși e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frîntă între ea și mine. Ea nu ar cunoaște chipul meu, și eu nu aș recunoaște sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaște numele, eu nu-l știu pe-al ei."*

Alteori, periplul de la poalele Pirineilor îl duce la Biarritz, pe-atunci un sat cu case albe, cu acoperișuri de țiglă roșie și cu obloane verzi, cu o plajă în care, pe un țărm blînd și neted, te afli în mijlocul unui fabulos labirint de stînci, scăldate de albastrul cerului, de lumina și umbra soarelui, de spuma mării și freamătul vîntului. Hugo este sedus de acest Biarritz frust și patriarhal, deși îi intuiește, îngrijorat, viitorul : acela de a deveni, între Madrid și Paris, o stațiune frivolă și dornică de cîștig, care-și va pierde foarte curînd farmecul primitiv. Orașele scăldate de mare — comentează Hugo — ar trebui să-și păstreze cu sfințenie fizionomia lor naturală. Oceanul are toate darurile, toate frumusețile, toată măreția. Cînd ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul ?

Într-o scrisoare trimisă prietenului său, pictorul Louis Boulanger, Hugo notează : „În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece și ju-

mătate dimineața, cînd să intru în Spania, între Bidart și Saint-Jean-de-Luz, în fața porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învîrtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte... Eram mic de tot, cînd am traversat acești munți și cînd l-am auzit pentru prima oară. Ieri, cînd mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte ; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare-răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încîntător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri.“ Pagina este remarcabilă, în măsura în care Hugo stabilește o corelație precisă între o senzație (zgomotul căruței cu boi), starea lui de fericire și, imediat, amintirile din copilărie. Mecanismul acesta este prezentat desigur mai direct decît la Proust, în celebra pagină în care gustul unei „madeleine“ muiate în ceai declanșează un proces psihic similar. Nu este însă poate prea riscant să-l situăm pe Hugo ca pe un precursor și în această privință.

Pînă la sfîrșitul memorialului de călătorie, observația și amintirea vor constitui cele două coordonate ale relatării hugoliene, mai ales în momentul în care, intrînd în Spania copilăriei sale, comparația prezentului cu trecutul, aș spune chiar fuziunea lor, devine tot mai frecventă.

Irun, așezare, tipic spaniolă altădată, cu case negre, străzi înguste, balcoane de lemn și porți de cetate, a devenit un oraș în stil Empire și în mahon, cu case albe și obloane verzi. Unde este istoria ? exclamă călătorul nostru. Unde este trecutul ? Unde este poezia ? Unde sînt amintirile ?

Pamplona, pe care nu a văzut-o niciodată, pare să rezume întreaga Spanie trăită altădată de copilul Hugo ; amintirile țîșnesc din nou din străfundul memoriei și vin să se suprapună realității, mai adevărate parcă decît ea : „Sînt la Pamplona și nu aș putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraș, dar mi se părea că recunoșteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare ușă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca și în ziua în care am auzit trecînd prima căruță cu boi, treizeci de ani se șterg din viața mea ; redevin copil, micul francez, el niño, el chiquito frances, *cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezește și mișună în memoria mea. O credeam aproape ștearsă și iat-o mai strălucitoare ca oricînd. Aceasta este, cu siguranță,*

adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarîmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pînză, case pictate cu ornamente preţioase şi dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce da pe o mică scară ; am cumpărat într-o duminică, mergînd la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atîrnă piei de ţap pentru transportul vinului ; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sînt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.“

Multe alte pagini ar merita să fie amintite : lunga şi pitoreasca evocare a satului uitat de lume, Pasages ; San Sebastián şi moravurile basce ; fizionomia poporului spaniol ; consideraţiile despre rococo ; profilul studenţilor din Salamanca, care chefuiesc şi mai cer şi de pomană, potrivit obiceiului pămîntului ; portretul succint al unui bărbier, care „vorbeşte patru limbi, miroase foarte urît şi bărbiereşte admirabil“ ; relaţiile morale dintre om şi natură ş.a.m.d.

Însemnările de călătorie se termină pe o notă tragică. Ajuns pe insula Oléron, Hugo notează la 8 septembrie 1843 : „Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră, aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumînarea“. Presimţirea i se confirmă a doua zi, la Rochefort, cînd poetul află din ziare că la 4 septembrie, cu cinci zile mai devreme, fata sa Léopoldine se înecase în Sena, la Villequier, dimpreună cu soţul ei, Charles Vacquerie. Călătoria în Pirinei ia sfîrşit ; Hugo se întoarce de îndată la Paris.

Pentru cititorul de azi interesul acestei cărţi este multiplu. În ciuda faptului că, asemenea majorităţii romanticilor francezi, Hugo rămîne tributar unui anume spiritualism, care-l determină să caute expresia divinităţii, autentica vibraţie a poetului, ochiul atent al observatorului, înarmat cu spirit critic, conferă Notelor de călătorie, *prin marea diversitate a locurilor vizitate, prin varietatea monumentelor şi a oraşelor descrise, prin ineditul şi pitorescul situaţiilor, o certă valoare documentară, în măsura în care „reporterul“ Hugo surprinde cu fidelitate moravurile şi atmosfera de viaţă din Franţa, Belgia, Elveţia sau Spania veacului trecut. Dincolo însă de aceasta, avem de-a face şi cu o călătorie interioară : gusturi şi reacţii de comportament, idei morale şi politice, meditaţii lirice, incursiuni în istorie, procedee literare predilecte ne permit o cunoaştere mai exactă a omului şi a artistului.*

Prezenţa operelor de artă, vizitarea diferitelor lăcaşuri de cult, referirile la dogmă capătă astfel alte semnificaţii, subordonîndu-se unei alte perspective, încărcîndu-se cu sensuri ce decurg din asumarea lor morală sau estetică, constant stăpînite de proiecţia artistului.

Memorialul de călătorie ne redă astfel un admirabil portret al poetului, un Hugo autentic, familiar şi spontan, care scrie fără idei preconcepute şi fără intenţia de a publica. O mărturie în stare genuină, un laborator de creaţie în care poţi surprinde articulaţiile spiritului romantic în simplitatea şi grandilocvenţa lui.

O lucrare esenţială aşadar pentru cunoaşterea şi delimitarea universului hugolian, pe care Editura Sport-Turism o oferă azi, publicului românesc, în traducerea Simonei Bleahu, versiune ce se distinge prin calităţile ei de expresivitate şi firesc. O lecţie de frumuseţe totodată, de bun gust şi de echilibru care ne face să pricepem mai bine cît de mult reprezintă Victor Hugo, Franţa profundă.

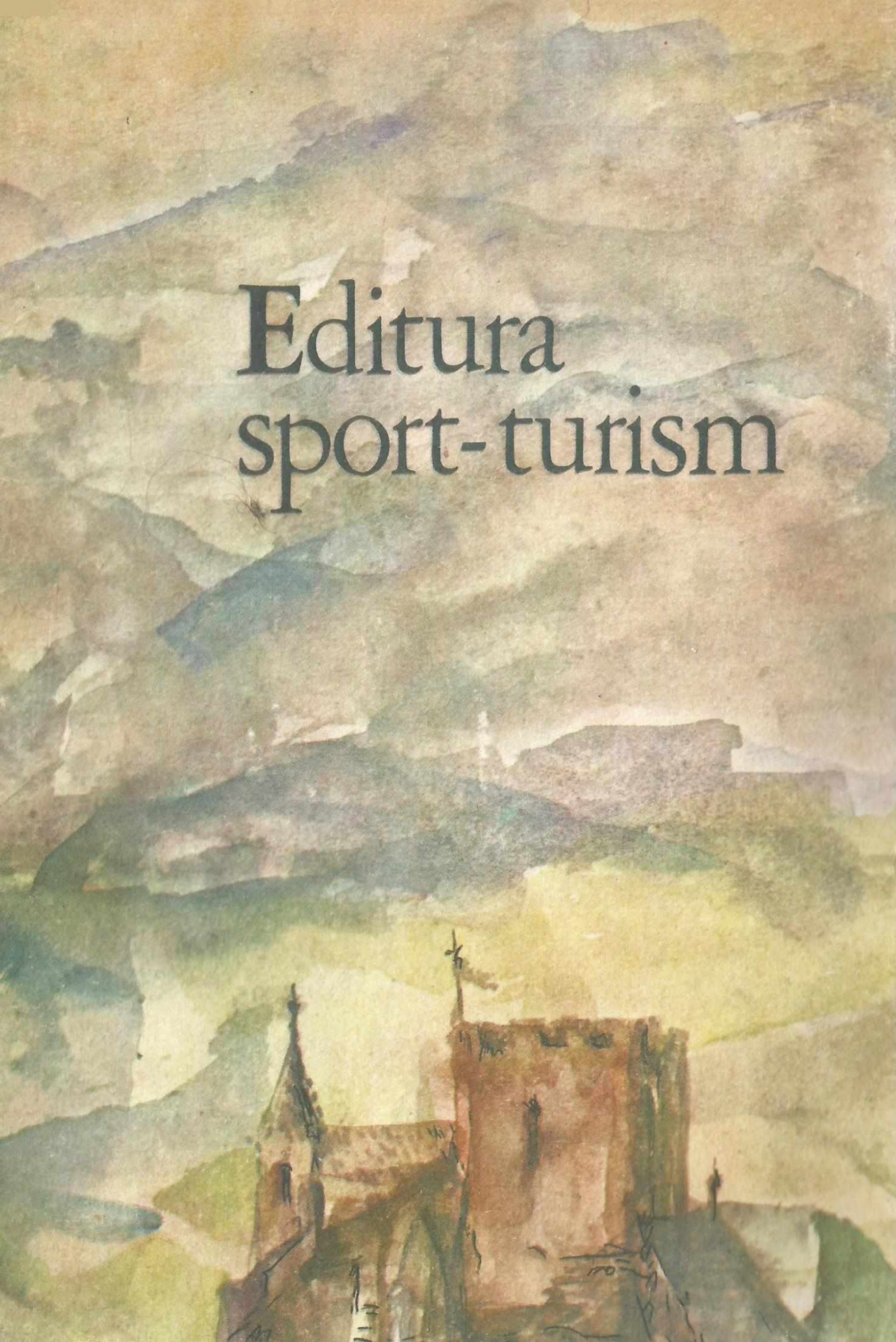
CUPRINS

Redactor : ARIÉ MATACHE
Tehnoredactor : MARIA TAMEŞ

Coli tipar : 24
Bun de tipar : 20.VII.1987

Comanda nr. 70 165
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti
Republica Socialistă România

Editura
sport-turism